

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**Osmanlı
İmparatorluğu
Tarihi
VII**

Zuhuri Danişman

YEDİNCİ CİLT:

**Büyük Türk Hâkanı Kanûnî Sultan Süleyman devrinde vukua gelen iç olayları, XVI ncı asır dünya devletlerinin durumunu, Osmanlı imparatorluğuyla olan münasebetlerini, Kanûnî'nin şahsiyetini, devrinin devlet, ilim, sanat adamlarını, muhteşem Türk âbidelerini, mu-
fassal indeksleri ihtiva edecektir.**

YENİ MATBAA

İSTANBUL — 1965

İKİNCİ KISIM

Birinci Süleyman (Kanûnî Süleyman)

BİRİNCİ SÜLEYMAN

(KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN)

İÇ OLAYLAR

Bundan evvelki altıncı cilt tarih kitabımızda Kanûnî Sultan Süleyman devrinin dış olayları gözden geçirilmişti. Bu ciltte de, Kanûnî devrinin iç olayları ele alınacaktır. Şehzâdeler meselesi, vezirler, isyanlar, müteferrik olaylar ve nihayet imparatorluğun azameti ile mütenasip olarak gelişen sanat eserleri, idarî teşkilâtı, ilim ve sanat adamları bahsimize konu olacaktır.

Esas mevzuumuza girmeden önce, imparatorluk mefhumunun zarurî kıldığı bazı hususları burada belirtmek yerinde olur.

Osmanlı devleti, muhtelif ırk, din ve dilleri bir hudut içinde toplayan muazzam bir teşeküldür, bir imparatorluk-tur. Esasen imparatorluk kelimesinin içinde muhtelif ırkların, dinlerin ve dillerin bir araya gelişini ifade eden mâna mündemiçtir.

Şu hususu derhal kaydetmek yerinde olur ki, aynı asırda Avrupa'da da bir Charles Quint imparatorluğu mevcuttur. O da muhtelif ırk, din ve dilleri bir idare altında toplamış gibi görünmektedir. Fakat iki imparatorluk arasında büyük farklar, tezatlar vardır. Charles Quint idaresindeki imparatorluk, muhtelif dinlere, milliyetlere, dillere ayrılan tebaası arasında bir âhenk temin edemediği, bir tarafı tutarak, diğer tebaasını zulüm altında inlettği, dinî ve mezhebî taassup dolayısıyla yüz kızartıcı hâdiselerin cereyanına, velhasıl imparatorluk müessesesinin umum tebaası tarafından benimsenmiyerek şayanı teessüf bir huzursuzluğun sürüp gitmesi-

ne sebep olmasına mukabil, Osmanlı imparatorluğu, idaresi altında topladığı ayrı din, dil ve ırklara mensup kütleler arasında şayanı dikkat bir müvazene ve adalet tesis etmiş, padişah, bütün tebaasının hâmisî olmuş, hıristiyan tebaası, Katolik taassubunun hâkim olduğu Charles Quint imparatorluğu idaresi altında yaşamaktansa Müslüman Türk imparatorluğunun adaletine sığınmağı can ve gönülden ister olmuşlardır.

Kanûnî devrinde hıristiyan tebaa, Müslüman ve Türk tebaa ile aynı haklara malik bulunurdu. Avrupa'da, hıristiyan orduları kendi ülkelerinde girdikleri şehirleri yağma ederken, Kanûnî'nin yüz binlik orduları Avrupa'nın ortasına kadar gittikleri sırada, yiyip içeceklerini, geçtikleri köy ve kasaba halkından para ile alacak adar, bugün bile emsaline az tesadüf edilen bir insanlık ve adalet nümunesi gösterirdi.

Yine Osmanlı İmparatorluğu, muhtelif dinlere mensup tebaası arasında adaleti o kadar güzel tevzi ederdi ki, istilâ ettikleri memleket halkı arasından ihtida edenlere, unsur-u aslı olan Türklerle aynı hakları bahşeder, onların, devlet mekanizmasında en yüksek mevkilere çıkmasında hiç bir mahzur görmezdi. İhtimal ki bu kadar fazla müsamakârlık, imparatorluğun bir zaafı da olmuştur. Bu nev'i devlet adamlarından bir kısmı için memlekete hizmet etmemiş denilemezse de, bir kısmı da, devletin bünyesinde derin yaralar açacak fenalıklar yapmışlardır.

Türk ve insanlık tarihinin en parlak ve en medenî devrini teşkil eden Kanûnî devrinde bile, adâleti ve kanunlara, örflere riayeti bihakkın, düşmanları tarafından bile takdirle yâdedilen büyük Türk Hâkanı Kanûnî Süleyman'ı, meselâ bir Hırvat Rüstem paşa, Rus asıllı bir Haseki Hürrem Sultan, çevirdikleri entrikalarla şehzâde Mustafa ve Bayezid facialarına sürükliyebilmişlerdir.

Mahallinde izah olunacağı gibi bu faciaların hudusunda resen Kanûnî Süleyman'ı mesul tutmak aslâ mümkün değildir. Bu büyük Türk hükümdarını, vaktinden evvel ihtiyarlatan acı hâdiselerin meydana gelmesinde bu yabancı unsurların büyük tesiri inkâr edilemez. Binaenaleyh bu hâdiselerin

izahında bu noktayı daima göz önünde tutmak, Avrupalılarca «Muhteşem» ve Türklerce «Kanûnî» diye anılan Türk hükümdarının hakikaten bu vasıflara lâyık olduğunu, çevrilen fitne ve fesatlara uzun yıllar mukavemet etmesine rağmen zaman zaman, bir insan olarak bu hesaplı, caniyane, plânlı entrikalara mağlûp olmasını mazur görmek icap eder.

Şu kısa izahımızdan sonra Kanûnî devrinin iç olaylarına geçebiliriz. Esasen bu cildin sonunda imparatorluğun umumî çehresi, Kanûnî'nin şahsiyeti uzun uzadıya tahlil edilecektir.

**Sultan Selim camiiinin
temeli atılıyor:
(17 Mayıs 1521)**

Bu câmi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından babası Yavuz Selim namına yaptırılmıştır. (Selimiye) adıyla de anılır. Temel atma tarihi kat'i değildir. Mimarının «Sinan» olduğu hakkında rivâyetler varsa da, o sırada daha Sinan ordu ile Anadolu ve Rumelide dolaşmakta, bilgi ve görgüsünü arttırmakta köprüler yapmaktadır. Sultan Selim câmiî güzel ve zarif bir mimarî eser olmakla beraber (yaratma bakımından fakir) dir. Bu bakımdan da Sinan'ın eseri olmaması çok kuvvetlidir.

Yine rivâyete göre bu güzel cami 1522 senesi sonlarına doğru tamamlanmıştır. Camiin iki yanında birer şerefeli iki minare vardır. Camiin mihrabı hizasında Yavuz'un türbesi vardır. Türbenin çini yazıları ve çini tezyinatı pek nefistir. Yavuz'un zevcesi ve Kanûnî'nin annesinin türbesi de camiin çevresi içindedir. Ayrıca imâret, tabhâne, mektep ve medrese gibi yapılar da mevcuttur.

**Piri Mehmet Paşa
tekaüde sevkediliyor
ve İbrahim Paşa
sadarete getiriliyor :
(27 Haziran 1523)**

Yavuz devrinin sonunda ve Kanûnî'nin ilk günlerinde dürüstlüğü, bilgisi ve kabiliyeti ile memlekete büyük hizmet-

ler ifa eden Türk asıllı Piri Mehmed paşa, tam hizmet edeceği bir yaşta tekaüde sevkedilmiştir. Kanûni, şehzâdeliği zamanındanberi tanıdığı, beğendiği aslı nesli pek te malûm olmıyan, ve Türk asıllı olmadığı muhakak bulunan Hâs Oda-başı İbrahim Ağayı vezirlik rütbesiyle, saray an'anelerine aykırı olarak birdenbire sadrazamlık mevkiine getirmiştir. (Bu husustaki malûmat, 6 ncı cildin 38 inci sahifesinde izah edilmiştir.)

Hain Ahmed

Paşa isyanı :

(1523 — 1524)

Piri Mehmed paşa tekaüde sevkedildiği sırada, İkinci vezir, İnad Ahmed paşa idi. Osmanlı saray an'anelerine göre, bir sadrazam ölür veya azledilirse otomatik olarak, ikinci vezir sadrazam olurdu, Kanûni, Pargalı İbrahim ağayı sadrazam yapmak için bu an'aneyi bozmuştu. Bu hal, veziriâzamlığı bekliyen İnad Ahmed paşanın, Mısır'a vali olarak gitmesini ve orda devlet karşı isyan ederek hükümdarlığını ilân etmesine sebep olmuştur. (Bu isyana ait tefsilât 6 ncı cilt kitabımızın 44 üncü sahifesindedir.)

Veziriâzam İbrahim

Paşanın muhteşem

düğünü :

(22 Mayıs 1524)

Osmanlı tarihinde padişahların, sultanların düğünleri, şehzâdelerin sünnet düğünleri pek muhteşem olurdu.

Pargalı bir gemicinin oğlu iken, köle olarak satıldıktan sonra bir tesadüf eseri olarak Kanûni Sultan Süleyman'a intisap eden ve Osmanlı tarihinde (Frenk, Maktul veya Makbul İbrahim paşa) adlariyle anılan damat İbrahim paşanın düğünü, Osmanlı devri düğünlerinin en muhteşemlerinden biridir.

Bir hiç iken Kanûni'nin hükümdar oluşu ile birlikte Hâs Odabaşılığa, ilâveten Şahinciler ağalığına tayin edilen ve

muhterem Piri Mehmed paşanın tekaüde sevkiyle an'aneye aykırı olarak imparatorluğun en yüksek mevkii olan veziriâzamlığa getirilen İbrahim paşaya, bu tayinleri dahi az gören Kanûnî Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim'in kızı, ve kendi hemşiresi Hatice Sultanı vermek suretiyle bu garip türediyi Osmanlı hânedanına damat ta yapmıştır.

Bu münasebetle yapılan ve binbir gece masallarını andıracak şekilde 15 gün 15 gece süren bu muhteşem düğünü, bu nevi düğünlerin bir nümunesi olarak anlatmayı yerinde bulduk.

Düğün, At meydanında, yâni şimdiki Sultanahmet meydanında yapılmıştı. Burada, muhteşem bir saray vardı. Bu milyonluk saray, bütün masrafı Kanûnî Sultan Süleyman tarafından ödenerek Pargalı balıkçının oğlu veziriâzam İbrahim paşaya hediye edilmişti! Ve bu saraya (İbrahim paşa sarayı) denirdi.

Geniş at meydanına, Mehterhane tarafına Kanûnî Sultan Süleyman için muhteşem bir otağ kuruldu. Otağın içinde, Kanûnî'nin oturmasına mahsus gözleri kamaştıran zenginliği ile tarifine imkân olmayacak kadar tezyinatlı bir taht vardı. Padişahın otağının iki tarafında vezirler ve diğer ümerâ ile davetliler için de muhteşem çadırlar kurulmuştu.

Sağdıçlık vazifesini İkinci vezir Ayas paşa yaptı. Ayas paşa,, Yeniçeri Ağasıyla beraber Topkapı sarayına giderek padişahı, düğünü huzuriyle şereflendirmesi için davet etti. Sultan Süleyman bunları büyük iltifatlarla kabul ettikten sonra, İbrahim paşayı dakikalarca süren takdirkâr kelimelerle methü senâ etti ve daveti kabul ettiğini bildirdi. Ayas paşa ile Yeniçeri ağasını hediyelere garketti.

Yedi gün durup dinlenmeden Silâhtarlara, Sipâhîlere, ulûfecilere, Gurebâya, Cebecilere ve topçulara zengin sofralarda ziyafetler verildi. Sekizinci gün, Yeniçerilere, vezirlere, beylerbeylerine, sancak beylerine parlak bir ziyafet çekildi. Gelinin sayaydan aınacağı günden bir gün evvel, yâni doku-zuncu gün, padişah İbrâhim paşanın sarayına gitti. Bu sara-

yın içi, yerler, duvarlar baştan başa en kıymetli ipekli, sırmalı halılar, kalıçeler, şallar, dibalar, atlaslar ve kadifelerle kaplanmıştı. Sanki Sultan Süleyman altın ve ipekten iki duvar arasından geçiyordu.

Kanûnî Süleyman sağ tarafına müftü Kemal paşazâde Şemseddin Ahmed efendiyi, soluna Hoca Hayreddin efendiyi oturttu. Muhtelif medreselerin müderrisleri arasında bazı dinî meselelerin münakaşalarını dinledi. Bu ilmi mübâhaseler sona erdikten sonra Baş İmrahor padişah için bir sofraya kurdu. Daha sonra da diğer ulemâ için birer sofraya kurdu. Defterdar Mustafa paşa Şerbettarlık vazifesini ifa ederek padişaha yekpare bir firuze kâse ile şerbet sundu. Saray hazinesinde muhafaza edilen bu fevkalâde kıymetli yekpare firuzenin ilk sahibinin Nûşirvan olduğu rivâyet edilirdi.

Ulema, helvalar ve şekerlemelerle hânelerine gönderildi.

Padişah sarayına döndüğü vakit kendisine bir oğlunun doğduğu müjdesi verildi. Bu şehzâdeye (Selim) adı konuldu. (28 Mayıs 1524).

İki gün sonra sağdıç, cihaz nahillerini götüren büyük bir alay ile saray-ı hümayundan İbrahim paşa sarayına gitti.

Burada «Nahl» hakkında kısaca malûmat verelim. Halk lisanında (nakil) denilen Nahil, balmumundan yapılarak gelinin veya sünnet çocuğunun önünde götürülen, insan, hayvan resimleri, meyve, çiçek ve kıymetli taşlarla, sırma ve klaptan gibi parlak teller ve yıldızlı kâğıtlarla süslü olan büyük ağacın adıdır.

Nahiller, çok kere servi ağacı şeklinde yapılırdı. Daha evvelleri hurma ağacı şeklinde de yapıldığı olurdu. Nahillerin iskeleti demirden hazırlanır ve her tarafında çengeller yapılırdı. Bunların bazıları o kadar büyük yapılırdı ki 200 - 300 kişi ancak taşıyabilirdi. 30 - 35 arşın boyunda olanları bulurdu. Nahlin bir yerden bir yere nakline «Mum alması» denilirdi. Evlenecek sultanların nahilleri çok kere eski sarayda hazırlanır, buradan damadın evine götürülürdü. Bazen bu nahiller o kadar büyük olurdu ki, dar sokaklardan geçiril-

mesine imkân olmadığı için, sokağın iki tarafındaki evler yıktırılır, sonradan yeniden yaptırılırdı.

Evliya Çelebi, nahilci esnafının Koska fırını yanında, Ak-sarayda, Tahtakalede bulunduğunu yazar.

İbrahim paşa sarayına götürülen nahillerden biri, 60,000, diğeri 40,000 küçük parçadan mürekkepti ve üzerlerinde binlerce simurg ve Ankaa gibi hayâli kuşlar vardı.

Bu nevi düğünlerde câmi, saray, çeşme, bahçe şeklinde muhteşem şekerlemeler yapılırdı. Bu şekerlemeler de davetlilere hediye edilirdi. Bunların her biri hakikî birer sanat eseri idi.

Sultan Süleyman İbrahim paşanın sarayına giderek orada yapılan güreşleri, muhtelif oyunları, orta oyunlarını, Mudhike-perdazları, koşuları, ok yarışını ve daha buna benzer çeşitli oyunları, harp oyunlarını, fişek şentliklerini seyretti.

Damat ile gelin namına zamanın şairleri tarafından yazılmış olan kasideleri kabul etti. Bu kasideler arasında bilhassa Hayâlî'nin kasidesi hepsinden fazla takdire mazhar oldu.

**Veziriâzam İbrâhim
Paşa Mısır ıslâhâtına
memur ediliyor :
(30 Eylûl 1534 —
6 Eylûl 1525)**

Mısır'da vali Güzelce Kasım paşa ile, defterdar Mehmed bey arasında şiddetli bir geçimsizlik başlamış idi. Aynı zamanda bir takım idaresizlikler yüzünden, esasen Osmanlı idaesine yeni geçmiş olan ve daha bu yeni hükûmete ısınmamış bulunan halkın, bilhassa fırsattan istifade etmek isteyen bazı aşiret şeyhlerinin yüzünden bozulan âsaişin iadesi ve Mısır'da, halkın ihtiyaçlarına göre yeni kanunların ve adilâne bir tarzı idarenin tesisi için Kanûnî Sultan Süleyman, sevgili veziriâzamı damat İbrahim paşayı fevkalâde salâhiyetler ile Mısır'a göndermiştir.

İbrahim paşa bu yeni vazifesine gitmek üzere İstanbul'dan 30 eylül 1524 günü beş yüz Yeniçei ve birkaç bin asker ve devlet erkânından bazılarını da maiyetine alarak on kadirga ile İstanbul'dan hareket etmiştir.

İbrahim paşanın maiyetinde giden devlet erkânı arasında Ulûfecibaşı Hayreddin, Çavuşbaşı Sofu oğlu Mehmed, Defterdar İskender Çelebi, Tezkereci Mustafa, Müverrih Celâlzâde bulunuyordu. Celâlzâde sonradan Reis-ül-Küttâb ve Nişancı olmuş ve Kanûni Sultan Süleyman devrini yazmıştır.

Padişah sevgili veziriâzamını, o zamana kadar hiç görülmemiş, hattâ o zamandan sonra da bir kere daha vaki olmamış olan bir şekilde, adalara kadar beraber giderek uğurlamıştır.

İbrahim paşayı götüren filo evvelâ Sakız adasına uğrayarak Venedik memurları tarafından tezahüratla karşılandı ve kendisine kıymetli hediyeler takdim edildi, sonra 7 ekimde Rodos'a yanaştı. Buradan İskenderiye'ye doğru yelken açan donanma, sonbahar rüzgârları yüzünden Anadolu sahillerine düştü ve Rodos'tan hareketinden üç hafta sonra Marmaris körfezine sığınmağa mecbur kaldı (28 Ekim 1524).

Deniz yoluyla Mısır'a gitmenin güçlüğünü ve tehlikesini göz önüne alan İbrahim paşa, kara yolundan harekete karar verdi.

Mısır Defterdarı Mehmed efendi, idaresi zamanının hesabını vermek üzere İstanbul'a gelmekte iken veziriâzamın Lazkiye'ye vardığını işiterek doğruca Suriye'ye yelken açmış ve İbrahim'in huzuruna çıkarak hesabını vermiş, vezir tarafından da hareketi tasvip edilerek Kahire'ye geri gönderilmiştir.

Yine veziriâzam Şam'da bulunduğu sırada Mısır vâlisi Güzelce Kasım bey Şam'a gelerek, Defterdar hakkındaki şikâyetlerini veziriâzama bildirdi. Veziriâzam, Halep ve Şam beylerinin halka zulüm yapmalarına mâni oldu. Halka daha mülâyim ve mürüvvetkârane şekilde muamele edilmesini temin etti. Halkın memnuniyetini temin etti.

Veziriâzam İbrahim paşa (24 Mart 1525) te Kahire'ye girdi. Bu giriş o kadar velveleli ve muhteşem oldu ki, Çerkes sultanları zamanındaki bir hükümdarın ihtişamını bile gölgede bıraktı.

Bu muhteşem alayda ağır, ziynetli elbiseler giymiş 5000 Yeniçeri, Sipahi ve Memlûkün geçişi gözleri kamaştırıyordu. İbrâhim paşaya padişahın hediye ettiği yüz elli bin altın değerindeki at takımları ise seyredenleri hayretler içinde bırakıyordu. Sadrâzâmın hademesi, hademei şâhâne gibi sırmalı serpuşlar ve elbiseler giymişlerdi.

Veziriâzam Mısır'da iki ay on üç gün kalmıştır. Bu müddet zarfında memleket halkının kanaatlerine, âdet ve ahlâklarına, ihtiyaçlarına göre her gün yeni ve adilâne tarzı hareketi ile emniyet telkin etti. Muhakkak ki İbrahim paşa zeki ve kabiliyetli bir kimse idi. Devlet kademelerinde hiç staj görmeden, hudutsuz salâhyetleri olan bir yüksek mevkîe getirilmesi başını döndürmüş olduğu içindir ki birçok hatalar işlemiştir. Fakat Mısır'daki icraatı yerinde muvaffakiyetli ve teskin edici olmuştur.

Mısır'da, memleketin ihtiyaçlarına göre yeni kanunlar vaz ve eski kanunları tâdil etti. Benî Havare ve Benî Bekr aşiretlerinin şeyhlerini, hiyanetle itham edildikleri için idam ettirdi. Habeşistan hududuna kadar olan Aşağı ve Yukarı Mısır'daki bütün aşiret şeyhlerine, padişaha sadakat yemini ettirdi. Şehirlerde tellâllar bağirtarak, mahallî hükûmetten şikâyeti olanları, gördükleri zulümleri anlatmak üzere davet etti. Borç yüzünden hapsedilmiş olan fakirleri salıverdi. Salıverilen mahspuların borçlarını alacaklılarına hazineden ödedi. Maarif ve eytam iâşesi için hususî nizam vazetti. Vali konağının karşısında hükûmet hazinesini muhafaza etmek için iki kule yaptırdı. Mikyâs-ı Nil yakınındaki Amr bin Âs camiini kendi masrafiyle tamir ettirdi.

Bundan sonra vergiler üzerinde durdu. Bunları da âdilâne bir şekle ifrağ ederek defterdarın hesabına göre, Mısır'a ait idare masrafı çıktıktan sonra İstanbul'a her sene gönderilmek üzere tahsil olunacak vergi miktarını 80.000 duka al-tını olarak tayin etti.

Tam bu sırada İstanbul'dan Gurebâ kumandanı Şüca' Ağa padişahın bir fermanını getirdi. Padişah bu fermanında, Mısır'a dilediği münasip bir kimseyi vali olarak bırakıp acele İstanbul'a gelmesini emreliyordu.

İbrahim Paşa Mısır valiliğine, Suriye Beylerbeyi Hadım Süleyman paşayı tayin ederek (14 haziran 1525) te Kahire'den ayrıldı. Şam'dan geçerken, Venediklilerin imtiyazlarını ve muafiyetlerini yeniledi, Kayseri'de bulunduğu sırada Dul-kadır Türkmen beylerinden alınan tımarları iade etti.

İbrahim paşanın İstanbul'a girişi, Kâhire'ye girişi kadar muhteşem oldu. Bir kısım vezirlerle Yeniçerilerden mürekkep kalabalık bir askerî grubu veziriâzamı dört günlük yoldan istikbal etti. Padişah sevgili vezirine takımları 200.000 duka kıymetindeki fevkalâde taşlarla tezyin edilmiş bir Arap atı hediye etti. Vezir de padişaha aynı kıymette bir serpuş takdim etti.

İbrahim paşanın bu Mısır seyahati (30 eylül 1524) ten (6 eylül 1525) tarihine kadar 11 ay 6 gün sürmüştür.

İbrahim paşanın alelâcele İstanbul'a çağırılmasının sebebi kat'i olarak malûm değilse de, o sırada İstanbul'da çıkan bir Yeniçeri isyanının bu davete sebep olduğu rivâyet edilir.

Ferhad paşanın idamı : (1 Ekim 1524)

Ferhad paşa Dalmaçyalı bir devşirmedir. Korkunç derecede zalim ve mürtektir.

Canbirdi Gazâlî isyanında büyük yararlığı görülen Dul-kadır oğullarından Şehsuvaroğlu Ali beyi, çocuklarını, akra-ba ve taallûkatını insafsızca ve hainane bir şekilde, bin türlü ahlâksızca iftiralarla padişaha şikâyet ederek idam ettiren (21 temmuz 1522) bu soysuz vezir hakkında devamlı şikâyetler gelmekte idi. Ferhad paşa, padişahın eniştesi idi. (Bu hu-

susta altıncı cilt kitabımızın 27 nci sahifesine müracaat) Ferhad paşa Şehsuvaroğlu ailesini topyekûn idam ettikten sonra mallarını müsadere etmiş, daha sonra da cellâtlık vazifesine devam ederek Anadolu Türkmenlerinden 600 kişiyi sebepsiz idam ettirerek servetlerini zapttmıştı.

Bu zalim ve hunhar Dalmaçyalı devşirmeden halkın şikâyeti fevkalâde arttığı için Kanûnî, idâmına karar vermiş ise de, valide sultanın ve karısı olan padişahın kız kardeşinin ricaları üzerine rütbesi indirilerek 7000 akçe ile Semendire Sancak beyliğine tâyin edilmişti.

Bu tecziyeden sonra ıslâhı hal edeceği umulmakta iken, yeni tayin olunduğu yerde de, tabiatinde mevcut olan zalimlik ve irtikâp hastalığı yüzünden yapmadığı fenalık kalmadığı için padişah tarafından idam ettirildi.

Padişahın, fenalıklar karşısında, kendi eniştesini bile feda etmesi, herkes üzerinde çok iyi bir tesir yaratmıştır.

Yeniçerilerin isyanı : (25 Mart 1525)

Veriziâzam İbrahim paşa Mısır'a gittikten sonra Kanûnî Süleyman da kışı geçirmek üzere Edirne'ye giderek orada av ile vakit geçirmeğe başlamıştı. Bütün kuvvet ve iktidar elinde olan padişahın İstanbul'dan ayrılmış olması, İstanbul'daki devlet işlerinin bozulmasına sebep oldu. Bu ayrılışın ilk tesiri âsi ruhlu devşirme Yeniçeriler üzerinde kendini gösterdi. Padişaha ve devlete vatan ve milliyet hisleriyle değil de, yalnız mideleriyle, aldıkları ulûfelerle bağlı olan bu serkeş ve âsi ruhlu hasse askeri, birkaç senedir ordunun hareketsiz durmasından, muharebeye giderek ganimet alamamalarından dolayı homurdanmağa başlamıştı. İhtimal ki Yeniçerilerin bu homurtularında, vaziriâzam İbrahim paşayı padişahın gözünden düşürmek için onları isyâna teşvik eden bir takım devlet adamlarının da rolü mevcuttu.

Padişah Edirne'den İstanbul'a geldi (22 Mart). Fakat doğruca sarayına gitmiyerek Kâğıthane kasrına inmesi ve ora-

da av ile vakit geçirmeğe başlaması. Yeniçerilerin homurtularının birdenbire isyan halini almasına sebep oldu. Padişahın İstanbul'a gelişinden üç gün sonra 25 mart 1525 te Yeniçeriler isyan bayrağını açarak ikinci vezir Ayas Paşanın, Defterdar Abdüsselâm Çelebi'nin, veziriâzam İbrahim paşanın konaklarını, gümrükleri ve bir takım zengin evlerini yağma ettiler.

Kanûni Süleyman süratle işe el koydu. Fesatçılardan üç kişiyi kendi eliyle öldürdü. Askeri teşvik ettikleri anlaşılan Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ile Reis-ül-Küttâb Haydar Efendi ve daha birkaç kişi idam edildi. Yeniçeriler sindirildi. Padişah bu şiddeti gösterdikten sonra paradan başka bir şeye kıymet vermiyen bu serkeş kütleyi memnun etmek için de acele 100.000 duka altını dağıttı.

Yukarıda, İbrahim paşanın Mısır'dan acele çağırıldığını yazmıştık. İşte bu çağırılmanın, bu Yeniçeri isyaniyle alâkadar olduğu rivâyet edilir.

Şeyhülislâm Zenbilli

Ali Efendinin

vefatı: (1525)

İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûni'nin ilk senelerinde olmak üzere tam 23 sene fasılasız Şeyhülislâmlık makamında kalmıştır. İlmi, dürüstlüğü, fazileti, ahlâkı ile büyük bir şâhret kazanmış olan bu büyük Türk âliminin ve fat günü kat'î olarak belli değilse de 1525 senesinde olması ihtimali kuvvetlidir (1). Yekine, devrin ve İslâm tarihinin en büyük âlimlerinden Kemal Paşazâde Şemsüddin Ahmet Çelebi efendi tayin olundu.

(1) Zuhuri Danışman, Beşinci cilt Osmanlı İmparatorluğu Tarihi sayfa 136.

Orta Anadolu'da isyan :

Kanûnî Sultan Süleyman Mohaç zaferini müteakip dönüştü Petervaradin mevkiine geldiği sırada (9 ekim 1526) Anadolu'da tehlikeli bir isyan hareketinin vukua geldiği haberini aldı ve işin ehemmiyetini takdir ederek alelâcele Anadolu Beylerbeyi Behram paşayı bir miktar kuvvetle Anadolu'ya gönderdi.

İsyanın sebebi olarak Süğlün-Koca adındaki bir Türkmen ihtiyarının sakalının traş edilmesi gösterilirse de, isyanın iç yüzü tamamen bambaşka olmak iktiza eder. Çünkü bu nevi isyanların ileride daha da sık olarak tekrarlandığını ve Anadolu'yu harabeye çevirdiğini göreceğiz.

Hâdise şudur:

İsyan Bozok'ta çıkmıştır. Sancak Beyi olan, Hersekkâde Ahmed paşanın oğlu Mustafa Bey sancağın tahririni yaptırmaktadır. Bu işe de Kadı Muslihüddin ile kâtibi Mehmed Efendi memur edilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman ne kadar adlî ihsan politikası takip ederse etsin, devşirme devlet adamları Anadolu'da Türk unsuruna karşı insafsızca, merhametsizce ve zalimane muameleler yapmaktadırlar. Bu tahrir sırasında da aynı şekilde haksızlıklar birbiri takip etmekte ve halk bundan fevkalâde müteessir olmaktadır. Bu sırada Süğlün-Koca adında bir Türkmenin tarlasına 200 akçe gibi ağır bir vergi tarhedilmiş, ve ihtiyar Türkmen tarafından bu miktara itiraz edince Sancak Beyi Mustafa Bey tarafından sakalı traş edilmiştir.

İşte bu hâdise, devamlı zulümler ve haksızlıklar dolayısıyla için için kaynayan isyan ateşinin birdenbire alevlenmesine sebep olmuştur.

Süğlün-Koca, oğlu Süğlün-Şah Veli ve Baba Zünnun adındaki bir Türkmen ile Türkmen aşiretlerinin başına geçerek baş kaldırdı. Sancak beyi Mustafa Bey, Bozok kadısı Mus-

lühiddin ve kâtip Mehmed, anı bir baskınla yakalanıp katle dildiler. (10 Ağustos 1527).

Bu birici isyan hareketine «Baba Zünnun isyanı» denir.

Bir sakal traş etmekle, bir muntakayı kan ve ateşe boğan bir isyanın çıkması izah edilemez. Esasen bu birinci isyanı müteakip birbiri ardı sıra Adana, Tarsus, Tokad ve havalisi gibi geniş bir havalide isyan ateşinin alevlenmesi için de daha deın sebepler aramak icap eder.

Bu sebeplerin başında Safevî - Şiî propagandasını görmek mümkündür. Şah İsmail Safevî, Çaldıran'da mağlûp olmakla, askeri hareketlerden içtinap etmi şise de, Anadolu içerilerinde Şiî propagandası yapmaktan vazgeçmiş değildi. Şah İsmail'den sonra hükümdar olan Birinci Tahmsab ta, Osmanlıları İran için en büyük tehlike olarak görmüş ve iki cepheden harekete geçmişti.

Evvelâ, Osmanlıların Avrupa yakasında mücadele etmekte oldukları Almanya imparatorları ile ittifaklar aktederek iki taraftan Osmanlı devletini askeri tehdit altında bulundurmak ve zayıflatmak... İcap ederse yok etmek...

İkinci olarak ta Anadolu içinde Şiî mezhebinin yayılmasını ve İran'a taraftar bir zümrenin Türkiye'de kökleşmesini temin etmek.

İran Şahının bu arzusunu husule getirmesi için zemin de müsaitti.

1 — Anadolu'da esasen bir Şiîlik cereyanı mevcuttu. Yavuz Sultan Selim'in, Çaldıran muharebesinden evvel on binlerce Şiîyi öldürmesi, bu mezhebin kökünü kurutamamış, şurada burada kalan Şiî müntesipleri, Osmanlı idaresine karşı daima hoşnutsuzluk göstermiş, fırsat buldukça da devlete karşı gelmeğe hazır bulunmuştur.

2 — Anadolu'da Türk birliğinin kurulması için Osmanlı hükümdarları irili ufaklı bir çok Türk beyliklerinin istiklâllerine son vermişlerdi. Karaman oğulları, Dulkadır oğulları, Ramazan oğulları gibi... Osmanlı ülkesine katılan bu beylik-

ler ahalisi kolay kolay yeni idareye ısınamamakta ve eski müstakil günlerini tabiatıyla hatırlamaktadırlar. Eğer Osmanlı idaresi tam adilâne ve pederane bir siyaset takip etseydi, bu eski beyliklerin ahalisi elbette yeni imparatorluk içinde zararsız olurlardı.

3 — Halbuki Fatih'ten itibaren iş başına geçen ve âsaiyşin temini için Anadolu'ya gönderilen vezirlerden ekserisi halka karşı çok insafsızca ve zâlimâne muameleler yapmışlardır. Meselâ altıncı cilt tarihimizin 27 nci sahifesinde bahsi geçen Şehsuvaroğlu hâdisesi bunlardan bir tanesidir. Osmanlı devletine bütün samimiyeti ve sadâkati ile hizmet eden Şehsuvaroğlu Ali bey, oğulları, akrabaları ve maiyeti erkânı, Hırvat vezir Ferhad paşa tarafından korkunç bir kin ve garazle alçakça idam edilmişlerdir.

Şu saydıklarımızın hepsi bir yere getirilince en muhteşem bir devir olan Kanûnî Süleyman asrında bile Anadolu'nun muztarip olduğunu anlamak mümkündür.

Daha Yavuz Selim zamanında Celâl adında biri tarafından çıkarılan isyan dolayısıyla bu nevi isyanların hepsine sonradan (Celâli isyanı) demek âdet olmuş ve bu isyanların hakiki sebebi araştırılmadan, bu sebeplerin izalesi çaresi aranmadan, bir ıstırabın yarattığı bu nevi hareketler pek kanlı şekilde bastırılmıştır.

20 Ağustosta (Baba Zünnun) isyanı baş gösterdi. Bu hareket süratle İçel taraflarına da sirayet etti. Aynı günlerde Adana havalisinde «Domuz oğlan», ve Kızılbaş halifelerinden «Veli Halife», Tarsus taraflarında «Yenice Bey» gibi isyan başları da harekete geçmiş bulunuyordu.

İsyanın ilk elebaşısı Baba Zünnun, yukarıda da yazdığımız gibi Bozok Sancak Beyi Mustafa Beyi, Kadı Muslihüddini, kâtip Mehmed'i katletmişti. Derhal üzerine Karaman Beylerbeyi İskender Paşazâde Hurrem paşa gönderildi. Maiyetinde Kayseri Beyi Behram Bey, İçel Beyi Bostancı - Ali Bey de vardı. Kuvvetine güvenerek ihtiyatsızca ilerliyen Hurrem Paşa, Kayseri civârında «Kuşunlu Boğazı» yakınında âsilere

mağlûp oldu, hem kendisi, hem de maiyetindeki Sancak Beyleri maktul düştü. Bu muvaffakiyet üzerine Baba Zünnun kuvvetleri Tokad, Artıkova, Kazova taraflarına doğru yayıldı.

Bu vaziyet karşısında Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa telâşa düştü. Kendi askerleriyle Dulkadır, Maraş ve Malatya beylerinin askerlerini birleştirerek ordugâhını Sivas'ta kurdu. Malatya Beyi «Yular Kıstı-oğlu» İskender Beyi keşif için ileriye gönderdi. Bin süvari ile ileriye giden Yular Kıstı-oğlu İskender bey müthiş bir bozguna uğradı, dört yüz kişi zayıat vererek ancak canını kurtarıp kaçabildi.

Ramazanoğulları ailesinden ihtiyar Adana Beyi Piri Bey Şam ve Diyarbakır beylerinin getirecekleri imdat kuvvetlerinin beklenmesini lüzumlu görmekte idi. Fakat Sivas Beylerbeyi genç ve cesur Hüseyin paşa bu doğru mütalâaya kıymet vermedi ve (16 eylül 1527) de Höyükli yakınında âsilerle harbe tutuştu ve Baba Zünnun bu muharebede maktul düştü ise de, evvelâ dağılan, fakat kısa bir zaman sonra sür'atle toparlanan âsi kuvvetler o gece Hüseyin Paşa ordugâhını bastı, Hüseyin paşa yaralı olarak Sivas'a kaçabildi ve orada vefat etti.

Birbiri üstüne âsi kuvvetlerin kazandıkları muvaffakiyetlere bir nihayet vermek üzere Diyarbakır Beylerbeyi Hürev paşa büyük bir sür'atle hareket ederek başsız kalan âsileri dağıtmağa muvaffak oldu.

Aynı günlerde Adana ve Tarsus taraflarında da karışıklıklar çıkmıştı. Adana taraflarında «Domuz - Oğlan» Tarsusun Ulaş nahiyesinde «Yenice-Bey» isyan etmişlerdi. «Veli Halife» adındaki bir mütaassıp Şif de Tarsus yakınında «Kara İsalı» aşeritini isyan ettirmişti. Adana beyi ihtiyar Piri bey, kısa bir zamanda bu isyanları bastırdı.

Kalenderoğlu isyanı :

Kalenderoğlu, Hacı Bektaş Veli sülâlesindendi. Anadolu'da Bektaşiliğin yayılması için uzun yıllar çalışmış, etrafına binlerce derviş ve taraftar toplamıştı. Etrafına toplanan kuvvetin miktarı 30,000 kadar tahmin edilmektedir.

Her halde çok azimkâr ve ihtiraslı bir şahsiyet olduğu anlaşılan Kalenderoğlunun hükümdarlık emelinde olduğu bile rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda Kalender'in İran - Safevî devleti ile de muhârebeler yapmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Kalender, Baba Zünnun'un dağılan taraftarlarını, Acem taraftarı Şiileri, Osmanlı idaresinden memnun olmıyan bir takım Türkmen aşiretlerini de etrafına toplamış ve Orta Anadolu'da hakikaten korkunç bir kuvvet olarak meydana çıkmıştı.

Rumeli Beylerbeyi Yakup paşa, Kalender'e mağlûp oldu. Fakat Pasin ovada da Kalender Hüsrev paşaya mağlûp oldu. Bu sırada hâdisenin ehemmiyetini idrâk eden padişah, veziriâzam İbrahim paşayı Anadolu'ya gönderdi. İbrahim paşa İstanbul'dan 5000 kişilik bir kuvvetle çıktı. Aksaray'a geldi. Anadolu beylerbeyi Behram paşayı büyük bir kuvvetle ileriye gönderdi. Behram paşa ile Kalender arasında Sivas'ın kuzeyinde «Karaçayır» mevkiinde kanlı bir muharebe vukua geldi. Muharebe, devlet kuvvetlerinin müthiş bir bozgunu ile neticelendi. Bu müthiş bozguna mühim Osmanlı ümerasından Karaman Beylerbeyi Mehmed paşa, Alâiye Beyi Sinan, Amasya beyi Kocu, Birecik Beyi Mustafa, Anadolu tımar defterdarı Nuh ve Karaman defterdar kethüdası Mehmed Beyler harp meydanında kalmışlardır. Kumandan Behram paşa, canını zor kurtararak bin müşkülâtla kaçabilmiştir.

Veziriâzam İbrahim paşa, Dulkadır arazisinde Kars mevkiinde bulunduğu sırada bu müthiş bozgunu haber alarak telâşa düştü. Asilerin üzerine yürüyemedi. İstanbul'dan getirdiği üç bin Yeniçeri ve iki bin Sipahi ile Elbistan'a gitti.

Orada bir takım siyâsî ve idarî tedbirler aldı. Evvelâ, âsilere mağlûp olan ordu efradından hiç birisinin, maiyetindeki orduya gelmemesini temin etti. Bu mağlûp askerin, yeni ve taze kuvvetlerin maneviyatını bozmasından korkuyordu.

Bundan sonra da, evvelce Hırvat Ferhad paşa tarafından alçakça idam edilen Şehsuvaroğlu Ali Bey ve akrabalarının, iptal edilen tımarlarını eski sahiplerine iade ettiği gibi bir ta-

kım gizli muhârebeler, vaatler ve iltifatlarla da Türkmen âşiretlerini ve Kalender'in maiyetindeki kimseler beri tarafa çekti. Bu tedbirler sayesinde Kalender'in maiyetindeki kuvvetler birdenbire dağılmağa başladı.

Hal bu merkezde iken zayıflayan Kalenderoğlunun yeniden toparlanmasına veyahut ta İran'a kaçmasına fırsat vermeden kendi maiyetindeki çâşnigirlerden Belâlı Mehmed ve Delipervane kumandasında bir kuvvet sevketti.

İki taraf kuvvetleri arasında «Baş-Saz» dağlarında vukua gelen muharebede Kalenderoğlu yakalanarak başı kesildi. (22 Haziran 1527).

Rivâyete nazaran Kalender'in kuvvetleri arasında «Veli-Dündar» adında Dulkadır hânedanından da bir prens esir edilmiş ve başı kesilmiştir. Bu hânedandan bir prensin, âsi Kalender'le birlik olması, her halde, vaktiyle Ferhad Paşanın bu aileye reva gördüğü zâlimâne hareketlerin bir neticesi olması mümkündür.

Divâyete nazaran bu muvaffakiyetten sonra veziri âzam İbrâhim paşa Kalenderoğlu ile muhârebe yaparak ve mağlûp olmuş olan beyleri bir divanda topladı. Evvelâ Anadolu Beylerbeyi Behram paşaya hitap etti:

— Yarı çıplak, serseri, hâneberduş derviş takımının önünden nasıl kaçtınız? dedi (1).

Veziriâzam aynı suali öteki beylere de sordu. Her biri ordunun mağlûbiyeti sebebini birbirinin üzerine atmağa başladılar. Cellâtlar emre âmade bekliyorlardı. Bu sırada, eski veziriâzam Piri Mehmed paşanın oğlu, İçel Beyi Mehmed Bey ki o zamana kadar ağzını açmamıştı, Veziriâzama şu cevabı verdi:

— Ecdadımız bir muharebeye girişecekleri zaman evvelâ Allahtan yardım dilerler ve sonra da tecrübeli ihtiyarlarla iştişarede bulunurlardı. Biz ise ne onu yaptık, ne bunu yaptık. Gurur ve nefsimize itimat bu felâketleri başımıza getirdi. Cezamızı çekmek için işte kılıç ve işte başlarımız!.

(1) Peçevi, cilt 1, sahife 123

Dedi. Bu merdane sözler, orada bulunanların başlarını kurtardı. (1)

İbrahim paşa, alınan esirlerin idamını emretti. Fakat Piri paşazâde Mehmed Bey buna mâni oldu. İbrahim paşa bu kararından vazgeçerek âsilere nasihat etti ve salıverdi. Böylece, daha fazla Türk kanı dökülmesinin önüne geçilmiş oldu.

İbrahim paşanın bu seferi 3 ay 11 gün sürmüş ve 11 Ağustos 1527 de İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a girerken âsilerden alınan sancaklar da zafer alayının önünde götürülmüştür.

O zamana kadar İbrahim paşanın yıllık tahsisatı 1.200.000 akçe iken Kanûni bu miktarı 2.000.000 akçeye çıkardı.

Molla Kaabız meselesi :

Molla Kaabız, ilmiye mesleğinden İranlı bir şahıstır. Mazisi hakkında esaslı malûmat yoktur. İran'dan gelmiş, Osmanlı ulemâsı arasına karışmıştır. İbrâhim paşa Anadolu'daki isyan hareketlerinin bastırılmasından sonra İstanbul'a geldiği vakit, bir müddettenberi İstanbul'da Kaabız adındaki Mollanın, acayip ve yıkıcı bir takım fikirler yaymakta olduğunu öğrendi. Molla Kaabız, halk topluluğu içinde durmadan bir nazariyeyi yaymakla meşguldü. Hakikî maksadının ne olduğu iyice anlaşılamıyan, fakat tamamen ilmi bir kanaatin mahsulü olduğuna inanmak ta müşkül olan bu nazariye, İslâmiyetin esasını olduğu kadar, devletin siyasi ve içtimaî varlığını da tehdit eder bir hal almış bulunuyordu.

Molla Kaabız, bazı âyetlere ve hadislere kendi kanaatine göre başka türlü mânalar vererek, onları tevil ederek Hazreti İsa'nın bütün peygamberlerden üstün olduğunu, hattâ Hazreti Muhammed'den efdal olduğunu iddia ediyordu!

(1) Hammer, cilt 5, sahife 72

O sırada dünyanın en büyük ve kudretli sünni İslâm devleti olan Osmanlı imparatorluğunun merkezinde böyle bir yıkıcı propagandanın devam edip gitmesi muhtelif cephelerden tehlikeli idi. İmparatorluk o sırada, Avrupa'nın Katolik Hristiyan âlemi ile cihanşümul bir mücadeleye girişmiş olduğu gibi, Doğuda da Şii İran ile hem mezhebî ve hem siyasi ihtilâfları vardı. Ve her iki cephedeki devletler de, Osmanlı devletinin zayıflaması, yıkılması için var güçleriyle çalışmakta idiler.

İşte böyle hayati bir mücadele devrinde, İslâmiyetin esaslarını tahribe yeltenen bir İranlı molla'nın serbestçe fikirlerini yayabilmesi, taraftarlar toplayabilmesi cidden devrin fikir hürriyeti hakkındaki telâkkilerinin üstünde bir hareketti.

Avrupa'da, Katolik itikadı aleyhinde en küçük bir düşünceye malik olduğunda şüphe edilen kimselerin diri diri yakıldığı, İran'da mezhep düşüncelerinden dolayı insanların türlü tazyiklere maruz kaldıkları bir asırda, 16 ncı asırda sünni İslâm âleminin merkezi olan İstanbul'da bir molla'nın aylarca İslâmî kanaatlere aykırı fikirlerini serbestçe yayabilmesi ve buna mâni olunmaması, Türk milletinin ve devletinin fikir hürriyetine karşı gösterdiği hürmetin en güzel misalidir.

Halkın ve ulemanın şikâyeti üzerine hükûmet doğrudan doğruya Molla Kaabız'ı cezalandırmadı. Divan-ı Hümayûna davet ederek fikirlerini müdafaa etmesi istendi.

2 kasım 1527 de Molla Kaabız Divan-ı Hümayûna (Bakanlar Kurulu) geldi. Divanda Rumeli Kadıaskeri Fenârizâde Muhyiddin Çelebi ile Anadolu Kadıaskeri Kadri Çelebi de hazır idiler.

Molla Kaabız, bu iki din adamı önünde nazariyesini uzun uzadıya izah etti. Mollayı sabırla dinleyen iki Kadıasker, ihtimal ki böyle bir mevzu için hazırlıksız olduklarından onunla ilmi bir münazaraya girmekten içtinap ederek «katline hükmettim!» demek suretiyle idamına hükmetmişlerdir.

Fakat divan âzası, Molla Kaabız'ın fikirleri, iddiaları Kadıaskerler tarafından ilmi delillerle red ve cerh edilmediği

için verilen idam hükmünü kabul etmediler. Ve Molla Kaabız'ı çekilip gitmekte serbest bıraktılar.

Kanûnî Sultan Süleyman da kafes arkasından bu sahneyi seyretmişti. Böyle bir mülhidin serbest bırakılmasına hayret ederek veziriâzam İbrahim paşaya:

(Bir Mülhid divanınıza gelir, hezeyâna cüret kılar ve mülzem olmaz, çıkar gider, buna bâis nedir?)

Diye sordu. İbrahim paşanın cevabı şöyle oldu:

(Bir mülhid divanımıza gelir, hezeyâna cüret kılar ve değiller ki mel'unu ilzam-ü-iskât edeler?)

Şu hal gösteriyor ki 16 ncı asır Türkiyesinde fikir, ancak fikirle mukabele görürdü. O devrin Katolik hristiyan âlemi için tamamen meçhul olan bu fikir hürriyeti, Türkiyenin her bakımından Avrupa'ya olan üstünlüğünün bariz sebeplerinden başlıcasıdır.

Kanûnî Süleyman Kaabız'ın tekrar divana çağırılarak din uleması tarafından ilzam edilmesini, memleketin siyasî ve içtimai bünyesi için zaruri gördü.

3 kasım günü Kaabız tekrar divana davet edildi. Bu defa divanda devrin en büyük âlimi, pek çok ilmi ve dinî eserlerin müellifi olan ve İbni Kemal lâkabı ile meşhur olan Şeyhülislâm Kemal Paşazâde Şemsüddin Ahmed Efendi ile yine devrin büyük âlimlerinden İstanbul kadısı Sadüddin Çelebi vardı.

Kemal Paşazâde, Molla Kaabız'ın iddiaların sabırla dinledikten sonra onunla uzun bir münakaşaya girişti ve onun delillerini birer birer red ve ceh etti.

Nihayet Molla Kaabız, İbni Kemal'in makul ve ikna edici delilleri karşısında cevaptan âciz kalarak susmağa ve başını önüne eğmeğe mecbur kaldı.

İddialarının çürüklüğü meydana çıktığı halde İbni Kemal Molla Kaabız'a (iddialarından vazgeçtiği takdirde affedileceğini) bildirdi ise de İranlı Molla, bu teklifi de reddedince Şeyhülislâm ve İstanbul kadısı tarafından idamına hükmedildi.

Nereden geldiği, niçin geldiği, ne maksat takip ettiği ma-lûm olmıyan, fakat bir takım cahillerin fikirlerini çelerek

kendi etrafında toplamış bulunan bu şüpheli şahsın, kanaatleri red ve cerh edildikten sonra da serbest bırakılması, elbette doğru olmaz ve memleket selâmeti için zararlı olurdu.

**Vziriâzam İbrahim
paşaya, ilâveten
Seraskerlik rütbesi
veriliyor :
(28 Mart 1529)**

Kanûnî Sultan Süleyman, sara yananelerine aykırı olarak, çok sevdiği Hâs Odabaşısı Pargalı İbrahim Ağayı, vezirlik rütbesiyle sadrâzam yapmıştı. Osmanlı imparatorluğu sadrâzamlığı gibi, devrin en salâhiyetli bir mevkiini verdiği bu zeki ve mizaç âşına vezire, bir müddet sonra Kanûnî, kız kardeşi Hatice Sultanı da vererek, onu kendisine enişte yapmakla taltif etti. Bu lûtf ve iltifatlara ilâve olarak (28 Mart 1929) da ona «Serasker» lik rütbesini tevcih etti. Seraskerlik, «Başkumandanlık» yerine kullanılmıştır. Tanzimat devrine kadar hiç bir Osmanlı vezirine bu rütbe ve bu ünvan verilmiş değildir. Yalnız İbrahim paşaya verilmiştir.

O zamana kadar ve o zamandan sonra, Osmanlı veziriâzamları ordu başında hareket ettikleri vakit «Serdâr-ı Ekrem» ve diğer vezirler «Serdar» ünvanlarını alırlardı. Fakat bu ünvanlar da ancak, harbin devamı müddetince idi. Harekât-ı harbiye sona erince bu ünvanlar da düşerdi.

Osmanlı imparatorluğunda Başkumandanlık yalnız padişahlara mahsustu. «Serasker» lik ünvan ve salâhiyetinin İbrahim paşaya verilmesi ile padişah, yalnız şahsına ait olan başkumandanlık sıfat ve salâhiyetlerini de devamlı olarak İbrahim paşaya devretmiş oluyordu.

Aşağıda Kanûnî tarafından verilen bu ünvan ve salâhiyetlere ait ferman aynen görülecektir. Bu fermana göre İbrahim paşaya verilen salâhiyetler:

(Padişahın iştirâk ettiği ve etmediği bütün harplerde Başkumandan İbrahim paşadır, dilediğini icra edebilir ve onun emirlerine, padişahın emirleri gibi itaat edilecektir.

İbrahim paşa, vezirlerden gayri bütün devlet memurlarını azl ve nasbetmek salâhiyetine malikdir.

İdam cezası da dahil olmak üzere her türlü cezayı verebilecektir.

İbrâhim paşaya yalnız «terakki, bahşış ve ihsan» gibi malî salâhiyetler verilmemiştir.

İbrahim paşa, Mehter takımı ile altı tuğ, ve dört yerine yedi sancak taşıyabilecektir.

Bu ünvanla birlikte İbrahim paşanın yıllık tahsisatı iki milyon akçeden üç milyon akçeye çıkarılmıştır. (Bugünkü rayice göre tahminen 30 - 35 milyon lira)

İbrahim paşa, ağgözlülük ederek, bu tahsisatın dahi azlığından bahis ile tahsisatının 4 milyon akçeye çıkarılmasını istemiş ise de, Kanûnî Süleyman onun bu isteğini reddetmiştir.

İbrahim paşa, 28 yaşında veziriâzam olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı veziriâzamları içinde en genç yaşta bu mevkie çıkanlardandır.

Fakat Kanûnî, damat, veziriâzam ve Serasker olan vezirine bunları da az görmüş olmalıdır ki, 27 nisan 1529 da ona ilâveten bir de «Rumeli Beylerbeyliğini» tevcih etmiştir. Böylece paşa, Osmanlı imparatorluğunun Rumeli yakasında bulunan bilûmum topraklarının da umumî valisi, kumandanı olmuş oluyordu.

Vâkıa İbrahim paşaya, Mohaç seferi sırasında da veziriâzamlığa ilâveten Rumeli Beylerbeyliği verilmiş idi ise de bu tevcih muvakkat idi, ve seferden dönüşte uhdesinden alınmıştı.

Bütün bu tevcihlerle İbrahim paşa, ikbal devrinin zirvesine çıkmış oluyordu.

Osmanlı tarihinde hiç bir vezire, bu kadar geniş ve hutsuz bir salâhiyet verilmiş değildir.

İbrahim paşaya, bütün divanın toplu bulunduğu bir sırada Kanûnî'nin emriyle Nişancı Müverrih Celâlzâde tarafından kaleme alınarak Seraskerlik ünvan ve salâhiyetlerinin verildiğine dair beratın, bazı parçalarını aynen alıyoruz:

(... Buyurdun ki bâdelyevm dahî kemâkân vezîr-i Azam ve Kâffe-i Memâlik-i Mahrûsemde Cenâb-ı Celâlet meâbım tarafından seraskerim olup Vüzerâ-i âsaf-nışan mesnednişin ve Rumeli beylerbeyisi ve Kadiaskerlerim ve âmme-i ulemâ ve fudalâ ve Kuzât ve Sâdât ve Meşâyih ve sâir beylerbeyilerim ve umûmen erkân-ı devlet-i Kaa-hire ve âyân-ı saltanat-ı bâhire ve sancak beyleri ve bâb-ı saâdet-meâbında hizmet eden bölük ağaları sağır ve kebir ve ganî ve fakîr, havass ve avam kâffe-i enam mumâileyhi vezîr-i âzam ve her zamanda umumen seraskerim bilüp kemâl-i tâzîm ve tekrîm ile muazzez ve mükerrerem tutup müşârünileyhin huzurunda ikbal ve istikbal için dakika fevtetmeyüp «her ne ki dir ise ve her ne vech görürse benim lisân-ı dürrerbârımdan sâdır olmuş kelâm-ı saâdetencam ve emr-i vâcibil'ihhtiram bilüp..... cümle mühimmât-ı umûr ve kâffe-i masâlih-i cumhurda emrinden ve sözünden tecâvüz ve inhıraf ve zühûl eylemiyeler». Eğer âsitâne-i saâdet-âşyanemde ve eğer sâir memâlik-i Mahrûsemde vâki beylerbeyilerin ve sancak beylerinin ... ve eshâb-ı cihâtın ... azil ve nasbı anın re'y-i sâibine ve fikr-i sâkabine mufevvaz olup yoldaşlığı ve merdâneliği zuhur idenler bâbında ve müstahikk-i âtıfet ve inâyet olanlar hakkında eğer beylerbeyilik tevcih etmektir ve eğer âlâ ve ednâya tımar ve ulûfe vermektir ... her ne tevcih ve tefvîz ve tâklîd iderse benim izz-i huzûr-u saltanat mevfûr-u müstelzimülhubûrumda mahall-i kabulde ve menzile-i irtizâda biline Müşârünileyhin emrine ve sözüne muhâlefet ve inad edenleri kim gerekse olsun ve hilâf-ı şer' ve mugayyir-i kanun reâyâyâ zulüm ve teaddî idenler kaç nefer olursa olsun aslâ sütte-i saâdetim cânibine arz ve ilâm itmeğe tevakkuf itmeyüp envâi ukuubat ve siyasâttan her neye müstehak ve sezâvar olur ise olsun muktazây-ı şer' ve kanun üzre te'hîr itmeyüp siyâset idüp gereği gibi haklarından geldüre ki sâirlerine ibret ve nasihat ola. Olbapta hiç ahad mâni ve dâfi olmaya şöyle bileler, âlâmet-i şerife itimad kılalar, tahrîren fi evâil-i şehri şâbân'el-Muazzam, li seneti hamse ve selâsin ve tis'a mie, bimakam-ı Kostantaniyye.....)

Eski veziriâzam

Piri Mehmed

Paşanın vefatı :

(13 Kasım 1532)

Yavuz Sultan Selim'in son ve Kanûnî Süleyman'ın ilk veziriâzama olan Piri Mehmed paşa, Hâs Odabaşı Pargalı İb-

rahim paşanın sadrâzam yapılabilmesi için Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 27 Haziran 1523 te tekaüde sevk edilmişti. Tekaütlüğünü Silivrideki çiftliğinde geçiren Piri Mehmed Paşa, 13 kasım 1532 de, Edirne kadısı olan oğlu Mehmed Efendi tarafından zehirlenerek vefat etmiştir. Bu hayırsız evlâdı, böyle korkunç bir cinayete sevkedenin, yeni sadrâzam İbrahim paşa olduğuna dair kuvvetli deliller vardır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın, bu tecrübeli ve değerli sabık veziriâzamını sık sık İstanbul'a davet ederek onunla devlet umurunu görüşmesi, kölelikten sadrâzamlığa yükseliveren Pargalı balıkçının oğlu Makbul İbrahim paşayı kuşkulandırmış olsa gerekti. Günün birinde kendi yerine tekrar veziriâzam oluvermesi ihtimalini düşünerek, bu cinayeti işlemiş olması çok muhtemeldir. (Bu hususta altıncı cilt kitabımızın 38 inci sahifesinde malûmat vardır.)

Valide Sultanın vefatı:
(19 Mart 1534)

Kanûnî'nin validesi, güzelliği ile meşhur olan Hafsa hatundur. Kanûnî tarafından daima ve pek fazla hürmet edilen ve saraydaki nüfuzu ile tanınan, Hürrem Haseki Sultanın lüzumsuz ihtiraslarına ve sarayda kadınlar saltanatına mâni olan bu değerli Türk kadını 19 Mart 1534 perşembe günü vefat ederek Yavuz Sultan Selim'in türbesi yanına defnedilmiştir. Onun vefatından sonra Osmanlı sarayında kadınlar saltanatı başlamış ve zaman zaman feci neticelerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Şeyhülislâm Kemal
Paşazâde Ahmed
Şemsüddin Efendinin
vefatı (16 nisan 1534)

Kemal Paşazâde Ahmed Şemsüddin efendi, Tokatlıdır. Edirne'de tahsil etmiştir. Osmanlı imparatorluğu içinde yetişen ulemanın, hattâ İslâm âleminin en büyük âlimlerinden olan ve «İbn-i Kemal» adıyla meşhur olan bu değerli Türk

bilgininin babası, ümerâdan Süleyman beydir. Dedesi vezir Kemal paşadır. «İbn-i Kemal» de babası ve dedesi gibi evvelâ asker olmuş, İkinci Bayezid devrinde muhtelif seferlerde bulunmuş ve yararlıklar göstermiş iken, günün birinde garip bir tesadüf onun, askerliği terkederek ilmiye sınıfına geçmesine sebep olmuştur.

Hâdise şudur:

İbn-i Kemal, İkinci Bayezid zamanında bir gün diğer genç zabıt arkadaşlarıyla birlikte bir mecliste, devrin tanınmış askerî ümerasından, ve akınlariyle büyük bir şöhret kazanmış ve herkesin nazarında bir kahraman olarak tanınmış olan Mihaloğlunun, harikulâde maceralarını Mihaloğlunun ağzından merak ve heyecan içinde dinliyormuş.. Hikâyenin en hararetili dakikalarında içeriye genç ve sarıklı bir molla girmiş ve doğruca baş köşeye, hattâ kahrana Mihaloğlunun üstüne geçmiş oturmuş. Orada bulunan bütün zabıtlarla birlikte meşhûr Mihaloğlu da onu ayağa kalkarak karşılamışlar ve elini öpmüşler.. Bu yeni gelen molla, devrin değerli âlimlerinden mantık ve felsefede şöhret bulan Molla Lûtfi imiş.

O dakikaya kadar Mihaloğlunun anlattığı askerî zaferleri heyecanla dinliyenler, o dakikadan sonra Molla Lûtfi'nin fevkalâde değerli olan ilmî konuşmalarını daha büyük bir hayranlıkla dinlemeğe başlamışlar.

İşte bu hâdise «İbn-i Kemal» üzerinde büyük bir tesir yaratmış.. Bütün ömrünü serhadlerde, kan ve ateş içinde geçirerek devrin en değerli bir kumandanı haline gelen ve öyle tanınan Mihaloğlu gibi bir kahramanın yanında bu sarıklı mollaya gösterilen hürmet ve itibarı düşünerek, ilmin her şeyden üstün olduğunu anlamış ve derhal subaylığı bırakarak ilmiye mesleğine girmiş.

O devrin en değerli âlimlerinin meclislerine, medreselere devam ederek çok kuvvetli bir tahsil gören Ahmed Şemsüddin efendi, esasen ilme olan ihtiyakı, istidadı ve zekâsiyle süratle yükselerek muhtelif müderrisliklerde bulunmuş, Edirne kadılığına tayin edilmiş ve nihayet kadiasker olmuştur.

1525 yılında meşhur âlim Zenbilli Ali Efendinin vefatı üzerine onun yerine Şeyhülislâm olmuştur. O devirde makam-ı Meşihat kaydı hayat şartıyla olduğu için vefatı tarihine kadar sekiz sene Şeyhülislâmlık yapmıştır.

«İbn-i Kemal» çok velûd bir âlimdir. 300 kadar risale ve kitabın müellifidir. Eserleri tefsir, hadis, fıkıh, tarih, edebiyat ve lisaniyata aittir.

En meşhur eseri on ciltlik büyük «Osmanlı tarihi» dir. Türkçe, Arapça, Farsçaya hakkiyle vâkıftı ve üç dilde de şiir yazmıştır. Türkçe bir divanı ve 10000 beyitlik «Yusuf ve Züleyha» adlı mesnevisi vardır ve bu vâdide yazılmış olanlarının en güzellerindendir. İlmî iktidarının genişliğinden dolayı kendisine «Müfti-s-sakaleyn» denirdi.

En meşhur edebî şiirlerinden birisi, Yavuz Sultan Selim için yazdığı mersiyesidir. Bu meşhur mersiye'nin iki beytini alıyoruz:

Şems-i asr idi asırda şemsin,
Zillî memdud olur zamânı Kasır.
Tâc-u tahtıyla fahreder beyler,
Fahrederdi anınla tâc-u serir.

(Arapçada «asır» kelimesi hem «yüzyıl», hem de «ikinci vakti» mânasına gelir). Yavuz Sultan Selim, yanında İbn-i Kemal olduğu halde Mısır seferinden dönerken, tesadüfen İbn-i Kemal'in atının ayağı, çamurlu bir çukura batmış ve sıçrayan çamurlar, Yavuz'un kaftanını baştan aşağıya çamura garketmişti. Yavuz gibi bir hükümdarın böyle bir hâdise karşısında hiddetleneyeceği beklenirken Yavuz İbn-i Kemal'e dönerek:

(Gam çekme, demişti, ulemâ atının ayağından sıçrayan çamurlar dahi bir hükümdar için medar-ı iftihardır.)

Demiş ve sonra kaftanını çıkararak yanındakilere:

(Bu kaftanı, çamurlariyle beraber saklayınız ve öldüğüm zaman sandukamın üzerine örtünüz!) emrini vermiş ve haki-

katen bu kaftan, Yavuz'un sandukasının üzerine örtülmüştür.

16 Nisan 1534 tarihinde vefat eden Kemal Paşazâde Ahmed Şemsüddin efendi, Edirnekapısı dışındaki Emir-Buhari tekkesi yakınına gömülmüştür. Vefatı sırasında 66 yaşında bulunuyordu.

İskender Çelebi'nin
(azli 24 eki m1534)

Ve

(idamı 13 Mart 1535)

Veziriâzam İbrahim paşa, 1533 senesi 21 ekim tarihinde Doğu seferine hareket etmiş, kışı Halep'te geçirdikten sonra 14 mayıs 1534 te Diyarbakır'a vasıl olmuştu.

Ordunun geçeciğ yolların ıslâhı ve ikmal işleri için baş defterdar meşhur İskender Çelebi memur edilmiş ve hattâ padişah tarafından ilâveten «Serasker kethüdalığı» ünvan ve vazifesi de verilerek, ordunun hareketinden evvel Kanûni Süleyman tarafından veziriâzam İbrahim paşaya: «İskender Çelebi ile daima müşavere etmesi ve onun sözünden çıkmaması» emrolunmuştu.

Kanûni'nin hudutsuz sevgi ve itimadına mazhar olan veziriâzam Makbul İbrahim paşa, ihtimal ki İskender Çelebiye karşı padişahın bu itimadını çekememiş olsa gerektir ki, ikisi arasında bir anlaşmazlık başlamıştır. Aynı zamanda İbrahim paşa ile İskender Çelebi arasındaki bu anlaşmazlığın başka sebepleri de vardır.

İskender Çelebi, o devirde devlet adamlarının en zengini idi. Gösterişe fevkalâde meraklı olan İbrahim paşayı bile gölgede bırakacak kadar dârât ve haşmeti vardı. Rivâyete nazaran İbrahim Paşanın sırmalı üsküflü 400 kadar kölesi olduğu halde İskender Çelebi'nin, fevkalâde kıymetli ve müzeyyen elbiseler giydirilmiş 600 maiyeti ile ayrıca 6000 adet kölesi vardı. İskender Çelebi bir yerden başka bir tarafa giderken maiyetinde, takımları altın ve gümüşlü 1200 atlısı bulunurdu.

Rivâyete nazaran bu İran seferi sırasında İbrâhim paşa İskender Çelebi'nin, maiyeti alayından 110 kişi istemiş, İskender Çelebi ise ancak 30 kişi göndermişti. Esasen Çelebi'nin ihtişamını çekemiyen İbrahim paşanın, daha başka sebeplerin de inzıamı üzerine İskender Çelebi ile arasının açıldığı anlaşılmaktadır. İskender Çelebi'nin konağı, âdetâ bir mektep idi. Kölelerini, maiyetindekileri yetiştirir, her birini devlet hizmetine yarar hale getirirdi. Öyle ki, zamanında ve kendinden sonra onun yetiştirmelerinden pek çoğu devlet hizmetinde yüksek mevkilere ulaşmışlar ve memlekete hizmet etmişlerdir.

İbrahim paşa ile İskender Çelebi'nin arasının bütbütün açılmasına, bir takım fesatçıların da araya girmesi sebep olmuştur. O sırada Suriye defterdarı olan ve İskender Çelebi'nin mevkiinde gözü olduğu muhakkak bulunan Nakkaş Ali, durmadan İbrahim paşayı İskender Çelebi aleyhine bir takım yalan yanlış iftiralarla kışkırtmaktadır. Buna mukabil, Safevî ümerasından iken Osmanlı hizmetine giren Ulama Paşa da Bitlis beylerbeyliğinden azledildiği için İbrahim paşaya muğberdir ve bu yüzden İskender Çelebi'ye yanaşıp onu İbrahim paşa aleyhine harekete sevk etmek emelindedir.

İşte bütün bu sebepler yüzünden iki devlet adamının arası iyice açılmıştır. Sefer esnasında kar ve şiddetli soğuklar dolayısıyla ordunun ağırlıkları büyük müşkülâta uğramıştı. Defterdar Nakkaş Ali'nin tezviratı yüzünden, bütün bu müşkülâtın, bu vazife ile mükellef olan İskender Çelebinin ihmali yüzünden vukua geldiğine İbrahim paşa inanmış, yahut ta Çelebi'yi azletmek için bunu sebep göstererek padişaha devamlı tekliflerde bulunmuştur.

Aslında bu hususta İskender Çelebi'nin hiç bir sun-u takiri yoktur. Fakat İbrahim Paşanın Çelebi'ye karşı olan düşmanlığı yüzünden nihayet padişahı da ikna ederek, padişahın çok sevdiği ve itimat ettiği bu değerli devlet adamının azledilmesine muvafakatini almıştır.

Fakat İbrahim paşa, rakibinin yalnız Başdefterdarlıktan

azli ile de iktifa etmemiş, onu idam ettirinceye kadar uğraşmıştır.

İbrahim paşanın, Diyarbakır'dan Bağdad üzerine yürütmesi icap ederken Tebriz üzerine yürütmesi, fakat bu sırada büyük bir İran ordusunun yakınlarda bulunması rivâyeti üzerine büyük bir telâşa düşerek alelâcele padişahın yetişmesi için padişaha feryatnâmeler göndermesi üzerine Kanûnî sür'atle İran'a hareket etmiş ve yapılan bir takım stratejik hataları görmüştür. Rivâyete nazaran İbrahim paşa padişaha, Bağdad üzerine gidilmek icabederken Tebriz'e gidilmesinin ve bu yüzden ordunun tehlikeli bir hale giriftar olmasının, İskender Çelebi'nin tavsiye ve ısrarlariyle vukua geldiği hakkında padişaha devamlı tezviratta bulunması neticesinde Kanûnî, zavallı İskender Çelebi'nin idamına muvafakat etmiş ve bu değerli devlet adamı Bağdad'da At pazarında idâm edilerek bütün serveti de müsadere edilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman, Osmanlı padişahları içinde hak ve adalet mefhumuna, kanunlara, öf ve âdetlere en ziyade kıymet ve ehemmiyet veren bir hükümdardır. İnceden inceye tahkik etmeden, suçun sübutu için bütün delilleri görüp kani olmadan hiç bir idam emri vermezdi. Kaldı ki, Kanûnî, İskender Çelebi'nin kadr ü kıymetini, değerini, hizmetini de çok iyi takdir ederdi. Buna rağmen bu değerli devlet adamını feda etmesi, İbrahim paşanın padişahı ikna etmek için ne kadar kesif bir tezvir ve iftira ağı ördüğünü ispata kâfidir.

Yukarıda da yazdığımız gibi İskender paşanın konağı, hakikî bir mektepti. Onun kölelerinden, yetiştirmelerinden 7 tanesi sonradan veziriâzam olmuştur. Sokullu Mehmed paşa dahi onun yetiştirdiklerindendir.

Bu haksız idamdan sonra Kanûnî Süleyman'ın büyük bir pişmanlık duyduğu, ıstırap çektiği anlaşılmaktadır. Hattâ rivâyete nazaran, İskender Çelebi'nin idam edildiği günün gecesi Kanûnî bir rüya görmüş, rüyasında İskender Çelebi kendisine hücum ederek:

(Bre zalim, ben bigünâhı, bir müfsidin sözüne uyup salb

eyledin, diyerek elindeki destarı ile Kanûnî'yi boğmak istemiş, bu sırada müthiş bir üzüntü içinde uyanan Kanûnî Süleyman:

(İlâhî İbrâhim, nice ki ol bigünâhı berdar ettirdin ise Allahtan dilerim ki sen dahi yılına varmayıp katle sezâvâr olasın!)

Diye beddua etmiştir.

İhtimal ki bu rüya hâdisesi aslında vaki olmamış, fakat daha sonraları padişahın bu haksız idamdan dolayı duyduğu ezayı tasvir edebilmek için muahhar tarihçiler tarafından kaydedilmiştir.

Yalnız şu muhakkak ki, bir sene sonra da Makbul İbrahim paşanın idam edilmesinde, bu İskender Çelebi hâdisesinin başlıca âmil olduğu rivâyet edilir.

Veziriâzam İbrahim

Paşanın idamı :

(14/15 Mart 1536)

İbrahim paşa, veziriâzamlık makamında 12 sene, 8 ay, 18 gün kalmıştır. Bu müddet zarfında İbrahim paşa, veziriâzamlık vazifesine ilâveten, o zamana kadar bulunmayan yepyeni ve büyük salâhiyetleri olan «Seraskerlik» ünvanını ve nihayet «Rumeli Beylerbeyliği» ni de ifa etmiştir. Osmanlı imparatorluğu devamı boyunca, hiç bir vezir, Makbul İbrahim paşa kadar padişahlar tarafından sevilmemiş, itibar görmemiş, onun kadar hudutsuz salâhiyetler deruhte etmemiştir.

İbrahim paşanın, pek genç yaşta iken, yani daha 28 yaşında iken bu muazzam imparatorluğun en salâhiyetli mevkiine getirilmesi de şayanı dikkattir. Âdet ve an'anelere, kanunlara fevkalâde riayetkâr olduğu herkesçe kabul ve teslim edilen Kanûnî Süleyman'ın İbrahim Ağayı, vezirlik rütbesiyle birdenbire Hâs Odabaşılıktan veziriâzamlık mevkiine getirmesi de, padişahın ona karşı olan muhabbet ve itimadının hudutsuzluğunu gösterir.

Padişah vezirine o kadar fazla kıymet verirdi ki, âdet hilâfına onunla beraber yemek yer, hattâ Topkapı sarayında

ona bir oda ayırır, ve zaman zaman onun sarayına giderek bazı geceler orada misafir kalırdı.

İbrâhim paşanın zeki, mizâc âşına, hoşsohbet, musikiye âşına bir şahıs olduğu, bir takım meziyetleri bulunduğu muhakkaktır. Kanûnî Sultan Süleyman gibi, adam seçmekte cidden mahir ve isabetli bir hükümdarın, hiç bir meziyeti olmayan bir şahsa bu kadar fazla muhabbet izhar etmesi ve kıymet vermesi mümkün değildir. Fakat bir hiç iken, bazı meziyetleri yüzünden şanlı bir Osmanlı padişahının hudutsuz iltifatına mazhar olarak birdenbire en umulmadık mevkilere kadar yükseliveren İbrâhim paşanın, bu anı yükselişleri hazmedemediği, boyundan büyük işlere burnunu sokuğu, ihtirasları uğruna kanlar döktüğü, hattâ devleti zararlara soktuğu da muhakkak olsa gerektir.

Kanûnî Süleyman, bu kadar hudutsuz salâhiyetler verdiği, veziriâzam, Serasker, Rumeli Beylerbeyi vazifelerini uhdesine tefviz ettiği ve hattâ kız kardeşini de vererek Osmanlı hânedanına intisap ettirdiği kıymetli vezirini birdenbire bir gece yarısı neden idam ettirmiştir?

Osmanlı tarihleri bu hususta hemen tamamen sükûtu muhafaza etmişlerdir. Bazıları hafifçe bazı hususlara temas etmişler ve hiç birisi hakiki sebebi açığa vurmamıştır.

Batı kaynaklarında biraz daha fazla bilgi vardır. Fakat umumiyetle İbrahim paşanın idamı sebebi, kat'i olarak bilinmemektedir. Bir takım tahminlerden ileri gitmemektedir.

Cereyanı ahvale göre bu idamın sebeplerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1 — İskender Çelebi gibi devlete büyük hizmetlerde bulunmuş değerli bir şahsiyeti, sırf şahsî iğbirar ve garezi yüzünden idam ettirmesi ve sonradan İskender Çelebi'nin günahsız ve suçsuz olduğu sabit olarak padişah tarafından bu haksız idamın müsebbibi olan İbrahim paşaya karşı itimat-sızlığın doğması.

2 — Uhdesine «Seraskerlik» yani «Umum Başkumandanlık» salâhiyeti verilen İbrahim paşanın, bu kadar hudutsuz salâhiyetleri hazmedemiyerek «İrakeyn» seferi esnasında idar ettiği emernâmelerin altına «Serasker Sultan» imzasını

atması... Ünvanının arkasına «Sultan» kelimesini ilâve etmesi, düşmanları tarafından, bilhassa Haseki Hürrem Sultan tarafından, İbrahim paşanın Osmanlı saltanatında gözü olduğuna delil olarak gösterilmesi ve bu şekilde Kanûnî Sultan Süleyman üzerinde telkinatta bulunulması..

3 — İbrahim Paşa bazı hususlarda değerli bir şahsiyet olmasına mukabil, kumandan olarak çok zayıftır. Zamanında vukua gelen büyük hareketler, muvaffakiyetler ve zaferler sırasında vâkıa ordunun başında bulunmuş, fakat daha ziyade aynı zamanda orduda bulunan ve emsalsiz bir kumandan olan Kanûnî'nin mevcudiyeti ve Türk ordusunun şayanı hayret intizam, inzibat ve cesaretidir ki, o büyük zaferlerin kazanılmasında âmil olmuştur. Nitekim İbrahim paşa, İrakeyn seferi esnasında, padişahın evvel yola çıkmış, Diyarbakır'da orduyu beklemesi padişah tarafından emredildiği halde, kolay ve parlak zaferler kazanmak ihtirasiyle padişahı dinlemiyerek Tebriz üzerine yürütmüş ve orduyu büyük tehlikelere düşürmüştü ve ancak büyük bir sür'atle hükümdarın yetişmesiyle Osmanlı ordusu bu müşkül durumdan kurtarılabilmiştir. Bu sefer esnasında İbrahim paşanın irtikâp ettiği hatalar yüzünden devletin zarar görmesi, padişahı müteessir etmiş ve İbrahim paşaya karşı olan itimadı sarsılmıştır.

4 — İlk günlerinde İbrahim paşa, dindar bir insan gibi görüldüğü, Kur'anı Kerime karşı büyük bir hürmet gösterdiği halde, sonradan dinî bir lâübaliliğe başlaması, Kur'anı Kerime ehemmiyet vermediği ve hattâ kendisine müzehheb Kur'anı Kerimler hediye edildiği vakit bunu reddettiği rivayetlerinin şayi olması...

5 — Kanûnî'nin validesi Hafsa Hatunun vefatı... Hafsa Hâtun fevkalâde olgun, değerli bir insandı. Oğlu üzerinde müessirdi, fakat aslâ bu nüfuzunu kötüye kullanmamıştı. Onun sağlığı zamanında Kanûnî'nin çok sevdiği zevcesi Haseki Hürrem Sultan sarayda dilediği gibi tesir icra edememişti. Fakat, iki sene önce Hafsa Hatunun vefatı üzerine Haseki Hürrem Sultanın saltanatı başlamıştır.

O sırada veliaht, şehzâde Mustafa idi. Şehzâde Mustafa'-

nın anası Gülbahar Hatundu. Hürrem Sultandan da Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir doğmuştu. İbrahim paşa, şehzâde Mustafa taraftarı idi. Halbuki Hürrem Sultan Mustafa'yı bertaraf edip kendi oğullarından birini hükümdarlık mevkiine getirmek emelinde idi. Hafsa Hatunun vefatından sonra Hürrem Sultan, Kanûnî Sultan Süleyman'ı İbrahim paşa aleyhine mütemadiyen kıskırtmıştır.

6 — Ve nihayet Akdenizde bir Venedik gemisini zapteden Barbaros'un, bu gemide, İbrahim Paşa tarafından Venedik Doj'una yazılmış gizli mektubu ele geçirdiği ve bu mektupta Hıristiyanlık lehine bazı hususlar bulunduğu rivâyeti vardır. Doğruluk derecesi tesbit edilemiyen bu rivâyetlerin hangilerinin Kanûnî'ye ulaştığı ve hangilerinin, onun idamında hakiki sebep teşkil ettiği malûm değildir.

Her halde Kanûnî Sultan Süleyman'ın, bu kadar fazla itibar gösterdiği, hudutsuz salâhiyetler verdiği vezirini idam ettirmek için çok sağlam sebeplere istinat etmiş olması icap eder. Fakat tekrar edelim ki, yukarıda sıraladığımız sebeplerin ekserisi, tahminlerden ibarettir. Tam ve hakiki sebep meçhul kalmıştır.

İdam hâdisesi şöyle cereyan etmiştir:

(14/15 Mart 1536 — 21/22 Ramazan 942) salıyı çarşambaya bağliyan gece, ekseri geceler olduğu gibi veziriâzam İbrahim paşa yine Topkapı sarayında ve padişahın misafiridir. Gece yarılara kadar tatlı satlı sohbet edilmiştir. Ne Kanûnî en küçük bir şey hissettirmiş, ne de İbrahim paşa en küçük bir şüpheye düşmüştür. Gece yarısından sonra İbrahim paşa, Topkapı sarayında harem dairesinde kendisine tahsis edilen odaya giderek huzur içinde yatağına girmiş ve derin bir uykuya dalmıştır. Tam bu sırada cellât Kara Ali, yamaklarıyla beraber birdenbire içeriye girmiş ve İbrahim paşayı boğmuş veya başını kesmiştir. Bir boğuşmanın da vukua geldiğinden bahsedilir.

İmparatorluğun en parlak ve azametli devrinde 12 sene-den fazla kayıtsız şartsız imparatorluğun bütün şubelerine hâkim olan, ne Osmanlı, ne de dünya tarihinde uhdesindeki salâhiyetlerin bir misli görülmiyen İbrahim paşanın âkıbeti..

Parga'da bir balkçı kulübesinde doğmuş, talih karşısına şehzâde Süleyman'ı çıkarmış, saraya girmiş, sadrâzam olmuş, ordular idare etmiş, memuriyetler, ihsanlar dağıtmış, maddî ve manevî en yüksek mertebelere ulaşmış ve nihayet bir gece muhakkak ki çok haklı, fakat bizce meçhul kalmış sebepler yüzünden Topkapı sarayında hayatı sona ermiştir.

Burada son olarak İbrahim paşa hakkındaki tarihin görüşünü bildirelim.

İbrahim paşa hakikaten zeki, sür'at-i intikal sahibi, hoşsohbet ve sevimli bir adamdı. İyi bir kumandan olmadığı muhakkaktır. Zamanında kazanılan zaferlerde onun fazla bir rolü yoktur. O zaferler daha ziyade hudutsuz kaynaklara malik olan, kuvvet ve kudretin en yüksek noktasına vasil olmuş bulunan imparatorluğun tabii icapları idi ve daha ziyade orduları sevk ve idarede büyük bir kudret sahibi olan Kanûnî'nin eseri idi.

İbrahim Paşa kıskançtı, kindardı ve bu kindarlığı zalimlik derecesine varırdı. Açık fikirli ve kültürlü olduğu da muhakkaktır. İdarede ve siyasette, kumandanlıktan fazla muvaffak olmuştur. Pek sür'atle yükselivermesi, onu lüzumsuz ve tehlikeli bir gurura sevketmiştir. Harici siyasette muvaffak olmuş görünmesinin başlıca sebebi, esasen muvaffak olmak için her şeyin hazırlanmış olmasındandır.

Gururu onu, Irakeyn seferinde «Serasker Sultan» ünvanını kullanmağa ve padişahı beklemeden büyük askeri harekâta girerek yüzüne gözüne bulaştırmasına, etrafındakilere lüzumsuz yere 80.000 duka gibi azım meblâğlar dağıtmasına, İskender Çelebi gibi değerli bir devlet adamını kin ve garezine kurban etmesine sevketmişti.

Haseki Hürrem Sultan kimdir?

İbrahim paşanın, Kanûnî'nin gözünden düşürülerek öldürülmesinde en fazla tesiri olduğu muhakkak olan Hürrem sultan kimdir? Burada kısaca bu zeki ve haris kadından bahsetmek icap etmektedir.

Avrupa tarihlerinde ve edebî eserlerinde «Roxelane» adıyla anılan bu kadının kat'î olarak milliyeti bilinmemektedir. Fakat hakikate yakın rivâyetlere bakılırsa Ukraynalı olduğunu söylemek mümkündür. Daha doğrusu İslav'dır. Asıl adının Aleksandra Lisovska olduğu söylenir ve doğum yeri olarak ta Lehistan'ın Rutanya eyaleti dahilinde «Rogatina—Rohatya» gösterilir. Yine rivâyete göre babası bir piskopostur. Leh veya silav olduğu anlaşılan Roxelane, takriben dokuz yaşlaında iken Kırımlılar tarafından esir alınmış ve belki bir müddet Kırım sarayında kalmış ve nihayet Kırım Hanı tarafından Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edilmiştir tir (1520).

Güzel olmaktan ziyade zeki ve bilhassa cazibeli bir kadındır. Birkaç sene sarayın harem dairesinde tahsil ve terbiyesine itina gösterilmiş, nihayet Kanûnî Süleyman'ın dikkatini çekmiştir.

Kanûnî Süleyman'ın Hürrem'den evvelki hasekisi, veliaht şehzâde Mustafa'nın annesi olan Gülbahar hatundu. Kanûnî'nin Hürrem Sultandan «Mehmed, Cihangir, Selim, Bayezid» adında dört oğlu ve «Mihrimah» adında bir kızı dünyaya gelmiştir.

Rus veya Leh asıllı olan Hürrem Sultan, bütün zekâsını, oğullarından birini Kanûnî'nin yerine Osmanlı imparatorluğu tahtına oturtmak için sarfetmiştir. Fakat bu gayesine varabilmek için gayet ihtiyatlı hareket etmiş, acele etmemiş ve bilhassa Kanûnî'nin validesi Hafsa Hatun sağ olduğu müddetçe haremdeki tesir ve nüfuzunu hiç hissettirmemiştir. Buna mukabil, güzel olmadığı halde zekâsı ve cinsî cazibesi dolayısıyla her geçen gün padişah üzerindeki nüfuz ve tesirini arttırmıştır.

1534 yılında Hafsa Hâtunun vefâtından sonra Hürrem Sultan, birdenbire haremın en haris ve faal bir uzvu haline gelmiştir .Evvelâ, veliahd şehzâde Mustafa'nın annesi Gülbahar sultanı, Manisa'ya oğlu Mustafa'nın yanına göndertmiş ve haremde yalnız kalmıştır.

Şehzâde Mustafa, zekâsı, karakteri, bilgisi itibariyle Kanûnî'nin çocukları arasında en mümtaz olanı idi. Bütün memleket, Kanûnî gibi bir hükümdardan sonra onun yerini an-

cak Mustafa'nın tutabileceğine inanıyor ve imparatorluğun istikbalini onun elinde görmekten zevk duyuyordu.

Mustafa hakkındaki bu umumî teveccüh ve muhabbet, Haseki Hürrem'i çileden çıkarıyordu. Çünkü o, kendi oğullarından birinin hükümdar olmasını istiyor ve bunun için de her nevi entrikayı, hattâ cinayeti işlemekten geri kalmıyordu.

Veziriâzam İbrahim paşa, veliahd şehzâde Mustafa'nın taraftarı idi. Bu kudretli ve nüfuzlu vezir sağ kaldıkça Hürrem, kendi oğulları için saltanat yolunun kapalı olduğunu görüyordu. Veziriâzamı da hiç bir veçhile kendi entrikalarına âlet edemeyeceğine kaniydi.

Binaenaleyh İbrahim paşanın bertaraf edilmesi lâzımdı!

Haseki Hürrem, bu maksadına ulaşabilmek için İbrahim paşanın bütün düşmanlarını desteklemiş, onlarla işbirliği yapmış ve nihayet muvaffak olmuştur. İbrahim paşa ortadan kalktıktan sonra Haseki Hürrem tamamen serbest kalmış, sarayın mutlak hâkimi olmuş, Kanûnî Süleyman üzerindeki nüfuzu korkunç derecede artmış ve ileride göreceğimiz şehzâdeler faciasının başlıca müsebbebi olmuştur.

Sadaret mevkiindeki değişiklikler :

Makbul İbrahim paşanın idamını müteakip, makam-ı sadarete 15 Mart 1536 da İkinci vezir Ayas Mehmed paşa getirilmiştir. Aslen Arnavud olan Ayas Mehmed paşa, idare silsilesini muntazamen devrederek ve an'aneye uygun olarak sadrâzam olmuştur. Sırasıyle Yeniçeri Ağası, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi, bundan sonra üçüncü vezir ve ikinci vezir olmuş, veziriâzam İbrahim paşanın ölümü üzerine de sadrâzam olmuştur.

Ayas Mehmed paşa, idarî ve askerî bakımdan değerli bir kimse değildi. Şahsiyeti sönüktü. Yegâne bariz tarafı, kadınlara lüzumundan fazla düşkün olması idi ve bu yüzden dile gelmişti. Peçevî'nin rivâyetine göre sarayında aynı günde kırk beşğin sallandığı olmuş ve vefâtında kız ve erkek 20 çocuk bırakmıştır.

3 yıl 3 ay 29 gün sadrâzamlık yapmış ve 13 temmuz 1539 da o yıl İstanbul'da hüküm süren «Taûn - Veba» ya tutularak vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine yerine İkinci vezir Lûtfi paşa vezîr-i âzam olmuştur.

Lûtfi paşa değerli bir devlet adamı idi. Aynı zamanda oldukça kuvvetli bir ilim adamı, bir müverrih ve biraz da şairdi. Fıkha, kelâm ve tarihe ait birçok kitapları vardır. Tevârih-i Âl-i Osman adlı kitabı, bilhassa kendi zamanına ait olan kısımlar bakımından kıymetlidir. Devlet teşkilâtına ait olarak yazdığı ve çekinmeden birçok hususları tenkit ettiği «Âsafname» si, birçok batı dillerine çevrilmiş değerli bir eserdir.

Lûtfi paşa, Yavuz Selim'in kızı ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın kız kardeşi «Şah-Sultan» la evlenmiş ve bu suretle hükümdarın eniştesi de olmuştur. 1538 de ikinci vezir Mustafa paşanın vefatı üzerine ikinci vezir olmuş ve bu vazifede 1 sene 1 ay 14 gün kaldıktan sonra, Ayas paşanın vefatı üzerine sadrâzam olmuştur.

Lûtfi paşa fevkalâde mağrur ve bilhassa haddinden fazla müteassıp idi. Nitekim bu lüzumsuz taassubu, hem sadrâzamlıktan, hem de damatlıktan atılmasına sebep olmuştur. Hâdise şöyle olmuştur:

Lûtfi paşa, zina yapan bir fahişenin cezalandırılmasını kâfi görmiyerek kadının tenasül uzvunu oydurmuş, ve bu vahşiyane hareketi, harem ağaları tarafından zevcesi sultana duyurulmuştur. Zevcesi Sultan bundan fevkalâde müteessir olmuş ve o gece konuşma sırasında Sultan, kocası Lûtfi paşaya serzeniş yollu ve edep dairesinde:

«Hangi vezîr zamanında bu yüzden keşf-i avret kılınmıştır ki senin asrında vâki ola!» diyerek bu nevi vahşetin bir daha tekrarlanmamasını temenni etmiş olduğu halde çok mağrur ve anut bir adam olan Lûtfi paşa, kanaatinde ısrar ederek:

«Bundan sonra da hangi zâniye elime geçerse aynı şekilde cezalandırmam mukarrerdir...» deyince zevcesi sultan asabileşerek:

«Sen bir muânid ve zâlim-i bî edebsin!» şeklinde hiddetlenerek söylenmişti.

İnat olduğu kadar mütehevvir ve hadid tabiatlı bir adam olan Lûtfi paşa, padişah hemşiresi olan zevcesine el kaldırmış, bunun üzerine sultanın seslenmesi üzerine içeriye giren harem ağaları sille tokat Lûtfi paşayı temizce bir dayaktan geçirdikten sonra kapı dışarı atmışlardır.

Lûtfi paşanın zina yapan bir kadına tatbik ettiği ceza, insanî olmaktan çok uzaktır. Şeriate, ve Osmanlı kanunlarına uygun değildir. Daha feci tarafı da bir kadının avret yerinin teşhiridir ki edep ve hayaya mugâyirdir.

Hâdisе padişaha duyurulunca hükümdar çok müteessir olmuştur. Padişah tarafından derhal sadrâzamlıktan azledilen Lûtfi paşa, aynı zamanda zevcesi Şah-Sultan tarafından da boşanmıştır (1541). Lûtfi paşa azledildikten sonra Dime-toka'daki malikânesine çekilmiş ve 22 yıl burada okuyup yazmakla vakit geçirmiş, 1563 te seksen yaşında ölmüştür.

16 ncı asır Türkiyesinin hakiki cephesi budur. Bir fahişenin hukuku bile, bizzat padişah hemşiresi ve padişah tarafından müdafaa olunmaktadır. Aynı asır Avrupasının çehresi ise insanı iğrendirecek kadar feci ve korkunçtur.

Bu yüzdendir ki Kanûnî ve onun asrı, Türklerin en parlak altın devri denilmeğe lâyıktır.

Lûtfi paşanın sadareten azli üzerine, o sırada 80 yaşında bir ihtiyar olan ikinci vezir, meşhur Mısır valisi ve Hind seferi kumandanı Hadım Süleyman paşa veziriâzam olmuştur.

Hadım Süleyman paşadan boşalan ikinci vezirliğe, ikinci vezir ve Kanûnî'nin hemşiresi Mihrimah Sultanın kocası meşhur Rüstem paşa, onun yerine Sofi Mehmed Paşa, onun da yerine, yani dördüncü vezirliğe Rumeli Beylerbeyi «Divâne Hüsrev paşa» getirilmiştir

Veliahd şehzâde

Mehmed'in vefatı :

(6 Kasım 1543)

Şehzâde Mehmed, Kanûnî'nin en çok sevdiği oğlu idi. 1543 yılında Kanûnî'nin hayatta beş şehzâdesi vardı. Bunlar-

dan dördü Hürrem Hasekiden doğan Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir'di. Şehzâde Mustafa en büyükleri olup o sırada 28 yaşında idi ve Gülbahar Hatundan doğma idi. Şehzâde Mehmed, şehzâdelerin en büyüğü olmadığı halde babasının sevgilisi olduğu için veliaht olmuştu.

Şehzâde Mehmed o sırada 22 yaşında idi. Diğer şehzâdeler gibi şehzâde Mehmed de, çok iyi bir tahsil görmüş, idare hayatında yetiştirilmişti. Çok güzel şiirleri vardır. Veliaht olduğu için, payitahta en yakın olan Saruhan eyaleti valisi tayin olunmuştu.

Kanûnî Süleyman sevgili oğlunun vefatını, Macaristan seferinden dönüşünde Edirne'de haber almış, büyük bir üzüntüye kapılarak şiir'atle İstanbul'a gelmiştir.

Şehzâde Mehmed'in cenazesi Manisa'dan İstanbul'a getirilmiş ve Üsküdar'da tabuta konulduktan sonra İstanbul yakasına geçirilmiştir. Kanûnî, sevgili oğlunun cenaze merasiminde bulunmuş, bu cenaze merasimine bütün devlet erkânı iştirâk etmiş ve pek muhteşem bir cenaze merasimi yapılmıştır.

Şehzâdenin nâşının defnedildiği mevkîe o andan itibaren «Şehzâdebaşı» denilmiştir. Kanûnî, oğlu için derhal bir cami yapılmasını emretmiş ve bu câmiin adı da «Şehzâde câmiî» olmuştur.

Kanûnî, değerli bir şairdi. Sevgili oğlu için biri Türkçe, diğeri Farsça olmak üzere ebced hesabıyla tarih düşen iki mısra vardır. Birincisi:

Şehzâdeler güzidesi sultan Mehmed'im

(950)

İkincisi de:

Merkad-î sultan Mehmed bâd Firdevs-i ebed.

(950)

Şehzâde Mehmed namına yapılacak olan «Şehzâde câmiî» nin inşasına 1544 yılında başlanmıştır. Bu nefis ve zarif cami, Mimar Koca Sinan'ın ilk büyük şaheseridir. Mimar Si-

nan o tarihte 54 yaşında ve dehâsının en parlak günlerinin başlangıcında idi.

Camiin inşasına, 150 yük, yani 15.000.000 akçe ve o devrin hesabına göre 300.000 altın sarfedilmiştir. Bu miktar, bugünün rayicine göre 150 milyon liradan fazladır.

Bu muhteşem âbide, dört sene, dört ayda, ağustos 1548 tarihinde ikmal edilmiştir. Cami, murabba bir plân üzerine kurulmuştur. Her biri ikişer şerefeli iki minaresi vardır. Camiinin etrafına türbe, medrese ve imaretler ilâve edilmiştir. Türbe, mihrap tarafındaki mezarlıktadır. Sekiz köşeli türbenin içindeki lahdin üstüne, Kanûni'nin arzusu üzerine ağaçtan yapılmış bir taht şekli verilmiştir.

Türbeyi kubbesine kadar kaplayan sarı zeminli çiniler, Türk çini sanatının şaheserleridir ve fevkalâde zariftir.

Rüstem Paşa
sadrâzam oluyor:
(28 Kasım 1544)

(Osmanlı sarayına kadın nüfuzu ve rüşvet mikrobu giriyor).

1544 yılında sadrâzam meşhur Hind kaptanı Hadım Süleyman paşa idi ve o sırada yaşı sekseni aşkındı. İkinci vezir «Divâne Hüsrev paşa», üçüncü vezir de «Rüstem Paşa» idi.

Kanûni Sultan Süleyman sadrâzam Hadım Süleyman paşa ile Divane Hüsrev paşayı aynı zamanda azletti. Böyle olunca da sırada Rüstem paşa bulunduğu için usulen sadrâzamlığa Rüstem paşa getirildi.

İki vezirin birden azledilmesi, sırf Rüstem paşayı makam-ı sadarete getirmek için alınmış bir tedbir gibi görünmektedir.

Bu iki vezirin birden azline sebep, o zamana kadar hiç görülmemiş bir hâdisenin vukuudur. Divan-ı hümayûnda, bir rivayete göre padişahın huzurunda iki ihtiyar vezir birbiriyle pek edebe muhalif şekilde kavga etmişler, hattâ Hadım Süleyman paşa Hüsrev paşaya hançer çekmişti.

Divane veya Deli Hüsrev paşa, meşhur Sokullu Mehmed

Paşanın akrabası, Kıbrıs fâtihi adıyla anılan Lala Mustafa paşanın ağabeyisidir. Hüsrev paşa Rumeli ve Mısır Beylerbeyliklerinde bulunmuştur.

İki ihtiyar vezir de azillerinden sonra çok yaşamadılar. Zaten çok ihtiyar olan Hadım Süleyman paşa çekildiği çiftliğinde öldü. Bu azil keyfiyetinden dolayı çok müteessir olan Deli Hüsrev paşa da bir rivâyete göre «Açlık grevi» yaparak intihar etti.

İki vezirin birden azlı üzerine açılan sadaret mevkiine damat Rüstem paşa getirildi.

İki vezirin azline sebep olan kavganın, bir takım saray entrikaları ve kadın parmağının işe karışması yüzünden vukua geldiği hakkında emareler vardır.

Kanûnî Sultan Süleyman üzerinde garip ve büyük bir nüfuzu olan Hürrem Haseki, damat İbrahim paşayı bertaraf ettikten sonra, sadrâzamlık mevkiine yine kendi emellerine, gizli ve karanlık emellerine en iyi şekilde âlet olabilecek bir karakterde olan damadı Rüstem Paşayı getirmeğe kararlı idi.

Rüstem paşa, Kanûnî'nin tek ve çok sevdiği kızı Mihri-mah Sultanın kocasıdır. Hürrem Haseki Rüstem paşanın kayının validesidir. Kayın valide ve damat, her ikisi de birbirinden üstün entrikacıdır. Rüstem paşa Mihrimah sultanla 1539 yılında evlenmiştir.

İki ihtiyar vezirin, bir takım tezvirat ve iftiralarla aralarını açarak huzurda kavga etmelerine Rüstem paşanın entrikalarının sebep olduğu rivâyeti de vardır. Hırvat Rüstem paşa, çirkinliği ve cehaletiyle meşhurdu. Fakat iyi kumandan olduğu muhakkaktır. Kanûnî da onu bu vasfı dolayısıyla damatlığa seçmişti.

Rüstem paşanın damat oluşunun bir (bit) yüzünden olduğu mütevatırdır.

Askerlik bakımından değerli bir adam olan Rüstem paşayı Kanûnî Sultan Süleyman damat edinmeğe karar verince, Rüstem paşanın düşmanları buna mâni olmak için aleyhinde bir takım dedikodular çıkarmışlar ve bilhassa «Rüstem

paşada cüz zam hastalığı vardır» diye padişaha duyurmuşlardır.

Padişah bunun üzerine hekimbaşını çağırarak «Cüz zam hastalığının alâmeti nedir?» diye sormuş. Hekimbaşı da : «Cüz zam hastalığına müptelâ olan kimsenin üzerinde bit bulunmaz» cevabını verince padişah saray hekimlerinden Mehmed ağayı Diyarbakır'e göndererek, orada bulunan Rüstem paşanın üzerinde bit bulunup bulunmadığını tahkik etmesini emretmiştir.

Rivâyete nazaran Rüstem paşanın üzerinde bir bit bulunduğu için cüz zam hastalığına müptelâ olmadığı anlaşılmış ve Mihrimah Sultanla evlenerek damat olmuştur.

Bu hâdise dolayısıyla şu mısralar herkesin dilinde dolamıştır:

Ulcak bir kişinin bahtı kavî tâlî yâr
Kehlesi dâhi mahallinde anın işe yarar.

Osmanlı tarihleri Rüstem paşayı, ilk defa Osmanlı imparatorluğunda âlenen rüşvet almakla, ve rüşvet almağı itiyat haline getirmekle suçlandırırlar. Hakikaten Rüstem paşa, devlet memuriyetlerini hediye adı altında âlenen para ile sattı. Azamet devrinde böyle bir hal devlet bünyesinde tesir tmiyebilirdi. Çünkü devlet idaresi fevkalâde mazbut ve mükemmeldi. Devlet makinesi büyük bir intizamla işliyordu. Fakat bu korkunç hastalık bir kere girdikten sonra bütün devlet şubelerine sirayet ederek şirazenin bozulmasında, duraklama ve gerileme devirlerinin açılmasında başlıca âmillerden biri olmuştur.

Rüstem paşa aynı zamanda, zevcesi vasıtasıyla kayın validesi Hürrem Haseki ile entrika ortaklığı yapmak suretiyle ikisi birbirini destekliyerek, Osmanlı sarayında kadın nüfuzunun başlamasına, kadınlar saltanatı denilen ve «Devlet umurunun sîr'atle anarşiye doğru gitmesine sebep olan» hastalığın da kökleşmesine sebep olmuştur.

Bundan sonra artık Safiye sultanlar, Nurbanû sultanlar, Kösem sultanlar ve Turhan valide sultanlar, Osmanlı sarayında zaman zaman çok meş'um roller oynayacaklardır.

Binaenaleyh Rüstem paşa, Osmanlı imparatorluğunun en parlak, en azametli ve muhteşem devrinde, bu imparatorluğun temellerini kemirecek olan iki mühim mikrobun saraya ve cemiyete girmesine sebep olmak bakımından çok zararlı olmuştur.

Rüstem paşa şairlerden ve Türk denizcilerinden nefret ederdi. Şairler de onu hiç sevmedikleri için bol bol hicvederlerdi.

Rüstem paşa devrinin, hattâ kendinden evvelki ve sonrakı devirlerde yetişen devlet adamlarının da en zengini olarak meşhurdur. Vefatında tesbit edilen servetinin bir kısmını aşağıya dercediyoruz. Onun zenginliğinin derecesini bundan anlamak mümkündür. Zaten Osmanlı tarihleri asırlarca bu muazzam servetten bahsede ede usanmamışlardır.

(8000 yazma Kur'an, 5000 yazma kitap, 130 adet mürassa' Kur'an, 170 köle, 2900 at, 1160 deve, 80000 üdbend, 780 bin altın (takriben bugünkü hesaba vurulursa 400 milyon Türk lirası), 1000 yük, yani 100 milyon akçe değerinde gümüş külçe, 33 adet fevkalâde değerli taş, 5000 hil'at, 1100 altın üskûf, 600 gümüş eğer, 500 mürassa' (mücevherli) altın eğer, 130 çift altın özengi, 860 mürassa' (mücevherli) kılıç, 1500 gümüş tulga, 1000 gümüş şesşer (topuz), 2009 yük keçe, 2000 zırh, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif köşelerine dağılmış 1000 kadar çiftlik ve 476 değirmen..)

Ve bunlar, daha Rüstem paşanın menkul ve gayri menkullerinin bir kısmıdır.

Rüstem paşanın sadrâzamlığı ile, veliaht şehzâde Mustafa için felâketli günler de yaklaşmağa başlamış bulunmaktadır.

4 Temmuz tarihinde Manisa'da, Kanûnî'den sonra hükümdar olacak olan İkinci Selim'in, Murad adında bir oğlu olmuştur ki, bu şehzâde Murad, ileride Üçüncü Murad adıyla padişah olacaktır. Onun Manisa'da doğduğu 4 Temmuz günü, İstanbul'da da Türk denizciliğinin medarı iftiharî büyük Amiral Barbaros Hayreddin vefat etmiştir. Barbaros'un ve-

fatı, Rüstem paşanın, hareketlerinde büsbütün serbest kalmasını mucip olmuştur.

**Süleymâniye
câmiinin inşâsı:
(13 Haziran 1550)
7 Haziran 1557)**

Süleymâniye câmii, dünyada mevcut dinî âbidelerin en muhteşemi, en sanatkârane olanı, iç ve dış âhengi ile insanı şaşırtan ve hayran bırakan bir sanat hârikasıdır. İmparatorluğun en kudretli devrine ulaştığı bir devirde inşâ edilen bu muhteşem âbide de, tatlı ve şâhâne kademelerle yüksele yüksele Türk mimarî sanatının en azametli devrinin timsali olmuştur.

Câmiin ve külliyenin temeli en kuvvetli rivâyete göre 13 Haziran 1550 de atılmış, bu merasimde Kanûnî Süleyman bütün vezirlerle beraber bulunmuş ve ilk temel taşını da Şeyhülislâm Ebu-s-Suud efendi koymuştur.

Süleymâniye câmii, İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerine kurulmuş, bir taraftan Halice, diğer taraftan Marmara'ya nâzır, muhteşem silüeti ile her taraftan görülebilen şahane kubbesi, mevzun ve mütenasip minareleri, birbirini tamamlıyan âhengi ile İstanbul semalarını süsleyen ve bu güzel şehre Türkün sanat damgasını vuran ilâhî bir mabettir.

Bu muhteşem İslâm - Türk âbidesinin mimarı, Koca Sinan'dır. Mimar Sinan 29 Mayıs 1490 da doğmuş, 98 yaşında 15 nisan 1588 de vefat etmiştir. Türk milletinin yetiştirdiği en kudretli mimarlardandır. İkinci Bayezid'den itibaren, Yavuz Selim, Kanûnî Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerini idrâk etmiştir. Kanûnî Süleyman tahta çıktığı zaman Mimar Sinan 30 yaşında idi.

Câmi, bir avlu ve diğeri asıl câmi olmak üzere iki kare üzerine oturtulmuştur. Cami, iç tarafta 60 metre genişlik ve

57 metre uzunlukta 3500 M² saha üzerine kurulmuştur. Kubbenin çapı 26,50, yüksekliği 53 metredir. Üzengideki pencerelerin sayısı 32, bütün pencerelerin sayısı ise 138 dir.

Minarelerin yüksekliklerine göre kalınlıkları, şerefelerin yerleri, esas kubbedn uzaklıkları şayanı hayret bir tenasüp içindedir.

Câmiin geniş avlusu, bu muhteşem mâbedi dış âlemden ayırmakta, bu suretle dışarının gürültüsü camie aslâ aksetmemekte ve camie ibadet için gelenler, derin ve uhrevî bir sessizlik içinde kendilerini vecd ve istigraka verebilmekte, Allahın huzurunda olmanın zevk ve huzurunu duymaktadırlar.

Avluda, zarif bir şadırvan bulunmaktadır.

Mâbedin esas kapısı dış avlu kapısından başlar, dosdoğru iç avluya girilir, ve iç kapıdan mihraba kadar müstakim bir hat üzerinde uzanır.

Kubbe, sanki, geceleri yıldızlı bir semanın yere kadar inmiş bir şeklidir. Kubbeyi dört büyük kemer tutar. Bu kemeler sütunlar üzerine tatlı bir âhenkle iner. Bu büyük sanat eseri, yapıldığı tarihten bu yana, büyük zelzelelerde bile bir milimetrelilik inhiraf göstermemiş, zedelenmemiş, hal-i aslisini olduğu gibi muhafaza etmiştir. Bu hal, onun ne kadar ince bir mimarî hesapla yapıldığını gösterir ve mimarının dehâsına delâlet eder.

Câmiin içinde, kubbeyi tutan ayakların aşağı kısımlarına birer niş açılmış, böylece bu ayakların gözde uyandıracağı ağırlık izale edilmiştir.

Dört minaredeki şerefe adedi, Kanûnî onuncu Osmanlı padişahı olduğu için on adet olarak yapılmıştır.

Câmiin inşası için lâzım olan malzeme, imparatorluğun uzak köşelerinden getirilmiştir. Bu sütunlardan biri İstanbul'daki «Kıztaşı» denilen mahalden, biri, mavna ile İskenderun'dan, biri «Balbek» ten deniz kenarına indirilip yine mavna ile, sonuncusu da «Sarayı Âmire» den alınmıştır.

Camide kullanılan beyaz mermerler Marmara adaların-

dan, yeşil mermerler Arabistan'dan, porfir sütunlar da Bizans koşu meydanından alınmıştır.

Minber ve mihraptaki mermer oymaları ile, vâiz kürsüsünün tahta işçiliği başlı başına birer şaheserdir. Kubbede, ve camiin muhtelif yerlerinde Kur'anı Kerimden alınmış bir çok âyetler, devrin en ünlü hattatları olan «Ahmed Şemseddin Karahisari» ve «Karahisari Kulu Hasan Çelebi» tarafından yazılmıştır.

Alçı pencere kenarları ve rengârenk camlardan süzülün ışık, camiin içine öyle uhrevî bir loşluk verir ki.. İnsan bu hesaplı loşluk içinde bütün mâsivadan tecerrüd eder. Çoğu çiçek resimleri ve zarif nakışlar taşıyan camlar, değerli bir Türk sanatkârı olan «Sarhoş İbrahim» tarafından yapılmıştır. Pencere kapaklarıyla kapılar üzerindeki oyma ve kakmaların her biri birer sanat şaheseridir.

Bu muhteşem mâbedin bilhassa insanı en ziyade şaşırtan tarafı akostik bakımından harikulâdeliğidir. Kubbeye vurulan seslerin, âhenkli ve hesaplı münhanilerden öyle bir kıvrıla kıvrıla süzülerek kulağa gelişi vardır ki... Bu ses nisbet ve âhengini başka bir yerde bulmağa imkân yoktur.

Camiin kubbesi kurulduktan sonra, Sinan'ı çekemiyen kimseler tarafından bir takım dedikodular çıkarılmağa başlamış, bu kadar muazzam bir kubbenin aslâ tuttulanıyacağı işaa edilmiş ve nihayet bu dedikodular Edirne'de bulunan Kanûnî Süleyman'a da duyurulmuş, bunun üzerine Kanûnî derhal İstanbul'a gelerek derhal camiin bulunduğu yere gelmiştir. O sırada Sinan, minber ve mihrabın tanzimi ile meşguldü. Sultan Süleyman'ı en fazla hiddetlendiren şey, Mimar Sinan'ın başka inşaatla meşgul olup camii ihmal ettiği iftirası idi. Koca Mimar Sinan bu hususu şöyle anlatır:

(Bu hakir dahi bu ahvalden gafil, mermerciler kârhane-si olan mahalde mihrab-ı şerifin ve Minber-i Münif'in tarh ve taksiminde iken saadetlû padişah geldiler. Edêp birle selâmlayıp, makam-ı hizmette durdum. Merhum ol binaların ahvalinden sual edip:

— Niçin benim câmiim ile mukayyed olmayıp mühim olmıyan nesneler ile ta'til-i evkat eylersin? Ceddim Sultan Mehmed Han Mimarı sana nümune yetmez mi?

Dedikten sonra:

— Bana bu bina ne zaman tamam olur, tiz haber ver! Yoksa sen bilürsün!

Dediler. Padişahın bu hiddeti karşısında evvelâ dilim tutuldu. Sonra tereddütsüz şu cevabı verdim:

— Saadetlû padişahımın devletinde iki aya kadar inşaallahu teâlâ tamam olur!)

Padişah, bu kadar muazzam bir binanın iki aya kadar tamamlanabileceğine inanmadığı için yanındakilere sorar. Ağalar da Sinan'a sorarlar:

— Mimar Ağa, Saadetlû padişah ne buyururlar, işitir misin? Bu bina kaçan Kapusu kapuyu tamam olur?

Mimar Sinan yine hiç tereddütsüz cevap verir:

— İki ay tamam olunca bu bina da tamam olur!

Padişah, yanında olanları şahit tutarak:

— Mimar! Hele iki ay olunca tamam olmazsa seninle sözleşiriz!

Der ve saraya gider. Bununla beraber padişah yine tatmin olunmaz. Sinan'ın aklından şüphe eder. Sinan'ı saraya çağırarak tekrar söyletmeleri için ağalara emir verir.

Saraya davet edilen Koca Sinan, yine bütün sorulara aynı kat'iyetle cevap verir:

— Padişah hazretlerine iki ayda tamam olur diye cevap verdim. Şâhit tuttular. İnşaallahü Teâlâ iki ayda tamam edip sahife-i rüzgârda bir nam koyam!

Der. Bunun üzerine Ağalar padişaha gidip arzederler:

— Padişahım, herife gayret düşmüş! İnşaatta akli eveldür. Bu ihtimam ki bunda vardır, an-karib câmiî şerifinizde namaz kılmak nasip ola..

Bundan sonra Koca Sinan geceyi gündüze katarak çalışmağa başlar. Fakat padişah hâlâ şüphe içindedir. Bir hafta sonra tekrar Sinan'ı iş başında bulur ve ona:

— Mimar! Nice kavl-ü-Kararında ber - karar mısın?

Diye sorar. Sinanın cevabı yine aynıdır:

— İnşâallah iki ay olunca câmiî şerifin anahtarlarını dest-i şerifinize vasıl edem!

İki ay tamam olduğu gün Sultan Süleyman çıka gelir. Cami tamamlanmıştır. Büyük sanatkâr Koca Sinan camiin anahtarlarını padişahın eline verir. Dua eder ve ellerini kavuşturup durur.

Padişah Odabaşına dönerek:

— Feth-i bâb-ı câmie elyak-u-ahra kim ola? Yâni «Câmiin kapısını açmağa en lâyük olan kimdir?»

Diye sorar. Odabaşı da:

— Padişahım! Mimar Ağa bendeniz bir pîr-i azizdir. Bu bapta cümleden elyak «en lâyük» ol emektar kulundur!

Cevabını verir. O vakit Sultan Süleyman Koca Sinan'a döner:

— Bu bina eylediğin beytullahı sıdk-u-safâ ve dua ile yine sen açmak evlâdır!

Der. Dua ettikten sonra anahtarları Sinan'a verir. O da:

— Yâ fettah, diyerek camiin kapısını açar.

Cami, yedi senede ikmal edilmiştir. Camiin inşasına 996300 altın sarfedilmiştir. Bu meblâğın bugünkü rayice tahvili tam olarak kestirilemezse de 500 milyon Türk lirasından fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi faciası: (6 kasım 1553)

Osmanlı tarihi saray entrikalarının en feci olanlarından biri de Kanûnî'nin asil ve necip oğlu veliaht şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi hâdisesidir.

Kanûnî gibi hassas, âdil ve temkinli bir hükümdarın kendi oğlunun, gözü önünde öldürülmesine razı olabilmesi için suikast ve fesat makinesini işletenlerin ne kadar vicdansız ve katil ruhlu olduklarını anlamak güç değildir.

Bu büyük fâcianın meş'um tertipçileri Rus veya Leh asıllı Haseki Hürrem, Haseki Hürrem'in ve Kanûnî'nin sev-

gili kızı ve Rüstem paşanın zevcesi Mihrimah Sultan ve niha-
yet en büyük cânî ve sahte vesikalar tertipçisi, veziriâzam
Rüstem paşadır. Bu fâcianın tertibinde, Kanûnî'nin kızı Mih-
rimah sultan nisbeten ikinci plânda kalır. Asıl suikastçılar
Haseki Hürrem ile Rüstem paşadır.

Hâdiseyi safha safha ve vazih olarak şöyle mütalâa ede-
biliriz:

1 — Şehzâde Mehmed'in vefatından sonra, büyük şehzâ-
de Mustafa veliaht olmuştur. Fâcianın vukua geldiği 1553 se-
nesinde şehzâde Mustafa 38 yaşındadır. Kanûnî'nin diğer
oğulları olan Selim 29, Bayezid 27, Cihangir de 22,5 yaşında-
dır. Bu son üç şehzâde, Hürrem Haseki'nin oğullarıdır. Şeh-
zâde Mustafa ise, Kanûnî'nin ilk gözdesi Gülbahar Hâtundan
doğmadır ve Kanûnî şehzâde Mustafa'yı çok sevmektedir.

2 — Haseki Hürrem, Kanûnî'den sonra, oğlu Selim'in
hükümdar olmasını istemektedir. Şehzâde Mustafa sağ kal-
dıkça da buna imkân yoktur. O halde şehzâde Mustafa'nın
öldürülmesi lâzımdır. Bu da kolay bir şey değildir. Ancak
Kanûnî Süleyman buna razı olursa mümkündür. O halde ev-
velâ, Kanûnî ile sevgili oğlu Mustafa'nın arasını açmak lâ-
zımdır. Basit sebepler yüzünden Kanûninin evlâdına kıymı-
yacağı muhakkak olduğuna göre, şehzâde Mustafa'ya öyle bir
suç isnat etmeli ki, Kanûnî de onun ölümüne razı olabilsin.

3 — Suikastın ana plânı budur. Teferruatına gelince, Ka-
nûnî ancak oğlunun vatan hiyanetine şahit olursa böyle bir
şeye razı olabilir. O halde plân bu şekilde yürütülmelidir. Bu
hususla en büyük rol içeriden Hürrem Haseki ile Mihrimah
sultana, dışarıdan Rüstem paşaya düşmektedir. Eğer Rüstem
paşa buna muvaffak olursa, Kanûnî'nin yerine hükümdar
olacak olan Selim'in minnettarlığını kazanacaktır. Bütün bun-
lar, çok tehlikeli oyunlardır. Kanûnî ve şehzâde Mustafa, su-
ikastten evvel en küçük bir şüpheye düşerlerse Rüstem paşa
için felâket olur. Binaenaleyh plânı gayet ustalıkla, ağır, tem-
kinli, sabırla yürütmelidir.

4 — Kanûnî son birkaç senedir, otuz senedenberi at üs-
tünde cepheden cepheye ordularıyla beraber devam eden se-

ferleri dolayısıyla, haklı olarak çok yorulmuştur. Dinlenmeğe ihtiyacı vardır. İstanbul'da ve Edirne'de bir iki senedir dinlenmekte ve Avrupa ve Asya'daki seferlere vezirlerini göndermektedir. Yarım asra yakın zamandır padişahlarını ordunun başında görmeğe alışmış olan ordu ve halk, Kanûnî'yi ordularının başında göremeyince çok üzgündür. Padişahın ihtiyarladığını, artık istirahat çekilerek, genç, ateşli ve kabiliyetli şehzâde Mustafa'nın hükümdarlık mevkiine gelmesini istemektedir. Bu düşünce orduya ve halk arasına yayılmıştır.

Kanûnî Süleyman, Eğri muhasarası kaldırıldıktan sonra İran seferine kara rvermiş, Anadolu'ya gönderilen ordunun başında Sokullu Mehmed paşayı Tokat'a yollamış, İkinci vezir Ahmed paşayı da Budin'de batı cephesinin muhafazasına memur etmiştir. Biraz sonra Kanûnî veziriâzam Rüstem paşayı başkumandan olarak Anadolu'ya gönderir. Havaların berbatlığı yüzünden veyahut başka bir düşünce ile Rüstem paşa daha ileriye gitmiyerek Konya'da veya Aksaray'da kalır ve işte buradan padişaha yolladığı mektuplarla fesat çenberini çevirmeğe başlar.

Esasen Kanûnî Süleyman, uzun yıllardanberi Hürrem Haseki ve Mihrimah sultanlar tarafından şehzâde Mustafa aleyhinde tedrici olarak doldurulmuştur.

5 — Rüstem paşa Kanûnî Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplarda (halkın ve ordunun şehzâde Mustafa'ya karşı büyük bir teveccühü ve muhabbeti olduğunu, şehzâdenin bu nevi dedikodulara kapılarak saltanat iddiasında bulunmak ihtimali olduğunu, esasen halkın ve ordunun, padişahın yaşlandığından bahisle şehzâdenin de zaten şahsen çok benzediği dedesi Yavuz Selim gibi 40 yaşına girince padişah olacağına inandığını) çok kurnazca ve safiyane ve padişaha sadakatinin bir nümunesi olarak arzetmeğe başladı.

6 — İstanbul'da Hürrem Haseki ile Mihrimah Sultan, ve ortakları da aynı şeyleri, şehzâde Mustafa'nın padişahlığı almak için isyana hazırlanmakta olduğunu padişaha telkin ediyorlardı. Kanûnî Sultan Süleyman'a, bu nevi saltanat müddelerinden de sık sık bahsediliyordu. Meselâ her halde şehzâ-

de Savcı Bey hâdisesi, şehzâde Mustafa isyanları, bilhassa Kanûnî'nin babası Yavuz Selim'in, kendi babası İkinci Bayezid aleyhine isyan edip onu tahtından indirerek yerine geçmesi hâdiseleri Kanûnî'nin zihnini bulandırmak için tekrarlanıyordu.

7 — Nihayet Rüstem paşa son kozunu da oynadı. Gûya şehzâde Mustafa ile, İran Şahı Tahmsab arasında vâki olan gizli muhabereye ait mektupları yakalıyarak padişaha gönderdi. Hakikatte bu nevi bir şeyden masum şehzâdenin hiç haberi yoktu. Rüstem paşa şehzâde Mustafa'nın mühürünü çalarak bir suretini kazdırmış, bu mühürle İran Şahına şehzâdenin ağzından bir mektup yazarak göndermiş. Bu sahte mektuba nazaran şehzâde İran Şahının kızı ile evlenecek, İran Şahı tarafından desteklenerek babası Kanûnî Süleyman aleyhine ordu ile hareket edecek imiş!

İran Şahı Tahmsab bile şehzade tarafından gönderildiğine inandığı bu mektuba cevap vermiş, fakat Şahın mektubunu, Rüstem paşa adamları vasıtasıyla yolda yakalıyarak padişaha göndermiştir!

Buna rağmen Kanûnî Sultan Süleyman bir türlü oğlunun kendi aleyhine kıyam edeceğine inanmamış ve hattâ :

(Hâşâ ki Mustafa Han'ım bu küstahlığa cüret ede ve benim hayatımda böyle bir vaz'-ı nâ-ma'kulü irtikâp eder.. Bazı müfsitler, kendiler mâil olduğu şehzâdeye mülk münhasır olsun deyu bühtan ederler. Zinhâr bu sözü bir daha lisana götürmeyin ve bu ma'kule mesâviye vücut vermeyin..)

Demişti.

İçeriden Hürrem Haseki ve Mihrimah Sultanların, dışarıdan Rüstem paşanın tezvir ve iftiraları öyle hesaplı, tedrici ve ustalıkla işlenmişti ki, yorgun olan Kanûnî Süleyman bakan oğlunun bu nevi hareketler yapabileceğine inanır gibi olmuş, sonra tereddüde düşmüş ve bir karar verememiştir. Nihayet, İran seferine çıkmaya karar vermiştir.

Bu, aslında bir İran seferi değildi. 12 nci Sefer-i hümayûn olarak vasıflandırılan bu hareket, doğrudan doğruya

Rüstem paşanın câniyane tezvirleri dolayısıyla padişahın kendi oğlu üzerine bir hareketi idi.

Veliaht şehzâde Mustafa o sırada Amasya valisi bulunuyordu.

Kanûnî Süleyman 1553 yılı 28 Ağustosunda İstanbul'dan hareketle 8 eylülde Bursa Yenişehrine, 21 eylülde Bolvadin'e geldi. Karaman Sancak beyi şehzâde Bayezid babası ile buluştu. Buradan, saltanat nâibi olarak Edirne'ye gönderildi.

Bolvadin'de şehzâde Selim Manisa'dan gelerek babasıyla buluştu. Bu sefer esnasında Selim ile Cihangir babalarıyla beraber bulunmuşlardır.

Kanûnî Süleyman 5 Ekim 1553 perşembe günü Konya Ereğlisi civarında «Aktepe - Ak Hüyük» denilen yere ordusıyla beraber gelerek buraya otağ-ı hümayûnunu kurdu.

Şehzâde Mustafa da, hiç bir şeyden habersiz, babasını görüp elini öpmek iştiahiyle ve Anadolu tımarlı sipahilerinden müteşekkil büyükçe bir ordu ile gelerek, babasının ordugâhından biraz ötede ordugâhını kurmuştu.

Rivâyete nazaran şehzâde daha Amasya'dan hareket etmeden evvel ikinci vezir Ahmed paşa, Rüstem paşanın entrikalarını bir dereceye kadar hissetmiş ve şehzâdeye, maruz kalacağı tehlikeyi bildirmiş ise de, kendine güveni olan, masumiyetine vicdaniyle kani bulunan ve âdil, insafî babasına her suretle hakikatleri ve masumiyetini ispat edebileceğine inanan şehzâde Mustafa bu ihbara aldırmamış ve babasının emrine uyarak gelmekte tereddüt etmemiştir.

Şehzâde Mustafa babasının otağı yakınına kadar at ile gelmiş, burada atından inerek yürümeğe başlamış, bütün vezirler önüne düşerek muhteşem bir alayla babasının otağına giderken, ordu mensupları tarafından çılginca alkışlanmış ve büyük sevgi tezahüratı yapılmıştır. Vezirler şehzâdeyi, koltuklarına girerek, coşkun tezahürat arasında babasının otağının kapısına kadar götürdüler ve orada bütün vezirler dışarıda kalarak, mâsum şehzâde tek başına otağa girdi.

Fakat, otağın içi bomboştu, babası Kanûnî Süleyman orada değildi. Bir an şaşırды, ihtimal ki o dakikada tehlikeyi anladı, fakat içeriye dilsizler girmişti artık.. Yedi dilsiz bir anda üzerine saldırdı. Güçlü kuvvetli ve pehlivan yapılı olan şehzâde derhal kendini şiddetle müdafaaya başladı ve rivâyete göre bir taraftan da otağın iç tarafında bulunduğunu anladığı babasını imdada çağırdı. Şehzade dilsizleri darma dağınık etmişti. Fakat «Zal-Mahmud» denilen dev cüsseli bir canavar, şehzâdenin kollarını tuttu ve Osmanlı tahtının bedbaht namzedi orada boğuldu!

Rivâyete nazaran otağın kapısı önünde bulunan şehzâdenin imrahoru ile ağalarından biri şehzâdenin feryadı üzerine içeriye girmek istemişlerse de yakalanarak derhal boyunları vurulmuştur.

Bu fâcianın cereyanı sırasında Kanûnî Sultan Süleyman'ın, çadırın içinde olduğunu yazanlar olduğu gibi, facia esnasında orada bulunmadığını yazanlar da vardır. Her halde Kanûnî Sultan Süleyman gibi insafli bir babanın, oğlunun ölüm sahnesini seyredecek kadar hissiz olmasına imkân yoktur.

Müneccimbaşı, tarihinde, Kanûnî Süleyman'ın o sırada otağında bulunduğunu yazar.

Şekil ne olursa olsun şu sahne, Osmanlı tarihinin en meşum sahnelerinden biridir.

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi hâdisesinin yarattığı buhran :

Şehzâde Mustafa'nın feryatları dışarıdan duyulmuştu. Derhal asker arasında korkunç bir hareket başladı. Rüstem paşaya, hakaretler hattâ arada sırada Kanûnî'ye bile üstü kapalı tarizler yapıliyordu. Bütün orduyu derin bir matem kaplamıştı ve hattâ ordu, matem alâmeti olarak o günü öğle yemeğini bile yemedi.

Ordunun bu galeyanı Kanûnî'yi de telâşa düşürdü. Ted-

bir olarak derhal Rüstem paşa ile üçüncü vezir Haydar paşayı azletti. Divan toplu bir halde iken kapıcılar kethüdası içeriye girerek, asker tarafından çok sevilen tamışvar fâtihi ikinci vezir Ahmed paşaya mühr-ü hümayûnu verdi ve sadrâ-zamlığını tebrik etti.

Vezir Ahmed paşa şehzâde Mustafa taraftarı idi. Bu faciadan çok üzgündü. Fakat ordudaki galeyanın, devlet bünyesini sarsacak bir hal alması karşısında hislerine hâkim olarak askeri teskine çalıştı.

Asker, hâin Rüstem paşayı öldürmek için otağına gitmiş, bulamayınca otağını yakıp yıkmıştı. Rüstem paşa ise İstanbul'a kaçarak canını kurtarmıştır. Şehzâdenin namazı, büyük bir kalabalıkla Ereğli'de kılınmış, babasının emriyle tabutu nakledilerek İkinci Murad türbesi yakının defnedilmiştir.

Kanûni derhal şehzâde Mustafa'nın adamlarına tımarlar ve zeametler, rütbelere vererek yeni vazifelere tayin etti. Fakat hiç bir maddî mükâfat, şehzâdenin feci ölümünün yarattığı acıyı unutturamıyordu.

Rüstem paşa 8 sene 11 ay 8 gündür sadrâzamdı. Birinci sadrâzamlığı bu hâdise dolayısıyla sona erdi.

Şehzâde Mustafa'nın o sırada Mehmed adında çok küçük yaşta bir oğlu vardı. Rivâyete göre bu küçük çocuk ta Bursa'da veya Amasya'da anasının elinden alınarak boğulmuştur.

Şehzâde Mustafa o sırada 38 yaşında idi. Çok iyi bir tahsil ve terbiye görmüştü. İyi bir kumandan, değerli bir devlet adamı idi. Aynı zamanda değerli bir şairdi.

Şehzâde Mustafa için divan şairlerimizden bir çoğu pek hazin şiirler yazmışlardır. Şair Yahya bey, ebced hesabıyla (Mekr-i Rüstem) kelimesini şehzâdenin ölüm tarihi olan 960 hicrî senesine tekabül ettirmiştir.

Şehzâdenin ölümü için mersiye yazan şair Yahya bey ile Şamî'nin mersiyeleleri cidden devrin Mustafa hakkındaki derin üzüntüsünün ifadesidir.

Yahya beyin mersiyesinden birkaç mısra:

Meded Meded bu cihânın yıkıldı bir yânı
 Ecel celâîleri aldı Mustafâ Han'ı
 Dolundu Mihr-i cemâli bozuldu erkânı
 Vebâle koydular âl ile Âl-i Osmân'ı

O cân-ı âdemiân oldu hâk ile yeksân
 Dirî kalaa ne revadır fesâd eden şeytân
 Nesim-i subh gibî yerde koyma âhımızı
 Hakaret eylediler nesl-i pâdişahımızı

Bunun gibî işi kim gördü kim işitti aceb
 Ki oğluna kıya bir server-i ömer-Meşreb

Şair Şami, daha açık ve bilhassa padişahı da mesul tutan şiirler yazmıştır.

.....
 Ben kime kul olayım bilemezem n'oldu şeh'im
 Mustafa n'oldu hanî ne'yledin â pâdişehim?
 İntikaamın alayım demiş iken sürh-ü ser'in
 Kasd idüb cânına kıydın ne revâdır püserin
 Bu değil idi garaz kalsa cihanda eserin
 Tâc-u tahtın kime kaalur kime bû mülk-ü yerin
 Buna kim oldu sebep yok mu şehâ hiç haberin
 Kara toprağa ki düştü yine şol verd-i terin
 Bu firâk ôduna nece yanmaz ciğerin
 Bu eğer erlik ise ancak olaa bû hünerin.

Sen selim oğlu olup asl ile Osman olasın

.....
 Hâtem-i emrin ilî halka Süleyman olasın
 Her işi fehmedici â'kul-i irfan olasın

.....
 Gide bu tâc-u kabâ bir ten-i uryân olasın
 Hây-hây ettiğine sonra peşimân olasın

.....
 Acıyıp oğluna çok derd ile giryân olasın
 Mustafâ n'oldu hanî n'yledin â pâdişehim

.....
 Sen «Muhibbî» olasın sende mahabbet yok mudur
 Mustafâ gibi ciğer-küşene şefkat yok mudur

Yok yere kan edesin yâ'ni hilâfet bu mudur

Gün gibi zâhîr idî zerre günâhî yok idi

«Ceng eder geldi» desen iki sipâhî yok idi
 Hançer urdun da anın cismine âhî yok idi

Mustafa n'oldu hanî n'eyledin â pâdişehim

Şair Yahya beyin hazin mersiyesi, derhal halk ve ordu arasına yayılmış, gözyaşları içinde okunmağa başlamıştı.

Sonradan ikinci defa sadrâzam olan Rüstem paşa padişaha «Nizam-ı âlem için Şair Yahya beyin idamını» arzemiş ise de, Kanûnî Süleyman fikir hürriyetine olan derin hürmetini göstermiş ve:

(Bu ma'kulelere kulak tutma ve intikam kasdin etme!)

Diyerek şairi himaye etmiştir. Fakat bir türlü kin ve garezini yenemiyen Rüstem paşa, şairi huzuruna çağırarak uzun uzadıya tekdir etmiş ve vazifesinden azletmiştir.

Şehzâdenin katli hâdisesinin orduda yarattığı derin ihtilâfları bir an evvel önlemek için Kanûnî Süleyman derhal ordunun İran üzerine hareketi emrini vermiştir.

Yahya beyin mersiyesinin ne şekilde şuyu bulduğu ve Rüstem paşanın nasıl intikam aldığını Âlî şöyle anlatır:

(Bir kere Yahya bey merhumdan sual ettim. «Gazab-ı padişahiden korkmadın mı ki böyle nazme cüret ettin?» «Şehzadenin firakı beni mecnun ve mecbur etmiş idi. Elimde olmayarak aklıma geleni nazmettim. Ama maksudum derhal meydana çıkarmayıp ölümünden sonra neşri idi. İttifak, eski bir dostum çadırıma gelmiş, beni uyur bulmuş, teklifimiz olmadığından cüzdanımı karıştırmış, müsveddesini görmüş, bir suretini yazıp gitmiş.. Ertesi gün orduyu hümayûn seyrine vardım. Köşe köşe okunur, kimi ağlar, kimi «Yahya beyin

sebeb-i mağfiretidir» deyip ah eder gördüm. Ne kadar inkâr ettimse de fayda vermedi. Rüstem paşa —ki mücerred şair olduğum için bana düşmanlığı vardı— ma'zul olmakla «n'olsa gerek» diye itiraf ettim. Ama iki yıl sonra tekrar sadrâzam oldu. Katlime azmetmiş idi, bir iki defa «Nizam-ı âlem için bu ma'kulenin vücudu nâbut olmak gerektir» deyu rekâb-ı hümayûna arz etmiş, ama saadetlû padişah hakka mail ve şuaraya ve kelâm-ı mevzuna mail ve Muhibbî-Mahlas bir şair-i kâmil olmakla ruhsat vermeyip «Bu ma'kulelere kulak tutma ve intikam kasdın etme» buyurmuşlar. Bir gün çavuş gönderip hakiri divana getirdi... Nice cefadan sonra «Senin ne haddindir, padişah âlicah nizam-ı âlem için şer'an iktiza eden bir vasfı irtikâp ederler. Sen bizzat saadetlû padişaha ve vükelâsına ta'n-ü-teşni eder, bulduğun türehhâtı nazm edip avame verir, fesa'da sa'yedersin?» deyu gazab eyledikte kalbime bilbedahe ilham olundu ki «Biz merhumu katledenlerle bile katlettik, ağlayanlarla bile dahî ağlarız. Ancak «Padişahımız hata etti» demekten âdabe riayet edip «Ehl-i gazez ilkay-ı fesat etti» demeği evlâ gördüm. Hemen gazab ile Rûgerdan olup ol bâbı sed etti. Birkaç gün geçmeden tevliyetten azletti.» Sonra Yahya bey merhum zeâmet alıp vefatına değin anınla kanaat etmiş idi. (Hammer tercümesinde Ata Bey. cilt 6 sahife 42).

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi tarihi olan hicrî 960 senesine ebced hesabıyla Mekk-i Rüstem'e tekabül etmektedir.

**Şehzâde Cihangir'in
ölümü :
(27 Kasım 1553)**

Şehzâde Mustafa'nın ölümü sırasında en küçük şehzâde Cihangir 22,5 yaşında idi. Çok esaslı bir tahsil görmüştü. Değerli bir şairdi. Gayet zeki, hoşsohbet, neşeli ve nüktedan bir gençti. Babası tarafından da çok sevilirdi.

Kanûnî Süleyman kışı geçirmek üzere malûm faciadan 1 ay, 3 gün sonra Halp'e gelmişti. Ak-Tepe faciası, bu genç ve hassas şehzâdenin üzerinde büyük bir tesir yaratmış idi. O günden itibaren büyük bir yeise kapılmış, konuşmaz, kimse ile görüşmez olmuştu. Ağabeyi Mustafa Sultanı çok seven

bu hassas şehzâde, onun bu feci ölümüne tahammül edememiş, hayatı kendisine zehir etmişti. İhtimal ki bir gün aynı halin kendi başına gelmesi ihtimali de onu huzursuz bırakmıştır. Faciadan sonra çok yaşamadı. 21 gün sonra 27 kasım 1553 te vefat etti.

Bu suretle Kanûnî'nin Selim ve Bayezid adında iki oğlu kalmıştı. Veliâht şehzâde Mehmed'i bir müddet evvel kaybeden Kanûnî ilk evlât acısını onunla hissederek sarsılmış, Mustafa'nın feci âkıbeti elbette Kanûnî'yi yaralamış ve niha yet en sevdiği küçük oğlunu da kaybetmekle birbiri ardı sıra tahammülü müşkül acılara katlanmak zorunda kalmıştır.

Şehzâde Cihangir'in cenaze namazı Halep'te kılındı. Tabutu İstanbul'a nakledilerek kardeşi Mehmed'in Şehzadebaşındaki türbesine defnedildi.

Kanûnî sevgili oğlu namına Tophanenin üst tarafında bir cami yaptırdı ve o semte o günden itibaren «Cihangir semti» denildi.

Daha sonra Kanûnî Maraş kışlağında bulunan oğlu Selim'i yanına çağırarak, yaralı kalbini onunla avutmağa çalıştı. Bir müddet onunla vakit geçirdi. Sonra Selim'i tekrar Maraş'a gönderdi.

Hain Rüstem paşa, çevirdiği entrikalarla iki asil ve necip şehzâdenin ölümüne sebep olmuştu.

Rumeli'de düzmece

Mustafa isyanı :

(1555)

Kanûnî Sultan Süleyman'ın «Nahcivan seferi» sona ermiş «buna on ikinci sefer-i hümayûn denir» ve İstanbul'a dönmekte bulunmuştur. Bu sefer 1 sene, 11 ay, 3 gün sürmüştü.

Rivâyete nazaran Rumeli'de, kendisinin öldürülen şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden bir sahtekârın çıkardığı bu isyan hareketini Kanûnî Sultan Süleyman, Amasya'dan İs-

tanbul'a dönerken «Bolu» konağında haber almıştır. Diğer bir rivâyete göre de haber Sultan Süleyman'a, Amasya'da iken Rumeli'de bulunan saltanat naibi şehzâde Bayezid tarafından gönderilmiştir.

Bu sahte saltanat müddeisinin, Kanûni'nin öldürülen oğlu şehzâde Mustafa'ya tamamen denecek kadar benzediği rivâyet edilir. Bu iddia ile meydana çıktığı vakit, Rumeli'de sür'atle etrafına on binden fazla bir kütle toplayabildiğine, hattâ bunların arasında hakiki şehzâde Mustafa'yı yakından görmüş olan askerler de bulunduğuna göre, bu sahte Mustafa'nın asıl şehzâde Mustafa'ea fazlaca bynzediğine inanmak icabeder.

Bu sahtekâr, o taraflarda dağınık halde bulunan Samavnalı Şeyh Bedreddin'in müridlerinden bir çoğunu da etrafına topladığı ve zenginlerin mallarını alıp züğürtlere dağıttığı ve kendisine Uyul-Toyca adlı bir serseriye vezir yaptığı da rivâyet edilmektedir.

Rumeli'de saltanat naibi bulunan şehzâde Bayezid bu oldukça tehlikeli isyan üzerine derhal harekete geçmiş, bir taraftan durumu Amasya'da bulunan babası Kanûni'ye bildirirken, diğer taraftan da kendi «Üzengi Ağalarından» birini mühim bir kuvvetle gönderdiği gibi, Niğbolu Sancak beyi Dulkadıroğlu Mehmed-Hanı da göndermiştir.

Rivâyete göre padişah ta bu haberler üzerine Sokullu Mehmed paşayı acele olarak İstanbul tarafına göndermiştir. Fakat bu sırada, Dulkadıroğlu Mehmed-Han, sahte Mustafa tarafından kendisine vezir yapılan Uyul-Toyca'yı gizlice elde etmiş, bu adam da, Mehmed-Hanın yaklaşması üzerine âsilerin dağılmasından istifade ederek yalnız kalan sahte Mustafa'yı yakalayıp Mehmed Hana göndermiş, o da şehzâde Bayezid'e yollamış, şehzâde de İstanbul'a sevketmiştir.

Kanûni'nin 12 nci sefer-i hümayûndan dönüp Üsküdar muvazalet ettiği 31 Temmuz 1555 te sahte Mustafa da İstanbul'a gelmiş ve asılarak idam edilmiştir.

**Veziriâzam Kara
Ahmed paşanın idamı:
(29 eylül 1555)**

Şehzâde Mustafa hâdisesinden sonra (6 kasım 1553) Rüstem paşa, Üsküdar'daki konağında kalıyor, fakat sarayla, Haseki Hürrem ile münasebetini devam ettiriyor ve entrikalarına devam ediyordu.

Kayınvalidesi Hürrem ve karısı Mihrimah sultanlar, Rüstem paşanın mazuliyetine tahammül edemiyorlar, bir an evvel tekrar veziriâzam olmasını temine çalışıyorlardı. Şehzâde Mustafa faciasının tesirleri iki sene içinde unutulur gibi olduğuna göre de artık bu makama yeniden getirilebilirdi.

Fakat bunun için de veziriâzamlık makamının münhal olması lâzımdı. O sırada ise veziriâzamlık makamında, askerlikteki şöreti, idaredeki kabiliyeti ile tanınmış değerli bir vezir olan Tameşvar fâtihi Kara Ahmed paşa vardı.

Kara Ahmed paşa, şehzâde Mustafa faciasında, Rüstem paşanın tasarladığı cinayeti daha evvelinden hissederek Amasya'da bulunan Mustafa'ya: (Tehlike mevcut olduğunu, bir bahane bularak babasının davetine icabet etmemesinin doğru olacağını) bildirmişti. Onun bu hareketi hem Kanûnî'yi, hem Hürrem Haseki'yi ve tabiatıyla Rüstem paşayı kızdırmıştı. Fakat o sırada galeyan halinde olan orduyu ancak Kara Ahmed paşa teskin edebileceği için mecburen ses çıkarılmamıştı. Hattâ bir rivâyete göre, o sırada Kanûnî Ahmed paşaya sadrâzamlığı teklif ettiği vakit kabul etmek istememiş, Hürrem Haseki'nin şerrine uğrıyacağını anlamış ve ancak Kanûnî Süleyman «Hiç bir zaman azletmiyeceğine yemin ettikten sonra» veziriâzamlık mührünü almağa razı olmuştu.

Bütün bunları teferruatıyla öğrenen Haseki Hürrem'in Kara Ahmed paşaya olan kin ve garezi vardı.

Altmış yaşını bulmuş, ordular başında yıllar yılı yorulmuş olan Kanûnî Sultan Süleyman hayatının sonlarına doğ-

ru tamamen Hürrem Haseki'nin ve kızı Mihrimah sultanın tesir ve nüfuzu altında kalmış, âdeta onların oyuncağı hali-ne gelmişti.

Zaten Kanûni devrini tarihçiler tarafından ikiye ayırmak âdeta olmuştur. Hayatının ilk yarısı, her şeye hâkim, âdil, muzaffer kumandan, kudretli siyasi, mükemmel devlet adamı olan Kanûni, hayatının ikinci yarısında kadınların nüfuzu altında kalarak hatalar irtikâp etmiştir, denilir. Bu hususları ileride ayrıca mütalâa edeceğiz.

Kadınların telkinlerine, Rüstem paşanın, suçsuzluğunu iddia ederek sızlanıp durmasına dayanamıyan Kanûni nihayet Kara Ahmed paşa gibi değerli bir veziri, rivâyete nazaran Topkapı Sarayının «Arz odası» önünde boynunu vurdurarak veya boğdurarak öldürtmüştür.

Bu suretle Hürrem Haseki ile Rüstem paşa kısa zamanda «Damat Makbul İbrahim paşanın, şehzâde Mustafa'nın, onun acısına dayanamıyarak vefat eden şehzâde Cihangir'in ve nihayet değerli vezir Kara Ahmed paşanın» ölümlerine sebep olmuşlardır.

Kara Ahmed paşanın veziriâzamlığı 6 kasım 1553 ten 29 eylül 1555 tarihine kadar 1 sene, 10 ay, 3 gün sürmüştür.

İstanbul'a kahvenin

girişi :

(1554 — 1555)

Bu senelerde İstanbul'da ilk defa kahve tanınmağa başlamıştır. Rivâyete nazaran kahve İstanbul'a ilk defa Şamlı «Şems», biraz sonra da Halep'li «Hakem» adında iki Arap tarafından sokulmuştur. Her ikisi de «Tahtakale» de birer kahvehane açmışlardır. İlk zamanlarda kahvehaneler âdeta İngilizlerin kulüpleri gibi, hususî toplanma yerleri halinde olup zamanın münevver, zarif, kibar kimseleri için sohbet yerleri halinde imiş.. Buralarda tavla ve şatrac gibi oyunlar oynandığı gibi kitap okuyanlar, yeni güftelerini, gazellerini okuyanlar da bulunurdu.

Kahvehaneler, lim ve sanat yeri halinde idi, orada fikir münakaşaları, münazaraları yapılırdı.

Fakat bir müddet sonra softalar ve bir kısım ulema arasında kahvenin haram olduğu hakkında dedikodular başladı. Bir aralık sonraları yasak bile edildiği için kenarda köşede gizli gizli içildi. Fakat sonradan kahve ulema ve kibar sınıfı arasında da o kadar sür'atle yayıldı ki, pek çoğu bunun tiryakisi oldu. Ve artık kahvenin haramlığından bahsedilmez hale geldi.

Fuzûlî'nin ölümü:

(1556)

Türk şiirinin, Türk milletinin medar-ı iftihar, dâhi ve hassas şâir Fuzûlî'nin, doğum ve ölüm tarihleri kat'i olarak bilinmemektedir. Kendi adına bir devir yaratan bu büyük insanın vefat tarihi olarak en kuvvetli tahmin bu 1556 senesidir.

Fuzulî'nin sanat hayatı, şiirleri, şairliği, eserleri hakkında bu kitabımızın sonunda «Kanûnî devrinde ilim ve sanat adamları» bahsinde geniş malûmat verilecektir.

ŞEHZÂDELER MESELESİ

(TAHT KAVGASI)

(1558 — 1561)

Kırk senedenberi şan ve şeref dolu bir saltanatın sonlarına yaklaşan günlerde, bu muhteşem sahifeleri karartan satırları görmekle ıstırap duymamak mümkün değildir. Birbiri arkasına evlât acıları ile sarsılan büyük Türk hâkanı Kanûni Süleyman'ın, iki oğlundan birinin de isyanını ve feci âkıbetini görmekle müteallim olması mukadderdi.

Kanûni'nin son iki şehzâdesi Selim ile Bayezid'di. Yaşça Selim daha büyük olduğu için veliaht ta Selim'di. Vâkıa o devirde daha kat'i bir saltanat veraseti usulü tekarrür etmiş değildi. Ve zaten bu yüzden şehzâdeler arasında sık sık taht kavgaları oluyordu.

Vâkıa veliaht, şehzâde Selim'di. Fakat halk ve ordu iki şehzâdeyi mukayese ediyor ve işrete, zevk ve safaya düşkün ve âtıl olan Selim'den ziyade, zeki, faal ve iyi asker olan Bayezid'i saltanata, Kanûni'nin yerine padişahlığa daha lâıyk buluyordu.

Şehzâde Bayezid de, yaşının küçük olmasına rağmen saltanata kendini daha lâıyk görüyor ve saltanatı elde etmek için her çareye baş vurmağa âmade görünüyordu.

Veziriâzam Rüstem paşa ile, Hürrem Haseki Sultan da Bayezid'i tutuyordu. Kanûni Süleyman ise, yaş bakımından saltanat sırasının Selim'de olduğunu düşünerek, bir kere daha şehzâde Mustafa hâdisesini tekrarlamak istemiyor, normal olarak Selim'in veliaht olmasını kabul etmiş görünüyordu.

1558 yılında, bir takım gizli maksatlar güden devlet adamlarının da çeşitli düşünceleriyle birdenbire şehzâdeler arası saltanat kavgası hâd bir şekle giriverdi.

1558 senesi baharında Haseki Hürrem Sultan vefat etti. Onun vefatıyla de şehzâde Bayezid en kuvvetli müzahirinden mahrum kalmış oldu. Şehzâde Bayezid'i iltizam eden veziriâzam Rüstem paşa ise, şehzâde Selim'i iltizam eden Kanûnî'ye ve diğer vezirlere karşı fiilen ve müessir bir surette Bayezid'i müdafaa etmekten çekindi.

8 eylül 1558 de Haseki Hürrem sultanın vefatından beş ay sonra iki şehzâdenin vilâyet merkezlerinde bir değişiklik yapıldı. Şehzâde Selim, Manisa'dan alınarak Konya'ya, şehzâde Bayezid de Kütahya'dan Amasya'ya kaldırıldı.

Konya'nın, taht şehri olan İstanbul'a Amasya'dan daha yakın olması bakımından bu değişiklik, Selim lehine yapılmış oluyordu. Selim derhal padişah babasının emrine itaat etti ise de, hırçın tabiatlı ve saltanatta gözü olan Bayezid, babasının bu tevcihine itiraz etti ve Amasya'ya gitmedi.

Kanûnî Süleyman, Selim'in 12 yaşındaki oğlu Murad'a (ileride III. Murad adıyla padişah olan) Akşehir sancağını, Bayezid'in pek küçük yaşta olan oğlu «Orhan» a da Çorum sancağını vermişti.

Şahzâdelerin hükûmet merkezlerinin değiştiğini bildiren Kanûnî'nin emirleri Selim'e, kapıcıbaşı Mehmed Ağa, Bayezid'e de Kapıcıbaşı Semender Ağa vasıtasıyla gönderilmişti.

Selim, zevk ve sefahate düşkündü. Esasen veliaht ta olduğu için herhangi bir hareket yapmasına lüzum yoktu, babasının ölümünü sükûnetle bekliyebilirdi. Fakat Bayezid böyle düşünmüyordu. İcabederse kuvvete müracaat ederek, hattâ dedesi Yavuz gibi babasına karşı bile harekete geçerek saltanatı muhakkak elde etmek istiyor görünüyordu. Maiyetinde, en azından daimî olarak 7000 kişilik bir kuvvet bulunduruyordu. Belki de bu kuvvetle kardeşi Selim'i anî şekilde bastırarak bertaraf etmeği bile düşünüyordu.

Fakat bütün bunlar bir takım ihtimallerdir. Asıl iki şehzâdenin arasını açan, onları birbirine silâh çekecek hale ge-

tiren, şehzâde Bayezid'i babasına âsi gibi gösteren ve böylece birbiri ardı sıra kanlar dökülmesine sebep olan, meşhur Lala Mustafa bey (sonradan paşa) dir.

Bu Lala Mustafa bey, daha evvelki bahislerde de gördüğümüz Divane Hüsrev paşanın kardeşidir ve meşhur Sokullu Mehmed paşanın akrabasıdır.

İkinci Selim zamanında Kıbrıs fâtihi olacak olan bu Lala Mustafa bey (paşa) fevkalâde zeki, sadrâzam olmağı kafasına koymuş, haris, hilekâr, karanlık maksatlarında muvaffak olabilmek için her türlü fenalığı yapmağa hazır bir adamdır. Şehzâde Bayezid faciasının baş aktörü bu müfsit ve hilekâr vezirdir.

Şimdi kısaca bu Lala Mustafa beyin (paşa) çevirdiği entrikaları izah edelim.

İdâm edilen veziriâzam Kara Ahmed paşa, zekâsı cerbezisi dolayısıyla Lala Mustafa beyi beğenirdi. İmrahor olmuştu. Ahmed paşanın idamından sonra Rüstem paşa ikinci defa veziriâzam olunca, Ahmed paşanın adamlarını da birer birer iş başlarından uzaklaştırmağa başladı. Lala Mustafayı evvelâ Çanşirbaşı yaparak rütbesini tenzil etti. Rüstem paşa Lala Mustafa'nın şerrinden çok korkardı. Daha sonra Lala Mustafa beyi Safed sancağına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırdı. Fakat onu büsbütün mahvedebilmek için, o sırada Manisa valisi olan şehzâde Selim'in lalalığına tayin etti (1556). Rüstem paşanın düşüncesi şu idi: Lala Mustafa, daha evvel bir müddet şehzâde Bayezid'in maiyetinde bulunduğu için, Selim ondan şüphe edecek ve onun başına bir çorap örecektir.

Fakat işler, Rüstem paşanın düşündüğü gibi olmadı. Zeki ve kurnaz Lala Mustafa, Selim'in derhal itimadını kazanmanın yolunu buldu. Eğer, şehzâde Bayezid'i bertaraf ederek Selim'in veliahtlığını ve binnetice padişahlığını temin ederse, Selim tarafından veziriâzamlığa tayin edilmesi tabii idi.

Derhal faaliyete başladı. Esasen Lala Mustafa paşa Safed'den Selim'in yanına Manisa'ya gelirken, şehzâde Bayezid, babasına yazdığı bir mektupla Lala Mustafa'nın kendi maiye-

tine verilmesini rica etmiş, Lala Mustafa'ya da, derhal yanına gelmesini bildirmişti.

Kurnaz ve hilekâr Lala Mustafa, Bayezid'e verdiği cevapta, şehzâdeye sadâkatinden bahsettikten sonra, şehzâde Selim'in maiyetinde bulunursa kendisine daha fazla faydalı olacağını bildirerek Selim'in yanına gelmiş, ve gelir gelmez de fesat çenberini çevirmeğe başlamış ve sefahat içinde yaşayan Selim'de saltanat ihtirasını uyandırarak şu sözleri söylemişti:

(Veziriâzam Rüstem paşanın ve ekseri mukarribininin ve agvâtın (ağaların), belki kibar-ı vükelây-ı devletin meyilleri Sultan Bayezid hanadır. Sizin mesreb-i şerifiniz ays-ü-iş-rete ve nüdemây-ı şîrin-kâran ile ülfete mâil olmakla fırsat buldukça padişahı sizden tahvil etmek ve sultan Bayezid'i veliaht etmek ihtimali vardır. Buna vaktiyle tedbir olunmazsa irâdet-ullah ile saadetlû padişah vefat idicek hâl mükedder olur. Kimseden muavenet ihtimali olmayacak, saltanat bu gaflet ile nice müyesser olur?)

Yoldan yazdığı mektupla şehzâde Bayezid'i gaflet içinde uyutmuş, şehzâde Selim'in kafasında da saltanat ihtirasını iyice yerleştirerek onu sadakatine inandırmış, böylece her iki şehzâdenin de itimadını kazandıktan sonra iki şehzâdeyi bir-biri aleyhine kışkırtmak için türlü entrikalar çevirmiştir. Nitekim, onun yukarıdaki sözlerine tamamen inanan Selim Lala Mustafa paşaya:

(Göreyim seni, her nice bilursen ve nice makul görürsen tedir senindir. İnşallah taht müyesser olursa veziriâzamlık senin hakkındır!)

Böylece Selim, bu kurnaz, entrikacı vezire tam salâhiyet vermiş ve veziriâzamlığı da vaadetmişti.

Bundan sonra Lala Mustafa, gûya Selim'den gizli olarak yazdığı bir mektupta, şehzâde Bayezid'e Selim'in sefahat ve gaflet içinde olduğunu, anı bir baskın ile imhasının işten bile olmadığını bildirmişti.

(Bu mektubu, şehzâde Selim'e göstermiştir.) Zavalı şehzâde Bayezid, Lala Mustafa'nın bu entrikasına inanmış, onu kendisine tamamen sadık zannederek mektubuna

cevap vermiş, Lala Mustafa ise onun mektubunu olduğu gibi şehzâde Selim'e teslim etmiştir.

Daha sonra Lala Mustafa şehzâde Bayezid'e yazdığı mektuplarında (Selim'e hitaben hakaretâmiz bir mektup yazmasını) tavsiye etmiş, Bayezid de müfsit vezirin telkinine uyarak Selim'e hitaben hakaret dolu bir mektup yazdığı gibi bir kadın elbisesi, bir hotoz vesaire göndermek suretiyle hakaret derecesini de arttırmıştır.

Lala Mustafa'nın keyfine pâyân yoktu. Şehzâde Bayezid'in mektuplarını derhal babası Kanûnî Sultan Süleyman'a göndermesini Selim'e tavsiye etti.

İki şehzâde arasındaki bu şiddetli muharebelerin kanlı bir hal alması ihtimalini düşünerek Kanûnî Süleyman, işte bu sırada Selim'i Manisa'dan kaldırarak Konya'ya, Bayezid'i de Kütahya'dan kaldırarak Amasya'ya tâyin etmişti. Aynı zamanda nasihatçı olarak Bayezid'e dördüncü vezir Pertev paşayı, Selim'e de üçüncü vezir Sokullu Mehmed paşayı göndermişti.

Şehzâde Selim yeni vilâyetine gitmek üzere derhal hareket ettiği halde, Bayezid Amasya'ya gitmekten imtina ederek babasına yazdığı mektuplarla, yine eski vilâyetinde bırakılmasını rica etmiştir.

Şehzâde Selim, kendisine nasihate gelen Sokullu'ya güzel muamele ettiği halde, şehzâde Bayezid aynı maksatla gelen Pertev paşayı azarladi. Ve her iki vezir de Kanûnî'ye verdikleri raporda ayrı mütalâalarda bulundular. Sokullu, şehzâde Selim'in babasına karşı hürmetkâr olduğunu bildirmesine mukabil, Pertev paşa şehzâde Bayezid'in âsi ruhlu olduğunu arzetti.

Bir rivâyete göre Kanûnî Süleyman oğlu Bayezid'e nasihat yollu bir mektup göndermiş, fakat mektubu götüren adamı, Lala Mustafa, yollara koyduğu kendi adamları vasıtasıyla yakalatıp öldürtmüş ve Kanûnî'nin mektubunun da şehzâdeye gitmesine mâni olmuştur. Ve hattâ, mektubu götüren adamın öldürülmesini de şehzâde Bayezid'e yükliyerek Kanûnî'nin, oğlu Bayezid'ten itimadını büsbütün selbetmiştir.

Bayezid, Amasya'nın taht şehri olan İstanbul'a uzak olması dolayısıyla orada durmağı aslâ arzu etmiyor ve mütemadiyen şikâyet ediyor, babasına yazdığı mektuplarda çok ağır kelimeler sarfediyordu.

Bayezid, iyi kumandandı, cesurdu, atılgandı, halk ve asker de kendisini seviyordu. Bütün bunlar bir araya gelince Kanûnî, Bayezid'in anı olarak Selim'i Konya'da bastırmasından endişe duymağa başladı. İki şehzâde karşı karşıya kalırlarsa, Selim'in mağlûp olacağı muhakkaktı. Çünkü Selim, kardeşi gibi kumandan vasıflarını hâiz değildi.

Bunun üzerine Kanûnî, oğlu veliahtı Selim'i takviye etmeğe karar verdi.

İki şehzâde arasında

Konya meydan

muharebesi :

(30/31 Mayıs 1559)

Şehzâde Bayezid'in maiyetinde 20 - 30 bin kişilik bir ordu bulunduğu anlaşılıyor. Kanûnî buna karşı Anadolu valilerine şehzâde Selim'i desteklemelerini emretti. Anadolu beylerbeyi Cenâbizâde Ahmed Paşa, Kütahya'dan Afyon'a geldi. Aynı zamanda Karaman Beylerbeyi Solak Ferhad paşa, Maraş Beylerbeyi İala Ali paşa, Adana Beylerbeyi Ramazan oğlu Piri paşa, şehzâde Selim'e yardım etmek üzere doğrudan doğruya onun emrine verildi. Bütün bu kumandanlar, maiyetlerindeki kuvvetleriyle birlikte şehzâde Selim'e yardım etmek üzere harekete geçtiler. Erzurum, Sivas, Van, Halep, Şam Beylerbeylerine de, hazır vaziyette bulunmaları emrolundu.

Kanûnî, Bayezid'e taraftar olan veziriâzam Rüstem paşaya itimat edemediği için, bu yardım kuvvetlerinin başına üçüncü vezir Sokullu Mehmed paşayı serdar tayin etti. Sokullu Mehmed paşa 2000 kadar Yeniçeri ve diğer muhtelif kuvvetlerle alelâcele Konya'ya doğru harekete geçti. (8 Mayıs 1559).

Bu hareketleri günü gününe takip eden şehzâde Bayezid, Selim'in etrafında bütün bu kuvvetlerin toplanmasına vakit

birakmadan bastırmak için 14 Nisan 1559 da Amasya'dan çıkarak Ankara yakınına geldi.

Bayezid'in Amasya'dan hareket etmesinden sonra Selim de 25 Mayıs 1559 da Konya'dan çıktı ve Cem-Bağı denilen mevkide ordugâhını kurdu. Bayezid burada Selim'in, evvelki Lalası Ali paşa vasıtasıyla gönderdiği orduyu büyük telefat verdirerek dağıttı. 29 Mayısta Konya yakınına vasil oldu.

Selim'in ordularına, hilekârlığı kadar da kumandanlıkta büyük mahareti olan Lala Mustafa paşa kumanda ediyordu ve maiyetinde değerli kumandanlar, tecrübeli askerler vardı. Ve Bayezid'in ordusundan çok daha fazla miktarda idi.

Şehzâde Selim ile, Bayezid nihayet Osmanlı tahtı için kanlı bir savaşa başlamak üzere idiler. Lala Mustafa paşa, Selim'in yanında idi. Sağ ve sol kanatlarda da Cenâbî Ahmed paşa, Solak Ferhad paşa, Lala Ali paşa, Ramazan oğlu Piri paşalar vardır. Sokullu Mehmed paşa harp meydanına yetişememişti.

**Şehzâde Bayezid
ordusu ricat ediyor:
(31 Mayıs 1559)**

Selim'in ordusunda top bulunduğu halde, Bayezid bundan mahrumdu.

30 Mayıs günü sabahtan başlıyan muharebe, akşama kadar deva metti. İki taraf ta kat'î netice alamadı. Akşam üzeri iki taraf ta mevzilerine çekildi.

31 Mayıs sabahı harp, bütün şiddetiyle yeniden başladı. Değerli bir kumandan olan şehzâde Bayezid, ağabeyinin evvelâ sol kanadına hücum etti, Piri paşa tarafından şiddetli bir mukavemet gördü. Sağ kanada hücum eden şehzâde Bayezid, burada da Lala Mustafa paşanın mukavemeti ile karşılaştı.

Bu muharebede Piri paşa ile Ferhad paşa yaralandı, Ankara beyi Yhya bey ile Tarsus beyi Ferruh bey de maktul düştü.

Şehzâde Bayezid artık muvaffak olamayacağını anlamıştı. Ricate mecbur oldu. Askerlerinin mühim bir kısmı dağıldı. Şehzâde Selim, kardeşinin takibine kuvvetler gönderdi ise

de Bayezid'in yanındaki kuvvetler şehzâdeyi muhafaza ettiler. Bayezid, yanında kalan bir kısım askerle Amasya'ya çekildi.

O zamana kadar kendisi için çalıştığını zannettiği Lala Mustafa Paşanın çevirdiği entrikaları anlamıştı. Her halde bu anlayış onun üzerinde büyük bir tesir yapmış idi ki, rivâyete nazaran Amasya'dan babasına, nasıl aldatıldığını, Lala Mustafa'nın bütün entrikalarını bildirerek affını dileyen mektuplar yazmış, fakat bütün bu mektuplar Lala Mustafa paşa tarafından yakalandığı için Kanûnî'nin eline vasıl olmamış, zavallı şehzâde de, babasının kendisini affetmiyeceğine kani olarak başının çaresine bakmıştır.

**Kanûnî Süleyman,
oğlu Bayezid
üzerine hareket
ediyor :
(5 Haziran 1559)**

Şehzâde Bayezid Konya meydan muharebesinde mağlûp olmuş, fakat tamamen sahayı terketmemiştir. Nitekim Amasya'ya döner dönmez yine asker toplamağa başlamıştır. Her halde bu haberler üzerine Kanûnî Süleyman bizzat oğlunun üzerine yürümek üzere Yeniçeriler ve diğer Kapıkulu askerleriyle birlikte Üsküdar'a geçti (5 Haziran 1559)

Aşağıda göreceğimiz şekilde, bir müddet sonra şehzâde Bayezid'in İran'a doğru kaçması üzerine Kanûnî Süleyman, Anadolu seferine devamdan vazgeçerek Üsküdardan tekrar İstanbul'a geçmiştir.

**Şehzâde Bayezid
İran'a iltica ediyor :**

Bu sırada şehzâde Selim, maiyetindeki kuvvetlerle Konya'dan Amasya'ya doğru harekete geçmişti. Kardeşinin maiyetindeki kuvvetlerin çokluğu karşısında muvaffakiyetinden ümidini kesen şehzâde Bayezid 7 temmuz 1559 da, oğulların-

dan Orhan, Abdullah, Mehmed ve Mahmud'u da yanına alarak Amasya'dan İran'a doğru hareket etmiştir. En küçük oğlu Osman'ı ve kızları Mihrimah, Hatice, Ayşe ve Hanzade'yi Amasya'da bırakmıştır. Beraberinde götürdüğü askerlerin miktarı 12000 kadardı. Şehzâde Bayezid, İran yolculuğuna çıkarken, bütün kumandanlarını, adamlarını yanına aldığı gibi hazinelerini ve kıymetli eşyalarını da almış ve Amasya'dan gözyaşları arasında ayrılmıştır.

Kanûni Süleyman, Bayezid'in İran'a kaçmasından telâşa düşmüştür. Böyle bir hal, İran Şahı için bulunmaz bir fırsat ve Osmanlı devleti için de üzücü bir vaziyet ihdas ederdi. Bu düşünce ile Bayezid'in yakalanması için 3. vezir Sokullu Mehmed paşayı bir miktar kuvvetle takibine gönderdi. Şehzâde Selim Sokullu'yu Sivas'ta beklemiştir. Kanûni şehzâde Selim'e, Bayezid'i yakalayabilmesi için çok geniş salâhiyetler vermiştir.

Şehzâde Selim, Bayezid'in yakalanması için bütün valilere emirler vermiş ve mülkâfatlar vaadetmiştir.

Şehzâde Bayezid için durum gittikçe vehamet kesbediyordu. Bir an evvel İran sınırını geçmekten başka çare yoktu.

Bayezid yoluna devam etti. İran hududu yakınında «Sa'd çukuru» mevkiine geldiği vakit Sivas Beylerbeyi Ali paşa ile, Malatya Beyi Mustafa ve Antep beyi Hüsrev beyleri orada karşısında buldu. Burada çok kanlı bir muharebe vukua geldi. Evvelce söylediğimiz gibi çok değerli bir kumandan olan şehzâde Bayezid takipçileri kılıçtan geçirdi. Bu suretle esir olmaktan kurtuldu. Erzurum'dan geçerken, beylerbeyi Ayas paşa, şehzâdeyi ihtiramla karşıladı. Ayas paşa, şehzâde Bayezid taraflısı idi. Hattâ bir rivâyete nazaran Ayas paşa, takibe gelen paşaları, hep birlikte şehzâdenin affı için Kanûnî nezdinde tenesbbüste bulundurmağa çalışmış ise de muvaffak olamamıştı. (İkinci Selim, hükümdar olduktan sonra Lala Mustafa paşanın tezviriyle bu Ayas paşayı idam ettirmiştir.)

Sa'd çukuru muharebesinden sonra Bayezid, Ağustos or-

taalarında İran'ın Erivan eyaletine girdi, buranın İran valisi «Şah-Kulu Sultan» a bir adam göndererek, ilticasının Şah Tahmsab'a bildirilmesini rica etti.

Şah Esterâbad'ta idi. Şehzâdenin ilticasını haber alınca Kazvin'e geldi. Bayezid'in ilticası, mühim bir mesele idi. Osmanlı - İran siyasi münasebetleri üzerine vahim gelişmelere sebep olabilirdi. Fakat tahta talip olan bir Osmanlı şehzâdesinin İran elinde bulunması da az bulunur bir fırsattı.

Tahmsab kararını verdi ve ümerasından birisini göndererek şehzâdeyi Kazvin'e davet etti.

Şehzâde Bayezid'in İran'a ilticası, Osmanlı devleti için çok kritik bir durum meydana getirmişti. Bayezid'in Anadolu'da taraftarları çoktu. Halk ve asker onu seviyordu. İran'a kaçtıktan sonra dahi Anadolu'da, taraftarlarının bir takım hareketlerde bulunmaları ihtimali endişesi mevcuttu. Bunun içindir ki şehzâde ile yapılan iki muharebede yararlığı görülmlere mükâfatlar verildi.

Malatya Sancak beyi Mustafa bey Erzurum beylerbeyliğine, Antep Sancak beyi Hüsrev bey, Pasin beyliğine tâyin edildi. Ve hududa yakın valilere, daima harekete hazır bulunmaları için emirler verildi. Aynı zamanda İran'dan gelmesi muhtemel tecavüzlere karşı da tedbirler alındı.

Yine bu sırada, Lala Mustafa paşanın şerrinden korkan ve ondan kurtulmak istiyen veziriâzam Rüstem paşa nihayet, Lala Mustafa paşanın şehzâde Bayezid meselesinde çevirdiği entrikaların bir kısmına vâkıf olarak Kanûnî'ye anlatmış, ve bunun üzerine Mustafa paşa, Selim'in lalalığından alınarak Rumeli'de bir sancak beyliğine, sonra Selim'in şefaati ile Tameşvar ve daha sonra Van beylerbeyliğine tâyin edilmiştir. Şehzâde Selim'in lalalığına da «Tütünsüz Hüsrev paşa» tâyin edilmiştir.

Şehzâde Selim, İran'dan gelebilecek herhangi bir tecavüze karşı hudut kumandanlarına lâzım gelen talimatı verdikten sonra Sokullu Mehmed paşa ile birlikte kış mevsimini geçirmek üzere Halep'e geldi.

Şehzâde Bayezid
Kazvin'de :
(24 Kasım 1559)

Şah Tahmsab, Bayezid'in ilticasından çok memnun olmuştı. Bunu, vaktiyle kendi kardeşi Elkas - Mirzâ'nın Türkiye'ye ilticasına karşılık Allahın bir lûtfu telâkki etmiş, şehzâdenin istikbali için ümerasından Nizâmüddin Hasan-Ustacılı ile Azerbaycan valisi Gıyâsüddin - Ataullah'ı göndererek kendisine bir evlât muamelesi yapılacağını bildirerek Kazvin'e davet etmiştir (1).

Bir taraftan Şah şehzâdeyi merasimle karşılarken, Osmanlı devletine de teminat vererek, Bayezid'i yalnız siyasî bir mülteci olarak kabul ettiğini bildirmekte idi. İranın bir tecavüz hareketine kalkışmayacağı anlaşıldıktan sonra şehzâde Selim Halep'ten ayrılarak 2 aralıkta Konya'ya geldi. Sokullu da kışı Konya'da geçirdikten sonra 1560 baharında İstanbul'a döndü.

Lala Mustafa paşaya gelince, Van beylerbeyliğinde bir yıl kaldıktan sonra 1561 senesi sonlarında Erzurum, daha sonra Halep, Şam beylerbeyi oldu.

Şehzâde Bayezid 24 kasım 1559 da Kazvin'e geldi.

Şehzâde Bayezid Kazvin'de muhteşem merasimle karşılandı. Yukarıda da söylediğimiz gibi Şah, Bayezid'in ilticasını, Elkas - Mirza'nın Türkiye'ye ilticasının bir mukabili olarak görüyor ve:

(Bu bize Elkas'a Ni'me'l-bedel Cenâb-ı Bârî'den bir atıye-i azimdir.) diyordu. (2)

Şah ile şehzâde kucaklaşıp öpüştüler. O sırada şehzâde 33, Şah ta 45 yaşında idi. Şehzâde saraya girerken başına altın, inci, firûze ve yakut gibi otuz tabak dolusu kıymetli taş

(1) Hammer, cild 6, sahife 83

(2) Peçevi cild 1, sahife 397

serpilmiş, Şah bizzat şehzâde Bayezid'in kavuğuna muhteşem bir sorguç takmıştı. Ayrıca saraya giderken altın eğerli, baştan başa mücevherlerle donatılmış 9 at hediye etmişti.

Beş gün sonra da Osmanlı şehzâdesi, Şah şerefine bir ziyafet vermiş ve bu ziyafette Şahın gösterdiği ihtişamdan daha üstün ve muhteşem hediyeler dağıtmıştır. Meselâ Tahmsab'ın Bayezid'e verdiği 9 ata bedel, şehzâde haşaları altın işlemeli 50 at ve gümüş eğerli 10 Arap atı hediye etmiştir. (1)

Bu ziyafette bir de Şahın şerefine harp oyunları gösterisi yapılmıştır.

Bu harp oyunlarında Osmanlı süvarileri ve bilhassa bunlar arasında Kuduz Ferhad o kadar büyük maharet gösterdi ki, Tahmsab ürktü. Her biri birer ateş parçası olan 12,000 askere malik bulunan şehzâde Bayezid, İran için tehlikeli olabilirdi. Nitekim Bayezid'in maiyetindeki adamlarından Kuduz Ferhad bey bu oyunları ciddileştirerek fırsattan istifade Şah Tahmsab'ı tahttan indirip İran tahtını zaptetmeği bile Bayezid'e teklif etmişti.

Şehzâde Bayezid, böyle bir şeye teşebbüs edemezdi. Bu, misafirlik an'anesine ihanet olurdu. Ferhad beye, bir daha

(1) Dâvây-ı übüvvet ve bünüvvet ile uyuşup koçuştular. Hattâ Şehzâdenin Saray-ı Şaha hin-i dühulünde Pây-ı endaz musavver kumaşlar düştettiler ve otuz tabak zer ve şimi inci ve firûz ve la'l rizeler ile memlû ve mahlût olarak isar ettiler. Fevkal'had inbisat ve nişat gösterdiler. O sırada Şah, Giranbahâ bir tâka-i murassâ kendi eliyle destar-ı şehzâdeye koydu. Şehzâde konağına giderken de raht-ı Murassa ve zîn-i zerrin ile dokuz at verdi. Bayezid dahi beş gün sonra Şah'ı dâvetinde saraydan kendi ikametgâhına kadar pay-ı endaz kumaşlar döşeyerek başından birçok cevahir ve nevadir attı. Serâser ve zerbaft çullar ile elli at, birkaç kese sim ü zer, hokka hokka dür ve güher, bir murassa hançer, bin donluk kadar akmişe ve serâser Pişkeş etti. Tekrar Tahmsab bir ziyafet çekerek üç yüz kese nükud, birkaç toyla at, nice sırmalı kumaşlar, altın ve gümüş evânî-i işret ve-saire verdi. (Peçevi, cild 1, sahife 398).

böyle bir teklifi ağzına almamasını, alırsa öldürteceğini söyleyerek onu tehdit etti. Fakat bu nevi konuşmalar, Şahın, şehzâdenin adamları arasında elde ettiği Trabzonlu Arap bey ve diğer casusları vasıtasıyla Şaha derhal yetiştirildi. Şah Tahmsab büsbütün kuşkulandı.

Şah Tahmsab, Osmanlı devleti ile, şehzâde yüzünden bir harbe tutuşmağa hiç taraftar değildi. Ona fazla iltifat etmekle Kanûnî'yi gücendirmiş oluyordu. Tahmsab, derhal tutumunu değiştirdi. Esasen harp oyunlarında Osmanlı süvarilerinin gösterdikleri fevkalâde maharetten sonra, Bayezid'in maiyetinde 12000 kişilik bir Türk kuvvetinin bulunmasından endişe duymağa başlamıştı. Bu harp oyunlarından birkaç gün sonra Şah Tahmsab şehzâdeyi iase ve masraf külfetinden kurtarmak bahanesiyle, 9000 kişiyi ayırarak İran'ın muhtelif taraflarına dağıttı. Şehzâdenin yanında yalnız üç bin kişi kaldı.

Buna rağmen Bayezid'in İran'da bulunması, Şahtan ziyade Kanûnî Süleyman'ı ve veliaht Selim'i kuşkulandırmakta idi. Bu yüzden Kanûnî ve Selim ile İran Şahı arasında devamlı bir muhabere, bir pazarlık kapısı açıldı.

**Şehzâde Bayezid
Kazvin'de hapsediliyor:
(12 Şubat 1560)**

Şehzâde Bayezid'in yanında muhafızlarından 9000 inin dağıtılmasından sonra, Kanûnî ve oğlu Selim ile, Şah Tahmsab arasında mektuplar ve elçiler gidip gelmeğe başladı. Bu mektuplarda Kanûnî Süleyman, veya veliaht Selim, İran Şahından, Bayezid'in müşavirlerinden üçünün idamını, diğerlerinin hapsini ve Bayezid'in Türkiye'ye iadesini istedikleri, fakat elçiler vasıtasıyla şifahen, Bayezid ile dört oğlunun öldürülmesini istedikleri rivâyet edilir.

Şah Tahmsab verdiği cevabî mektuplarında, Kanûnî ve Selim'in tekliflerini dolambaçlı ifadelerle kabul ettiğini bildiriyor ve elçisi Tabut-Ağa vasıtasıyla de şifahî olarak, bu cinayetlerine mukabil Bağdad'ın İran'a verilmesini istiyordu.

Bu küstahça talep karşısında Rüstem paşa elçiye:

(Şah Tahmsab'ın, mektuplarında âdâba riayet ederek memleket terkinden hiç bahsetmediği halde elçinin buna nasıl cesaret edebildiğini, padişahın dilerse şehzâde Bayezid'i cehren ve kahren de İran Şahının elinden alabileceğini, bu takdirde İran ile arada mevcut muahedelerin bozulacağını, bilâkıs padişahın istekleri kabul edilirse bir vilâyet değil, paşa biçilmez hazineler verebileceğini) anlattı.

Şah Tahmsab, şehzâdenin katlini dolambaçlı ifadelerle kabul ediyor demekti. Kanûni Süleyman Şahın vükelâsına da kıymetli hediyeler gönderdi. Şaha Kanûni ve Selim tarafından gönderilen elçiler, Şahtan biri padişaha, diğeri Selim'e olmak üzere iki mektup getirdiler.

Şah vekiyle, Bayezid'i, babasından gelecek adamlara teslim etmiyeceğine dair şehzâdenin huzurunda yemin etmişti. Halbuki şimdi Bayezid'i teslim karar verdiğine göre, yemini bozmuş olmamak için, Bayezid'i ancak Selim tarafından gönderilecek elçilere teslim edebileceğini yazıyordu.

Bir hükümdar için iğrenç entrikalar..

Şehzâde Bayezid, Türkiye - İran arasında kendisinin bir pazarlık mevzuu olduğunu, muhaberelerin mahiyetini, binnetice hayatının mevzuubahis olduğunu anlamıştı. Maiyeti müşavirleriyle yaptığı gizli bir konuşmada, rivâyete nazaran Şaha hücum edilerek öldürmeğe, çıkacak karışıklıktan istifade ederek Kafkasya'ya doğru kaçıp kurtulmağa karar vermişti. Fakat bu nevi gizli konuşmaları, bu toplantılarda bulunan adamlarından Trabzonlu Arap Mehmed, Nişancı Mustafa Çelebi, Kara Uğurlu adlarındaki şerefsiz casuslar, Şahın adamlarına haber vermişlerdi.

Bu sırada Şah Tahmsab Bayezid'le beraber bahçede gezirken, Trabzonlu Arap Mehmed Şaha yaklaştı ve şehzâdenin kararını söyliyerek (bir suikastten hazer etmesini) hatırlatmıştı. Şah, bir bahane bularak şehzâdeden ayrılmış, bi-

raz sonra Arap Mehmed'in Şaha söylediklerini işiten birisi Bayezid'e bu hiyaneti haber verince, şehzâde Arap Mehmed ve hain arkadaşlarını idam ettirmişti.

Şah ile şehzâdenin artık birbirlerine itimatları kalmamış demektir. Şah Bayezid'in ikamet ettiği sarayı adamlarına taşlattırmıştır. Ertesi gün Şahın bir memuru Bayezid'ten özür dilemiş ve ertesi günü için Şah tarafından bir ziyafete davetli olduğunu tebliğ etmişti.

Bu şartlar içinde Şahın davetine icabet etmemek doğru olur idiyse de, şehzâde mecburen bu davete gitmiş, fakat yol-da üzerine hücum edilmiş, adamları öldürülmüş, kendisi de tutulup hapsedilmiştir. Aynı zamanda Bayezid'in dört oğlu da babalarından alınarak her biri Safevî ümerasından birine teslim edilmiştir.

Bu hâdise üzerine Kazvin'deki Türk askerleri kılıçtan geçirilmiş, evvelce etrafa dağıtılmış olan Türk askerlerinden 5000 i de öldürülmüş, şehzâdenin bütün hazineleri zaptedilmiş, böyle olduğu halde Şah Tahmsab, halkın hücumundan kurtarmak için kendisini hapsedtiğinden bahis ile şehzâdeye tatlı diller dökmekte devam etmiştir.

Kanûni Sultan Süleyman'ın, oğlunun öldürülmesi için pazarlığa girişmesi, eğer hakikaten kendisi tarafından vâki olmuş ise, onun namına başkaları tarafından yapılmış değil ise muhakkak ki çok acı, af ve müsamaha ile görülecek bir şey değildir. Fakat kendisine iltica eden bir komşu devlet şehzâdesini, maddî menfaatler düşüncesi ile öldürmeği kabul etmiş olan İran Şahının durumu da her halde çok şerefsiz bir harekettir.

Rüstem Paşanın

Vefatı:

(10 Temmuz 1561)

Bu sırada sadaret mevkiinde bir değişiklik oldu. Veziriâzam Rüstem paşa öldü (10 temmuz 1561). Rüstem paşa birincisi 28 kasım 1551 den 6 ekim 1553 senesine, ikincisi 29

eylül 1555 ten, 10 temmuz 1561 tarihine kadar ki ceman 14 sene 7 ay 19 gün veziriâzamlık yapmıştır. Mezarı Şehzâde camiindedir. Ölümü sırasında 61 yaşında idi.

Asık çehreli, katı yürekli, entrikacı bir adamdı. Bu kadar uzun sadrâzamlık mevkiinde kalabilmesi, daha ziyade Kanûnî'nin tek kızı Mîhrimah Sultanın kocası olduğu içindi. Onu bilhassa, karanlık ve gizli emellerinde kullanabilmek için Kanûnî'nin zevcesi Haseki Hürrem Sultan tutmuştur. Genç ve değerli şehzâde Mustafa'nın katili olan böyle bir adamı, Kanûnî'nin, sadrâzamlık makamında 14 sene tutmuş olması, Kanûnî Süleyman için hiç te övünülecek bir hareket olmasa gerektir. Askeri kabiliyeti vardı. Bir (Osmanlı tarihi) de yazmıştır. Şairleri, denizcileri hiç sevmezdi. Şairler de onu sevmedikleri için aleyhinde hicviyeler yazmışlardır. Çok hasis olduğu muhakkaktır. Osmanlı tarihinde, padişahlardan sonra en muazzam servet sahibi olan vezir olarak meşhurdur.

Osmanlı tarihinde rüşvet kapısını açmakla, saray kadınlarının tesir ve nüfuzıyla bir takım entrikalara karıştığı için kadınlar saltanatının başlamasına sebep olmakla, irtikâp ve irtişası ile meşhur olan Rüstem paşanın ölümünden sonra yerine ikinci vezir «Semiz» veya «Kalın Ali Paşa» sadrâzam olmuştur.

Kendisini çekecek at bulunamayacak kadar şişman ve ağır gövdeli olan Semiz Ali paşa, güler yüzlü, hoşsohbet ve bilhassa nüktedan ve zarif bir adamdı. Halbuki selefi Rüstem paşa ömründe belki bir kere gülmemiş olan asık çehreli bir kimse idi.

Semiz Ali paşanın veziriâzam olmasıyle, üçüncü vezir Sokullu Mehmed paşa ikinci vezirliğe, dördüncü vezir olan Pertev paşa üçüncü vezirliğe, ve Ferhad paşa da dördüncü vezirliğe getirilmişlerdir.

Semiz Ali paşa, Enderunda yetişmiş, Kapıcıbaşı, emir-i âlem 1546 da Yeniçeri Ağası, sonra Rumeli Beylerbeyi olmuş ve 1549 da vezir rütbesiyle Mısır beylerbeyi olmuştur. 1554 te üçüncü vezir olarak kubbe veziri olmuştur.

**Şehzâde Bayezid
dört oğlu ile
birlikte Kazvin'de
öldürülüyor :
(25 eylül 1561)**

Osmanlı sarayı ile İran sarayı arasında hummalı bir mektuplaşma, mütefadiyen elçilerin gidip gelişi, yakın bir facianın alâmeti idi. İran Şahı birinci Tahmsab, ne insanlığa, ne hükümdarlığa yakışmıyacak şekilde, kendisine iltica eden bir kimseyi hasis menfaatleri uğruna feda edecek kadar küçülmüş, zelil bir hale düşmüştür.

Bir taraftan Kanûnî Süleyman'ın, diğer taraftan «Sarı Selim» yahut «Sarhoş Selim» denilen ve Kanûnî'nin en değer-siz şehzâdesi olan veliaht şehzâde Selim'in elçileri, Şah Tahmsab ile ayrı ayrı pazarlıklara girişmekte idiler.

Kanûnî Süleyman, İran Şahının istediği 1,200,000 altın ile, Kars kalesini teslim etme mukabilinde, şehzâde Bayezid ile dört oğlunun kendisine teslimini istiyordu. Şehzâde Selim ise bedbaht kardeşi Bayezid ile dört oğlunun Türkiye'ye sağ dönmelerini, İran'da iken idam edilmelerini arzu ediyordu. Şehzâde Bayezid sağ olarak Türkiye'ye getirilirse, Anadolu'da onu seven ve ona taraftar olan pek çok kimselerin bir harekette bulunmaları ihtimali kuvvetli idi. Bu takdirde Selim için tehlike aşikârdı.

Yalnız, Kanûnî Süleyman'ın, oğlunun ve torunlarının idamını kat'i olarak isteyip istemediği müphem kalmaktadır. Şehzâde Bayezid Türkiyeden kaçarken Kanûnî Süleyman'ın Kırım Hanına yazdığı bir mektupta:

(... Ve eğer ölüstüdür ve eğer dirisidir, makbuldür.) şeklindeki ifadesi de dikkata alınacak bir noktadır. Bu ifadesiyle Kanûnî'nin, oğlu Bayezid'in ölümüne razı olduğu anlaşılmaktadır.

Rivâyete göre şehzâde Selim, İran Şahı Tahmsab ile ayrıca ve gizli muhaberelele, şehzâde Bayezid ve dört oğlunun,

Kanûnî'nin elçilerine değil de, kendi tarafından gönderilecek memurlara teslimini temin etmiştir. Bütün bu entrikalarda Lala Mustafa paşanın meş'um rolü muhakkaktır.

Şehzâde Bayezid'in babasından af talep eden çok acıklı şiirleri vardır. Bunları İran'a kaçmadan evvel mi, İran'dan nı babasına gönderdiği kat'i olarak belli değildir. Tarihi bir vesika olarak bu şiirleri ve Kanûnî'nin aynı vezin ve kafiye ile verilmiş cevaplarını naklediyoruz, İran'dan göndermiş olması daha kuvvetlidir. Şiirdeki ifadeler de bunu göstermektedir.

Şehzâde Bayezid'in babasına yazdığı şiir:

Ey serâser âleme sultan Süleyman'ım baba
Tende cânım cânımın içinde cânanım baba
Bâyezid'ine kıyar mısın benim cânım baba
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Enbiyâ serdefteri yâ'ni ki Âdem hakkıçün
Hem dahî Musî ile İsi-i Meryem hakkıçün
Kâinatın serveri ol Rûh-i a'zam Hakkıçün
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

.....

Kim sana arzeyliye hâlim eyâ şâh-i Kerîm
Anâdan kardaşlarımdan ayrılıp kaldım yetim
Yok benim bir zerre isyânım sana Hakdur alim
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Bir nice mâsum olduğum şehâ bilmez misin
Anların kanına girmekten hazer kılmaz mısın
Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varamaz mısın
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Hak-teâlâ kim cihânın şâhı itmiştir seni
Öldürüp ben kulunu güldürme şâhım düşmeni
Gözlerim nuru oğullarımdan ayırma beni
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânım baba

Tutalım iki elim baştan başa kanda ola
 Bu meseldir söylenir kim kul günâh itse n'ola
 Bâyezîdin suçunu bağışla kıyma bu kula
 Bî-günâhım Hak bilür devletlü Sultânım baba

Kanûnî Sultan Süleyman'ın şehzâde Bayezîd'e cevabı:

(Aynı vezin, aynı kafiye ile)

Ey demâdem mazhar-î tuğyân-ı isyânım oğul
 Takmayan boynuna hergiz takv-ı fermânım oğul
 Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezîd-Hânım oğul
 Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Enbiyâ vü evliyâ ervâh-ı a'zam hakkıçün
 Nûh-u-İbrâhîm-ü-Mûsa ibn-i Meryem hakkıçün
 Hatm-i âsâr-î nübüvvet Fahr-i âlem hakkıçün
 Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

.....

Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerîm
 «lâ-takul üf!» kavlini inkâr iden kalur yetîm
 Tâate isyâna âlimdür Hudâvend-i kerîm
 Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Rûh-u-şefkat zîb-i imân olduğun bilmez misin
 Yâ dem-i ma'sûmu dökmekten hâzer kalmaz mısın
 Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın
 Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Hak reâyâ-i mutîe râi iktisr beni
 İsterim Mağlûb idem ağnâma zîb-i düşmeni
 Hâşe-billah öldürürsem bî-güneh nâgeh seni
 Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Tutalım iki elin baştan başa kanda ola
 Çünkü istiğfar idersin biz de afvitsek n'ola
 Bâyezîdim suçunu bağışlarım gelsen yola
 Bî-günâhım dime bârî tevbe kıl cânım oğul

Kanûnî'nin cevabında ,oğlunu affetmeğe taraftar olduğunu, hattâ affettiğini sezmek mümküdüdür. Fakat Sarı Selim ve onun havadarı olan entrikacıların Kanûnî'nin rızası hilâfına şehzâde Bayezid'i İran topraklarında hemen öldürdükleri anlaşılmaktadır. Her halde Kanûnî'nin, daha evvel şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi acısı ile yüreği yaralı olduğuna göre, Bayezid'in de kendi rızasıyla öldürülmesini arzu etmemesi icap eder gibi görünmekte ise de, bu feci hâdiseden sonra, faciayı hazırlıyanların hemen hepsinin taltif edilmeleri, in'âm ve ihsana, rütbelere garkedilmeleri ve nihayet Bayezid'in Türkiye'de bıraktığı ve daha bir veya iki yaşındaki oğlu Osman'ın, annesinin kollarından koparılarak boğdurulmasını da Kanûnî'nin oğlunu affetmiş olması ihtimaliyle telif etmek mümkün görülmemektedir.

Her halde bu hususların kat'i olarak izahı şimdilik mümkün görülmemektedir.

Şehzâde Bayezid'in Kazvin'de yazdığı son şiirini de kaydediyoruz. Bu şiirinde şehzâdenin, artık kurtulmaktan ve hayattan ümidini kestiğini görüyoruz. İfade ne kadar içli, fânîliği ifadesi ne kadar kuvvetlidir:

Nideyim zâyî tül-i emelle nefesi
 Kalmadı zerre kadar dilde bu dünya hevesi
 İztırâbı kogul ey murge-i revan sabreyle
 Eskiyüp işte harâbe varıyor ten kafesi
 Kârbân-î reh-i iklim-i adem menzîlünün
 Dokunur oldu dilâ sem'ime bank-î ceresi
 Gaafil olma gözün aç dide-i hak-bin olagör
 Hâr görme has-ü hâşâk ile Mûr-u mekesi
 Şâhî-i bidil-ü bîmar-u güneşkâra ne gam
 Sen olursan eğer lûtf-i Hudâ dest-resi

Şehzâde Bayezid ve oğullarının feci ölümü şöyle olmuştur:

Yapılan pazarlık üzerine Kanûnî Süleyman namına Kazvin'e Van valisi Hüsrev paşa ile Kapıcıbaşı Sinan Ağa, veliaht Selim namına da Çavuşbaşı Ali Ağa gönderilmişti.

Rivâyete nazaran bir bahçede verilen ziyafete şehzâde Bayezid'e:

(Pederiniz canibinden lalalarınız gelip nâme götürmüşlerdir, sizi isterler, varıp mülâkat edin!)

Denilmiş, Bayezid oradan ayrıldıktan sonra, Şah, Kanûnî'nin ve Selim'in elçilerine Bayezid'i tanıyıp tanımadıklarını sormuş, onlar da Bayezid Han olduğunu ikrar edince Şah şehzâdeyi, Selim'in elçisi olan Ali Ağaya teslim etmiştir. Her halde Kanûnî Süleyman, gönderdiği adamlarına şehzâde Bayezid'in idamını emretmiş değildir. Faakt, Bayezid'in sağ olarak Türkiye'ye gelmesi ihtimalinden fevkalâde korkan ve liht Selim, gönderdiği adamı Ali Ağaya, ne pahasına olursa olsun Bayezid'in İran toprakları içinde idamını emretmiş olsa gerektir ki, kolları bağlı olarak getirilen zavallı Bayezid'i derhal yakalayıp orada boğmuştur.

Bundan sonra da, ayrı ayrı yerlerde mahpus bulunan Bayezid'in Orhan, Abdullah, Mehmed ve Mahmud adındaki dört oğlu da bulundukları yerlerde boğulmuşlardır.

Bayezid, bu dört oğlunu İran'a kaçarken yanında götürmüştü. Yalnız, henüz üç yaşlarında olan Osman adındaki oğlunu Amasya'da bırakmıştı. Bu küçük şehzâde de, Bayezid İran'a kaçtıktan sonra Bursa'ya götürülmüş ve orada boğulmuştur.

Böylece, Bayezid'in, kendinden sonra intikam hissi besleyebilecek veya saltanat iddia edebilecek tek erkek evlâdı bırakılmamıştır. Yalnız, Osmanlı imparatorluğunda kadınların hükümdar olmaları an'anesi mevcut olmadığı için, Bayezid'in dört kızına dokunulmamıştır. Bayezid'in bu dört kızının adları Mihrimah, Hatice, Ayşe, Hanzadadır.

Ne taraftan bakılırsa bakılsın iğrenç bir cinayet olmak vasfını muhafaza eden şehzâde Bayezid faciasında en meş'um rolü oynayanlar şehzâde Selim, onun entrikacı lalası, Mustafa'dır. İran Şahı birinci Tahmsab ta, bu fâciada çok aşağılık bir rol oynamıştır.

İran Şahında zerre kadar insanlık duygusu, şeref ve hay-

siyet olsaydı, kendisine iltica eden bir prensi düşmanlarına teslim etmezdi. Kaldı ki Şah, sade teslim ile kalmamış, para ile şerefini satmış, mülteci şehzadenin öldürülmesini temin etmiştir!

Elbette bu arada mesuliyetin bir kısmı da, Osmanlı tarihinin en şanlı hükümdarı olarak, hakşinas ve âdil olarak tanınan Kanûnî Süleyman'a râcidir.

Ne gariptir ki Kanûnî Süleyman, yarım asra yakın hükümdarlığı sırasında batıda, doğuda, karada ve denizde nice hükümdarlara baş eğdirmiş, Türklüğün şeref ve haysiyetini erişilmez derecelere çıkarmış iken, saltanatının son günlerine doğru Hürrem Haseki sultan gibi bir kadının, Rüstem paşa ve lala Mustafa paşa gibi entrikacıların ellerinde bir oyuncak haline gelmiş gibidir.

Bu muhteşem devrin son günlerinin bu nevi meş'um facialarla lekelenmemesini gönül ne kadar isterdi.

Bayezid ve beş oğlunun katli hâdisesi, Türkiye'de büyük bir akis yaptı. Aynı zamanda İran'da da bunun akisleri görüldü. Cinayeti işliyen Osmanlı murahhasları İran'da sokağa çıkamaz oldu, görüldükleri yerde halk tarafından taşlandı. Hattâ, Şah aleyhinde bile tezahürat yapıldı. İran'da, beş şehzâdenin ölümü için matem tutuldu.

Kanûnî Süleyman, her halde şehzâdelerin idamını, Şah tarafından, şartlara riayet edilmemek şeklinde telâkki ederek, vaadedilen paranın tamamını göndermediği gibi, Kars kalesini de vermedi. İran Şahına bu parayı Pertev paşa götürmüştü. Bu para ile beraber Pertev paşa Şaha, Şahın oğullarına, kızlarına değerli hediyeler de götürmüştü.

Beş şehzâdenin tabutları Türkiye'ye getirilerek Sivas'ta «Melik - Acem» türbesine gömüldü. Halbuki o zamana kadar bütün Osmanlı hanedanına mensup prensler Bursa'ya defnedilirdi. Ne düşünüldü ise bu kere bu kaideye uyulmadı.

Bu şehzâdeler meselesinde, üçüncü vezir Sokullu Mehmed paşanın şehzâde Selim'e büyük yardımları dokunmuştu.

Bunun mükâfatını da, şehzâde Selim'in kızı ile evlenerek damat olmak suretiyle gördü. Selim'in ikinci kızı da, Cerbe zaferinin kahramanı Piyale paşaya verilerek muhteşem bir düğün yapıldı.

Çok değerli veliaht şehzâde Mehmed vaktiyle eceli ile ölmüştü. Onu takiben en değerli veliaht şehzâde Mustafa, Rüstem paşa ile Haseki Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultanların entrikalarıyla öldürüldü. Onun ölümüne dayanamıyan genç, hassas şehzâde Cihangir kederinden vefat etti. Bu defa da şehzâde Bayezid'in öldürülmesiyle tarihte «Sarı Selim» veya «Sarhoş Selim» adıyla anılan, işrete ve sefahate fevkalâde düşkün, devlet işleriyle meşgul olmaktan hoşlanmıyan şehzâde Selim, tek başına Osmanlı imparatorluğunun müstakbel vârisi oldu.

İmparatorluğun kötü talihi... Mehmed, Mustafa, Bayezid gibi askerlikte, ilim ve edebiyatta, bilhassa devlet idaresinde azimkâr ve değerli şehzâdeler hayatlarını kaybettikleri halde, içlerinde en değersiz olan Selim, imparatorluğun başına geçmek talihine mazhar oldu.

KANÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN'IN SON GÜNLERİ

**Sokullu Mehmed
paşa Sadrâzam oluyor:
(28 Haziran 1565)**

Sokullu Mehmed paşa, Kanûnî Sultan Süleyman'ın son veziriâzamıdır. Veziriâzam Semiz Ali Paşanın vefatı üzerine, ikinci vezirlikten sadrâzam olmuştur. (28 Haziran 1565)

Semiz Ali Paşa 10 temmuz 1561 de sadrâzam olduğuna göre 3 sene 11 ay, 19 gün sadrâzamlık mevkiinde kalmıştır.

Yerine veziriâzam olan Sokullu Mehmed paşaya, Osmanlı tarihlerinde ekseriya, boyunun uzunluğundan dolayı «Tavil Mehmed Paşa» denilir. Bosna'nın Sokol kasabasında doğmuştur. Boşnaktır. 1505 yılında doğduğu tahmin edildiğine göre veziriâzam olduğu sırada yaşı 60 idi.

Devşirme olarak Sokol kasabasından alınan 40 çocukla beraber evvelâ Edirne sarayına getirilerek terbiye edilmiş, ihtida ettirilerek «Mehmed» adını almış, sonra İstanbul'da Enderunda yetişmiş, «Küçük-Odalar» ve «İç Hazine» de hizmet görmüş, bu sırada Kanûnî Süleyman'ın dikkatini çekmiş, sarayda sırasıyla rikâptarlık, çuhadarlık, silâhtarlık, çeşnigirlik ve nihayet Kapıcılar kethüdası vazifelerinde bulunduktan sonra 1546 da Derya kaptanlığına tayin edilerek saraydan çıkmıştır.

Sokullu, Sarayda vazife gördüğü yıllarda memleketinde bulunan anasını, babasını, kardeşlerini ve hemen bütün akrabasını İstanbul'a getirmiştir. Bunlar da ihtida ederek müs-

lûman isimleri almışlar, babası da «Cemaleddin Sinan bey» ismini almıştır.

Derya kaptanlığında dört yıl kalan Sokullu, paşa ünvanını ve beylerbeylik pâyesini aldıktan sonra Rumeli Beylerbeyi, vezir ve nihayet ikinci vezir olmuştur.

Sokullu Mehmed paşa, Osmanlı tarihinde pek fazla şöhrret yapmış bir veziriâzamdır. Şüphesiz birçok hizmetleri vardır. Fakat o daha ziyade İkinci Selim'in mutlak itimadına mazhar olarak bütün salâhiyetleri uhdesinde toplamak ve akrabalarının her birini en iyi mevkilere tayin etmek suretiyle kendini tanıtmıştır.

Bilhassa şehzâde Selim - Bayezid ihtilâfında veliaht Selim'in teveccühünü kazanmış ve hizmetine mükâfat olarak ta Selim'in kızı Esmihan sultanla evlenerek damat olmuştur.

Budin beylerbeyi Mustafa paşa, Sokullu'nun amcası oğludur. Lala Mustafa paşa ile, Deli Hüsrev paşa da onun akrabalarındandır.

ON ÜÇÜNCÜ SEFERİ HÜMÂYUN

«SZİGETVAR» SEFERİ

(Hareket 1 Mayıs 1566)

25 Temmuz 1564 te, Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında sekiz senelik bir sulh muahedesi aktedilmişti. Muahedenin akdinden iki sene sonra Ferdinand öldü. Bunun üzerine veziriâzam, İstanbul'da mukim Avusturya elçisi Alber'den, akitnamede mevcut olduğu halde iki senedenberi verilmiyen senelik haracı istedi. Ayrıca ahitnamenin de geri de kalan altı senesi için yenilenmesini istedi.

Yeni imparator Maximilien, yeni bir ahitname aktedilinceye kadar haracı göndermek istemedi.

Bu sırada «Transilvanya - Erdel» Ban'ı «Szigismund» «Szathmar» kalesini Avusturyalılardan zaptetmişti. Buna mukabil imparator Maximilien de Tokay ve Serencs kalelerini Türklerden geri almıştı. Bu vaziyet, sulhu tehlikeye düşürmekte gecikmedi. Kanûni'nin elçileri olan Bali ve Hidayet Çavuşlar Viyana'ya, muahdede yazılı haracın alınması için gönderildi. İmparator, bu paranın gönderileceğini, fakat Szathmar'ın iadesini istemekte ısrar etti. (15 Kasım 1564) Daha sonra imparator elçi Czernowicz vasıtasıyla 1565 şubatında Osmanlı imparatorluğuna borçlu olduğu altmış bin, ve vezirlere vermeği taahhüt ettiği 30,000 dukayı divana teslim etti.

Bunun üzerine veziriâzam Semiz Ali paşa, muahedenin 8 sene uzatılmasına muvafakat etti. Fakat padişahın, Transil-

vanya'da Teis nehrinin öte tarafındaki bütün topraklarını muhafaza edeceğini de hatırlattı.

İmparator, Tokay kalesini iade etmediği gibi, Türk elçisi Hidayet Çavuşu da rehine olarak Viyana'da alıkoyunca, siyasi münasebetler birdenbire vehamet kesbetti. Bir Türk elçisinin tevkifi, Kanûnî'yi çok kızdırdı. Viyana'ya dönüşüne müsaade edilen Avusturya elçisi Czernowicz'i Çorlu'ya varır varmaz arkasından iki çavuş göndermek suretiyle tevkif ettirdi ve İstanbul'a getirtti.

Derhal, Budin beylerbeyi Arslan paşaya, Transilvanya Banı'na yardım etmesi için emir verildi. İmparatorun Tokay kalesini iadeye yanaşmaması, Kanûnî'nin Avusturya üzerine bir sefer açmasına sebep oldu.

Bu sırada veziriâzam Semiz Ali paşa vefat etmiş, yerine Sokullu Mehmed paşa veziriâzam olmuştu. Transilvanya'dan tehlikeli haberler gelmeğe başlamıştı. Veziriâzam Avusturya elçisini çağırarak Sultan Süleyman'ın, (Tokay ve Serencs şehirlerinin derhal geri verilmesini, imparatorluğun evvelce tahhüt etmiş olduğu haraçların muntazamen tesviyesini, Transilvanya'daki imparator askerlerinin derhal geri çekilmesini ve Hidayet Çavuşun derhal salıverilmesini) istiyen bir mektubunu elçiye verdi.

Avrupa'da bu hâdiseler cereyan ederken, Malta muhasarası da muvaffakiyetsizliğe uğrayarak kaldırılmış bulunuyordu. Bu husus padişahı çok müteessir etmişti. Transilvanya—Erdel işlerine imparatorun müdahalesi de ihmal edilecek bir mesele değildi. Stratejik mevkileri mühim olan ve çok müstahkem bulunan Egre ve Szigetvar kaleleri evvelce muhasara edildiği halde zaptedilememişti. Kanûnî Süleyman, hem Erdel işlerini düzene koymak ve imparatorun elini bu taraflardan çekertmek, hem de bu iki mühim kaleyi zaptetmek için 13 üncü seferine çıkmıştır.

Takriben on senedenberi Kanûnî'nin, orduları başında görünmemesi, asker ve halk üzerinde iyi tesir bırakmamakta idi. Halk ve asker, padişahın yaşlılığını, yorgunluğunu

dikkate almıyor, onu zinde ve faal olarak ordusunun başında görmek istiyordu. Sokullu Mehmed paşa, Kanûnî'yi böyle bir sefere çıkmaya ısrarla teşvik ettiği gibi, kızı Mihrimah Sultan da aynı şekilde telkinatta bulunuyordu.

Ve Kanûnî, bu son seferine bu şartlar içinde çıktı.

Haddi zatında o sırada 72 yaşında ve Nikris'den «Damla» muztarıptı. Bu uzun seferi eskiden olduğu gibi at üstünde yapacak kudrette değildi. Nitekim bu sefere araba ile gitmiş, yalnız şehirlere girerken ata binmiştir.

Memleketinin menfaatini düşünerek ve milletin arzusu-nu yerine getirmek için 72 yaşında dahi sefere çıkmaktan çekinmemesi, Kanûnî Süleyman'ın karakterini belirten güzel bir nümunedir.

Kanûnî Süleyman bu sefer için İstanbul'dan «1 Mayıs 1566» hareket etmiştir. Kanûnî Süleyman'ın sefere çıktığı haberini alan ve cesareti, atılganlığı, maceraperestliği ile «Deli» denilen Yahya paşahlardan Budin beylerbeyi Arslan paşa, padişahın hududa gelişini beklemeden, kazanacağı bir muvaffakiyetle padişahı memnun etmek düşüncesiyle emir almasızın dört top ve sekiz bin kişi ile Paluta kalesini muhasara etti. «9 haziran 1566) on gün kaleyi şiddetle topa tuttu, birçok gedikler açtı.

Fakat bu sırada Beşli Ağası Deli Lûtfi'nin, Bakon ormanında bir keşif hareketi yaparken imparatorun büyük bir ordusunun gelmekte olduğu haberini vermesi üzerine muhasarayı kaldırmaya mecbur kaldı. Almanlar Vesprim ve Tata'yı ellerine geçirdiler. Almanlar, bu geçici muvaffakiyet üzerine cılgına dönerek sâde Türkleri değil, Macar'lardan da ellerine geçirdiklerini vahşice boğazladılar. Vesprim kasabasında Macaristan Kralı Etien tarafından inşa edilmiş güzel bir bina olan meşhur kilise —ki Osmanlılar bu kasabayı zaptettikleri vakit binanın san'at kıymetine bakarak hiç dokunmamışlar ve muhafaza etmişlerdi— Almanlar tarafından hâk ile yeksân edildi. (1).

(1) Hammer, cild 6, sayfa 137

Sayırsız kasabalar, kaleler fetheden Türklerin mağlûplara karşı gösterdikleri insani muamele ve âbideleri muhafaza hususunda gösterdikleri itinaya mukabil, ellerine fırsat geçtiği vakit Hristiyan müstevlilerin nele yapacaklarını göstermesi bakımından bu misal dikkate şâyandır.

Kanûnî İstanbul'dan hareketinden evvel İkinci vezir Pertev paşayı, maiyetine verdiği 25000 süvari ve piyâde ve 2000 Yeniçeri ile «Erdel = Transilvanya» hududuna gönderdi. Pertev paşa Tameşvar ve Belgrad vâlilerinin askerleriyle birleşerek «Giula» yı fethedecekti. Aynı zamanda Kırım Hânı Devlet - Giray ile Erdel prensi Szigismund da, Tokay ve Serenc'i istirdat edeceklerdi.

Padişâh, gaybubetinde İstanbul muhafızlığını, Anadolu Beylerbeyi İskender paşaya, bu seferin başkumandanlık vazifesini, vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşaya verdi. Üçüncü vezir Ferhad, dördüncü vezir Ahmed, beşinci vezir Mustafa paşalar da yanında idi.

Rumeli Kadiaskeri Hâmid ve Anadolu Kadiaskeri Perviz efendiler, Yeniçeri Ağası Ali, Baş Defterdar Murad Çelebi, Celâlzâdenin halefi Nişancı «Eğri Abdizâde Mahmud Çelebi» de padişâhın maiyetinde hareket etmişlerdi.

Liman ve tersane, Kaptan Piyâle paşaya ve Bostancıbaşı Davûd Ağaya bırakıldı.

Müftü Ebu's-suud Padişâhı, Ali Paşa câmiine kadar, kaymakam İskender paşa ve İstanbul Kadısı Kadızâde Ahmed Efendi Edirnekapısına kadar teşyi ettiler.

Kanûnî Sultan Süleyman şehrin dışında Rüstem paşa çayırında bir müddet durdu. Burada meşhur şâir Bâkî, Nevâî, Fevrî, Kadı Ubeydi Çelebi, Padişâha, bu seferin mes'ut şekilde neticelenmesini temenni eden şiirlerini takdim ettiler.

Kanûnî, öyle anlaşıyor ki, vücudundaki zaafı ve yorgunluğu görüyor ve bu seferin, belki de son seferi olacağını tahmin ediyordu. Buna rağmen sefere çıkmaktan geri kalmamıştı. Hattâ bazı devlet adamları ve şâirler bile, bir hissi kâlelvuku ile bunu sezmişe benziyorlardı. Nitekim Bâkî:

Duâımız olur ey Bâki hatâdan saklasın Bâri
Hudâvend-i cihân sultân-ı âdil şeh-Süleymânı

mısrâlarını yazmıştı.

Selâniki, pâdişahla beraber götürülen taht Belgrad'da bırakıldığı vakit Sultan Süleyman'ın «Belki Sultan Selim Hânım'a müeyesser olur!» dediğini rivâyet eder.

Selâniki Mustafa Efendi, bu seferde bizzat orduda bulunmuş ve seferin tafsilâtını yazmıştır.

İstanbul'dan hareketten sonra pâdişah, su kemerleri civarında bir gece kaldıktan sonra 2 Mayıs'ta Çatalca'ya, ertesi gün Silivri'ye gelmiş ve 15 Mayıs'ta Edirne'ye vâsıl olmuştur. Ordu Edirne'de üç gün kaldıktan sonra 19 Mayıs'ta Edirne'den hareket edilmiş ve 26 Mayıs'ta Tatar-Pazarcığına varılmıştır. Pâdişah burada bulunduğu sırada Manisa vâlisi bulunan veliaht şehzâde Selim'in oğlu Murad'ın bir oğlu dünyaya gelmiş ve Mehmed adı verilmiştir ki bu şehzâde ileride «Üçüncü Mehmed» adıyla Osmanlı Pâdişahı olacaktır.

Ordu 3 haziranda Filibe'ye, 19 haziranda Belgrad'a vâsıl oldu. Pâdişahın Belgrad'a girişi, fevkalâde muhteşem merasimle vukua gelmiştir. Ordu Belgrad'da üç gün kaldıktan sonra 22 haziranda hareket edildi. Semendire Beyi Bayram bey, yağmurlardan yıkılan Şabaç köprüsünü ikmal ettiği için Kanûni Süleyman, iki hat üzerine dizilmiş askerlerinin arasından köprüyü at üstünde geçerek Zemlin kıtasına girdi.

Muhteşem bir kabul merasimi:

II Yanoş padişâhın huzurunda

(29 Haziran 1566)

Rumeli, Anadolu, Karaman Beylerbeyleri Şemsi Ahmed, Zâl-Mahmud, Çerkes-Süleyman alkışlar ve dualarla padişâhı askerlerinin önüne aldılar. (27 Haziran 1566).

Pâdişâh, Kurban Bayramı tebrik merasiminin Zemlin'de yapılmasını emretti. Kanûni Süleyman, İstanbul'dan hareketinden evvel bir çavuş göndererek Erdel Ban'ı Szizgsmund'u

mülâkata dâvet etmişti. Bu Szigismund, vaktiyle Kanûnî Süleyman'ın lûtfu ile Macar krallığını elde etmiş olan «Zapolai-Yanoş» un oğludur.

«Zapolai» 1540 tarihinde öldüğü vakit bu «Szigismund» daha on beş günlük bir bebek idi ve padişâh tarafından okşanarak Macar kralı ilân edilmişti. Anası, Lehistan kralı Birinci «Szigismund» un kızı İsabella'dır.

Macar tacına, Avusturya Arşidükü Ferdinand da talip olmuş, bunun üzerine Osmanlı - Avusturya münasebetleri bozulmuş ve Kanûnî Süleyman, Macaristan'ı bir Osmanlı eyâleti haline koyarak, küçük krala da «Erdel = Transilvanya» Banlığını vermişti.

Bu kere Kanûnî ile mülâkata gelecek olan Szigismund budur ve o sırada 26 yaşındadır.

Padişâhın otağı, Zemlin şehrine hâkim bir tepe üzerine kurulmuştu. Kurban Bayramının ikinci günü idi, Szigismund 500 asılzâde ile birlikte olduğu halde Otağ'ı Hümâyûna kadar Sancak beyleri ve çavuşlar refakatinde geldi. Ordugâha vâsıl olunca top atışlariyle selâmlandı ve çadırı vezirlerin çadırları yanına kuruldu. Ertesi günü Bayram muayedesı yapıldı.

Szigismund, daha ertesi günü (11 zilhicce — 29 Haziran) da Otağ'ı Hümâyûnda padişâh tarafından kabul olundu. Daha 26 yaşında bulunan prensin önünde ve arkasında ellışer çavuş gidiyordu. Önünde, en yakın bir yerde at üzerinde, altın zincire takılmış trampeteleriyle Yeniçeri Ağası, Silâhtar ve dört vezir vardı. Bunların etrafında seğirdim ustaları gitmekte idi. Otağ'ı Hümâyûnun önüne gelince atından indi. Yüz Yeniçeri neferinin, hediyelerini padişâha takdim etmelerini bekledi. Bu hediyeler içinde çok güzel işlenmiş dört altın yaldızlı gümüş kupa ile 50,000 duka kıymetinde bir gök yakut vardı.

Bundan sonra maiyetindeki asılzadelerden dokuz kişi ile padişâhın tahtı önüne kadar gitti. Dört vezir, tahtın etrafında derin bir hürmet içinde durmakta idiler.

Macaristan tahtının müddeisi, Padişâhın huzurunda diz göktü. Saadetli padişâh hazretleri :

— Kalksun!

Diye buyurdu. Emre uyarak kaftı. İki adım yürüdükten sonra tekrar diz çöktü. Üçüncü defasında «Varıp Hâk-i-pây-ı kimya-misallerine yüz sürüp kalkınca» vezir-i âzam Mehmed paşa, incili, murassa' bir iskemle koydu ve Szigismund ancak o vakit oturabildi.

O zaman Szigismund, tercüman İbrâhim'e hitâben:

— Mehabet beni, bihûş edip nutka takatim kalmadı!

Dedi ve huzur-u hümayûnda:

— Hemen kadimî kul oğlu kulum, ferman padişahım hazretlerininindir!

İfadesinde bulundu. Padişâh âlempenâh ta:

«Eyilük üstüne eyilük görsün,» dedi.

Prens, padişâhın üç kere elini öptü ve padişah ta ona : «Sevgili oğlum!» hitabıyla iltifat etti. Hattâ rivâyete göre kendisini Macaristan tahtına oturtacağını da vaadetti. (1)

Bu merasimden bir gün sonra padişâh tarafından Szigismund'un avdetine izin verildi ve kendisine çavuşlar vasıtasıyla kıymetli hediyeler gönderildi. Bu hediyeler arasında cevahir ile murassa' bir hançer ve bir kılıç ve dört adet te güzel at bulunuyordu.

Kanûni'nin ilk programı Zemlin'den «Erlau = Eğri» üzerine yürümekti. Karaman beylerbeyi Süleyman paşa Budin üzerine yürümek üzere emir almıştı. Padişah ta «Erlau = Eğri» üzerine yürümek üzere Petervaradin köprüsünden geçecek idi.

Tam bu sırada Nicolas Zriny'nin, Şikloş civarında, Tırhala Sancak Beyi Mehmed beyi, kanlı bir baskın neticesinde oğlu ve muhafızları ile birlikte hunharca şehit ettiği ve yanında götürmekte olduğu yalnız gümüş olarak 17.000 dukalık meblâğı zaptettiği haberi alındı.

Bu haber Sultan Süleyman'ı çok müteessir etti ve derhal muhârebe plânını değiştirdi. «Erlau = Eğri» üzerine yürümekten vaz geçti. Evvelâ «Nicolas Zriny» den bu hareketin intikamını almak üzere Szigetvar üzerine harekete geçti.

(1) Bütün bu tafsîlât Peçevi, Âli, Solakzâde ve Selâniki'de mevcuttur.

Önce Tuna üzerine Vukovar yakınlarında bir köprü yapıldı. Fakat Tuna'nın taşması neticesi bu köprü yıkıldı. Bunun üzerine Osiyek yakınında Drava üzerine yeni bir köprü'nün kurulması padişâh tarafından emredildi. Bu köprü 15 veya 17 günde ikmal edildi.

Hammer'e göre köprünün uzunluğu 4800 zira'dır ve on sekiz parçadan mürekkeptir. Bu kadar muazzam bir köprü'nün bu kadar kısa zamanda, koca bir ordunun geçebileceği bir sağlamlıkta yapılabilmesi, o zamanki Türk inşaatçılığının kudretini gösterme bakımından cidden dikkate lâyıktır. Taşkın halde bulunan azgın bir nehir üzerine bugün bile bu kadar kısa bir müddet içinde böyle muazzam bir köprü kurmağa imkân olmasa gerektir. Bu gibi haller, imparatorluğun azametinin yalnız askerî kuvvete değil, bilgiye, tekniğe dayandığını gösterir.

Tuna ince donanması kumandanı olan Ali - Portuk bey, Kanûni'nin saltanat kayığını da Boğaziçinden alarak Tuna boyunca buraya kadar getirmişti. Bu Ali bey, eski Rodos ve Karlıeli sancak beyi olan meşhur bir denizcidir. Saltanat kayığı yeşil zemin üzerine altın işlemeli, muhteşem bir kayıktı. Dümenini Ali-Portuk bey kullanmak üzere Kanûni Süleyman bu kayıkla, yapılan köprüyü teftiş etti. Yapılan işten pek memnun kalan hükümdar, karaya çıkınca Yeniçeri Ağası Ali Ağanın çadırına gitti, ona ve donanma kumandanına bol ih-sanlarda bulundu. Beylerbeylerine de, Orduy-u Hümâyûnu Tuna'dan geçirmelerini emretti (19 Temmuz 1566).

Kanûni Süleyman ordunun ilerleyişi sırasında yağma ve tahrip hareketi yapılmasını şiddetle yasak etti. Esasen Kanûni devrinde Türk ordusu, geçtiği düşman arazisi içinde bu hususlara fevkalâde dikkat ve itina ederdi.

Budin Beylerbeyi Arslan

Paşanın idâmı :

(3 Ağustos 1566)

Türk ordusu Funf Kirhen ile Şikloş arasındaki Harsany konağında, Budin Beylerbeyi meşhur Arslan paşanın idâmı vuku buldu. Arslan paşa Osmanlı tarihlerinde «Deli, Divâne»

diye anılır, cesur, sözüntü sakınmaz bir serhad kumandanı idi. Cesareti ile meşhurdur. Arslan paşa, Sultanzâde Mehmed Paşanın oğludur. O da Yahya paşanın oğlu idi. Bu sülâleden Bali ve Mehmed paşalar da Budin vâililiklerinde bulunmuşlardır.

Arslan Paşanın idâm edilmesi için muhtelif sebepler gösterilir. Başlıca sebep olarak ta, padişah ordusunun hareketini haber alır almaz onun gelmesini beklemeksizin 8000 kişilik bir hudut kuvveti ile Palota kalesini muhasarası gösterilir. Arslan paşa bu kaleyi 18 haziran 1566 da muhasara etmiş, fakat kâfi miktarda topu bulunmadığı ve bu sırada da kaleye yardım için Kont Eck von Salm kumandasında mühim bir Alman kuvvetinin gelmekte olduğunu haber alması üzerine muhasarayı kaldırmıştı.

Bu durum üzerine Kont Salm, Tata ve Wesprim kalelerini zaptetmiş ve buradaki Türk ve hattâ dindaşları olan Macarları da kılıçtan geçirmişti.

Bu iki kalenin düşman eline geçmesinden Arslan paşa mesul tutulmuştur.

Bu sırada hudutta mühim bir Alman kuvveti toplanmakta olduğu halde, Arslan paşa, padişâha mühim bazı maruzatta bulunmak üzere, askerini başsız bırakıp Türk ordugâhına gelmiş bulunuyordu. Arslan paşanın maruzatı hakkında bir şey bilmiyoruz. Fakat bunların çok mühim şeyler olduğu tahmin edilebilir.

Kanûni Süleyman Tata ve Wesprim'in zayi edilmesinden dolayı çok üzüntü duymuştu. Bu hususu vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşaya sorduğu vakit, Sokullu Mehmed paşa, bu işlerde Arslan paşanın tamamen hatalı ve mesul olduğunu telkin ederek padişahın Arslan paşaya karşı olan hiddetini artırmıştır.

Sokullu'nun Arslan paşa aleyhinde bulunuşunun sebepleri vardı. Arslan paşa daha evvel, Sokullu hakkında padişâha mufassal bir ârizе takdim etmişti. Sokullu'yu kimbilir hangi hususlarda şiddetle tenkit eden, ve onu padişâha şikâyet eden Arslan paşanın bu mektubunu padişah Sokullu'ya vermiş ve

bu münasebetle Sokullu da paşaya müthiş bir kin beslemeğe başlamıştı.

Arslan paşa, on beş kişilik küçük bir maiyet ile oduğâha gelmişti. Arslan paşa, padişahla görüşmek, ona maruzatta bulunmak istiyordu. Fakat Sokullu, her halde Arslan paşanın, daha tesirli surette bazı deliller serdederek kendisini suçlayacağını anladığı için, onun padişahla görüşmesine imkân vermiyerek, idâmı hakkında padişâhtan emir koparmağa muvaffak olmuştu.

Padişâh 72 yaşında, hasta ve bitkin idi. Sokullu, padişâhın bu zaafından istifade ederek padişâhtan bu feci ölüm fermanını koparmıştır. Haddi zâtında Kanûnî, esaslı bir tahkikat yapmadan böyle bir ferman vermek itiyadında değildi.

Sokullu Arslan paşayı «Divanhane çadırına» alarak hakarete başlamıştı.

(Ne haber? Neye geldin? Burada ne yapmak istersin? Eyâletin idaresini kime bıraktın? Padişâhımız efendimiz seni beylerbeyi yapmıştı. Sen onun kalelerini düşmanlara teslim ettin! Lânet sana... Sana padişâh hazretleri siyaset buyurdu.)

Sonra Çavuşbaşıya dönerek:

(Kaldırın şunu!) dedi. Bu cümle, (Öldürün!) demekti.

Bu sırada Arslan paşa göğsünden, padişaha takdim etmek üzere iki âriza çıkarmıştı. Sokullu ârizaları aldı. Hak ve adâlet düşüncesiyle hareket edilseydi, ölüme mahkûm edilen bir adamın so nsözlerinin, idâmından evvel padişâha gösterilmesi icabederdi. Fakat Sokullu, kendi aleyhinde olduğunu bildiği bu ârizaları padişaha vermedi ve Çavuşbaşı derhal Arslan paşayı yakaladı. Arslan paşanın son sözleri:

(Usta! Tizce halâs eyle! Parmagını da muhkem bastır!)

Arslan paşanın idâmı üzerine Budin Beylerbeyliğine, Sokullu Mehmed paşanın amcasının oğlu Sokullu Mustafa paşa tâyin edildi. (3 Ağustos 1566).

Sokullu Mehmed paşa, en mühim devlet makamlarını, kendi akrabalarına tahsis etmekle meşhurdur. Esas bir suçu olduğu tebeyyün etmeden Arslan paşanın öldürülmesi, Sokullu'nun şahsî garezinin mahsulüdür.

**Szigetvar muhasarası
başlıyor!
(5 Ağustos 1566)**

4 Ağustos 1566 da Türk ordusu ve padişâhı («Peçuy = Pécs» kasabası önüne geldi. Bu kasaba, meşhur Osmanlı müverrihlerinden «Peçevi İbrâhim efendi» nin vatanıdır «Budin'in» 166 kilometre güney - batısında, Szigetvar'a da iki mil mesafededir. Kanûni Süleyman buraya pek muhteşem bir alayla girmiştir. Almanlar bu kasabaya «Fünf Kirchen» derler. Bu kale daha evvel, Kanûni'nin Estergon seferinde zapt edilmiş idi.

Bu kasabaya girilirken alayın önünde vezir-i âzam Sokulu Mehmed paşa takımı yürümekte idi. Güzel sesli hâfızlar «Sûre-i Feth» okuyarak, yol üzerinde saf teşkil eden askerlerinin arasından Kanûni Süleyman sol tarafında vezir Ahmed ve Ferhad paşalar, sağ tarafında Ferhad paşanın kardeşi beşinci vezir Mustafa paşa ve son zamanad Mısır'dan getirilen altıncı vezir Sofu - Ali paşa bulunmakta ve padişah askeri selâmliyerek ilerlemektedir.

Ordu burada bir gece kalmıştır.

Üç gün evvel, yani 2 Ağustosta «İsfendiyaroğlu Şemsi-Ahmed paşa» 90.000 asker ve 300 topla Szigetvar'ın kuzeyindeki Similehov» tepesini tutmuş ve ordugâhını kurmuş bulunuyordu.

5 Ağustosta padişâh, «Szigetvar = Adalar şehri» önüne geldi. Bu kasaba, her tarafından Almas nehri ile kuşatılmıştır. Kale, Yenişehir, Eskişehir olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Bu üç kısım birbirlerine köprülerle bağlıdır. Kale, üç kat hendek ile çevrilmiş ve bu hendekler su ile doldurulmuştur. Kalenin beş burcu vardır. Kalenin etrafı tamamen sazlık ve bataklıktır.

Kale kumandanı, Nicolas Zriny'dir. Kale kumandanı;

«Büyük Türk hâkanının gösterdiği muhteşem alaya (gü-ya kendi aklınca, bir mukabele olmak üzere istihkâmlara kır-

mızı çuha ve kalenin dış tarafına parlak gümüş levhalar koydurdu. Padişah Semilehov tepesi üzerinde görününce top atmakla karşılık verdi.) (1)

Aynı zamanda bu zalim kumandan, evvelce esir edilmiş olan bir Türk ağasını da vahşice boğazlatmıştı. Gûya Türklerden intikam almak istiyordu.

Kanûnî Süleyman derhal hücumla başlanması emrini verdi. Hücum 3 koldan yapıldı. Sağ kolda üçüncü vezir Ferhad paşa ve Anadolu beylerbeyi Zâl-Mahmud paşa bulunuyordu. Sol kolda beşinci vezir İsfendiyaroğlu Mustafa paşa ile kardeşi Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed paşa, merkezde Yeniçeri Ağası Ali Ağa, Tuna ince filo kumandanı Ali-Portuk Bey ve Pojega sancak beyi Nasuh bey ve diğer hudut beyleri bulunuyordu. Sabık Erzurum Beylerbeyi Dulkadiroğlu Mehmed Hân da karakola memur edilmişti.

Kanûnî'nin emriyle bütün bu kumandanlar, hep birden kaleyi top gülleleri ile dövmeğe başladılar, top ateşi o gece de devam etti.

Kale kumandanı Zriny, eski Hırvatistan Banı ve bir Macar kumandanı idi. Cesur bir adamdı. Szigetvar kalesi, on yıl önce Budin Beylerbeyi Ali paşa tarafından iki aydan fazla kuşatılmış ve zaptı mümkün olmamıştı. Mevkii ve istihkâm-larının mükemmelliği yüzünden zaptı kolay değildi. Kanûnî Süleyman, vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa ile beraber muhasara harekâtını biraz uzaktan kontrol ediyordu.

Yukarıda da izah ettiğimiz gibi bu mevki üç parçadan mürekkepti. Bunlar birbirlerine köprülerle bağlı bulunuyordu. Bunlardan «Eskişehir» tarafına Pojega sancak beyi Nasuh bey büyük çaplı topraklarla durmadan hücum ettiği için, kaledekiler bu kısmın daha fazla müdafaa edilemeyeceğini anlamışlar ve şehri yakarak geri çekilmişlerdir. Bunun üzerine Türk ordusu derhal bu mintakayı işgal ederek (13 ağustos

(1) Hammer, cild 6, sayfa 145

1566) yangını söndürmüş, burası ile kale arasındaki hendeklerin sularını akıtarak hendekleri doldurmak suretiyle kaleye yaklaşma imkânlarını sağlamıştır. 19 ağustosta da «Yenişehir» kısmı Türklerin eline geçmiş ve her ikisine de yerleştirilen toplarla asıl kale bombardımana başlanmıştır.

26 ağustosta Osmanlı ordusu tarafından ilk umumî hücum yapılmış, her iki taraftan da büyük zayıat verilmiş olmasına rağmen kale zaptedilememiştir.

29 ağustosta büyük Türk hâkanının kayde şayan bir fedakârlığı görülmüştür. 72 yaşında olan hâkan, hastalığına rağmen o gün, vezirlerin ve maiyeti erkânının rica ve ısrarlarına rağmen atına binerek muhasara saflarını teftiş etmiş ve bizzat emirler vermiştir. Fakat bundan sonra da rahatsızlığı artmıştır.

1 eylül 1566 da Gyula kalesi zaptedildi.

Kanûni Süleyman İstanbul'dan hareketinden evvel ikinci vezir Pertev paşayı 30 bin kadar askerle bu kalenin fethine göndermişti. Pertev paşa tarafından kale 1 ay 27 gün muhasara edildi. Kalenin düşmesine sebep olan son umumî hücumu, biraz evvel idâm edilen Arslan paşanın amcası oğlu, Varat Sancak beyi Mehmed bey idare etmiştir. Kale kumandanı da Macar asıllı «Keretsenyi» dir ki, Osmanlı kaynaklarında «Karaçin-oğlu» adıyla gösterilir. Kale «vire ile» işgal edildi.

Bu muvaffakiyetten sonra Pertev paşa kuvvetleri tarafından bu civarda bulunan ve Osmanlılar tarafından «Yanova» ve «Vilagoş» denilen «Jenoe» ve «Vilagosvar» kaleleri de fethedildi.

Aynı gün 1 eylül 1566 da padişâhın bir kriz geçirdiği rivâyet edilir. Uzun yıllar hiç dinlenmeden serhadden serhade ordularının başında bulunan ve yaşı da 72 olan Kanûni Sultan Süleyman'ın, çok yorgun olduğu muhakkaktır. Aynı zamanda Osman oğullarında irsî bir şekilde devam edegelen «Nikris = damla» hastalığından muztaripti. 1 eylüldeki hastalık buhranının sebebi kat'i olarak belli değildir.

2 eylül 1566 da Szigetvar kalesine üçüncü umumî hücum yapıldı. Devamlı ve şiddetli yağmurlar dolayısıyla kalenin etrafı tamamen bataklık haline gelmişti. Padişahın emriyle, kalenin etrafına binlerce ton odun yığılarak bunların üzerinden geçilmiş ise de, kaleden atılan toplar yüzünden fazla zayıt verilmiş ve yine kale elde edilememiştir.

5 eylülde, bir Yeniçeri Bölükbaşı, görülmemiş bir cesaret ve kahramanlıkla, abdest alıp vâsiyet ettikten sonra kale bedenine bir merdiven dayamış ve mazgallardan birine kumbaraları koymuş ve bu sırada şehit edilmiştir. Fakat o anda müthiş bir infilâk olmuş ve kale bedeninde büyük bir gedik açılmıştır. İki tarafa da büyük zayıt veren bu infilâkten sonra müdafiler iç kaleye çekilerek müdafaaya devam etmişlerdir.

Kont Zriny de büyük bir kahramanlıkla kaleyi müdafa ediyor ve ölünceye kadar müdafaaya azmetmiş bulunuyordu.

Kalenin bir türlü düşmemesi, hasta olan padişahı çok üzmemekte idi. Rivâyete göre, son infilâktan sonra belki kumandanı teslim etme ikna etmek mümkün olur düşüncesiyle Kanûnî Kont Zriny'ye Hırvatistan ve Dalmaçya Banlığını bile teklif etmiştir. Aynı zamanda, kale içindeki askerleri tehdit veya vaatlerle mukavemetten vazgeçirmek için Sokullu'nun sır kâtibi Ahmed Feridun beye, Lala Mustafa paşa kethüdası Mustafa-kethüdaya ve tercüman İbrâhim'e Almanca, Macarca, Hırvaça ve Lâtince mektuplar yazdırılarak okların ucuna takılıp kale içine atıldı. Fakat bunların da bir faydası olmadı ve cesur kale kumandanı teslim olmadı.

Kanûnî Süleyman, son dakikalarını yaşıyor, fakat kalenin sukutunu görmek istiyordu. 6 Eylül 1566 da iç kalenin etrafına çepçevre muazzam odun yığıldı, ateş verildi. Alev ve dumandan kale görünmez oldu. Bu, geceyi gündüz haline getiren alevler ve yangın bütün gece devam etti. Artık kalenin zaptı bir an meselesi idi.

**46 Yıllık Şân ve Şeref Dolu Bir
Saltanattan Sonra Büyük Türk
Hâkaanı Kanûni Süleyman
Hakkın Rahmetine Kavuşuyor**

(6/7 Eylûl 1566 = 20/21 Safer 974 Cuma/Cumartesi)

— Bu ocağı yanacak dahi alınmadı mı?

Rivâyete nazaren bu sözler, 46 yıl, dünyanın en kudretli imparatorluğunun, Osmanlı imparatorluğunun padişâhı, bu muazzam imparatorluğun kaderine tek irâdesiyle hâkim olan Avrupalıların «Grand = Büyük» yahut «Muhteşem = Magnifique» ve Türklerin «Kanûni» kelimesiyle vasıflandırdığı Birinci Süleyman'ın son sözleri idi.

Kanûni Sultan Süleyman, son seferine çıkarken zaten yorgun ve rahatsızdı. Fakat, belki de ecdadından Birinci Murad gibi, din ve millet uğruna yapacağı cihat sırasında ve harp meydanında şehit olması mukadderdi ki, 72 yaşında olmasına rağmen İstanbul'dan kalkarak Szigetvar kalesi önüne kadar gelmişti.

Yukarıda da yazdığımız gibi 1 eylûl 1566 da şiddetli bir kriz geçirmişti. Fakat o, Szigetvar kalesinin Türklerin eline geçtiğini görerek gözlerini hayata kapamağı bekliyordu ve son deminde, düşmesini beklediği kaleye doğru bakarak:

«Bu ocağı yanacak dahi alınmadı mı?»

Sözleriyle son arzusunu izhar etmiş ve bu sözler onun son dünya kelâmı olmuştu. Ve artık, İstanbul fâtihinin torununun oğlu, Çaldıran ve Ridâniye galibi Yavuz'un oğlu, Mo-

haç ve daha nice zaferlerin kumandanı, kanun ve adaletin mümessili Kanûnî Süleyman Hakkın rahmetine kavuşmuştu.

Kanûnî Sultan Süleyman, 6/7 eylül gecesi gece yarısından sonra, yani cumartesi günü daha güneş doğmadan saat 1,30 da vefat etmiştir.

Vefatı sırasında rivâyete nazaran başucunda vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa ile, Hekimbaşı, Kaysûnizâde Bedrüdî'nin Mahmud Çelebi bulunuyordu.

Kendisinden evvel yalnız Birinci Murad, Kosova sahrasında ve harp sahasında şehit olmuştu. Fâtih ile Yavuz Selim de sefere çıkan ordularının başında vefat etmişlerse de onlar İstanbul yakınında vefat etmişlerdi. Kanûnî ise, payitaht olan İstanbul'dan çok uzakta, düşman toprakları içinde vefat etmiştir.

Kanûnî Süleyman, bizzat ordularının başında sefere çıkan Osmanlı padişahlarının hemen hemen sonuncusu olmuştur. Vâkıa kendisinden sonra birkaç padişah daha ordu başında sefere çıkmışlarsa da artık bunlar bir istisnadır.

Kanûnî'nin bu son seferi İstanbul'dan çıkışından, vefatı gününe kadar 4 ay 6 gün sürmüştür.

Vefatı sırasında Kanûnî (71 sene, 4 ay , 10 gün) yani 72 yaşı içinde idi. 30 eylül 1520 de tahta çıktığına göre saltanat müddeti 45 sene, 11 ay, 7 gün sürmüş demektir.

Bu hesaba göre, Osmanlı padişahları içinde en uzun saltanat süren Kanûnî'dir. Babasının tek oğlu olduğu için, saltanatı rakibi yoktu. 17 yaşında veliaht olmuş, 25,5 yaşında tahta geçmişti.

Vefatı sırasında veliaht şehzâde Anadolu'da, eyâleti başında bulunuyordu. Ordunun herhangi bir uygunsuz harekette bulunması ihtimalini düşünerek, o zamana kadar âdet olduğu vechile, yeni hükümdar gelinceye kadar padişahın vefatını, vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa gizli tutmuştur.

Sokullu Mehmed paşa, güneş doğmadan alelâcele sır kâtibi Ahmed Feridun efendiye vezirlerin çadırlarına göndererek malûmat vermiş ve gizliliğe itina edilmesini temin et-

tikten sonra ertesi günü, güya padişah sağ imiş gibi yine Di-
van kurulmasını kararlaştırmıştır.

Gece, Kanûnî'nin cesedi gizlice gasledilerek ve dinî mera-
sim ifa edilerek bir tabuta konuldu ve tahtın altına muvak-
katen defnedildi. Bu vazifeleri yapanlar Hekimbaşı Kaysûnî-
zâde Bedrüddin Mahmud Çelebi, Baş imam Derviş Efendi,
rikâpdar Mustafa Ağa, Musa Ağa, ve Hasan Ağa ve diğer bir
kaç Hâs-Odalı vardı ki mecmuunun sayısı 12 kişi idi. Bunla-
rın içinden İmam Hasan Ağa, Kanûnî'ye sima itibariyle çok
benzerdi. Rivâyete nazaran Sokullu bu adama padişahın el-
bisesini giydirmiş, yüzüne de lâzım gelen makya'yı yapmış ve
ertesi günü ordu padişâhı sağ zannetmişti.

Sonradan Kanûnî'nin gömüldüğü yere bir türbe yapılmıştır. Hâlâ Macarların buraya türbek dedikleri bilinmektedir. Bu havalı Türklerin elinde bulunduğu müddetçe türbe ziyaretgâh olduğu halde, Macaristandan çekildikten sonra bu türbe de harap olmuş ve üzerine bir Katolik kilisesi yapılmıştır.

Szigetvar kalesinin fethi: (7 Eylûl 1566)

Ertesi gün, orduda malûm kimselerin dışında hiç kimse, şanlı hükümdarlarının vefatından haberdar değildi. İç kale-
nin etrafına bir gün evvel muazzam odun yığınları konularak yakılmıştı. Artık iç kalenin de daha fazla müdafaa imkânı kalmadığı anlaşılmıştı.

Kale kumandanı Nicolas Zriny, teslim olmadı, kendisiyle beraber ölümü göze alan 600 kişi ile birlikte bir çıkış hareketi yapmağa karar verdi. Fakat bu hareket sırasında Zriny, bir ok ve bir kurşun ile yaralandı ve yakalandı. Maiyetindekilerin bir kısmı kılıçtan geçirildi, bir kısmı esir alındı.

Nicolas Zriny, cesur bir kumandandı, fakat zalimdi. Türk esirlerine korkunç işkenceler yapmıştı. Bunun için de Sokullu Mehmed paşa, Zriny'yi idâm ettirdi.

Yeni hükümdara haber gönderiliyor:

Bundan sonra Sokullu, harap olan kaleyi tamir ile bir müddet vakit geçirdi. Bu sırada da Kütahya vâlisi bulunan yeni hükümdar İkinci Selim'e Hasan Çavuş vasıtasıyla bir nâme gönderdi.

Hasan Çavuş Szigetvar'dan İstanbul'a sekiz günde, oradan da Kütahya'ya dört günde vâsıl olmuştur. Şehzâde Selim, o sırada Kütahya merkezinde değildi. Afyon Karahisarı hudutları içinde olan Sincanlı sahrasında idi. Hasan Çavuş mektubu İkinci Selim'e burada verdi. (19 eylül 1566).

İkinci Selim, babasının vefatını haber almasına rağmen derhal yola çıkmamıştır. 27 eylülde Kütahya'ya gelen Selim, o gün cuma olduğu için, câmide, hutbenin kendi nâmına okunmasını emretmiş, bu suretle yeni hükümdarın padişâhlığı ilk defa Kütahya'da duyulmuştur. Her halde aynı gün İkinci Selim, yanında hocası Ataullah Efendi, Lalası Tütünsüz Hüseyin Paşa ve Mir-ahûru Hüsrev Ağa ve diğer bazı adamlarıyla birlikte İstanbul'a müteveccihen yola çıkmıştır. 30 eylülde Kadıköyüne vâsıl olan Selim, hemen Topkapı sarayına geçerek İstanbul'da cülûsunu ilân etmiştir.

İkinci Selim'in İstanbul'dan orduya iltihak etmek üzere hareketini ve ordu ile birlikte İstanbul'a dönüşünü biraz aşağıda izah edeceğiz.

Szigetvar'ın düşmesinden sonra:

Szigetvar kalesi düştükten sonra 30 eylülde Baboca kalesi zaptedilmiştir. Bu kalenin zaptını da, muhafızları kaçmış olan «Berzentz, Zapanyi, Beleva, Szekesd kalelerinin işgali takip etmiştir. Bu kaleler daha evvel de 1532 yılında Türkler tarafından zaptedilmiş idi ise de, sonradan tekrar Almanların eline geçmişti.

KANÛNÎ SULTAN SÛLEYMAN'IN

KANUNNAMESİ

Osmanlı padişahları içinde yalnız Birinci Süleyman «Kanûnî» ünvanını almıştır. Bu, diğer Osmanlı hükümdarlarının kanun yapmadıklarına delâlet etmez. Nitekim, Kanûnî'nin büyük dedesi Fâtih Sultan Mehmed'in de, aslı hâlen elimizde olmamakla beraber bir «Kanunnâmesi» vardır.

«Osmanlı padişahlarının kendilerine ayrılmış olan sahalarda, din kitaplarını karıştırmaya ve Şeyhülislâmlardan fetvâ almağa lüzum görmeden, sâdece kendi mütehasşis idare adamlarının rey ve teklifi ile, bir takım kanun ve nizamlar vazetmeğe salâhiyetli bulunduğu aşikâr bir surette meydana çıkmaktadır. İdare adamları tarafından hazırlanan kanun teklifleri ancak padişah huzurunda okunup, onun tasvip ve tasdiki alındıktan sonra, kanun kıymetini alabilmektedir. Sonraları Şeyhülislâmlar tarafından bu emir ve kanunlara uygun bir takım fetvâlar tertip edildiği takdirde dahi «Şer'i maslâhat değildir, nasıl emredilmiş ise öyle hareket etmek lâzım gelir» şeklindeki ifade tarzlarından da anlaşıldığı üzere...

Bu suretle kanun koymanın hükümdar için sadece şahsî bir hak teşkil ettiği...

Osmanlı imparatorluğunda umumiyetle «âmmе hukuku» kaideleri ve bunlar arasında bilhassa idare ve teşkilâta ait nizamlar ile bazı ceza işleri, doğrudan doğruya padişahların emir ve fermanları ve fermanların bir araya getirilmiş şekilleri olan kanunnâmeler ile idare edildiği halde «hususî hukuk sahası ve bu arada bilhassa mirâs gibi bir takım şahsî hukuk ve malî münasebetleri alâkadar eden medenî hukuk mevzuları şeklen ve resmen esaslarını mutlak surette, fıkıh

kitaplarında bulan şeriat hükümlerine tâbi kılmaktadır. Hakikaten türlü mülahazalarla padişahlar bu sahalara karışmaktan çekinmekte ve kendilerini bu husustaki şeriat hükümlerinin en büyük koruyucusu addetmektedirler.

... Kanunnâmelerin hemen fetih ve ilhakı müteakip tanzim edilmiş olanları kaleme alınırken, o memleketlerde ötenberi cârî olan örf ve âdetler ile birlikte, eski nizam ve kanunların da muhakkak surette gözönünde bulundurulduğunu gösteren kayıtlar pek çoktur.» (İslâm ansiklopedisi - Kanunnâme maddesi - Ömer Lûtfi Barkan)

Kanûnî Sultan Süleyman, kendinden evvel mevcut kanunları bir araya getirmiş, bir kısmını tadil ederek, ve yenilerini ilâve ederek bir «Kanun-nâme» tanzim etmiş ve bu suretle «Kanûnî» adını hakkiyle almıştır.

Kanûnî Süleyman «Kanun-nâme» sinin, muhtelif kütüphanelerde birkaç nüshası mevcuttur. Bunlar «Revan Köşkü, Veliüddin Efendi, Âşir Efendi, Esat Efendi, Nuruosmaniye» kütüphanelerindedir. Bir de Viyana imparatorluk kütüphanesinde mevcuttur. Bu kanunnâme 1911 yılında, «Tarih-i Osmanî Encümeni» tarafından neşredilmiştir.

Kanûnî Süleyman «Kanun-nâmesi» nin kim tarafından hazırlanarak yazıldığı kat'i olarak malûm değildir. Tahminlere nazaran Celâlzâde Mustafa Efendi, veya Nişancı Seydi Bey, yahut Ebüssuud Efendi tarafından, yahut ta üçü tarafından hazırlanmış olması mümkündür.

Üç bâba ayrılan Süleyman Kanun-nâmesinin birinci bâbı «Zinâyâ ait cürüm ve cezaları, döğüş, kavga ve katil suçlarını ve cezalarını, şarap içmeğe, gasp ve hırsızlığa ait cezaları, kız ve oğlan kaçırmaya, adam öldürmeğe, yol kesmeğe, kervan soymağa verilecek cezaları, daha sonra malî ve iktisadî meseleleri ihtiva eder.

KANÛNÎ SÛLEYAN'IN

AİLE DURUMU

Babası: Yavuz Sultan Selim

Annesi: Hafsa Hâtun

Doğduğu tarih: (27 Nisan 1495 — 1 Şaban 902) pazar-
tesi (1)

Doğduğu yer: Trabzon

Hükümdar olduğu tarih: 30 Eylül 1520

Hükümdar olduğu sırada yaşı: 25 sene, 5 ay, 4 gün

Hükümdarlık müddeti: 45 sene, 11 ay, 7 gün

Vefat tarihi: 6/7 eylül — 20/21 Safer 974 cuma/cumartesi

Vefatı sırasında yaşı: 71 sene, 4 ay, 10 gün (2)

Zevceleri: Gülbahar Hâtun

Hürrem Haseki Sultan

Gülfem Hâtun?

(1) Bundan evvelki 6 ncı cild tarihimizin 5 inci sayfasında Kanûnî'nin doğum tarihi, mürettip hatası olarak (1 Şaban 956) gösterilmiştir. Özür dileriz.

(2) Yine bir mürettip hatası olarak 6 ncı cildimizin 5 inci sayfasında Kanûnî Süleyman'ın vefatı sırasında yaşı 70 olarak gösterilmiştir.

Hürrem Sultan: Doğum tarihi malûm değildir. Milliyeti hakkında da muhtelif rivâyetler vardır. Fakat en kuvvetli rivâyete göre Ukraynalı, İslâv'dır. Avrupa tarihlerinde Roxselane diye anılır. Asıl adının Aleksandra Lisovska olduğu söylenir. Rivâyete göre doğum yeri Lehistan'ın Rutenya eyâleti dahilinde «Rogatina = Rohatya» dır. Babası bir piskopos imiş. Takriben dokuz yaşlarında iken Kırımlılar tarafından esir edilerek bir müddet Kırım Sarayında kalmış, nihayet Kırım Hânı tarafından 1520 de Kanûni Süleyman'a takdim edilmiştir.

Güzel olmaktan ziyade cazibeli, zeki ve haris bir kadındır. Birkaç sene sarayın harem dairesinde tahsil ve terbiyesine itina edilmiş, nihayet Kanûni Süleyman'ın dikkatini çekerek Haseki olmuştur.

Kanûni Sultan Süleyman üzerinde, hayatı boyunca büyük bir nüfuz ve hâkimiyet tesis etmiş olan Hürrem Sultan fevkalâde haris bir kadındı. Rivâyete nazaran bir gün, Kanûni'nin zevcesi, şehzâde Mustafa'nın annesi, Çerkes asıllı Gülbahar sultanla aralarında bir kavga olmuş, Gülbahar sultan bu İslâv asıllı hasekinin yüzünü tırmalamış, bu sırada Kanûni Hürrem Sultanı çağırmış.. Zeki ve kurnaz Hürrem pâdişâha:

(... Yüzü gözü çizik içinde bulunduğu için, padişahın huzur ve nazarlarını rahatsız etmekten çekindiğini, bu yüzden gelemeyeceğini...) bildirmiş..

Rivâyete nazaran bu hâdiseden sonra Kanûni Hürrem Sultanı nikâhına almıştır. Hürrem Sultanın nüfuzu gün geçtikçe artmış ve nihayet rakibi Gülbahar Hâtunu, Manisa'da bulunan oğlu şehzâde Mustafa'nın yanına göndermeğe de muvaffak olmuştur.

Hürrem Sultanın nüfuzu, Kanûni'nin, güzelliği ile meşhur validesi Hafsa Hâtunun vefatından sonra büsbütün artmış, damadı Rüstem paşayı da kendi emellerine âlet ederek, Osmanlı sarayında ilk defa kadın nüfuz ve saltanatını tesis etmiştir.

Hürrem Sultanın, Selim, Bayezid, Cihangir, Mehmed adında dört oğlu ve Mihrimah adında bir kızı olmuştur. Hürrem Sultanın en büyük emeli, Kanûni'den sonra Os-

manlı pâdişâhlığını oğullarına intikal ettirmektir. Fakat, şehzâdeler arasında her bakımdan en değerlisi olan ve Gülbahar sultanın oğlu olan şehzâde Mustafa sağ kaldıkça bu emeline nâil olamayacağını anladığı için, onun vücudunu ortadan kaldırmak için akla hayale gelmedik entrikalar çevirmiş, bu entrikalarda kendisine, kızı Mihri-mah sultanla, damadı Rüstam paşa en büyük cürüm ortağı olmuştur.

Daha evvel de Hürrem Sultan, Mustafa Sultana taraftar olduğu için, vezir-i âzam İbrâhim paşanın öldürülmesinde müessir olmuştur.

Mustafa'nın öldürülmesinden sonra Rüstem paşa ve Hürrem Sultan veliaht olarak Bayezid'i tutmağa başlamışlar ve padişahı da bu hususa imale ettirmişlerdi. Bu hale nazaran Selim, Pâdişâhlıktan ümidini kesmiş görünüyordu. Hattâ bir gün Selim, musâhibi Celâl beye:

— Halk içinde bizim için ne rivâyetler vardır, nelerdir? Saltanatı kime tahmin ederler? diye sormuş, Celâl bey de:

(Bayezid'i babasının, annesinin ve vezir-i âzamnın, Mustafa'yı da askerin tuttuğunu) söylemesi üzerine içkisine devam eden Selim:

— Sultan Mustafa'yı en kuvvetlisi istesin, Bayezid-Hânı ana ve babası talep etsin, Selim fakire de Mevlâsı rağbet etsin. Biz safamızı sürelim, yarının sahibi vardır.

Diyerek geleceği tevekkülle beklemeğe başlamış, fakat kader onu pâdişâhlığa yükseltmiştir. Hürrem Sultanın 1558 de vefâtı üzerine Selim - Bayezid kavgası hâd bir şekil almış, lala Mustafa paşanın entrikaları bu kavgada başlıca rolü oynamış, nihayet iki şehzâde arasında Konya meydan muharebesi olmuş, zavallı Bayezid, dört oğlu ile birlikte İran'a ilticâ etmiş ve nihayet orada öldürülmüştür.

Hürrem Sultan, ihtirasları uğruna çok kanlar dökülmesine sebep olmuştur. Kanûnî'nin ona karşı garip bir zaafı mevcuttu, ona âşıktı. Kanûnî Süleyman onun namına Mekke ve Medine'de birer imaret yaptırmıştır. Edirne'ye su getirmiş ve bu suyu birçok çeşmelere tevzi ettirmiştir. Kendisi de

İstanbul'da Aksarayda câmi, mektep, medrese, imaret ve Dârüş-şifâ yaptırmıştır.

Kanûnî'nin çocukları:

Abdullah, Murad, Mahmud, Mustafa, Mehmed, Cihangir, Bayezid, Selim. Kız çocukları: Mihrimah Sultan.

Şehzâde Abdullah: Çocuk yaşında iken (1525/1526 = 932) senesinde vefat etmiştir.

Şehzâde Murad: Çocuk yaşında iken (1520/1521 = 927) senesinde vefat etmiştir.

Şehzâde Mahmud: Küçük yaşında iken (1521/1522 = 928) senesinde vefat etmiştir.

Şehzâde Mustafa: (1515 = 921) tarihinde doğmuş, (6 kasım 1553 = 27 Şevval 960 cuma) günü, Konya Ereğlisi yakınında Ak-Hüyük) «Ak-Tepe» mevkiinde öldürülmüştür. Anası Hafsa Hâtundur.

Şehzâde Mustafa iyi bir tahsil görmüş, değerli bir devlet adamı ve kıymetli bir kumandan olarak yetişmişti. Veli-ahtlığı şehzâde Selim'e temin etmek için Kanûnî'nin sevgili Hasekisi «Hürrem Sultan», kızı «Mihrimah Sultan» ve kızının kocası, yani damadı vezîr-i âzam Hırvat «Rüstem paşa» tarafından çevrilen bin bir entrika ile, şehzâde Mustafa'yı babasına âsi gibi göstermek suretiyle idâm ettirilmiştir. Onun bu haksız ve hunharca idâmı orduda ve halk arasında geniş bir tesir uyandırmış, tehlikeli bir ayaklanmaya ramak kalmıştı. Fakat o sırada Kanûnî, Rüstem paşayı azlederek, yerine Mustafa taraftarı olan ve ordu tarafından sevilen Kara Ahmed paşayı vezîr-i âzam yapmak suretiyle bu tehlikeli durumu güçlkle önleyebilmiştir.

Zamanın şâirleri, Mustafa'nın öldürülmesi hâdisesi üzerine çok içli mersiyeler yazmışlar, hattâ bu mersiyelerinde Kanûnî Süleyman'ı bile dile getirmişlerdir. (Şehzâde

Mustafa'ya ait daha geniş malûmat bu cildimizde, onun öldürülmesi bahsinde mevcuttur.)

Şehzâde Mehmed: (1520/1521 = 927) tarihinde doğmuş ve 5/6 Kasım 1543 = 7/8 Şaban 950) de vefat etmiştir. Vefatı sırasında yaşı 22 idi. Çok iyi yetiştirilmiş, kuvvetli bir kültüre malik, değerli bir şehzâde idi. Vefatı sırasında veliaht bulunuyordu. Vâkıa o sırada, şehzâde Mustafa yaşça ondan daha büyüktü, fakat Kanûnî Süleyman şehzâde Mehmed'i çok sevdiği için onu kendisine veliaht yapmıştı. O sırada daha saltanat verâseti, muayyen bir usule bağlanmamıştı ve en büyük şehzâdenin otomatik olarak veliaht olması gibi bir kaide konmamıştı. Vefatı sırasında Manisa vâlisi idi.

Veliaht şehzâdenin vefatı Kanûnî Süleyman'a, Macaristan'a yaptığı onuncu seferinden dönerken yolda haber verilmiş ve bu haber Kanûnî'yi çok müteessir etmiştir. Bu haber üzerine padişah sür'atle İstanbul'a gelmiş, oğlunun cenaze merasimine iştirâk etmiştir.

Şehzâde Mehmed'in nâşı Yeniçerilere ait olan «Eski-Odalar başı» nda hazırlanan bir mezara defnedilmiştir. O tarihten itibaren bu semte «Şehzâdebaşı» denilmiştir. Kanûnî Süleyman, ölen sevgili oğlu adına Şehzâde câmiini yaptırmış, câmiin inşâsına (1544 = 951) de başlanmıştır. Değerli bir şâir olan Kanûnî Süleyman oğlunun vefatı tarihi olarak Farsça:

Merkad-i sultan Mehmmmed bâd Firdevs-i Ebed

Mısraını ve Türkçe de:

Şehzâdeler güzidesi Sultan Mehmmmed'im

Mısraarını ebced hesabıyla tarih düşürmüştür.

Şehzâde Cihangir: (1530/1531 = 937) tarihinde doğmuş, (27 Kasım 1553 = 20 Zihicce 960) tarihinde vefat etmiştir. Kanûn'nin bütün şehzâdeleri gibi Cihangir de, kuvvetli bir tahsil görmüş, hisli şiirleriyle edebî kıymetini ispat

etmiş, bilhassa zekâsı, hoşsohbet oluşu, zarafeti ve nüktedanlığı ile şöhet bulmuştu. Kanûnî bu bakımdan bu zarif ve ince ruhlu, hassas oğlunu çok severdi. Hürrem Haseki Sultanın oğludur.

Şehzâde Cihangir, Ağabeyi, veliaht şehzâde Mustafa'yı çok severdi. Mustafa'nın, Rüstem paşanın entrikalarıyla (6 kasım 1553) te Ak-Tepe'de feci şekilde idâm edilmesi hâdisesi onu müthiş bir yeise düşürdü. O zarif, nüktedan, hoşsohbet şehzâde birdenbire Melânkolik bir hal aldı, inzivâyâ çekildi, kimse ile görüşmez, gülmez oldu. Ağabeyinin ölüm acısına dayanamadı ve onun ölümünden 21 gün sonra anı olarak vefat etti.

Şehzâde Cihangir'in cenâzesi İstanbul'a nakledilerek, on sene evvel ölen büyük kardeşi şehzâde Mehmed'in Şehzâdebaşındaki türbesine defnedildi. Kanûnî çok svdiği oğlu Cihangir namına, Tophane semtinde bir câmi yaptırdı ve o zamandan itibaren bu semte «Cihangir semti denildi. Câmiin inşâsı 1559 da ikmal edilmiştir.

Şu iki mısra' onundur:

Bir gören ebrûların altındaki çeşmânımı

Hançer altında yatur saydolmuş âhûlar mıdır?

Şehzâde Bayezid: (1525/1526 = 932) tarihinde doğmuştur.

Hürrem Sultanın oğludur. (25 eylül 1561 = 15 Muharrem 969) da İran'ın Kazvin şehrinde, şehzâde Selim tarafından gönderilen cellât vasıtasıyla idâm edilmiştir.

Zeki, faal, ihtirashlı, âlim ve şâir bir şehzâde idi.

(Diğer şehzâde Selim ile olan saltanat kavgaları, bu kitabımızda daha evvel tafsilâtiyle yazılmıştır.)

Şehzâde Selim: (1524 — 930) tarihinde doğmuş, veliaht şehzâde Mustafa'nın idâmından sonra veliaht olmuş, şehzâde Bayezid'in Kazvin'de öldürülmesinden sonra da rakipsiz olarak veliaht kalmış ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın Szigetvar önünde vefatı üzerine de (1566 = 974) tarihinde pâdişah olmuştur. Haseki Hürrem Sultanın oğludur. Ve Kanûnî Süleyman'ın oğulları arasında pâdişahlığa en az lâyük olanıdır.

KANÛNÎ SÛLEYMAN DEVRİNİN VEZİRÎ ÂZAMLARI

Pîrî Mehmed paşa - Sadrâzamlık müddeti: (23 Ocak 1518 —

27 Haziran 1523) Yavuz'un son, Kanûnî Süleyman'ın ilk vezir-i âzamıdır. Yavuz zamanında (25 ocak 1518 = 13 Muharrem 924) tarihinde vezir-i âzam olmuştur. Karamanlı veya Amasya'lıdır. Âlim, Fâzıl, dürüst ve çok değerli bir vezirdir. Fâtih Sultan Mehmed zamanında başlayan devşirme vezirler arasında istisnâî olarak vezir-i âzam olmuş Türk vezirlerindendir.

İstanbul'un fethi tarihi olan 1453 ten Kanûnî'nin pâdişahlığı zamanına kadar 16 vezir-i âzam gelmiştir. Bunların içinde yalnız Karamânî Mehmed paşa, Çandarlı İbrâhim paşa ve Pîrî Mehmed paşa olmak üzere üç tanesi Türk asıllıdır.

Yavuz'un Mısır seferinden dönüşünde yolda, vezir-i âzam Yunus paşanın idâmı üzerine vezir-i âzamlık makamı 4 ay 11 gün boş kalmış, Yavuz Selim, usulen vezir-i âzam olması icabeden Zeynel paşayı bu makama getirmemiş, İstanbul'da bulunan Pîrî Mehmed paşayı Şam'a dâvet ederek sadaret mührünü ona vermiştir.

İlmiye sınıfından yetişen bu değerli vezir, ilk medrese tahsilini Amasya'da yapmış, kadılık vazifesi görmüş, İkinci Bayezid devrinde Anadolu Defterdarı olmuş, Yavuz Sultan Selim zamanında da başdefterdar olmuş ve Çaldıran seferine iştirâk etmiştir.

Yavuz Sultan Selim Çaldıran ovasına geldiği vakit, Şah İsmail kuvvetleri de oraya gelmiş bulunuyordu. O gece

Yavuz'un riyasetinde bir divan toplanmış ve bu toplantıda askerin yorgunluğu ve yemsizlikten takatsiz bir hale gelen hayvanların perişanlığı dolayısıyla orduya hiç olmazsa yirmi dört saatlik bir istirahat verilmesi lüzumundan bahsedilmiş, fakat o sırada Rumeli Defterdarı bulunan Piri Mehmed Çelebi (asker içinde gizli şiflerin bulunduğunu, eğer vakit geçirilirse bunların Şah ordusu ile temasa geçmeleri ihtimali bulunduğunu, buna meydan vermeden derhal harbe başlamanın lüzumlu olduğunu) söylemiş, bunun üzerine Yavuz fevkalâde memnun kalmış ve takdir yollu:

«İşte yegâne rey sahibi adam... Yazık ki vezir olmamış..» Diyerek, onun reyi üzerine derhal orduyu harbe sokmuştur.

Yavuz, takdir ettiği bu değerli ilim adamını, Çaldıran dö-nüşünde Pâsinler ovasında vezir yapmıştır. (13 Ekim 1514)

İki pâdişah devrinde 5 sene, 5 ay, 6 gün vezîr-i âzamlık yapmıştır. Kanûnî Süleyman zamanında Belgrad seferinde büyük hizmeti olmuş, Rodos seferinde de aynı şekilde hizmet etmiştir.

Yavuz Sultan Selim gibi hiddetli ve şiddetli bir hükümdarı, makul hareketleriyle itidale sevketmiş ve onun hudsutsuz itimadını kazanmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman üzerinde büyük bir tesir icra ettiği muhakkaktır. Kanûnî bu, babası devrinden kalmış asil, temkinli ve değerli vezire karşı büyük bir hürmet gösterirdi. Peçevî bu hususu şöyle anlatır:

«Gaayet âkıl-u-dânâ, sâhib-i fazl-u-zekâ ve müdebbir-ü kârazmâ vakuur idi. Hatta arza girdikçe saadetlû pâdişah kendünden hicâb çeker ve ziyâde tevkîr-u-ihtirâm iderdi.»

Babası zamanında ve genç bir şehzâde iken bu tecrübeli vezire karşı hürmet etmeğe alışmış olan Kanûnî Süleyman, Pâdişah olduktan sonra da aynı şekilde onun karşısında hürmetkâr bir tavır almak mecburiyetini hissetmekten sıkılmakta olduğu anlaşılıyor. Nitekim bu hususu da Münecimbaşı şöyle izah eder:

«Müşarünileyh bir âlim ve fâzıl ve vakuur bir pîr olup aslında pederleri vaktinde vezîr-i âzam bulunmakla şehriyâr hazretleri andan hicap edüp istedikleri gibi kullanamazlardı. Kendileri genç pâdişah olup umur-u saltanatta istiklâl ve istibdat hevesinde idiler.»

Hayrullah efendi de Kanûninin bu sıkıntısını şöyle anlatır:

«Pîri paşayı sadareten azletmeyince pâdişahlıkta olan istiklâl lezzetini bulamadım, zira her zaman Pîri paşa huzura girse ben kendimi her şeyde cesaretsiz ve umur-u icraiye mütereddit görür idim» buyurmuşlardır.

Şu ifâdelerden anlaşılıyor ki padişah, Pîri paşanın vekar, sekinet, ve tecrübeleri karşısında kendini zayıf hissetmekte, ona karşı hissettiği hürmet te, Kanûniyi tereddütlerle sevketmektedir. Esasen o sırada Hâs-Odabaşı firenk İbrâhim Ağa ile «İnad» lâkabiyle anılan Arnavud «Hain Ahmed paşa» da bu Türk asıllı veziri bertaraf etmek için pâdişaha onu kötölemekte, fesat ve entrikalar çevirmektedir.

Bu entrikalar sonunda, esasen Pîri paşadan kurtulmak isteyen Kanûnî Süleyman bir gün paşaya:

— Kullanımdan birini mühim bir mevkie tâyin etmek istiyorum. Sen hangi mevkii münasip görürsün?

Diye sormuş, zeki vezir, derhal padişahın maksadını anlıyarak:

— En münasip mevki, kulunuzun mevkiidir.

Deyince Kanûnî bu değerli veziri tekaüde sevk ederek (27 haziran 1523) yerine Hâs - Odabaşı Pargalı İbrahim paşayı vezîr-i âzam yapmıştır.

Pîri Mehmed paşa Çaldıran, Belgrad ve Rodos seferlerinde büyük hizmetler ifa etmiş, donanmanın takviyesiyle denizciliğe ehemmiyet vermiştir.

Takriben 466 senesinde Amasya'da doğduğuna göre, tekaüde sevki sırasında yaşı ancak 57 - 58 arasındadır. Tekâüt olduktan sonra Silivrideki çiftliğine çekilmiş.

arada sırada İstanbul'a gelmiş, bazan padişah tarafından, fikirleri sorulmak üzere saraya çağırılmıştır.

Onun yerine sadrâzam olan Pargalı İbrâhim paşa, günün birinde bu değerli vezirin tekrar vezir-i âzam yapılması ihtimalini düşünerek huzursuzluk duymakta idi.

O sırada Pîrî Mehmed paşanın oğlu Mehmed efendi, Edirne kadısı bulunuyordu. İbrâhim paşa işte bu hayırsız evlâda, öz babasını zehirletmek suretiyle Pîrî paşadan kurtulmuştur (13 kasım 1532).

Pîrî paşa vefatı sırasında 66 yaşında bulunuyordu.

2 — Makbul İbrâhim Paşa: Sadrâzamlık müddeti: (27 Haziran 1523 — 15 Mart 1536) Tarihlerimizde «Frenk», «Pargalı»,

«Makbul», «Damat» ve sonraları «Maktul» lâkaplarıyla anılan İbrâhim paşa, Pargalıdır. Köle olarak satılmış, şehzâdeliği zamanında Kanûni Süleyman'ın tesadüfen dikkatini çekerek maiyetinde kapılanmış, zekâsı, hoşsohbeti, mizâç âşinalığı ile sür'atle yükselerek Hâs-Odabaşı-lıktan, birdenbire sadrâzamlık mevkiine getirilmiştir. Kitabımızın metninde, sadrâzamlığa tâyini dolayısıyla hakkında lâzım gelen malûmat verilmiştir (O kısma bakılması).

Ayas Mehmed paşa: Sadrâzamlık müddeti: (15 Mart 1536 —

13 Temmuz 1539) Vezir-i âzam Pargalı İbrâhim paşanın boğdurulması üzerine, İkinci vezir bulunan Ayas Mehmed paşa 15 mart 1536 da sadrâzam olmuştur. Rivâyete göre Avlonya'da Himara'da doğmuştur. Arnavuddur.

İkinci Bayezid zamanında devşirme olarak saraya girmiş, Enderunda terbiye görmüş, saraydan «Serden geçti»likle çıkmış, Yavuz'un Çaldıran ve Mısır seferlerinde Yeniçeri Ağası olarak bulunmuştur.

Daha sonra sırasıyle Anadolu, Rumeli Beylerbeyi oldu. Rodos, Mohaç, Viyana ve Irakeyn seferlerine iştirâk etti. 13 temmuz 1539 da veba salgını sırasında vefat etti.

Ayas Mehmed Paşa, hususiyeti ve değeri olan bir şahsi-

yet değildi. Askerlikte biraz bilgisi olduğu rivâyet edilir. Onun en büyük şöhreti zanparestliğidir. Konağında aynı anda 40 beşiğin sallandığı ve vefatında 20 kadar çocuğu bulunduğu rivâyet edilir. Göze görünür bir hizmeti olmamıştır. Bugün hâlen «Ayas paşa» denilen semt, onun namına izafetendir. Türbesi, Eyüp türbesi civarındadır.

Lûtfi Paşa: Sadrâzamlığı: (13 Temmuz 1539 — Nisan 1541)

Ayas paşanın tâûndan vefatı üzerine, İkinci vezirlikten sadrâzamlığa getirilmiştir. Lûtfi Paşa İkinci Bayezid devrinde devşirme olarak saraya alınmış ve orada terbiye edilmiş, Yavuz zamanında müteferrikalık ile saraydan çıkmış ve daha sonra çaşnigirlik, kapıcıbaşılik ve Mîr-i âlemlik yapmıştır. Anadolu ve Rumeli'de Sancak beyliklerinde bulunduktan sonra 1533 te Karaman beylerbeyi olmuş, bu vazifede iken İran seferine iştirâk etmiş ve Van gölü kıyısında Mimar Sinan'a gemi inşa ettirmiş, ve böylece Mimar Sinan'ın tanınmağa başlamasına hizmet etmiştir. Sadrâzam olunca da Mimar Sinan'ı, Hassa mimarlığına tâyin etmiştir.

İşkodra veya Yanyalı ve Arnavud asıllı olan Lûtfi paşa, haşin ve sert tabiatlı bir adam olarak tanınmaktadır. Kanûnî Süleyman'ın kız kardeşi «Şah-Sultan» ile evlenerek damat olmuştur. İlmine mağrur ve herkesi kendinden küçük gören geçimsiz bir kimse idi. Hatır ve gönül bilmez olarak gösterilir.

Muvaffak olmuş bir devlet ve idare adamı olarak gösterilir. Tarih, şiir ve ilim ile iştigal ederdi. Fıkha, kelâm ve tarihe ait birçok eserleri vardır (Tevârih-i Âli Osman) adlı eseri meşhurdur. Bilhassa bizzat görüp yazdığı vakalar, o devir tarihi için kıymetli sayılır. Devlet idaresine ait prensiplerini ihtiva eden «Âsafname» adlı eseri de kıymetli malûmatı ihtiva etmektedir.

Sadrâzamlığı zamanında gayri meşru bir münasebette bulunan bir kadına, avret mahallinin oydurulması gibi vahşiyâne bir ceza tatbik etmiş, ne şeriate, ne de Osmanlı örf ve âdetlerine uymıyan bu gayri-insânî hareket,

zevcesi Sultan tarafından duyularak büyük teessirini mucip olduğu için o akşam, sohbet sırasında zevcesi Şah sultan Lûtfi paşaya: .

— Hangi vezir zamanında bu yüzden keş-i avret kılınmıştır ki senin asrında vâki ola! şeklinde târizde bulunmuş, buna karşı anud ve haşin bir adam olan Lûtfi paşa: — Bundan sonra da zinâ yapan hangi kadın elime geçerse, aynı şekilde ceza vermem mukarrerdir!

Şeklinde yaptığı çirkin ve gayr-i insânî hareketten üzüleceğine, terbiyesizce ısrar etmesi, zevcesini çok üzmüş ve: — Sen bir muannid ve zâlim-i bî edebsin!

Diye paşayı tahkir etmiştir. Mağrur ve hatır gönül bilmez bir adam olan Lûtfi paşa, Yavuz'un kızı, Kanûnî'nin hemşiresi olan zevcesine karşı çok çirkin ve terbiyesizce bir hiddetle el kaldırmış, gürültü üzerine harem ağaları gelerek Mustafa paşayı sille ve tokatla döverek dışarı atmışlardır.

Hâdisе pâdişah tarafından duyulduğu vakit te pâdişahın haklı olarak hiddet ve gazabını celbetmiş, sadrâzamlıktan azledildiği gibi damatlıktan da atılmıştır.

Lûtfi paşa siyasî müzakerelerde başarı sağlamıştır. Vâkıa, imparatorluğun en kudretli devrinde bu nevi faaliyet ve muvaffakiyetler tabii görülmek iktiza ederse de, bilginin de tesiri olduğu muhakkaktır.

Lûtfi paşa sadrâzamlıktan ayrıldıktan sonra Dimetoka'daki çiftliğine çekilmiş, ömrünün son yıllarını, okuyup yazmakla orada geçirmiştir. Yukarıda da bir nebze bahsettiğimiz «Tevârih-i Âl-i Osman» adlı eseri, Osmanlı devletinin kuruluşundan 1553 senesine kadar olan vukuatı ihtiva eden kıymetli bir eserdir. Yalnız Lûtfi paşa haşin olduğu kadar da kindar bir adam olduğu için eserinde şahsî düşmanları hakkında tarafsızlığını muhafaza edememiş ve meselâ Barbaros Hayreddin için ithamlarda bulunmuştur. Bu bakımdan eserini, ihtiyatla mütalâa etmek te lâzımdır.

Hadım Süleyman Paşa: Sadrâzamlık müddeti: (1541 — 28

Kasım 1544) Hadım Süleyman paşa, Lûtfi paşadan sonra vezir-i âzam olmuştur. Bu sırada yaşı 80 den fazla idi. Hadım Süleyman paşanın milliyeti hakkında kat'î bir bilgi yoktur. Ak Hadım ağalarından olup sarayda yetişmiştir. Hadım vezir-i âzamların üçüncüsüdür. Birincisi, İkinci Bayezid zamanında Hadım Ali, ikincisi de Yavuz Selim zamanında Hadım Sinan paşalardır.

Hadım Süleyman paşa, Hind seferleriyle meşhurdur. Hind seferine çıkmadan evvel, bilhassa Mısır valiliğinde iyi idaresiyle şöhrat bulmuştur. Değerli bir idareci olduğu anlaşılmaktadır. Mısır'da vergileri âdilâne bir surette tarhetmiş, memlkeetin imârına ehemmiyet vermiş ve toplanan vergileri «Mısır hazinesi» diye İstanbul'a göndermiştir.

Mısır valiliğinden bir müddet sonra Anadolu beylerbeyi olmuş, daha sonra tekrar Mısır vâililiğine tâyin edilmiş ve bu ikinci Mısır vâililiğinden, Kızıldeniz filosu ile «Hind Kaptanı» olarak Hindistan seferine çıkmıştır. «Hadım Süleyman paşanın Hind seferi hakkında, altıncı cildimizin 244 üncü sayfasında mufassal malûmat verilmiştir.»

Hind seferinden dönüşünde 1539 yılında Kubbe veziri oldu. Sadrâzamlığı sırasında vezir Deli Hüsrev paşa ile divanda şiddetli bir münakaşaya tutuşmuş, hattâ iki vezir birbirine hançer çekecek hale gelmiş olduğu için, Kanûnî tarafından ikisi de azledilerek meşhur Rüstem Paşa sadrâzamlığa getirilmiştir. Azlinden sonra Hadım Süleyman paşa Malkara'daki çiftliğine çekilmiş ve 1548 de orada vefat etmiştir. Zenginliği dillere destan olmuştu. Hadım Sinan paşanın azlinden, Rüstem paşanın ve karısı Mihrimah sultanın tesirleri ve entrikaları olduğu rivâyeti vardır.

Rüstem paşa: Birinci sadrâzamlığı: (28 Kasım 1544 —

6 Ekim 1553) Rüstem Paşa, Peçevi'nin ifadesine göre «Kul cinsinden Hırvat asıllı» bir devşirmedir. 28 kasım 1544

te Hadım Süleyman paşanın azli üzerine vezîr-i âzam olmuştur. Sarayda Silâhtarlık ve Mirahorluk vazifelerinde bulunduktan sonra taşra hizmetine çıkmış, Diyarbakır vâlisi, 1538 de Anadolu Beylerbeyi, 1539 da da vezir olmuştur.

Çirkinliği ile, hayatında hiç gülmemiş olmasıyle şöhret bulan Rüstem paşanın ilmî hiç bir değeri yoktur. Câhil olduğu söylenir. Yalnız iyi bir kumandan olduğu anlaşılmaktadır. İrtikâp ve irtişâ ile de tanınmıştır. Gelmiş geçmiş bütün devlet adamlarının en zengini diye meşhurdur. Kanûnî Süleyman'ın yegâne kızı Mihrimah sultanla evlenerek damat olmuştur. Damatlığı için garip bir rivâyet vardır. Kanûnî Rüstem paşayı damat edinmeğe karar verdiği vakit, paşanın düşmanları onun cüz zam illetine müptelâ olduğunu pâdişaha duyurmuşlar, Osmanzâde tâib'in rivâyetine göre hâdise şöyle cereyan etmiştir:

Padişah bu isnadı duyunca, bu hastalık hakkında Hekimbaşidan malûmat istemiş, Sertabip te «Cüz zam hastalığına müptelâ olanlarda bit bulunmaz» dediği için, Etibbâ-i Hassadan Mehmed Ağayı, paşanın bulunduğu Diyarbakır'a göndermiş, Mehmed ağa Rüstem paşanın üzerinde tesadüfen bir bit bulunduğunu görmüş ve bunun üzerine Anadolu beylerbeyliğine tâyin edilerek 1539 senesi sonlarına doğru Mihrimah sultanla evlenmiştir. Bu garip tesadüfe ve Rüstem paşanın bir bit yüzünden damat şehriyârı oluşuna işaret eden şu iki mısra meşhur olmuştur:

Olcak bir kişinin bahtı kavî tâlî yâr

Kehlesi dâhi mahallinde anın işe yarar

Bir kısım Osmanlı tarihleri bu vesile ile Rüstem paşaya «Kehle-i ikbal» demişlerdir.

Rüstem paşa iki defa sadrâzam olmuştur. Birinci sadrâzamlığı sırasında, veliaht şehzâde Mustafa'nın idâmına sebep olduğu için, ordunun kendi aleyhine yaptığı tehlikeli tezahürat üzerine pâdişah tarafından vezîr-i âzamlıktan azledilerek canını zor kurtarmış ve yerine, asker tarafından sevilen ve Mustafa sultan taraftarı olarak ta-

nınan Kara Ahmed paşa vezir-i âzam olmuştur. (6 kasım 1553).

Kara Ahmed paşanın 29 eylül 1555 te idâmı üzerine ikinci defa vezir-i âzam olmuş, bu ikinci vezir-i âzamlığı da ölümü tarihi olan (10 temmuz, 1561) tarihine kadar sürmüştür.

Birinci sadrâzamlığı 8 sene, 10 ay, sekiz gün, ikinci sadrâzamlığı da 5 sene, 9 ay 11 gün olmak üzere ceman 14 sene, 7 ay, 19 gün sadrâzam olmuştur. Kanûnî zamanında en uzun sadrâzamlık yapan bir vezirdir ve iki defa sadarete getirilmesi de kayın validesi ve Kanûnî'nin sevgili zevcesi Hürrem sultan ile, Kanûnî'nin kızı ve Rüstem paşanın zevcesi Mihrimah sultanların arzularıyla olmuştur.

Zenginliği dillere destandı. Nitekim vefatı ile tesbit edilen terekesinden bir kısmı şunlardır:

«8000 yazma Kur'an, 130 murassa' Kur'an, 5000 yazma kitap, 170 köle, 2900 at, 1160 deve, 80000 tülbent, 5000 Hil'at, 1100 altın üsküf, 2009 keçe, 600 gümüş eğer, 500 murassa' altın eğer, 130 çift altın özengi, 2000 zırh, 860 murassa' kılıç, 1500 tulga, 1000 gümüş şesper, 780000 altın, 1000 yük gümüş külçe, 33 adet fevkalâde kıymetli taş, Anadolu ve Rumeli'de 1000 çiftlik, 476 değirmen...»

Edebiyattan, şiiirden, ve şairlerden hiç hoşlanmazdı. Bit tabi zamanın şâirleri de onu sevmedikleri için bol bol onu hicvederlerdi.

Bir kısım hayır işleri yaptırmıştır. Tahtakalede yaptırdığı câmi, çinilerinin nefaseti ile dikkate değer bir mimarî eserdir. Anadolu ve Rumeli'de de bir takım câmi, medrese ve kütüphaneler yaptırmıştır. Kanûnî'nin kızı olan zevcesi Mihrimah sultan namına yapılmış Üsküdar'da ve Edirnekapıda güzel iki câmi vardır.

Kara Ahmed paşa: Sadrâzamlığı: 6 Ekim 1553 - 24 eylül 1555)

Arnavud devşirmelerindendir. Değerli bir kumandan idi. Ordu tarafından sevilen bir kumandandı. Konya'da idâm edilen veliaht şehzâde Mustafa sultan taraftarı olarak ta-

nınmıştır. Nitekim aynı hâdisede, şehzâde Mustafa'ya «Bir tehlike mevcut olduğundan bahisle, bir bahane ileri sürerek Konya'ya gelmemesini gizlice» bildirmişti.

Şehzâde Mustafa'nın Rüstem paşanın entrikalarıyla feci şekilde öldürülmesi üzerine Rüstem paşa aleyhine ordu-da husule gelen galeyanı teskin için azledilen Rüstem paşasına vezîr-i âzam olmuştur. Kara Ahmed paşa, Hürrem ve Mihrimah sultanların teviziratiyle vezîr-i âzamlıkta rahat edemeyeceğini tahmin ederek sadrâzamlığı evvelâ kabul etmemiş, fakat Kanûnî Süleyman'ın «asla azletmem» vaadi üzerine vezîr-i âzamlığı kabul etmiştir.

Enderunda yetişen Kara Ahmed paşa, Kapıcıbaşı, Mir-i âlem, ve 1521 de Yenigeri ağası olmuş ve sonraları Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir.

İran harekâtı ile «Transilvania == Erdel» ve «Banat» fethâtı sırasında gösterdiği askeri kabiliyet ve muvaffakiyetleriyle padişahın da dikkatini çekmiş Tamışvar kalesinin fethini temin etmiştir.

Kara Ahmed paşa, Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultanla evli idi. Kanûnî Süleyman'ın Nahcivan seferinden dönüşünde Amasya'da bulunduğu sırada İran elçileri de Amasya'ya gelmişlerdi. Bu sırada vezîr-i âzam Kara Ahmed paşa idi. İran'la Amasya muahedesi «29 Mayıs 1555» bu sırada imza edilmiştir.

Bu seferden İstanbul'a dönüşünü müteakip bir gün anı olarak Kanûnî tarafından «Arz Odası» önünde boynu vurdurularak idam edilmiştir. Onun öldürülmesinde başlıca âmilin, Hürrem ve Mihrimah sultanların, Rüstem paşayı tekrar vezîr-i âzamlık makamına getirmek için çevirdikleri entrikalar yüzünden olduğu muhakkak gibidir. Gûya Ahmed paşa, Mısır vergisini arttırmış, ve bir ihtilâl işinde alâkası varmış gibi gösterilerek idâmı temin edilmişti. Kanûnî Süleyman'ın yaşlı, yorgun ve saray kadınlarının nüfuzu altında kalmaya başladığı devirde vukua gelen Kanûnî'nin bu yersiz hareketini müsamaha ile görmek mümkün değildir. Asıl müsebbipler Rüstem paşa, Hürrem ve Mihrimah sultanlar olsa dahi...

Semiz Ali Paşa Sadrâzamlığı: «10 Temmuz 1561 — 28 Haziran

1565» Sadrâzamlığı 3 sene, 11 ay, 19 gündür. Rüstem paşanın ikinci sadrâzamlığından sonra, onun ölümü ile, İkinci vezirlikten sadrâzamlığa getirilmiştir.

Korkunç derecede şişman olduğu için «Semiz veya Kalın Ali paşa» adıyla anılır.

Semiz Ali paşa, Hersek sancağının Brazza kasabasında doğmuş, devşirme olarak Kanûnî Süleyman'ın ilk yıllarında saraya alınarak yetiştirilmiştir. 1545 te saraydan çıkmış, Yeniçeri ağalığı, Rumeli beylerbeyliği yapmış 1549 da Mısır vâlisi olmuştur.

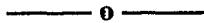
Mısır'daki idare tarzı âdilâne ve halkı memnun edecek şekilde cereyan etmiş, oradan da üçüncü vezirlikle kubbe altı veziri olmuş, bir müddet sonra ikinci vezir olan Ali paşa, Rüstem paşanın ölümü üzerine 10 temmuz 1561 de vezir-i âzam olmuştur.

Zeki, hoşsohbet ve nüktedan bir adam olarak meşhurdur. Malta seferi onun zamanında, fakat onun arzusu hilâfına vukua gelmiştir.

Sokullu Mehmed paşa. Sadrâzamlığı: (28 Haziran 1565 — 12

Ekim 1579) Kanûnî Süleyman'ın son veziridir. Kanûnî Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad zamanlarında olmak üzere üç pâdişah devrinde sadrâzamlık yapmıştır. Boşnaktır. Kanûnî zamanında 1 sene, 3 ay, 2 gün vazife görmüştür. Kanûnî'nin torunu, İkinci Selim'in kızı «Esmâ-Hân Sultan» ile evlenerek damat olmuştur.

Sokullu hakkında ileride geniş malûmat, verilecektir.)

KANÛNÎ DEVRİNİN ŞEYHÛLİSLÂMLARI

Zenbilli Ali Efendi: (Şubat 1503 — 1526) «Alâüddin Ali Cemâli» efendi Karamanlıdır. Meşhur ulemâdan «Cemaleddin Aksarâi» nin sülâlesinden «Ahmed bin Mehmed Çelebi» nin oğludur. Fâtih devri ulemâsından Molla Hüsrev'in talebesidir. Zekâsı, meziyyet ve faziletleriyle Türk ilim adamlarının en mümtazlarındandır. İkinci Bayezid hükümdar olduğu vakit kendisi ile görüşmek istemiş, fakat büyük âlim:

— Selâtin ile mülâkat Ebgaz-ı Mübâhâttır, diyerek reddetmiştir. Bunun üzerine de evvelâ müderrislikle Bursa'ya, sonra müftülükle Amasya'ya sürülmüştür.

Bayezid devrinde 1503 yılında, Şeyhülislâm Efdal-zâde Hamîdüddin efendinin yerine Şeyhülislâm olmuş ve Kanûnî zamanında 1526 tarihinde vefatına kadar, fasılasız 23 sene bu makamda kalmıştır.

İkinci Bayezid, Selim, Kanûnî gibi üç pâdişah devrinde bu mühim makamı salâhiyetle temsil etmiş ve her üç pâdişahın ve devrindeki bütün devlet ve ilim adamlarının ve halkın muhabbet ve itimadını kazanmıştır. (Bu hususta beşinci cildimizin 126 ncı sayfasına bakınız.)

Kemal Paşazâde Şemsüddin Ahmed Çelebi. Şeyhülislâmlığı :
(1525/1526 — 16 Nisan 1534) 1468 de doğmuş, 1534 te vefat etmiştir.

Türk ve İslâm âleminin bu en mümtaz âlimi hakkında, vefatı dolayısıyla bu yedinci cild tarihimizde geniş malûfat verilmiştir.

Sa'dullah Sa'di Çelebi Efendi Şeyhülislâmlığı: (17 Nisan 1534 21 Şubat 1539) Büyük âlim Kemal Paşazâde Şemsüddin Ahmed efendinin vefatı üzerine Şeyhülislâmlık mevkiine getirilmiş olup, vefatı tarihine kadar bu makamda kalan Sa'di Çelebi, Kastamonu'nun Daday kasabasıdır. Babasının adı İsâ - Çelebidir. Değerli ve faziletli bir âlimdi. Bir fetvâ mecmuası ile başka eserleri, kıymetli şiirleri vardır. 4 yıl, 10 ay, 4 gün Şeyhülislâmlık mevkiinde kalmıştır. Mezarı Eyüp'tedir.

Çivizâde Muhyiddin Mehmed efendi: Şeyhülislâmlığı: (21 Şubat 1539 — Azli Kasım 1542) Sa'di Çelebi efendinin vefatı üzerine muhtelif devirlerde değerli ulema yetiştirmiş olan Çivi-zâde sülâlesinden Muhyiddin Mehmed efendi 21 Şubat 1539 da meşihat makamına getirilmiştir. Babası Çivi-İlyas oğlu Mehmed efendidir. Doğum tarihi 1476/1477 dir. O zamana kadar gelen Şeyhülislâmlar kayd-ı hayat şartıyla makamlarında kaldıkları halde Muhyiddin Mehmed efendi azledilen ilk Şeyhülislâmdır.

İstanbul, Bursa, Edirne ve Çorlu'da müderrislik, on sene Mısır kadılığı yapmış 1537/1538 de Anadolu Kadiaskeri ve nihayet Sa'di Çelebi efendinin vefatı üzerine Şeyhülislâm olmuştur. (21 Şubat 1539).

Azli sebebi olarak birkaç rivâyet varsa da, en akla yakın olanı, kendisi tasavvuftan hoşlanmadığı için «Muhyiddin-i Arabî» ve «Celâlüddin-i Rûmî» gibi büyük İslâm mütasavvıfların ta'n etmesi, Mevlevî olan Kanûnî Sultan Süleyman'ın, onu azline sebep olmuştur.

Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Çelebi, dürüstlüğü, fazileti, mümtaz hasletleri, temiz ahlâkı, ilim hususunda derin bilgisi ve tevazuu ile İslâm - Türk ilim âleminde tanınmış bir simadır.

Azlinden sonra yine müderrislikle meşgul olmuş, 1545/1546 da Rumeli Kadiaskeri olmuş ve 18 eylül 1547 de vefat etmiştir. Şeyhülislâmlık müddeti 3 sene, 9 aydır. Vefatı sırasında yaşı 71 idi.

Bir fetvâ mecmuası vardır.

Abdülkadir Hamîdî Çelebî Efendi. (1542 - Ocak 1543) Mehmed efendi adında bir zâtın oğludur. Muhtelif müderrisliklerde bulundu. Sonra 1520 den itibaren Bursa ve İstanbul kadılığı yaptı. 1523 te Anadolu Kadiaskerliğine tâyin edilerek 1537/1538 yılına kadar bu vazifede kaldı. Âlim, dürüst, faziletli bir kimse idi. Şeyhülislâmlığı ancak 3 ay sürdü. Vazife göremeyecek kadar hastalığı yüzünden istifaya mecbur oldu ve Bursa'da ikamet etti. 1548 yılında Bursada vefat etti.

Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi: Şeyhülislâmlığı: (Ocak 1543 - Ekim 1545) Muhyiddin Efendi, İkinci Bayezid devri ulemâsından Molla Şemsüddin Fenârî'nin torunlarındanır. Babası, Rumeli Kadiaskerlerinden Fenârî-zâde Mehmed-Şah efendidir. Muhyiddin efendi, müderrisliklerde bulunmuş, 1519 da Edirne kadısı olmuş, sonra İstanbul kadısı 1522/1523 yılında Anadolu 1523/1524 te Rumeli Kadiaskeri olmuştur. Daha sonra bir müddet mazul kalmış ve nihayet 1543 yılı ocak ayında Şeyhülislâmlığa getirilmiştir. 3 sene, 6 ay bu makamda kaldıktan sonra istifa etmiştir. Vefat tarihi, 7 ocak 1548 dir. Muhtelif ilmî eserleri vardır. Şiirde mahlası Muhyi idi.

Ebussuud Efendi: Şeyhülislâmlığı: (Ekim 1545 — Vefatı 23 Ağustos 1574) 1490 da doğmuş, 1574 te vefat etmiştir.

Yavsî lâkabı ile anılan Eskiilpli «Şeyh Muhyiddin Mehmed efendi» nin oğludur. Nesli zamanımıza kadar gelmiştir. Ahlâkı, fazileti, hukuk ilmindeki geniş bilgisi ile asırlar boyunca adı, hafızalarda nakşolmuş büyük bir Türk âlimidir. İstanbul yakınında «Müderris» köyünde 1490 veya 1491 yılında doğduğu rivâyet olunur. Vefatında yaşı 83 sıralarında idi. Birçok müderrisliklerde bulunmuş, Bursa, İstanbul kadılıklarında, Rumeli kadiaskerliğinde bulunduktan sonra Fenârî-zâde'nin istifası üzerine Şeyhülislâm olmuştur.

KANÛNÎ SÛLEYMAN DEVRİNDE YETİŞEN DİĞER ÜLEMA

Molla İbrâhim Çelebi: Mülteka'l-bahreyn adlı meşhur eserin müellifidir.

Hafız Acem: Fihris-il-ulûm ve Medinet-il-ulûm namında ansiklopedik iki eserin müellifidir. Nasiriddin-i tûsî'nin tecridine, El-Muhâkemat ve Tecridiye namlarıyle şerh yazmıştır.

Celâlzâde Salih: Nişancılıkta bulunmuş ve İkinci Bayezid'in emri üzerine câmi-ül-Hikâyat'ı tercüme etmiştir.

Şebüsterî Sultan Süleyman saltanatına dair Farisi bir kasidesi ve kâfiyeye hâşiyesi vardır.

Hayreddin Erdebilî: İbn-i Hallikân'ın, Teracim-i ahvâlini tercüme etmiştir. Hâmisi olan hain Ahmed paşa ile birlikte maktul düşmüştür.

Cemalizâde: Bir Tarih-i Osmanî müellifidir. Vefatı (1560)

Abdülkerim Zülfıgâr: Tecrîde hâşiyesi, Hidâyayı ta'likatı vardır. Vefatı (1556)

Mimarzâde Mustafa bin Mehmed: Dürer ve Gurere, Hidâyaya, mevakıfe, miftâha, câmi'nin kâfiye şerhine ta'likatı vardır.

Ahmed Çelebi: Letaifname adıyla, bir kitap sahibidir. (1563)
Sâi: Arabî, Farisî, Türkî bir mecmua-i muharrerat bırakmıştır.

Şah Kasım: Tebriz fethinde İstanbul'a getirilmiştir. Yazmakta olduğu bir Osmanlı tarihini tamamlayamadan vefat etmiştir (1541)

Mehmed Karamanî: Keşşâf'a, Tefsir-i Beyzâvî'ye, Telvîh-i Teftâzânî'ye ta'likatı vardır.

Ubeydullah-ül-Fenârî: Kaside-i Bürde'ye en güzel şerh yazmış ve on bin ciltlik bir kütüphane bırakmıştır.

Yusuf Bâlî: Şemsüddin Fenârî'nin oğludur. Hidayeye ta'likatı vardır. Miftâha şerh yazmıştır. Vefatı (1547)

Kara Çelebî: Osmanlı âlimlerinden birçoğunun muhtasar hâl tercümelerini yazmıştır.

Zeyrekzâde: Hidâye ve miftâh'a tâlikatı vardır. Sultan Süleyman'ın hocası Zeyrek-zâde Muhyiddin'in babası. (1566)

Lârî: Hindistan pâdişahı Hümâyûn-Şah yanından Osmanlı pâdişahlarının hizmetine geçmiştir. Mir'ât el edvar ve Mirkaat-el Ahbar isimli bir tarih-i umumî yazmıştır. Müteaddit fıkıh kitaplarına hâşiyeleri vardır.

Birgivi: Nahiv ve akaaitte fevkalâde kuvvetli idi.

Birgivi Risâle-i Birgivi'nin müellifidir. Hidâye ve sadr-üş-şeriaya hâşiyesi, İslâm fıkıhına dair iki eseri, kâfiyeye şerh, i ilim kelma dair bir eseri vardır. 1573 te vefat etmiştir.

Mehmed Kaysunî: Sultan Süleyman'ın hekimlerinden.

Taşköprülüzâde Ebu-l Hayr Ahmed Efendi: 16 ncı asrın yetiştirdiği büyük Türk ansiklopedistlerindendir. 1495 yılında Bursa'da doğmuştur. Babası Mûderris ve Kadı Mustafa efendidir. 1553 senesinde İstanbul'da vefat etmiş ve Âşık Paşa câmii bahçesine gömülmüştür.

Şakayık-el-Nûmaniye adlı ansiklopedik eserinde, Osmanlı saltanatının başlangıcından, Kanûnî Sultan Süleyman devrine kadar olan fukahânın hâl tercümelerini yazmıştır. Mevzûat-el-ulûm adlı eseri de mühimdir. Her iki eseri de Arapça yazılmıştır. İkincisi, oğlu Kemaleddin Efendi ta-

rafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunlardan başka daha otuz kadar eseri vardır.

Âli Çelebi (Gelibolulu Mustafa): (1541 — 1600) XVI inci asır Türk ilim hayatının en parlak simalarındandır. Gelibolu'da «1541 — 948» de doğmuştur. 10 yaşında Süruri'den ders almıştır. (1557/1558) de veliaht şehzâde Selim'e Mihr-ü mah adlı eserini takdim etmiştir. Lala Mustafa paşanın yanında, o devrin entrikalarla dolu siyasi hâdiselerine şahit oldu. Şehzâde Selim ile Mustafa'nın hususi muhaberatını idare etti. 1568 de divan kâtibi olarak Mısır'a gitti. Lala Mustafa paşa ile Kıbrıs fethine iştirâk etti. Heft Meclis adlı eserini (1572/1573) senesinde telif etti. Bu eserinde Kanûnî'nin son senelerini, İkinci Selim'in cülûsunu tasvir etti.

1557 de lala Mustafa paşa maiyetinde İran ve Kafkas diyarında dolaşarak, o havalide yaşıyan milletler hakkında kıymetli mlûmat topladı. 40 kadar mühim eserin müellifidir. Eserlerinden bir kısmı şunlardır:

Mir'ât-el-avâlim: Hilkaî ve peygamberlerin mucizelerini muhtasaran nakledir.

Nusretnâme: İran seferini anlatır.

Câmi-el-hubûr der Mecâlis-el-sûr: Sünnet düğününü tasvir eder bir sûrnâmedir.

Menâkib-i Hünerveran: Hat ve teclit hakkında mühim bir eserdir. 1586 da yazmıştır.

Hilyet el-ricâl: Evliya tabakalarına dâirdir.

Kunh-el-Ahbar: En büyük ve mühim eseridir. (1591-1599) seneleri arasında yazmıştır. En tarafsız bir umumî tarihtir. Bu kitabında XVI inci asır Osmanlı tarihini gayet mufassal yazmıştır. Pâdişahların hareketlerini şiddetli bir lisanla tenkit edecek kadar tarafsızdır. Doğru sözlü, dürüst bir insan olduğu için ekseriya devrinin entrikacı devlet adamları tarafından sevilmemiştir.

Mustafa Efendi (Selânîkî): Tarihçidir. XVI ıncı asır sonlarında yaşamış, Kanûnî Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerine ait bir tarih yazmıştır. Bir müddet Si-pahiler kethüdalığında, Dergâh-ı Âlî müteferrikalığında bulunmuş, Kanûnî Sultan Süleyman'ın son seferinde, İkinci Selim zamanındaki Kıbrıs seferinde, İnebahtı bozgununda, hâdiselerin içinde bulunarak gördüklerini güzel bir üslûpla yazmıştır. Yazdığı tarih (1563 — 1599 = 971 - 1008) seneleri arası vukuatını ihtivâ eder. Bunun ancak (971 — 1001) seneleri arasına ait birinci kısmı tabedilmiştir. (1001 — 1008) vukuatına ait olan ikinci kısım için «Üniversite kütüphanesi, Türkçe yazmalar No. 6027).

Celâlzâde Mustafa (Koca Nişancı): (900? — 975) Tosya'da doğdu. Tahsiline memleketinde başlayıp İstanbul'da devam etti. Piri paşaya intisap ile (922 = 1516) da Divan kâtibi oldu. Damat İbrâhim paşa ile 1524 te Mısır'a gitti. Orada büyük bir liyâkat gösterdi. İstanbul'a dönüşünde Reis-ül-küttap oldu (1525). 1534 te, Irakeyn seferinde nişancılığa tâyin edildi. 1557 senesine kadar fasılasız 23 sene bu vazifeyi ifâ etti.

Divân-ı hümayûnda âdeta bir vâzı kanun gibi idi. Bu sene istifa etti. 1566 ya kadar müteferrika başı olarak kaldı. Szigetvar seferinde, Kanûnî'nin ölümü sırasında Nişancı Mehmed beyden inhilâl eden nişancılığa ikinci defa tâyin edildi. 1567 de vefat etti. Eyüp'te «Nişancılar câmiî» yanına defnedildi.

Evi, asrın ilim ve edebiyat müntesiplerinin toplandığı bir yerdi. Resmî muharreratta emsalsiz ifâde ve üslûbiyle meşhurdur. Cömert ve müşfik idi. Kıymetli şiirleri de vardır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

Tabakaât el-memâlik fî derecat el-Mesâlik: Bu eser, kendinden sonraki tarihçilere kaynak olmuştur. Tamamı mevcut değildir.

Menâhib el-hallâk fî merâtib el - ahlâk :

Selimnâme: Yavuz Selim'in harplerini anlatan bir eserdir. Ayrıca Nişanî mahlası ile bir divanı vardır.

Kınalı-zâde Ali Efendi: (1510 — 1572): Babası Kadı Emrullah Efendidir. Kadıasker Kadri, Ma'lûl Emir, Sinan, Kara Salih ve bilhassa Çivi-zâde Muhyiddin efendilerden ders almıştır. Edirne Hüsamiye medresesi, Bursa Hamza bey madresesi, Kütahya'da Rüstem paşa medresesi ve nihayet İstanbul'da Süleymaniye medresesi müderrisliklerinde bulunmuş, Şam, Kahire, Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, ve 1571 de de Anadolu Kadıaskeri olmuş 1572 de Edirne'de vefat etmiştir.

İnşâda mahir ve hafızası çok kuvvetli bir zattı. Güzel konuşur, Mir-i kelâm idi. Divanı vardır. Büyük küçük birçok risaleleri vardır. İfadesi çok tamtıraklıdır. En mühim eseri Ahlâk-ı Alâidir. Bu eser 1564 te Şam'da, Suriye beylerbeyi Ali paşa namına telif edilmiştir. Eser kısmen batı dillerine tercüme edilmiştir.

Pîri Reis: (1465? — 1554) Büyük Türk denizcisi ve coğrafyacısı... Babası Hacı Mehmed'dir. Meşhur denizci Kemal Reisin kız veya erkek kardeşinin oğludur. Gelibolu'da doğduğu tahmin edilir. Kemal Reisin deniz seferlerinde yanında bulunmuş ve yetişmiştir. Kemal Reis ile birlikte Bicâye'ye gitmiş, iki yıl orada hoşça vakit geçirmişlerdir. Yine Kemal Reisle 1490 — 1491 kış mevsimini Bôna'da geçirdi. Yaz aylarında Sicilya, Sardunya, Korsika adalarına akınlar yaptılar. Kemal Reisle birlikte İstanbul'a geldi. Bu geliş sırasında Malta adasını vurdular ve hâkimi ele geçirdiler. Kemal Reisin 1511 de vefatından sonra Pîri Reis Barbaros'un yanında vazife aldı.

Yavuz'un Mısır seferinde ve donanmada hizmet etti. Mısır'ın fethi dolayısıyla Nîl nehrinin ayaklarının haritasını yaptı. 1524 te Kanûnî zamanında İbrâhim paşanın bindiği gemide vazife aldı.

Meşhur «Kitâb-ı Bahriye» adlı eserini 1525 te tamamlıyarak İbrâhim paşa vasıtasıyla Kanûnî'ye takdim etti.

1547 de Mısır Kaptan-ı Deryalığına tâyin edildi. Bu vazife ile Süveyş'ten denize açıldı. Aden'i zaptetti. İkinci defa tekrar Süveyş'ten açıldı, Umman denizinde Maskat

kalesini fethetti. Bundan sonra Basra'ya geldi. Burada Portekizlilerin faik kuvvetleri gelmeden evvel 3 kadirga ile denize açıldı, bir gemisi Bahreyn adaları yakınında parçalandı, iki gemi ile Mısır'a döndü. Mısır ve Basra vâlilerinin şikâyetleri üzerine (1554/1555 = 962) de Mısır divanında idâm edildi.

Pîri Reis büyük bir denizci olduğu kadar değerli bir haritacıdır. En mühim eseri Kitâb-ı Bahriyesidir.

İki dünya haritası yapmıştır. Bu haritası 1935 Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmıştır. Bu harita tam bir dünya haritası olmayıp ancak İspanya'yı, Şarkî Afrika'yı, Atlas Okyanusunun, Amerika'nın o tarihte bilinen parçaları ile Antil adalarını ihtiva etmektedir. Amerika'nın keşfine ait çok dikkate değer notları vardır.

1528 tarihli başka bir haritası Atlas denizinin şimal kısmını, Amerika'nın şimal sahilini, ve Grönland'dan Florida'ya kadar olan sahil kısmı ihtiva eder ve deve derisi üzerine yapılmıştır.

Mimar Sinan: Türk milletinin, hattâ bütün dünyanın en büyük, dâhî bir mimarı olan ve uzun süren hayatı boyunca hiç durmadan dünyanın en muhteşem ve zarif sanat âbidelerini meydana getiren bu eşsiz mimar, Kayseri'nin Gessi nahiyesinin Ağırnas köyünde 1490 yılında doğmuştur. Babası Abd-ül-mennan'dır. Yavuz Selim zamanında devşirme usulünün Anadolu eyâletlerine de teşmili üzerine bir devşirme kafilesi ile 1512 de İstanbul'a getirilmiş, acemi oğlanlar mektebine girmiştir.

Yavuz Selim zamanında Çaldıran seferine iştirâk etmiş, kendi ifâdesine göre, Sivas, Erzurum, Amasya, Tebriz şehirlerinde Selçuk ve İran san'at eserlerini görmüş, tetkik etmiş, İstanbul'a dönüşte 25 yaşında Yeniçeri ocağına geçerek Sekban olmuştur. 36 yaşında «Yayabaşı», biraz sonra da Zemberekçibaşı olarak, seferlerde cesaretiyle ve bilhassa yapıcılıktaki mahareti ile tanınmağa başlamıştır.

1534 İran seferi sırasında, vezir Lûtfî paşa, Van gölünde kayıklar ve gemiler yaptırmak istediği vakit,ümeradan

İzmit'li «Yedibelâ Mahmud bey» in tavsiyesiyle bu iş Sinan'a havale edilmiştir. Bu suretle sanattaki kabiliyetini ispat ederek Lûtfi paşa tarafından (sonradan sadrâzam olan damat) tanınmış ve takdir edilmiştir. Bunun üzerine biraz sonra «Haseki» liğe getirilmiştir.

Nihayet Boğdan seferi sırasında Purut nehri üzerine 13 günde muhteşem bir köprü kurarak pâdişahın takdирini kazanmıştır.

Lûtfi paşa sadrâzam olunca, 1538 de Baş mimar Acem İsa'nın ölümü üzerine Sinan'ın baş mimarlığa getirilmesini hünkâra teklif etti. Pâdişah muvafık buldu. Böylece «Ser mimar-ı Hassa» oldu. O günden itibaren artık büyük dâhî mimarın hayatında hummalı bir devir başladı. Durup dinlenmeden imparatorluğun her köşesinde, çeşitli ve muazzam eserler meydana getirdi.

Mimar Sinan, vakur, doğru sözlü, dürüst, fevkalâde cömert bir adamdı. Evinde misafiri eksik olmazdı. Çok para kazandığı halde vefatında hiç parası çıkmamıştır. Uzun boylu, zayıf vücutlu, gür bııklı ve sakallı, kara gözlü, buğday benizli, güler yüzlü, tatlı sözlü, sohbeti hoş bir adamdı. Çok yaşadı. Mimarlıkta ustasının, Bayezid câmiî mimarı Hayreddin olduğu söylenir. Yavuz Selim, Kanûnî Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerini gördü, 98 yaşında 1588 yılında vefat etti. Süleymaniye câmiî yanında Dökmecilere giden yolun köşesinde ve iki yolun birleştiği noktada kendi eserlerinden olan türbede defnedildi.

Hayatının nihâyesini dostlarından şâir ve mimar Mustafa Sâî - Çelebî'ye söyleyerek yazdırdı. Bu risâlenin adı Tezkiret-ül Bünyan'dır.

Baş mimar sıfatıyla ilk yaptığı âbide, Hürrem Sultan adına inşa ettiği «Haseki câmiî» dir. (1539). Daha sonra Sinan, sayılı eserlerinden biri olan «Şehzâde câmiî» ni yaptı (1543). Sinan bu cami hakkında «çıraklık çağımda yaptığım bir yapıdır» der. Daha sonra Üsküdar'da «Mihrimah câmiî» ni yaptı ve nihayet, bütün dünyanın en muazzam ve muhteşem âbidelerinden biri olan «Süleymaniye» yi

inşâ etti. Süleymaniye, azameti, zarafeti, san'at kıymeti bakımından Ayasofya'dan üstündür.

Nihayet kendisinin «Ustalık çağımın eseridir» dedi, Edirne'deki (Selimeye) câmiini de 1568 de başlıyarak 1574 te ikmal etti. Bu câmi yaptığı vakit 93 yaşında idi.

Kendinden sonra emsalsiz eserler yaratan Mimar Davûd, Mimar Yusuf, Mimar İsa ve mimar Ramazan, onun yetiştirdiğı üstadlardır.

Mimar Sinan, yarattığı muhteşem eserleriyle, mimarlık-taki dehâsını dünyaya tanıtmış, Türk milletinin iftihar ettiği erişilmez bir san'atkârdır.

Yaptırdığı eserler şunlardır:

81 câmi, 50 mescit (Bu kadarını kendisi sayar ve tamamının 400 olduğunu kaydeder), 61 medrese, 26 Dâr-ül Kura, 14 imaret, Dârü's-sifâ ve timarhane, 7 büyük kemerli su yolu, 8 büyük köprü, 18 kervansaray, 6 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 19 türbe ve düzinelerce çeşme, sebil ve han...

KANÛNÎ DEVRÎ KAPTÂN-I DERYALARI

Cafer Ağa: (23 Nisan 1516 — 1520). Yavuz Selim'in Mısır seferine çıktığı sene, deniz yollarının emniyetini muhafaza vazifesi verilmiştir. Donanmasıyle İskenderiye'ye kadar gitmiş, Yavuz'un Mısır'dan uzaklaştırdığı birçok kimse-leri ve yaralıları alarak İstanbul'a taşımıştır. Zalim bir adam olarak tanınmıştır. Bu yüzden kendisine «Kanlı - Cafer» denilirdi. Kanûnî padişah olur olmaz, hakkında vâki olan şikâyetleri yerinde görerek idâm ettirmiştir.

Yaylak Mustafa Paşa: (1520 - 1522) Boşnak veya Arnavud asıllıdır. Rodos seferi sırasında Kaptan-ı Deryâ idi.

Bayram Paşa: 1522 de kaptanlığa tâyin edildiği rivâyet edilir.

Kemankuş-Ahmed Bey (paşa): (1531 — 1534) Silhtarlıktan Kaptan-ı Deryâ olmuştur. Meşhur Türk Amirali Barbaros Hayreddin Cezayir'den İstanbul'a gelirken onu, donanma ile Navarin'de karşılamıştır.

Barbaros Hayreddin paşa: (6 Nisan 1534 — Vefatı 4 Temmuz 1546). Bu en büyük Türk amirali hakkında beşinci cildimizin «254» ve Altıncı cildimizin «189» uncu sayfalarında mufassal malûmat vardır.

Sokullu Mehmed paşa: (4 Temmuz 1546 — 1550) Boşnak asıllı olan Sokullu Mehmed paşa denizci değildir. 4 senelik Kaptan-ı Deryâlığında mühim bir deniz hareketi olmamıştır. Bu vazifeden sonra Rumeli beylerbeyi olmuştur. (Sokullu Mehmed paşa hakkında bundan sonraki bahislerde malûmat verilecektir.)

Koca Sinan paşa: (1550 — 1554) Saray entrikalarıyla meşhur damat Rüstem paşanın kardeşidir. Bu mevkiin ehli olmaduğ halde, Rüstem paşanın iltimasiyle tâyin edilmiştir. Bunun zamanında Osmanlı denizciliğini Turgud paşa temsil etmiştir.

Piyâle paşa: (1554 — 1568) Osmanlı deniz amirallerinin en değerlilerindendir. Akdenizde meşhur Cerbe zaferini kazanarak, hıristiyan Avrupa devletlerine karşı Türk denizciliğinin kudretini tanıtmıştır. Akdenizdeki devamlı muvaffakiyetlerinden sonra Cezayir beylerbeyliğine tâyin edilmiştir. Malta seferinde muvaffak olamamıştır. Hattâ bu muvaffakiyetsizlik haberine çok üzülen Kanûni Süleyman, donanmanın İstanbul'a gece girmesini emretmiştir. Sonradan 1566 da Sakız adasını fethetmiştir. (İkinci Selim devrinde kendisinden yine bahsedilecektir.)

KANÛNÎ DEVRİNDE BAŞ DEFTERDARLAR VE NİŞANCILAR

DEFTERDARLAR:

Mehmed Çelebi: (1521 — 1525)

Abdüsselâm Çelebi: (1525 — 1526?) Arap asıllı olması muhtemeldir. 1525 te, İstanbul'da çıkan bir Yeniçeri isyanında konağı yağma edilmiştir. Mezarı, Küçükçekmece'dedir.

İskender Çelebi: (1526 — 13 Mart 1534) Târif edile edile bitirilemiyen zenginliği, konağındaki ihtişamı ve yetiştirdiği adamların çokluğu ile şöhret bulan bir devlet adamıdır. Kölelerinin, maiyetindeki adamlarının zinet ve ihtişamı fevkalâde idi. Sadrâzamlar bile onun debdebesi yanında sönük kalırdı.

Meşhur vezir-i âzam Pargalı İbrahim paşa ile aralarının açılması yüzünden haksız yere idâm ettirilmiştir. (Bu kitabımızda, İskender Çelebi'nin idâmı faslında hakkında mufasssal malûmat verilmiştir) Evvelâ azil ve sonra 13 mart 1535 te idâm edilmiştir.

Mustafa Çelebi: (1534 — 1536) Osmanlı tarihinde yetişen defterdarların en değerlilerinden olarak tanınmıştır: Kanûnî Süleyman onun kıymetini takdir eder ve iltifat ederdi. Hattâ hasta olduğu için yürüyecek halde olmadığını hesaba katarak padişah onun, sedye ile divana gelmesine müsaade edecek kadar onu takdir ederdi.

Küçük Nişancı Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmed Çelebi: (1536/1537 — 1537) Merzifon'ludur. Reis-ül-Küttablık ve Nişancılıklarda bulunmuştur. «Nişancı Tarihi» adıyla meşhur olan umumî tarihin müellifidir. Torunu Kudsi-Mehmed Efendi, «Nişancı-zâde» adıyla meşhurdur ve «Mir'ât-ül-Kâinat» müellifidir.

Nazlı Mahmud Çelebi: (1537 — 1542?) (1544 — 1546)

İbrahim Çelebi: (1542 — 1544)

Sinan Çelebi: (1546 — 1548)

Çivi-zâde Abeydullah Çelebi: (1548 — 1553) Şeyhülislâmlar faslında gördüğümüz Çivi-zâde Muhyiddin Efendinin kardeşidir. Münşeat sahibi Feridun beyi yetiştirmiştir. Değerli bir maliyeci ve dürüst bir insan olarak tanılır. Nişancılığı da vardır.

Lûtfi Çelebi: (1555/1556 — 1556/1557)

Muytab-zâde Ahmed-Çelebi: (1556/1557 — 1557)

Eğri-Abdi-zâde Mehmed Çelebi: (1557 — 1561) Ehliyetli ve dürüst bir adamdı. Rüstem paşa tarafından himaye edilirdi. Ondan sonraki vezîr-i âzam Semiz Ali paşa ile geçinemediğinden istifa ettiği rivâyet edilir.

Baba-Nakkaş-zâde Derviş Çelebi: (1561 — 1562)

Murad Çelebi: (1562 — 1566) Kanûnî Süleyman'ın son Baş Defterdarıdır.

NŞANCILAR:

Abdi Bey: Kanûnî'nin ilk nişancısı olması muhtemeldir.

Amasyalı Mehmed paşa: 1520 de Nişancı olmuş, kısa bir müddet sonra vefat etmiştir.

Fîrûz bey: İdaresizliği yüzünden azledildiği rivâyet edilir.

Seydi Bey: Kanûnî Süleyman'ın (Kanunnâmesini) kaleme alan nişancısıdır.

Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi: (5 Aralık 1534-1557)

Kanûnî devri ulemâsından Tosyalı «Kadı-Celâl» in oğludur. 1516 yılında Divan kâtibi olan Mustafa Çelebi, yazısının güzelliği ve inşâdaki kudreti ile derhal dikkati çekmiş, evvelâ Pîrî Mehmed paşanın, daha sonra da damat İbrâhim paşanın himayesine mazhar olmuştur. 1525 te Reis-ül-Küttâb olmuştur. 9 sene bu vazifede kalan Mustafa Çelebi, Kanûnî Süleyman'ın Irakeyn seferi sırasında, Nişancı Seydi beyin ölümü üzerine 1534 te Nişancılığa tâyin olunmuştur. Kıymetli eserleri vardır. «Tabakaat-ül-Memâlik fi Derecât-il-mesâlih» adlı tarihi, «Münşeât'ı» «Selimnamesi» meşhurdur.

Kanûnî Sultan Süleyman, Koca-Nişancının kıymetini çok iyi takdir eder ve ona daima iltifatta bulunurdu. Rivâyete göre, vezîr-i âzam Hırvat Rüstem paşanın şerrine uğrayarak azledilmiştir. İkinci Selim tahta çıktığı sırada, ikinci defa Nişancı olmuştur.

Eğri-Abdi-zâde Mehmed bey: «Kalem gibi doğruluğu» ile meşhurdur. (1557) senesinde Nişancılık yapmıştır. Kanûnî devri ulemâsından Abdullah Efendinin oğludur. Divan kâtipliğinden Reis-ül-Küttâp olmuş, sonra şikk-ı sâni defterdarlığına kadar muhtelif kademelerde yükselmiş ve işte bu 1557 yılında Nişancı olmuştur.

Küçük Nişancı Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmed-Çelebi: (1557-1561). Merzifonludur. Meslekten, yani divan kâtipliğinden yetişmiştir. «Nişancı Tarihi» adlı umumî tarihin müellifidir. Osmanlı inşâ sanatının en değerli mümessillerindendir. (Defterdarlar bahsine de bakınız) (1561) den (1562) ye kadar ikinci defa nişancılığı da vardır.

Şaban bey: (1561 — 1561/1562)

Eğri-Abdi-zâde Mehmed bey: (1563 — 1566) İkinci nişancıdır ve Kanûnî Süleyman'ın son nişancısıdır. Kanûnî'nin son seferi olan Szigetvar seferine iştirâk etmiş ve Tarihçi Peçevi'nin doğduğu kasaba olan «Peçuy = Pécs = Fünf Kirchen» kasabasında vefat etmiştir.

KANÛNÎ DEVRİNİN ŞÂİRLERİ, NÂSİRLERİ, İLİM ADAMLARI, SANATKÂRLARI

Kanûnî Süleyman devri, Osmanlı imparatorluğunun, Türk ilim ve san'atının en yüksek dereceyi bulduğu her biri kendi mesleklerinde dâhi sayılabilecek olan birçok ilim, edebiyat ve san'at adamlarının yetiştiği bir devirdir. XVI ncı asır, askeri kudrette, teşkilâtta, devlet idaresinde, maddî zenginlikte olduğu kadar ve hattâ daha üstün olarak ilim ve sanatte bir şâhikadır.

Osmanlı padişahları ve şehzâdeleri, bu asra kadar gayet ciddi bir terbiye ve tahsil gördüler, her biri güzel san'atların bir veya bir kaçında değerli eserler verecek kadar kabiliyet gösterirlerdi. Ekserisi bilhassa şiirde eserler veren bu hânedan mensupları, ve onlara bakarak yüksek derecedeki devlet adamları, âlimleri, şâirleri himaye ederler, saraylarını ve konaklarını devrin kalbur üstü san'atkârlarına açarlar. Onların sohbetlerinden hoşlanırlar ve teşvik ederlerdi. Devrin, ilim, edebiyat ve san'at mensupları ya pâdişahların, şehzâdelerin teşvikiyle eserler yazarlar, yahut ta yazdıkları eserleri onlara ithaf ederek büyük maddî ve manevî iltifat görürlerdi.

İlim ve san'atın geniş ölçüde himaye ve teşvik gördüğü bu devirde yetişen ilim ve san'at erbâbının keyfiyet ve kemiyet bakımından ehemmiyeti büyüktür.

Bu devir ilim ve edebiyat adamlarının eserleriyle birlikte tahlili mevzuumuz içinde olsa bile, tafsili bunun dışındadır.

Devrin azametini tebarüz ettirmek için âlim, şâir ve sanatkâr olarak yetişenlerin küçük bir listesini yaparak, bunların içinden bilhassa en mühim olanlarının kısa hal tercümelerini ve eserlerinin isimleri ve nümunelerini vermekle iktifa edeceğiz:

(Bâkî, Fuzûlî, Rûhî, Zâtî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahya Bey, Rahmî, Lâmiî, Nev'î, Gazâlî (Deli Birader) Kara Fazlî, Hayretî, İshak Çelebî, Figani, Makalî, Ulvî, Edâî (Şehzâde Mustafa'nın muhiplerinden), Enverî, Belîğî, Beyânî, Bihîştî, Celîlî (Hüsrev ve Şirin, Leylâ ve Mecnûn sahibi), Cenâbî,, Cevherî, Hâletî, Hayretî, Hâverî, Rahîkî, Sâgarî, Sürûrî, Şânî, Şâhidî, Şükri (Selimname sahibi), Şemsî, Ârifî, Abdî, Aşkî, Gubârî, Ferdî, Kâtibî (Kaptan Seydi Ali), Keşfiğ Lâtîfî (Şiir tezkeresi sahibi), Meâlî, Mahremî, Mustafa Çelebî, (Mîhrû vefâ sahibi) Mudîdî, Nazmî, Nîmetî (Yusuf ve Zeliha sahibi), Nâfî, Nikaabî, Nigâhî, Visâlî, Nâhidî...)

Padişahlardan ve şehzâdelerden, İkinci Bayezid, Birinci Selim (Selimî), Kanûnî Süleyman (Muhibbî), İkinci Selim, Şehzâde Mehmed (Kanûnî'nin oğlu), şehzâde Bayezid (Kanûnî'nin oğlu), şehzâde Mustafa (Kanûnî'nin oğlu)

Vezirlerden: Damat İbrâhim paşa, Pîrî Mehmed paşa (Remzî), Lûtî paşa.

Yine devrin değerli ilim adamlarından, nesir üstadlarından ve şiir tezkeresi müelliflerinden:

Taşköprülüzâde Ahmed efendi, Kemal paşa-zâde Ahmed Şemsüddin efendi, Kınalı-zâde, Pîrî Reis, Lûtî paşa, Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Müftü Ebussuud efendi, Gelibolulu Âlî, Hoca Saadettin efendi, Selânikî Mustafa efendi Münşeat sahibi Ahmed Feridun paşa, Matrakçı Nasuh..

Zâtî: 1471 de Balıkesir'de doğmuştur. Divan edebiyatının ilk üstadlarından. Asıl adının İvaz Çelebî olduğu anlaşıyor. 1546 da İstanbul'da ölmüş ve Eyüp'e giden yol üzerinde defnedilmiştir. Pürüzsüz, kuvvetli bir nazm üstadıdır. Divanı vardır. Bir nüshası Hamîdiye kütüphanesindedir. Şem-ü Pervanesi meşhurdur.

Zâtî'den parçalar:

Yoluna cânâ revan etsem gerek cânım dedim
Yüzüme bin haşım ile baktı dedi cânın mı var?
Zülf-i dülber gibi ey Zâtî perîşansın yine
Cevr-i bî had yoksa bir yâr-ı perîşanım mı var?

Bir kıtasından:

Âteş-i hasret benim kârettiğini cânıma
Yâne yâne hâlîmi arzeyersem cânânıma

Şu denlû bîkes olmuştur ki Zâtî ölicecek ânı
Bulutlar su koyup bâran yuyup yeller götürmüştür

Hayalî: Zâtî daha şöhretinin en parlak devrini yaşarken, sanat hayatına atılan Hayalî, onu kat kat geçti ve orijinal eserleriyle temayüz etti. Vakur ve deryadel bir insandı. Kanûn' Süleyman'ın takdir ettiği kasideleri vardır. Gazelleriyle meşhurdur. Onun başlıca hususiyetleri, samimî oluşu, ilhamının kuvveti, lâübaliliği, gurur ve istiğna ve mahallî renklere karşı gösterdiği itina... Muasırları içinde ancak Fuzûlî onun rakibi sayılırdı, fakat sonradan Bâkî, onu gölgede bıraktı.

Gazellerinden parçalar:

Cihânârâ cihan içindedir ârâyı bilmezler
O mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler
Harâbât ehline dūzah azâbın anma ey zâhid
ki bunlar ibn-i vaktoldū gam-i ferdâyı bilmezler.
Şafak-gün kan içinde dâğınî seyretse âşıklar
Güneşte zerre görmezler felekte âyı bilmezler

Ârızın vasfeyler iken gülşen içre gül güle
Şöyle kesret oldu kim söylerdi bülbül bülbüle

**Kâkülünden bağda bilmem ne râz açtı sabâ
Yasdanup kaldı kırılmış gibi sünbül sünbüle**

**Yârî kılursa biz ölicecek rüzgârımız
Kûy-i nigâre ergöre bir gün gubârımız
Attık Murad menziline âh okların
Taşlar dikildi oldu nişâne mezârımız**

Taşhcalı Yahya Bey: Devrin en tanınmış şâirlerindendir. Mesnevileri ile meşhurdur. Gazelleri sade ve samimîdir. Bilhassa şehzâde Mustafa'nın idâmı üzerine yazdığı mer-siyesi ile devrinde pek büyük bir şöhret yapmıştır. (Bu şiirini, şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi bahsinde yaz-mıştık.) Şâir Hayalî'nin kuvvetli bir rakibi idi. Haşin bir tabiate malik olduğu için, muasırlarından birçoklariyle kavgalar etmiş, hicviyeler yazmıştır. Şâh-u Gedâ, Gencine-i Râz, Kitâb-ı usul, Gülşen-i Envâr Yusuf ve Züleyhâ adlı mesnevileri ile on altıncı asrın bu neviden en orijinal şâiridir. En büyük hususiyeti, Acem edebiyatından tercümelere tenezzül etmeyip kendi ilha-mına tâbi olmasıdır. Lisanı sade, üslûbu caziptir. Yahya beyden nûmuneler:

«Şâh-ı vâcibül'ikrâma Gedây-ı bednâmın
Mektûb-ı Mehabbet-üslûbudur»

**Âşıkın nâmesi pür-âteş olur
Deli gönlü gibi müşevveş olur
Kararır sûz-ı aşkı âlâdan
Tûr dağı gibi tecellâdan
«elif» i bir zebânı hâlî olur
Ravi-i kıssai melâli olur
«Ba» ları cümle bağı başı olur
Noktaları anda gözü yaşı olur**

.....

Bezm-i aşkın o mest-i şeydası
Cümle âlemin temâşası

Kara Fazlî:

Rûbâileri, kasideleri ve bilhassa Gül-ü bülbülü ile değerli bir Mesnevî idi. Şiirleri, mecazlar ve misillerle doludur. Ağır, temiz ve âhenkli bir lisanı vardır.

Gül-ü bülbül'ünden bir parça:

Nice müddet bu resm ile bülbül
Ağlayıp etti derd ile gulgul
Yüzüne gelmedi gül-i zîbâ
Ermedi zerredenlü bü-y-i vefâ

Hayretî'den parçalar:

Neylerim ben gülşeni Kûy-i nigârım var yeter
Nağme-i bülbül ne lâzım âh-ü zârım yeter

.....

Seyr-i gülzâr eylesün el kanlı yâşından benim
Kendü gamhânemde açılmış bahârım var yeter
Acep alemde bu gavga nedendir
Bu hây-u hûyu bu evvâ nedendir
Başında sofinin kara imâme
Benim başımda bu kara sevdâ nedendir

Gözün âlemler öldürür dudâğın
eder ölmüşleri ihyâ nedendir

Rahmî:

Yine bu devrin değerli şâirlerinden biri de Rahmî'dir. Bir gazelinden parça:

Za'fdan günc-i belâda kim dil-i şeydâ yatur
Ger eccl gelseydi bulmaz şöyle nâ-peydâ yatur

Var fenâ deştin temâşâ it açup ibret gözün
Nice Iskender türâb olmuş nice Dârâ yatur.

Nev'î:

XVI ncı asrın büyük ve değerli şairlerinden biri de Nev'î-dir. Nev'î, aynı zamanda kıymetli bir âlim ve kudretli bir müinşi idi. Malkara'da doğmuştur. Babası, Halveti Şeyhi Pîr Alı efendidir. Bâkî ile beraber yetişmiştir. Türkçe Divanı vardır. Nev'î'nin bir kasidesinden:

Ol günki sûr-i sünnet-i sultan için seher
Gülgün-ı çarha Husrev-i Hürşid olup süvâr
Gün gibi altun üskûf ile şehriyarlar
Saf bağlamıştı Âsaf-ı sultâna sadhezar
Ol rûz-i haşri seyreden ölmez cihanda kim
Didâr-ı hûra çekmez idi kimse intizâr

Rûhi-i Bağdâdî:

Belki, zamanında kıymeti tamamen takdir edilmemiş olan Rûhî, asırlar geçtikçe derinliği, rintlîği anlaşılan ve meşhur terhib-i bendlerine yüzlerce nazireler yazılan samimî bir dehâdır. Onun, emsalsiz terhib-i bendlerinden parçalar alıyoruz:

Sanman bizi kim şîre-i Engûr ile Mestiz
Biz ehl-i harâbattanız mest-i elestiz
Ter-dâmen olanlar bizi âlûde sanur liyk
Biz Mâil-i bûs-i leb-i câm-u kefi destiz

.....

Sâkî getür ol bâdeyi kim dâfi-i gamdır
Saykal vur o Mir'âta ki pürjeng-i elemdir

.....

Ey Hâce fena ehline zinhâr ululanma
Dervîşi bu Mülkün şeh-i bîhayl-ü haşemdir

Hâh ol ki Hudâ mertebeni eyleye âlî
Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir.

Ebnây-ı zamânın talebi nâm-ü nişandır
Her biri tasavvurda filân-ibni filândır
Güftâra gelüp söyleseler cehl-i Mürekkeb
Zu'munca veli herbiri bir kutb-ı cihândır

Sûrette n'ola zerre isek Manide yokuz
Rûhu'l-Kudüs'ün Meryem'e nefhettiği rûhuz
Peymân-i hurşid ile her subh ederiz ayş
İsâ gibi Peymânekeş-i lâ-yı sabûhuz
Ettikse şarâb içmemeğe tevbe güzelsiz
Sâbitkademiz tevbemiz üstünde nasûhuz

.....

Sôfi bizi sen cism göziyle göremezsın
Aç can gözünü eyle nazar gör ki ne rûhuz

Dünyâ talebiyle kimisi halkın emekte
Kimi oturup zevk ile dünyâyı yemekte

.....

Bir devrde geldik bu fenâ âleme biz kim
Âsâr-ı atâ yok ne beşerde ne melekte
Agyâr vefâdan dem urur yâr cefâdan
Âdemde vefâ olmaya var ola köpekte

Verdik dil-ü cân ile rıza hükm-i kazâya
Gam çekmeyiz uğrarsak eğer derd-ü belâya

.....

Devr eylemedik yer komadık bir nice yıldır
Uyduk dil-i divâneye dil uydu hevâya

.....

Bağdad'a yolun düşse ger ey bâd-ı seherhîz
Âdâb ile var hizmet-i yârân-ı safâya

Rûhî'yi eğer bir sorar ister bulunursa
 Derlerse buluştu mu o bi-berk-ü nevâya
 Bu matlâ-ı garrâyı oku epsem ol andan
 Mâlûm olur ahvâlimiz erbâb-ı vefâya
 Hâlâ ki biz üftâde-i hûbân-ı Dimişk'ız
 Ser-halka-i rindân-ı Melâmekkeş-i ıskız

Fuzûlî ve Bâkî:

Her biri, birkaç asrı dolduracak kadar kudret-i şâirane-yi mâlik olan bu iki dehânın, aynı asırda yaşamış olması, XVI ncı asrın, Kanûnî asrının mesut olaylarından-
 dır.

Fuzulî:

Asıl adı Mehmed, babası Süleyman'dır. Irak'ta, Kerbelâ-da, yahut Hille'de doğduğu rivâyet edilir.

15 inci asrın sonlarına doğru doğduğu tahmin edilmektedir. Oğuzların Bayat boyundan halis bir Türktür. Esasen Fuzûlî de Fars divanında ana dilinin Türkçe olduğunu açıkça söylemektedir.

Hayatı hakkında fazla malûmat yoktur. Bağdad ve Hille-de tahsilini ikmal etmiş, Safevî hükümdarı Şah İsmail namına Beng-ü bâde adlı Türkçe mesnevisini yazmış, bazı İran ümerasına kasideler takdim etmiştir. Kanûnî sultan Süleyman tarafından Bağdad 1534 te zaptedilince Osmanlı sultanına:

Geldi Bürce-i Evliyâya Pâdişâh-ı nâmdar

tarihini ihtiva eden meşhur kasidesini takdim etmiştir. Sadrâzam İbrâhim paşaya, Kadıasker Kadri efendiye, Nişancı Celâlzâdeye de kasideler takdim etmiştir. Daha başka Osmanlı ricaline de kasideler sunmuştur.

Fuzûlî'nin hayatı daima maddî ihtiyaçlar, sıkıntılar içinde geçmiştir. 1556 da takriben 76 yaşında Kerbelâ'da vefat etmiştir.

Kuvvetli bir tahsil görmüş, zamanının bütün ilimlerine vukuf kesbetmiş, Türkçeden başka Farsça ve Arapçayı da fevkalâde öğrenmiş ve her üç lisanda birçok eserler vücudunda getirmiştir.

Fuzûlî, zamanında ve kendinden sonra Türk edebiyatı üzerinde kuvvetli tesirler yaratmıştır. Kuvvetli lirik bir şâirdir. Üç lisanda toplanmış olan divanları, defalarca basılmış ve birçok bendleri Batı lisanlarına da tercüme edilmiştir. «Leylâ ile Mecnun» u Türkçede yazılmış en mükemmel mesnevi örneğidir.

Eserleri:

Türkçe Divan: Defalarca basılmıştır.

Farsça Divan: Mensur bir girişle başlanmıştır. Bu kısımda şâirlerin hayatına ve telâkkilerine ait mühim malûmat vardır. 3000 beyit kadardır.

Arapça Divan: Küçük bir divandır.

Leylâ ile Mecnun: En maruf eseridir. Muhtelif lisanlara çevrilmiştir.

Hadikat-üs-Suâda: Kerbelâ hâdisesini tasvir eder. Mensurdur.

Beng-ü bâde: Şah İsmâile ithaf edilmiştir.

Heft-câm: Mesnevi tarzındadır.

Rind-ü Zâhid: Mensur bir eserdir.

Hüsn-ü aşk: Farisi küçük bir risaledir.

Nişancı paşaya mektup: «Şikâyetname» adıyla maruftur.

Hadis-i Erbain tercümesi: Manzum küçük bir eserdir.

Matl'âül-îtikad: Kelâma ait bir eserdir.

Şâh-u gedâ: Türkçedir.

Enîs-ül-Kalb: 143 biyitlik bir kasidedir.

Fuzulî'nin eserlerinde felsefî . sofiyane fikirler çok barizdir. Onun en büyük sanat eseri muhakkak ki Leylâ ile Mecnun'dur. Fakat onun sanatını, kudretini, tesirini, eserlerini, bir tarih kitabının şiir ve edebiyata ayrılmış daracık sayfalarına sığdırmak mümkün değildir. Onun için bu dâhî şâirin eserlerinden birer parça nakletmekle iktifa edeceğiz:

Menem ki kaafîle-sâlâr-ı Kârbân-ı gamem
Müsâfir-i reh-i sahrây-ı mihnet-ü elemem
Hakîr bakma manâ kimseden sağınma kemem
Fakîr-i Pâdişeh-âsâ gedây-ı muhteşemem

Bende mecnun'dan füzun aşıklık isti'dâdı var
Âşık-ı sâdık benim Mecnun'un ancak âdı var
Kıl tefâhur kim senin hem var benim tek âşıkın
Leylî'nin Mecnun'u sirin'in eğer Ferhâd'ı var

Dost bîpervâ felek bîrahm devrân bisûkûn
Dert çok hem-derd yoh düşmen kavî tâlî' zebûn

Kerem kıl kesme sâkî iltifâtın binevâlardan
Elinden geldiği hayrı diriğ etme gedâlardan
Esîr-i gurbetiz biz senden özge âşînâmız yok
Ayağın kesme bâşınçün bizim Mihneterâlardan
Sabâ kûyunda didârın nedir üftâdeler hâlî
Bizim yerden gelürsen bir haber ver âşinalardan

Her gören aybetti âb-ı dide-i giryânımı
Eyledim tahkik görmüş kimse yoh cânânımı
Lahza lahza hûblar gördüm ki dil kasdındadır
Pâre pâre eyledim ben hem dil-i sûzânımı

Hâsılum berk-i havâdisden melâmet dâğıdır
 Mesnedim kûy-ı melâmette fenâ toprâğıdır
 Zâr gönlüm tende zindân-ı belâ tutsâğıdır
 Rahm kıl devletlü sultânım mürüvvet câğıdır

Leylâ ve Cecnun'dan parça:

Sâkî dut elim ki Haste-hâlim
 Gam rehğüzlerinde pâ-y-mâlim
 Sensin meni mübtelâya gamhâr
 Senden özge dahî kimim var

.....

Temâmi-i Suhan:

Sâkî mütegayyir oldı hâlim
 Söyleşmeğe kalmadı mecâlim
 Minba'd ziyâde verme bâde
 Rahmeyler ki sarhoşum ziyâde

.....

Ey tuti-i büstân-ı güftâr
 Sarrâf-ı suhan Fuzûli-i zâr
 Aldanma eğer sipihr-i lâih
 Ta'n ile sana dediye kâzib

Bâkî:

Bâkî'nin asıl adı «Mahmud Abdülbâkî'dir ve Fâtih câmiî müezzinlerinden birinin oğludur. (1526 — 1527) yılında İstanbul'da doğdu. Ailesi tarafından önce bir saracın yanına çırak olarak verildi. Fakat Bâkî'nin o tarafta bezi yoktu, medreseye geçerek tahsiline devam etti. Ders arkadaşları arasında Malkara'lı şâir Nev'i, Üsküplü Vâlihî ve meşhur müverrih Hoca Sadüddin efendiler de vardı. Daha 19 yaşında iken, tanınmış bir şâir idi ve devrin ihtiyar şâiri Zâtî'nin bile takdirini kazanmıştı. (1553 960) yılında Süleymaniye müderrisi Kadızâde Şemsüddin Ahmed efendinin meclisine intisap etti.

Nahecivan seferinden döndüğü sırada ona güzel bir kaside takdim ederek iltifata mazhar oldu.

(1561 = 969) da Danişmend oldu. Kendisi de şâir olan padişah onu himaye ediyor, sür'atle yükseltiyordu. Hattâ Kanûnî Bâkî için:

«Devrimde Bâkî'nin yetişmesiyle fahrederim!» demişti. Fakat, Bâkî'nin bu günleri uzun sürmedi. En büyük hâmisî olan büyük pâdişahı 1566 senesinde kaybetti. Daha evvel Bâkî'nin babası ölmüştü. Fakat belki de pâdişahın vefatına daha çok üzüldü. Hâkan hayatta iken mevkiinden, ikbalinden, istikbalinden emin yaşıyordu. Büyük hâmisinin ölümü dolayısıyla, asırlarca ellerden ve dillerden düşmeyen ve:

**Ey pâ-y-bend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm-ü nek
Tâkey hevây-ı meşgale-i dehr-i bidirenk**

mısralariyle başlayan muhteşem mersiyesini yazdı. İkinci Selim devrinde bir müddet sarsıldı. Fakat o devirde de münşeat sahibi Feridun beyle Sokullu'nun himâyesini temine muvaffak oldu. (1573 — 981) de Şahn müderrisi oldu. (1574 — 982) de Üçüncü Murad tahta geçti. Süleymaniye müderrisi oldu. Fakat bu tâyinden bir ay sonra müthiş bir iftiraya uğradı. Düşmanları, Nâmî ismindeki bir şâirin bir gazelini, Bâkî'ye isnat etmek suretiyle Murad'ın gazabını tahrik ettiler. Bâkî azledildi. Fakat bazı hâmilerinin tavassutu ile tekrar yeni vazifelere getirildi. Mekke kadısı oldu. (1582 — 990) da tekrar İstanbul'a yerleşti. Anadolu Kadiaskeri oldu. (1588 — 996) da azledildi ise de biraz sonra Rumeli Kadiaskerliğine tâyin edildi. (1592 — 1000) de tekaüde sevk edildi. Devrinin Sultân-üş-şurâsı olarak tanınan Bâkî, Üçüncü Mehmed devrinde tekrar Rumeli Kadiaskeri oldu. En büyük emeli Şeyhülislâm olmaktı. Fakat muhtelif rakiplerinin tesiriyle bu makamı elde edemedi. Üzüntülü idi. İhtiyarlamıştı. Siyasi hâdiseler onu çok yıpratmış, asabı yapmıştı. (23 Ramazan 1008 — 7 Kasım 1600) tarihinde vefat etti.

Bu büyük ve kudretli dâhî şâirin vefatı İstanbul ilim ve sanat âlemini teessüre garketti. Namazını Şeyhülislâm Sun'ullah efendi kıldırđı ve musallâ taşının üzerinde tabutunu görünce Bâkî'nin:

Kadrini seng-i musallâda bilüp ey Bâkî

Durup el bağlâyalar yarân sâf sâf

mısralarını okudu. Edirnekapısı dışında Eyüp'e giden yol üstünde Lâ'li efendi çeşmesi yanında hazırlanmış olan mezarına gömüldü.

Bâkî, gençliğinde şen, şuh, zarif, nüktedan, serbest düşünceli ve fikirli bir insandı. Düşündüklerini çekinmeden hemen söylerdi. Bu yüzden pek çok düşmanları olmuştu.

Dört hükümdar devrini gazelleri, kasideleriyle doldurmuştu. Sanat âleminde yarattığı şöret ve takdir ile mısırılarının hemen hepsini gölgede bırakmıştı. Osmanlı şâirleri arasında, daha hayatında iken bu kadar geniş ve şümüllü şörette sahip olanı yoktur.

Divan edebiyatı onunla en yüksek derecesine ermiş sayılır.

Gazellerinden parçalar:

Ezelden şâh-ı aşkın bende-i fermâniyız cânâ
Mahabbet mülkinin sultân-ı âlişâniyuz cânâ
Şehâb-ı lûtfun âbın teşne-dillerden diriğ etme
Bu deştin bağır yanmış lâle-i nûmâniyuz cânâ
Cihânı câm-ı naznum şî'r-i Bâkî gibi devreyler
Bu bezmin şimdi Biz de câmi-i devrâniyız cânâ

Güzeller mihri-ban olmaz demek yanlışdır ey Bâkî
Olur vallahi billâhi hemen yalvârı görsünler

Sâkî mey-i Bâkî'yi getir bezme safâ ver
Cün kâr-ı cihan âkıbetü'l-emr fenâdır

Vallahi gazel söylemeden çoktan usandım
 Maksud hemen hâside bir pâre ezâdır
 Fermân-ı aşka can iledir inkıyâdımız
 Hükm-i Kazâya zerre kadar yok inâdımız
 Baş eğmeziz edânîye dünyây-ı dun içün
 Allah'adır tevekkülümüz itimâdımız
 Biz müttekây-ı zerkeş-i câha dayanmayız
 Hakk'ın kemâl-i lûtfunadır istinadımız

.....

Minnet Hudâ'ya devlet-i dünya fenâ bulur
 Bâkî kalur sahîfe-i âlemde adımız.

Gel ey sâkî bulunmaz böyle âlî dilküşâ meclis
 Getür câm-ı Musaffâyı kim olsun pür-safâ meclis
 Piyâle aks-i Mir'ât-ı felekte âfitab olsun
 Fûrûğ-i sâki-i sahbâdan olsun pür-zîya meclis

Kadeh fıskiye Mey su halka-i rindar anın havzı
 Sarây-ı ayşe şadırvan oluptur Bâkîyâ meclis

KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN

ŞAHSİYETİ VE DEVRİNİN

UMUMÎ GÖRÜNÜŞÜ

Osmanlı devleti, Türk ırkının hayati kabiliyeti, ilk hükümdarların kurucu olarak mümtaz şahsiyetler oluşu, zemin ve zamanın müsaadesi gibi birbirini tamamlayan sebeplerle sür'atle gelişti, Yıldırım'la Türk birliğini tahakkuk ettirdi. Fatih'le iki kıtada cihan siyasetine hâkim duruma geçti ve devletin bünyesi, imparatorluk şeklini aldı, Yavuz'la Asya ve Afrika'da sınırlarını birdenbire genişletti ve nihayet, kuruluşunun ikinci yüzyılında, ilimde, sanatta, askerlikte, devlet teşkilâtında muasır devletlerin hepsini geride bırakan bir olgunluğa ulaştı ve Kanûnî devri, bu kademe kademe yükselişin en muhteşem safhası oldu.

Şimdi, bir cihan imparatorluğu hüviyeti alan bu muhteşam Türk devletinin başındaki şahsı ve onun karakterini kısaca tahlil edelim.

Kanûnî Süleyman, çok esaslı bir tahsil ve terbiye görmüş, devrin ilimlerinin hepsinde geniş bilgi sahibi olmuş, bir çok Osmanlı padişahları gibi değerli bir şâir olarak yetişmiş ve babası tarafından bilhassa hükümdar olarak yetiştirilmiş bir şahsiyettir. Ağır başlı, olgun, ihtiyatkâr, lüzumsuz şiddet ve hiddete kapılmıyan, merhametli, insafî bir insandır.

Muasır hükümdarlarla mukayese edilirse, ilim ve sanatta, dünya ahvaline vukuf hususunda onun ayarında bir hükümdar olmadığı görülür.

Her insan gibi bazı nakiseleri olmakla beraber, pek çok meziyetleri vardır. Bu meziyetlerini şöyle sıralayabiliriz:

1 — Kanûnî Süleyman, iyi bir kumandandır. Orduları sevk ve idarede müstesna bir kabiliyet sahibidir. Tâbiyede üstaddır. Yıldırım, Fâtih ve Yavuz gibi dâhî bir kumandan olmasa bile neticeye müessir olacak bütün tedbirleri daha evvelinden hesaplıyarak ona göre hareket etmesini bilen ve kendini muvaffakiyete götüreceği yolu vuzuhla tâyin eden bir kumandandır. 13 seferinin bilânçosu, bunun bariz delilidir.

2 — Kanûnî Süleyman, adam seçmesini, her işte en ehil olanı bulmasını ve hizmetleri takdir ederek adam yetiştirmesini bilen bir idarecidir. Zamanında her şubede pek çok değerli adam bulunmasının sebeplerinden biri budur. Bazı tesir ve nüfuzlarla değersiz şahsiyetleri de iş başına geçirdiği olmuş ise de bu onun daha ziyade yaşlandığı günlere tesadüf eder.

3 — Kanunlara, an'anelere, örflere fevkalâde riayetkârdır. Bu hasleti dolayısıyledir ki onun zamanında, kanunsuz iş yapmağa cür'et edilemezdi ve bu nevi hareketleri şiddetle tecziye ederdi. Ve yine bu yüzden idarede bir istikrar mevcuttu. Hâs-Odabaşısı İbrâhim paşayı, birdenbire vezîr-i âzam yapması, an'aneye uygun değil idiyse de, bu nevi hareketleri istisna teşkil edecek kadar azdır.

4 — Âdildi, adaletin her ne suretle olursa olsun bütün memlekette hâkim olmasını isterdi. Tebaası arasında cins ve mezhep farkı gözetmeksizin adaleti tevzi etmeği esas vazife telâkki ederdi.

5 — Tşkilâtçı idi. Yaptığı kanunlar, fermanlar ve emirlerle devlet mekanizmasını ârızasız işleyen çok muntazam bir makine haline getirmişti.

6 — İç siyasette adâleti esas alan Kanûnî, dış siyasette dehâ derecesinde bir kabiliyet ve muvaffakiyet göstermiştir. Muhakkak ki dış siyaset ve dünya siyaseti bakımından asrının bütün hükümdarlarından üstündü. Devlet menfaatlerini korumakta emsalsizdi. İmparatorluğun kuvvetten düştüğü

devirlerde Avrupa devletleri tarafından devletin aleyhine işletilen kapitülasyonlar bile, onun, devrinin siyasi oluşu karşısında ne kadar geniş görüşlü olduğunu ispat eder. Yeni keşifler dolayısıyla iktisadi faaliyetin Atlas Okyanusuna intikali tehlikesi karşısında menfaati Akdeniz ticaretinde olan Osmanlı devletinin bu denizdeki siyasi ve ticari faaliyetini devam ettirme imkânlarını temin etmek onun başlıca emeli idi. (Kanûni sultan Süleyman, Fransa'ya bahsettiği bu fermanla, Batı Avrupa ticaretini tekrar doğu Akdeniz limanlarına çekmek istemişti.) (1)

Dış siyasette, bütün devletlerin zıt menfaatlerini hesaba katarak, anlaşmalarını ve harplerini ona göre idare etmekte dikkate şayan bir faaliyet ve muvaffakiyet göstermiştir.

7 — Kanûni Süleyman değerli bir şâirdi, hassas bir kalbe mâlikti. Aşağıdaki mısralar bugüne kadar kıymetini muhafaza etmiş mânalı ve hekimane şiirlerindendir!

Halk içinde Mûteber bin nesne yok devlet gibi
 Olmayâ devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi
 Saltanat dedikleri bir cihan gavgasıdır
 Olmayâ baht-û saâdet dünyede vahdet gibi

8 — Bize göre Kanûni'nin en büyük nakisesi, tesir ve telkin altında kalmağa müsait bir karaktere mâlik oluşundadır. Bilhassa koca imparatorluğun muazzam siyasi, idari, içtimai ve askerî hâdiseleriyle resen meşgul olmak suretiyle yorulduğu ve yaşça ilerlediği son zamanlarında bu telkin ve tesirler daha ziyade kendini göstermiş ve her bakımdan iyi bir insan olan Kanûni'yi, telâfisi imkânsız acı facialara sürüklemiştir.

Gençliğinde ve en fâal ve zinde olduğu zamanlarında dahi meselâ Pargalı İbrâhim paşanın nüfuzu altında kaldığı inkâr olunamaz. Fakat bu hal, nihayet bir istisnadır. Fakat bil-

hassa annesinin vefatından ve kendisi de maddeten ve mânen yıprandıktan sonra zevcesi kurnaz ve muhteris Hürrem Sultan'ın, çok sevdiği biricik kızı Mihrimah sultanın tesir ve nüfuzu altında kalarak, acı hâtıralarla dolu facialara sebep olduğu muhakkaktır.

Kanûnî, herhangi bir kimse hakkında kendisine şikâyet-te bulunulduğu vakit, derhal o kimsenin suçlu olduğuna hükmü vermezdi. Uzun uzadıya tahkikat yaptırırdı. Bu onun, hak ve adalet mefhumuna verdiği kıymeti gösterir. Hattâ, ne kadar kesif olursa olsun iftira ve tezyirlere uzun zaman mukavemet ederek harekete geçmediği de muhakkaktır. Ve bu da onun sevap hanesine kaydedilecek tarafıdır. Böyle olmasına rağmen harem ve bir kısım yakın devlet adamlarının devamlı tesirleri altında kalarak evlâtları hakkında revâ görüldüğü hareketler, onun şan ve şeref dolu uzun saltanat yıllarına leke düşürmekten hâli kalmamıştır.

9 — Onun zamanında imparatorluk, hiç bir devlete nasip olmayacak maddî ve manevî büyüklüklerle doludur.

Kanûnî'nin «muhteşem» ünvanını alacak kadar büyük işler başarmasında babasının kıymeti inkâr olunamaz. Yavuz oğlu Süleyman'a: «Ağzına kadar dolu bir hazine, disiplinli bir ordu, sükûn içinde bir memleket ve nihayet en değerli devlet adamlarını» mirâs olarak bırakmıştır. Bu dört şeye vâris olan bir kimsenin muvaffak olmamasına imkân yoktu. Fakat derhal kaydetmek icabeder ki Kanûnî, baba mirâsını en güzel şekilde kullanmak suretiyle Hayrül'halef olmuştur.

Kanûnî Süleyman babasından takriben 6,000,000 kilometre karelik bir imparatorluk tevarüs etmiş, vefatında bu geniş toprakları en azından iki misli büyütürken yani 14.000.000 kilometre kare olarak oğlu İkinci Selim'e bırakmıştır.

Hammer'in Kanûnî hakkındaki kanaati: (1)

(..... Lâkin Süleyman'ın hataları, kendisinde vücudu in-

kâr edilemiyen büyük hasletlerini bize unutturmamalıdır. Yüksek icraatını, muhtelif eserlerini, yüksek teşebbüs fikrini, şahsî kahramanlığını, İslâm kaidelerine tamamiyle riayet etmekle beraber bu riayeti birçok müsaadeler ile mezcetmiş olmasını, o kadar ihtişam ve azametiyle beraber muhafaza ettiği fikr-i intizam ve iktisadî, ilim hakkındaki muhabbetini, ilim erbâbına karşı gösterdiği cömertçe himayeyi hatırlıyalım. Bizzat idare ettiği on üç seferi, o kadar muharebe ve fetihleri nazarı dikkate alalım. Biri denizde, diğeri karada devletin iki mühim mevkii olan Rodos ve Belgrad saltanatının başlangıcında fetholundu. Yedi sene içinde Budin ve Bağdad zaptedildi. Hayatının son dakikalarında Szigetvar ve Gyula teslim olmağa mecbur oldu. Osmanlı sancakları Viyana ve Diu hisarları önünde dalgalandı. Devletin hududunu doğuda Van kalesine, batıda Estergon kalesine kadar götürdü. İstila dairesini güneyde Cezayir'e, Tunus'a, Trablus'a, Habeş ötelere kadar genişletti. Akıncıları, Ararat (Ağrı) dağının dik tepelerinden Nahcivan sahralarına ve batıda İstirya dağlarına kadar uzandı. Donanmaları Akdenizde Barbaros Hayreddin ve Turgut'un kumandaları altında fetihlerini Ege adalarına, Pulya'ya, Kalabriya'ya. Sicilya'ya, Korsika'ya uzandı. Roma'yı titreterek Ron nehri kaynaklarına kadar ilerlemiş ve Marsilya'yı muhasara etmişlerdir. İkinci bir donanması ise Arabistan denizlerinde ve Acem körfezinde Dileden yukarı çıkarak Basra'yı zaptetmiştir.

Sultan Süleyman'ın inşaatını, Osmanlı mimarisinin şaheseri olan Süleymaniye câmii ile, payitaht ve vilâyetlerdeki diğer on iki câmii, imar ve tezyin olunan Justinien kemerlerini, Mekke'de tamir olunan Hârûn-ur-Reşid zevcesi Zübeyde'nin su yollarını, İstanbul'a zahire getirilmesini kolaylaştırmak için Çekmece köprüsünün yapılmasını hatıra getirelim. Siyasî ve mülki idarenin her şubesini kavrayan muhtelif kanunlarını da nazarı itibare alalım. O halde bu hükümdar hakkında bir hüküm verebiliriz:

Eğer zevcesinin nüfuzu altında kalışı, oğulları ve torunları hakkındaki insaniyete muhâlif şiddeti hal tercümesinde bir leke ise, «Büyük Hükümdar» ünvanına liyakati de nâkabil-i itirazdır.)

Kanûnî Süleyman'ın, «Yahyâ paşa oğlu ve Semendire Sancak beyi Gazi Bali» beye gönderdiği mektup, onun bu muhteşem imparatorluğu nasıl sağlam esaslara göre tanzim ve idare ettiğini gösteren en dikkate şayan bir vesikadır. Bali bey, Mohaç meydan muharebesinde yaptığı çevirme hareketi ile düşman ordusunun imha edilmesini temin eden büyük kahramandır. Daha sonra da Rumeli'de yıllarca nice büyük hizmetler görmüştür. Bu hizmetlerine mukabil Bâli bey beylerbeylik, yahut vezirlik istemiş olacak ki, Sancak beylerinin alâmeti olan ve iki tûğun üçe çıkarılmasını rica etmişti. İşte Kanûnî bu değerli vezire aşağıdaki mektupla cevap vermiştir:

(Yâr-ı Gaarım ve lalây-ı ihtirâmım gazi Bâli bey! Berhudar olasm, yüzün ak olsun. Bizden bir tûğ dâhi rica eylemişsin. Henüz bir tûğ zamanı değildir. Sana Hazret-i Muhammed Mustafâ (S.V.) in tûğ-u Pür-fütûhunu verdik. Bu ihsan üzerine iyilik olmaz. Şükrin bilup yerine getiresin. Bilesin ki, Bey olmak iki kefeli terâzûdur. Bir kefesi cennet ve bir kefesi cehennemdir. Bir dem adâlet etmek yetmiş yıllık ibâdetten efaldır. Ahreti hatırdan çıkarmayasın. Serasker olduğun yerlerde ve hükmünün geçtiği mahallerde kimseye zulüm ve teaddi eylemekten begaayet ihtiraz üzere olasin. Rûz-i cezâda bize itab olunursa senin yakana yapışırım. Ol vilâyetleri kılıcım ile fethey ledim demiyessin. Memleket Allaah-ı teâlâ hazretlerininindir. Sakınp nefsine gurur getirmiyessin. Fetholunan kalelerin emval ve erzakını cümle beytûlmal için almışsın. Bu veçhile rızây-ı Hümâyûnum yoktur. Beşte birini alup mütebâkisini asker-i islâma tevzi edesin. Asker-i islâmın ihtiyarlarını baba, ortalarını kardeş ve gençlerini oğul bilesin. Babalara tâzim edesin. Oğullara şefkat gösteresin. Asker-i islâma hiç bir veçhile müzayeka çekirtmiyesin. Nimetini mebzul eylesin. Eğer hazinen tükenirse bu cânibe ilâm edesin ki sana bir iki bin kese göndermekten aczim yoktur. Reâya fukarasın tekâlif-i azîme ile rencide ettirmekten begaayet ihtiraz eylesin. Bizim reâyâmızı rahat görüp küffar reâyâsı reşk eylesinler. Meyl ü muhabbetleri bizim tarafa olsun. Bir âdemi hizmetinde kullandığın zaman da zinhâr evvelki hâline itimat etmiyesin. Çok kimseler vardır, elinde fırsat olmadığı zamanda zâhidlik ve salâh yüzü gösterip eline fırsat girdiği zaman Firaun ve Nemrud olur. Ol kimseleri tecrübe edip gö-

resin. Eğer evvelki hali son haline muvafıkla hizmetinde kullanasın. İmdi, ya gaazi Bâli bey! Sana dahi nasihatım oldur ki, atın yürüğün, kılıcın keskinin, ve beyden bahâdırın saklayasın. Allah-ü teâlâ hazretleri uğurunu açık ve kılıcını keskin eyleye ve seni küffâr-ı hâkisar üzerine mansûr ve muzaffer eyleye..) (1)

Kanûnî zamanında imar hareketleri:

46 senelik uzun saltanat senelerinde Kanûnî Süleyman, geniş imar işleriyle de meşgul olmuş ve her biri muazzam mali külfetleri mucip olan, fakat Türk mimarisinin ölmez eserleri bulunan âbideler de inşâ ettirmiş ve pek çok ecdat yadigârlarını da yeni baştan yapılır şekilde tamir ettirmiştir. Bunları kısaca sıralayalım:

Süleymaniye câmii... Türk ve cihan mimarisinin en muhteşem âbidesi... (Metinde Süleymâniye câmii hakkında muassal malûmat vardır).

Yavuz Selim'in türbesi yanında yapılan «Selimiye», bundan başka «Şehzâde» ve «Cihangir» câmileri, Üsküdar'da ve Edirnekapısında Mihrimah sultan için yapılan iki câmî, Hürrem Sultan için Avret pazarında inşâ olunan câmî...

«Kırk çeşme» denilen su yollarının yapılması.

Bunlardan başka birçok vilâyetlerde her biri birer sanat eseri olan câmiler, su yolları, köprüler, istihkâmlar..

Kanûnî Süleyman, Şeyh-i Ekber, Muhyiddin-i Arabî'nin kabri üzerine bir kubbe inşâ ettirdi. İmâm-ı Âzam türbesini tamir ettirerek, türbenin yanında bir cami ve bir imaret yaptırdı. Kaadiriye tarikatının kurucusu Şeyh Abdülkadir Gîlânî'nin türbesi yanındaki câmîi yeniden ihya etti. Konya'daki Mevlânâ dergâhında iki minareli bir câmî ve dervişler için bir «Semâ'hâne» ve onların ikametlerine mahsus hücreler ve fukara için imaretler yaptırdı. Seyid-Gaazî kasabasında bü-

(1) Bolu tarihi — Zekâi Konrapa.. Sayfa 201—202.

yük bir tekke, bir câmi, bir medrese, fukarâ ve gurebâ için imaretler yaptırdı. Kefe'de, İznik'te, Şam'da harap olan câmileri ve Meriç üzerindeki Cîsr-i Mustafa paşa yakınında Mustafa paşanın yaptırmış olduğu kervansarayı, câmii, imâreti tamir ettirdi.

Belgrad kalesini yeni baştan tamir ettirdi. Mekke'de dört mezhep için Osmanlı medreseleri tarzında dört medrese yaptırdı. Hazret-i Hatice'nin hânesini yeniden inşâ ettirdi.

Abbasi halifelerinden Hârûn-ur-Reşid'in zevcesi Zübeyde tarafından, Meke'de bir su yolu yaptırılmış, fakat zamanla harap olmuş idi. 1532 senesinde Mekke'de müthiş bir kuraklık oldu. Hacılar büyük sıkıntı çektiler. Kanûni Süleyman, bir kere daha böyle bir susuzluğa meydan verilmemesi için Bedir, Huneyn ve Arafat su yollarını yeniden inşâ ettirdi.

Kısaca sıraladığımız şu inşâattan da anlaşılmaktadır ki Kanûni Sultan Süleyman devri ilim, edebiyat, teşkilât ve askerlik bakımından olduğu kadar imar bakımından da Osmanlı tarihinin en feyizli bir asrıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda

MUVÂZENE DEVRİ

(1566 veya 1579 — 1683)

(İKİNCİ SELİM)

**(Tarihlerimizde bu devre duraklama devri
demek âdet olmuştur)**

İkinci Selim

(1566 — 1574)

Babası: Kanûnî Süleyman

Anası: Hürrem Sultan

Doğduğu yer ve tarih: 28 Mayıs 1524 = 24 Recep 930 Cumartesi — İstanbul

Pâdişah olduğu tarih: 30 eylül 1566 — 15 Rebiülevvel 974 Pazartesi.

Pâdişah olduğu sırada yaşı: 42 sene, 4 ay, 4 gün

Pâdişahlık müddeti: 8 sene, 2 ay, 15 gün.

Vefatı tarihi: 15 aralık 1574 — 1 Ramazan 982

Vefatı sırasında yaşı: 50 sene, 6 ay, 18 gün

MÜVAZENE DEVRİ

(1566 veya 1579 — 1683)

**Müzavene devrinin
umumî tablosu :
(Duraklama devri)**

Sokullu'nun ölümü tarihi olan 1579 dan itibaren başlayan devreye «Duraklama devri» demek âdet olmuştur.

Aşağıda izah edeceğimiz şekle göre bu devreye ister Sokullu'nun ölümü tarihi olan 1579 dan başlasın, isterse, belki daha doğru olarak Kanûnî'nin vefat tarihi olan 1566 dan başlasın, «duraklama» değil «Müzavene devri» demek daha doğru olsa gerektir.

Çünkü:

1 — Kanûnî Sultan Süleyman devri, Osmanlı imparatorluğunun, sınırları bakımından en geniş devri değildir. Ondan sonra da Asya, Afrika ve Avrupa'da yeni topraklar istilâ edilerek hudutlarımız genişletilmiş, ve en geniş sınırlara mâlikiyetimiz daha sonraları olmuştur. Yalnız, Kanûnî'den sonraki askerî muvaffakiyetlerimiz, o güne kadar olan muvaffakiyetlerin karakterini taşımamaktadır. Daha ziyade, imparatorluğun o güne kadar birikmiş maddî ve manevî kuvvetlerinin zorlanması ile ve güçlkle temin edilmeğe başlamıştır. Bunun sebebini, yalnız, imparatorluğun bünyesindeki zaaf ile izah etmek mümkün değildir. Bilâkis, Avrupa devletlerinin askerlikte, tâbiyede, askerî vasıtaları mükemmelleştirmekte, ilim ve sanatta gelişmelerinin de, bilhassa Osmanlı devletinin muvaffakiyetlerini engelleyen sebepler arasında olduğunu hesaba katmak gerektir.

Avrupa devletleri merkezileşme yolunu tutarak siyasi ittifaklar sistemine daha ziyade yer vererek ve Türklerin Avrupa'daki ilerleyişlerini önlemek için daha plânlı hareket ederek Osmanlı imparatorluğu karşısına, daha evvelki senelerde olduğu gibi papaların teşviki ile ve yalnız haçlı ruhu ile dağınık bir şekilde değil, haçlı ruhuna, gelişen siyasi bilgilerin yarattığı bir devletler anlaşmasını da ekliyerek çıkmaya başlamışlardır.

Böyle bir Avrupa manzumesi karşısında, yıpranmaya başlayan teşkilâtiyle Osmanlı imparatorluğunun kolay zaferler kazanması elbette mümkün olamazdı. Eger Kanûnî'den sonra da zaferler kazanılmış, topraklar elde edilmiş ise, bu ancak, imparatorluğun Kanûnî zamanına kadar biriktirilmiş kuvvet hazinelerinin sarfiyle temin edilebilmiş ve haddi zatında Avrupa ile bir kuvvet müvazenesi teessüs etmeğe başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğu 1566 dan sonra bünyesindeki gözle görülemeyen, fakat ağır ağır ve devamlı surette içini kemiren bozukluklara rağmen, ya bazı devlet adamlarının şahsî meziyetleri ve çalışmaları ile veya millî kahramanlıklarımızın tesiriyle muvaffakiyetler elde edilmiş ise, bu, toparlanıp gelişmeğe başlayan Avrupa'nın daha, Osmanlı imparatorluğunun 16 ncı asrın ilk yarısındaki muhteşem darbelerinin tesirinden kurtulamayışından ve askerî sahadaki gelişmelerini tekemmül ettiremeyişiğindendir. Ne de olsa Osmanlı imparatorluğu askerî sahada hâlâ mazinin an'anelerinden tevarüs ettiği birçok müesseseleri muhafaza tmektedir.

Bir müvazene devrinin başlamasında, Avrupa'nın bu gelişmelerini bir tarafa bırakarak iç sebepleri tahlile geçelim:

2 — Kanûnî Süleyman'a kadar Osmanlı padişahlarının hepsi teker teker başka devletlerde imsâli bulunmayan hükümdarlardır. Ekserisi kumandan olarak birer dehâ sahibidir. Orhan, Yıldırım, İkinci Murad, Fâtih, Yavuz, Süleyman birer dehâdır. Devri sönük geçen İkinci Bayezid dahi hesaplı, plânlı, olgun hareketleriyle değeri inkâr olunamayacak bir hükümdardır.

Aynı asırlarda dünyanın başka milletlerinin başında, bu Türk hükümdarları ayarında başlar yoktur. Bu hükümdarların hepsi, milletleri ve memleketleri uğruna rahat ve huzuru kendilerine haram ederek ordularının başında hududun bir başından öbür başına koşmuşlardır. Bir taraftan ordularının başında yer alan bu hükümdarlar, şayanı hayret bir azim ile memleketin ilim, sanat bakımından muhtaç olduğu müesseseleri geliştirmekten aslâ hâli kalmamışlar, siyasi itilâ ile, ilmi ve içtimai yükselişi beraber temin etmişler ve imparatorluğu, dünyanın en mesut ve müreffeh bir ülkesi haline getirmişlerdir.

Okuyup yazmaları olup olmadığı bile şüpheli olan Osman ve Orhan Gazilerin ilmi müesseselere verdikleri ehemmiyet cidden şayanı hayrettir.

Binanealeyh, imparatorluğun yükselişinde, pâdişahların müessiriyetini kabul etmek lâzımdır. Kanûni Süleyman'dan sonra birdenbire hükümdarlık müessesesinin derin bir rehâvete düştüğünü görüyoruz. Artık birkaçı istisna edilirse pâdişahları ordunun başında görmek mümkün değildir. Vâkıa yine Osmanlı şehzâdeleri iyi bir terbiye ve tahsil görmektedir, fakat devlet adamı olarak ve muazzam bir imparatorluğun başı olarak yetiştirilme an'anesi terkedilmiştir. Belki imparatorluğun hudutsuz kaynaklarının sarayda biriktirdiği hazinelerin, pâdişahları zevk ve sefaya düşkünliğe sevkettiği düşüncesi vârid olabilir.

3 — Kanûni'nin son senelerinde Osmanlı sarayında kadın nüfuzu başlamıştır. Kanûni'ye kadar devam eden yükselme devrinde de pâdişahların saraylarında Türk olmıyan kadınlar mevcuttu. Yıldırım'ın, İkinci Murad'ın zevceleri Türk değildi. Fakat yükselme devri pâdişahları zamanında bu kadınların devlet idaresinde, haricî siyaset üzerinde zerrece tesirleri olmamıştı, pâdişahlar buna aslâ müsaade etmemişlerdi. İlk defa Kanûni Süleyman zamanında kadın nüfuzunun devlet siyasetine karıştığını görüyoruz.

Rus asıllı Hürrem Sultan, Kanûni'nin kızı Mihrimah sultan bunlardandır. Giderek bu kadın nüfuzu büsbütün art-

mış «Kadınlar saltanatı» halini almış ve tahsil ve terbiyeleri noksan olan, sarayın dört duvarından başka harici âlemle teması olmıyan, dünya ve memleket işlerinde hiç bir bilgiye sahip bulunmıyan bu kadınların devlet işlerine karışması, elbette meş'um neticeler vermiştir.

Şu hale göre, Kanûnî'nin son senelerinden itibaren imparatorluğun çehresinin değişmesinde bu kadın nüfuzunu hesaba katmak zaruridir.

6 — Kanûnî Süleyman, adam seçmekte, seçtiği adamları kullanmakta cidden mâhir bir hükümdardı, devrinin azame-tinde elbette bu bol devlet adamı yetiştirmenin tesiri vardı. Fakat ne gariptir ki bu büyük Türk hükümdarı son yıllarında, devlet mekanizmasının bozulmasında önyak olan, rüşvet mikrobunu Türk cemiyetine sokan, her türlü entrikaya elverişli, cahil, muhteris bir Hırvat Rüstem paşayı da memleketin başına musallat eden bir hükümdar olmuştur.

Artık rüşvet kapısı kapanmıyacak, cemiyeti kemirmekte devam edecektir.

Ve eğer Osmanlı devleti bir duraklama devrine girmiş ise bunu, 1579 Sokullu'nun ölümünden sonra değil, Kanûnî'nin son yıllarında başlamış olarak kabul etmek daha doğru olur.

46 sene, imparatorluğu emsalsiz bir azim ve irade ile idare eden Kanûnî Süleyman'ın şahsiyeti, Türk milletinin vicdanında yarattığı hürmet hissi dolayısıyla bu kötü devlet adamlarının tesirleri elbette derhal hissedilemezdi. Fakat Kanûnî ile hiç bir surette mukayese edilemeyecek kadar zayıf olan İkinci Selim, Üçüncü Murad ve sonraki hükümdarlar zamanında, hükümdara yaranmaktan, servet edinmekten başka bir düşüncesi olmıyan Rüstem paşa gibi tufeyliler, yerden biten mantarlar gibi o kadar süratle neşvü nema bulmuşlardır ki...

5 — İlmiye sınıfı ile, ilim müesseseleri de, İkinci Selim'den itibaren eski saffet ve mükemmelliyetini kaybetmeğe başlamıştır. Artık bu sınıf arasında Molla Hüsrevler, Molla

Gûrâniler, Zenbilli Ali efendiler, İbn-i Kemaller, Ebuuussu'd Efendiler yetişmiyecektir. Hükümdarların gayri makul irade-lerine karşı duracak âlimlere tesadüf edilmeyecektir. Hattâ fetvâalar bile zaman olacak ki pâdişahların arzularına uydu-rulacaktır.

Herbiri asrın en yüksek birer ilim müessesesi olan med-reseler devam edecekse de müsbet ve hayatî ilimlerden zi-yade dar bir çerçeve içinde tedrisat yapılacaktır.

6 — Umumiyetle Yeniçeri ocağının bozulması da, yük-selme devrinin sona ermesinde, askeri zaferlerin azalmasında sebep olarak gösterilir ve sanki bütün zaferlerin bu devşirme ordu vasıtasıyla kazanıldığı hissi uyandırılır.

Halbuki Yeniçeri ordusu, Kanûnî'den sonra bozulmuş değildir, kuruluşundan itibaren devletin emniyetini sarsan bir unsur olmağa başlamıştır. Elbette, dünyanın başka dev-letlerinde bulunmayan ve her an harbe hazır bulunan disip-lini kuvvetli, silâhları mükemmel bir daimî ordunun, ilk se-nelerdeki hizmeti inkâr olunamaz. Fakat miktarları 5000 ile 20.000 arasında olan bu ordunun, bütün Türk zaferlerinin yegâne sebebi olduğunu iddia etmek te gülünç olur. Üç kıta üzerine yapılan Osmanlı imparatorluğunun yüz binleri aşan ordularında asıl kahraman, cengâver, fedakâr unsur, eyâlet askerleridir, Türk unsurudur. Kosova'da, Niğbolu'da, Çaldı-ran'da, Mohaç'ta çevirme hareketlerini yapanlar, sel gibi kan-larını akıtanlar daha ziyade Türk eyâlet çocukları idi. Dev-şirme Yeniçeri ordusu değil...

Kuruluşunun yüzüncü senesi olmadan Fâtih devrinde Türk hâkanına kafa tutmağa cüret eden, ve ondan sonra sık sık elindeki silâhı, kendi arzularının temini için devletine karşı kullanan bu ticretli hâssa ordusu İkinci Selim'den son-ra bozulmuş değildir, İkinci Selim'den sonra Türk milletinin ve imparatorluğunun başına belâ olmağa başlamıştır. O ta-rihten sonra artık bu süslü elbiseli, bakımlı Yeniçeri ordusu daha ziyade pâdişahların haşmet ve dârâtını temin eden bir süs haline gelmeğe başlamış, asıl memleketi müdafaa ve mu-hafaza vazifesi eyâlet askerlerine kalmıştır.

Heyeti umumiyesiyle Türk ordusu, eski disiplinli ordu vasfını yavaş yavaş kaybetmeğe başlamış, iyi kumandanlar seyrekleşmiş, sevk ve idare mekanizması bozulmuş, Avrupa ordularının her gün yeni silâhlarla takviyesine, yeni tâbiye usulleriyle sevk ve idaresine mukabil, Osmanlı ordusu eski teşkilât, intizam ve disiplinini muhafaza edemez olmuştur.

7 — Eyâlet idaresinde bir gevşeme, suiistimal başlamıştır. Rüstern paşadan sonra devlet memuriyetlerinin para ile satılır hale getirilmesi, değerli idare adamlarının azalmasına sebep olmuştur. Bu halin neticesi, Anadolu ve Rumeli'de halkın kötü idare edilmesine yol açmış, binnetice memlekette umumî bir geçim darlığı, bir hoşnutsuzluk başlamıştır.

Eyâlet idarelerinin bozulmağa yüz tutması, iç geliri azaltmış, gelir azalınca vergiler arttırılmış, ve o nisbette de zulüm ve itisaf artmıştır. (İleride Anadolu isyanları bahsinde bu hususlar geniş bir şekilde tahlil edilecektir.)

Kısaca izah ettiğimiz şu sebepler yüzünden Osmanlı imparatorluğu ile, Avrupa devletleri arasında bir «Kuvvet müvazenesi» husule gelmiş ve bu hal (1683) İkinci Viyana muhasarasına kadar devam etmiştir.

Binnetice, Kanûnî Süleyman'dan sonra Osmanlı imparatorluğu bir duraklama devrine girmiş olmaktan ziyade, ilerliyen Avrupa karşısında bu ilerleyişe müvazi olarak tedbirler almamış olmanın neticelerine katlanmak zorunda kalmıştır.

İkinci Selim'in tahta çıkışı ve ilk günleri:

Szigetvar önünde, bu kalenin son müdafaasının da kırılarak zaptedildiğini göremeden büyük Türk hâkanı Kanûnî Sultan Süleyman vefat etmişti. Ertesi (7 eylül 1566 — 21 Safer 974) cumartesi günü Sokullu Mehmed paşa, yeni hükümdara şanlı babasının vefatı haberini ulaştırmak üzere «Hasan Çavuş» u derhal yola çıkardı. Hasan Çavuş büyük bir süratle ve sekiz günde İstanbul'a vasil oldu. Orada hiç durmaksızın

yoluna devam ederek dört günde Kütahya yakınında bulunan «Sincanlı» veya «Sıçanlı» sahrasına geldi ve elindeki nâmeyi Sultan Selim'e tevdi etti. İki gün sonra Sultan Selim cuma günü cuma vaktine doğru Kütahya'ya gelmiş (27 eylül 1566-12 Rebiülevvel 974) saray yakınında «Hisar» Yeni câmii hatibine rast gelerek hatibe «hutbenin kendi nâmına okunması» emretmiştir. Bir müddet sonra artık Selim Kütahya'da durmuyarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.

Yeni hükümdar yanına hocası Atâullah Efendiyi, lalası Tütünsüz Hüseyin paşayı, Celâl-Çelebi'yi, Mirahuru Hüsrev ağayı da almıştır. Selim dört günde, yani (30 eylül 1566 - 15 Rebiülevvel 974) pazartesi günü Kadıköyüne gelmiştir.

Kadıköyünde yeni pâdişahın gelişini belirten hiç bir hareket yoktu. İstikbal için kimse çıkmamıştı. Sultan Selim hayret etti. Derhal bu hayretini bildirmek, neden, karşılanma için bir hazırlık yapılmadığını sormak üzere İstanbul muhafızı İskender paşaya Ali Çavuşu gönderdi.

Bu defa hayret etmek sırası İskender paşaya geldi. Çünkü İskender paşanın daha Kanûni'nin ölümünden haberi yoktu. Sultan Selim Ali Çavuşu tekrar İskender paşaya göndererek: «Ordudan aldığı emirleri dikkatle okumasını, Bostancıbaşıya verilen emirlerle karşılaştırmasını, babasının vefatı gibi mühim olan devlet sırlarının açık yazılamıyacağını, ancak kinaye suretiyle iş'ar olunacağını, bunun mânasını anlamının kendisine düşeceğini..» ihtar etti (1).

Bunun üzerine Bostancıbaşı Kadirga-i Hümayûnu denize indirerek Üsküdar'da Mihrimah sultan sarayına gitti. Selim de Kadıköyünden Üsküdar'a giderek Mirahuruna, saraya çıkılacak yerde kendisini beklemesini emretti. Saltanat kadirgasına bindi. Sahili terkeder etmez evvelâ Kızkulesinden ve daha sonra da Tophaneden atılan cülûs toplarıyla selâmlandı ve böylece İstanbul halkı, Kanûni Sultan Süleyman'ın vefa-

(1) Hammer, cild 6, sayfa 180

tnı ve İkinci Selim'in pâdişahlığını o dakikada öğrendi.

Sultan Selim karaya ayak basınca ata binerek Topkapı Sarayına, ve doğruca Hâs-Odaya gitti. Önce kız kardeşi Mihrimah sultanla görüştü ve kendisine ilk biat eden Mihrimah sultan oldu. İki kardeş kucaklaştılar. Padişah hazineyi açtırmak istemediği için ilk masraflara medâr olmak üzere kız kardeşinden 50000 altın borç aldı.

Vezirlerin ve devlet erkânının birçoğu Kanûnî Sultan Süleyman'la birlikte sefere gitmişlerdi. İkinci Selime, İstanbul'da bulunan Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, İstanbul muhafızı İskender paşa, İstanbul kadısı Kadı-zâde Ahmed efendiğ Defterdar Hasan Çelebi, Balık-zâde Ali Çelebi ve diğer devlet erkâmı ile müderrisler biat ettiler. Böylece (30 yûl 1566 15 Rebiülevvel 974) pazartesi günü yeni hükümdar tahta cülûs etmiş oldu.

Bundan sonra Sultan Selim usulden olduğu üzere evvelâ Ebû-Eyyûb-il-Ensârî türbesinden başliyerek Fâtih, İkinci Bayezid ve Yavuz Selim'in türbelerini ziyaret etti ve her birinde fukaraya 30.000 akçe (600 altın) sadaka dağıttı.

Sultan Selim Belgrad'a doğru hareket ediyor:

Sultan Selim, İstanbul'da fazla beklemedi. 3 ekim 1566 da Belgrad'a müteveccihen hareket etti. Surları geçtiği sırada Fransa ve Venedik elçilerinin, kendisini tebrik etmek ve tâzimlerini arz etmek üzere beklemekte olduklarını gördü. Bu hareketlerinden memnun kalarak her iki devlet elçisine de iltifatlarda bulundu. Hükümdar Sofya'ya vâsıl olduğu vakit, Sultan Süleyman'ın vefatını, kendisinin Osmanlı tahtına cülûs ettiğini haber vermek üzere Venedik ve Raguza cumhuriyetlerine, Fransa kralına, İran şahına çavuşlar gönderdi. Yolda, vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşadan, (hareketinin süratlendirilmesi ve bir an evvel orduya iltihakı...) için bir arıza aldı. (17 ekim 1566) da Belgrad'a vâsıl oldu. Fakat burada hiç durmadı ve derhal orduya iltihak etmek üzere yola

çıktı, Vukuvar'a kadar ilerledi. Aynı zamanda gelmekte olduğunu vezîr-i âzamaya bildirdi. Vezîr-i âzamdaki şöyle bir mektup aldı: (Saadetlû pâdişahım, askere iltihak buyurursanız, kul tâifesi Kanûn-u kadimeleri mucibince cûlûs bahşîşi isterler. Burada ise buna kifayet edecek kadar hazine mevcut değildir. Hem de düşman memleketine yakın gelip geri dönmek münasip değildir. Mevsim geçtiği için sefere de devam olunamaz. Blgrad'da beklemeniz münasiptir.)

Sultan Selim, Sokullu'nun bu mütalâasını kabul ederek hemen geri döndü ve Belgrad'da Bayram beyin hanesinde orduyu beklemeye başladı.

Szigetvar önünde bulunan ordu, büyük bir itina ile gizlenmesine çalışılmış olmasına rağmen pâdişahın vefatını haber almış, fakat resmen ilân edilmediği için bir kulak havadisî olarak kalmıştı.

21 ekim 1566 da ordu Szigetvar'dan Belgrad'a doğru hareket etti. Kanûnî Süleyman'ın nâşı, sağlığında bindiği muhteşem arabaya konuldu. Pederleri kapalı olan arabanın iki tarafında, sanki padişah sağ imiş gibi, vezirler, kumandanlar, şeyhler ve solaklar yürümekte idiler. Cavuslar alkış tutuyor, tabl ve nakkareler çalınıyordu. Selânîki'nin rivâyetine nazaran, Kanûnî Süleyman'ın arabasına, pâdişaha çok benzeyen birisi oturtulmuştu.

Cenâze ve ordu Mohaç ovasından ve Sava nehrinden geçerek Belgrad'a dört menzil kaldıkta vezîr-i âzam padişahın vefatını ilân etmekte bir mahzur görmedi. (24/25 ekim perşembe / cuma gecesi.)

(..... Sadrâzam gece bir hafız celb ile «arabanın yanında yâsin, Feth ve kehf sûrelerini ve diğer sûreleri okusanız, bazan da zikrederek ilâhî söylemeniz padisah pek mahzuz olurdu» dedi. Sabaha dört saat kala göcüldü. Altı hafız arabanın iki tarafında tertile başlayınca —bir orman kenarı idi— pek tesirli oldu. Vezirler, pâdişahın vefatını meydana vurduklarına pişman oldular.) (1)

(1) Selânîki ve Solak-zâde'den..

Ordu, hafızların okuduğu Kur'anı Kerimi ve ilâhileri duyunca yıldırımla vurulmuşa döndü. 46 senedir başlarında gördükleri büyük pâdişahın vefatı, orduda müthiş bir tesir yarattı. (Hay sultan Süleyman hay!) diye feryat ve figana, gözyaşları dökmeğe başladı. Asker arasındaki intizam birden bire bozuluvermişti. Gece vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa askerin arasına girerek nasihate başladı:

(Kardeşler, yoldaşlar, niçin yürümezsiniz? Yürüyelim, bunca yıllık İslâm padişahıdır. Kur'anı azîm ile tâzim eyliyelim. Bu denlû gazavat edip Engerûs vilâyetini dar-ı islâm eyledi ve cümlemizi nimet ve ihsaniyle besledi. İvazı bu mudur ki mübarek cesedini başımızda götürmiyelim! İşte oğlu Sultan Selim Hân on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır. Merhum Gazi padişah, cümle bahşış ve terakkilerinizi tavsiye etmiştir. Bittemam ihraç olunur, hep alırız. Hemen hafızlar! durman, Kur'anı azîm okuyup yürüyelim. Ordu: «Derdimize derman Kur'andır, din ve imanımız Kur'andır. İmanla, Kur'anla gidelim» deyup sabaha karip idi ki Serm kenarına gelindi) (1).

Sokullu Mehmed paşanın düşündükleri:

Ordu hareketine devam ile Sava nehri üzerinde bulunan Mitroviça kasabasına geldi. Sokullu Mehmed paşa buradan pâdişaha bir arize daha gönderdi. Bu arizesinde Sokullu, sultan Süleyman'ın bu seferde beraber getirmiş olduğu altın taht üzerine oturarak orada biat resminin icra edilmesini ve mutad olan cülûs bahşışının verileceğini kendi lisaniyle orduya bildirmesinin münasip olacağını arzetti. Bu hususu bizzat bu seferde bulunan müverrih Selâniki şöyle yazar:

(İnşâallah, mağfûrun cenâzesiyle vardığımızda otâğ-ı hümayûn önünde çardâk-ı sâyeban kurulsun, İstanbul'dan gelen yeni taht-ı devlet tuğlar arasına konulsun ki merhum «belki Sultan Selim Hânıma müyesser ola» demiş di.

(1)Selâniki,s ayfa 62.

Erkân-ı devlet sırasıyle yüz sürdüğü vakit kul tâifesi bahşış ve terakkilerinin ecdadınız Kanûnu üzere verileceğini lisân-ı Hümâyûnunuzdan işitmek âdet-i Mukarreleridir. «cümlesi verilsin, makbul-ü hümâyûnumdur» demenizi isterler. Yeniçeriler içinde ricâlullah vardır. Kadimî kanunları mucibince çavuşları ellerini kaldırıp ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman pâdişahlarına duâlar edup cümlesi âmin demek mutâdlarıdır. Hayır ve bereket de bundadır. Badehu cenâze namazı ve tâziyet ifa olunur. Ertesi gün Dîvân içeride kurlarak erkân-ı devlet tehniyet için yüz sürdükte hil'atlar verile». Pâdişahın celp ile reyine müracaat ettiği hoca Ataullah Efendi âkibet-endişlik etmiyerek »Buralara hâcet yok, emr-i cülûs bertaraf oldu. Maksatları hâkimi mahkûm etmektir» demiş. Pâdişah lala Hüseyin paşayı getirip «Sen ne dersin?» diye sual etmiş. O da «İstanbul'da oturup buraya gelmesek ne derlerdi? Bir tedarik dahi mi ederlerdi?» diye cevap vermiş. Müsahip Celâl bey ise «Evvel zamandan beri bir söz işitilirdi: «Âl-i Osman saltanat tahtına geçmez, madem ki kul kılıcı altından geçse...» derlerdi. Vâki imiş. Vâris-i saltanat hazır olunca böyle şeyler dağdağadır» mütââlasını beyan etmiş...» (1)

Bu sırada pâdişahın tahtı, Belgrad yakınında bulunan «Hünkâr Tepesi» denilen yere kuruldu.

Sokullu'nun arizesinden pâdişaha âdeta emir verir gibi bir mâna sezilmektedir. İstanbul'da cülûs vâki olduğuna göre, bir de ordunun önünde ikinci bir cülûsa lüzum gösterilmektedir ve cülûs bahşışı verileceğinin pâdişah tarafından orduya ifadesi istenilmektedir. O günün şartlarına göre belki bu türlü tedbirlere lüzum vardı diye de düşünülebilir. Fakat Sokullu'nun bu tarzı hareketi, daha ilk gününden, zayıf iradeli olduğunu bildiği ikinci Selim üzerinde bir nevi hâkimiyet tesisini de hesaba katmış olduğunu gösterir. Nitekim Sultan Selim de bu düşüncelerle olsa gerektir ki, Sokullu'nun maruzatını yanında bulunan müsahiplerine sormuş, her üçü de bunun lüzumsuz olduğunu delilleriyle ifade etmişlerdir. Bu müsahipler, Yeniçeri ordusunun, pâdişah üzerinde bir nevi tahakkümüne razı olmamışlardır. Cülûs bahşışı, pâdişahın

(1) Selânikî, sayfa 64, 65

bir lûtfu olmalı idi, askerin bunu bir hak imiş gibi cebren almak istemesi, ileride memleket için fena bir gelenek olurdu. Haklı olaiak böyle düşünölmüştü.

Bunun üzerine İkinci Selim, Sokullu'nun maruzatını reddederek «Hünkâr Tepesi» mevkiinde kurulan otağa oturmuştur.

Sokullu, maruzatının reddedildiğini görünce müteessir görünmüş ve yanında bulunan Münşeât sahibi Feridun beye «Biz vazifemizi yaptık. Pâdişah, devlet esrarına vâkıf olmaları reyiyile hareket ederse işler böyle olur. Bilirsin ki askerler mutad olan bahşışın verileceğini bizzat pâdişahın lisanından işitmek isterler..» demişti. Feridun bey de aynı tekliflerin pâdişaha tekrar yazılması için bir yazı hazırlamış idi. Fakat Sokullu ikinci bir arizenin gönderilmesini her nedense istemiyerek: «Olmaz dedi, bir teşebbüs daha yapılamaz. Benim hâlâ sadrâzam bulunduğum neden malûm? Pâdişah, benim yerime istediğini tâyin etmekte muhtar değil midir?»

Bu muhavereleri de yine Selâniki'den hülâsaten alıyoruz:

(Sadrâzam kâtip Feridun beye der ki: «Vezir ve müşir umûr-u mülke müteallik ahval arzedip pâdişah hazretleri başkalarının, reyiyile hareket etse karışıklık zuhur ider. Çünkü gayriler ahvale vâkıf ve esrâra mahrem olamazlar. Hata bundadır. Padişahımız ise müstağni, kimseye söz söyletmez, kimse söylemek te istemez. Kul tâlfesi cülûs zamanı bahşış sözlerini pâdişahıtan işite gelmişlerdir. Bu aralıkta Mehmed lala nice müdârâ etsin! Bakalım ahval-i devlet neye münceer olur?» Feridun Bey «Otâğ-ı Hümâyûna girildiğini tebrik için tezkere yazalım. Serir-i saltanat kurulsun, kul tâlfesi mutâd-ı kadimleri vechile dileyceklerini eylesinler, âkıbet nedamet çekilmesin diyelim.» diyerek kâğıt ve kalem hazırladı. Ancak vezir-i âzam «Biz vezir idüğümüz neden malûm? Câiz ki istediğini istihdam eyleye. Hata eylediniz! demek olur.» diyerek bir şey yazdırmadı.) (1)

(1) Selâniki, sayfa 66

Yeniçeri ordusunun münasebetsiz hareketleri:

Pâdişah «Hünkâr Tepesi» nde kurulan tahta oturmuştu. Ordu da buraya gelmiştir. Güneş doğuşu ile beraber bütün ordu mateme büründü. Bütün vezirler ve devlet ekâbiri başlarına şemleler (siyah örtüler) sardılar. Çavuşlar, çaşnigirler, bütün ağalar karalar giydiler.

(Erkân-ı devlet matem libasiyle şemle sarındı. Solaklar, peykler sorguclarını çıkarıp börkleri üzerine peştemaller sardılar. Çavuşlar, çaşnigirler, sair ağalar karalar, dilsizler çullar giydiler. Cümlesi nâle ve feryat içinde idiler.) (1)

Belgrad ahalişi de mateme iştirâk ediyordu. Bundan sonra Sultan Süleyman'ın tabutunu taşıyan arabayı karşılamaya çıkıldı. Ordu, harp nizamında bulunduğu halde Sultan Selim'in çıkışını beklemekte idi. İkinci Selim, siyah atlastan bir elbise giymiş, başına yine o renkte çuhadan bir kavuk koymuş olduğu halde çadırından çıktı. Cenaze arabasına doğru ilerlerken ellerini kaldırdı, ağılıyarak duâ etti. Sokullu Mehmed paşa pâdişahın koltuğuna girmişti. Hoca Ataullah efendi yanında, vezirler solunda durmuşlardı. Cenaze namazında imamlığı, hâce-i sultânî Ataullah efendi yaptı.

Büyük Türk hâkanının namazı, ilk seferinde zaptettiği Belgrad kalesi önünde kılındı. Namazın hitamında pâdişah yeniden ellerini kaldırarak duâ etti ve sağına soluna selâm vererek çadırına çekildi. İşte bu sırada askerin arasında evvelâ hafiften, daha sonra yüksek sesle ve hiddetli homurtular, yaygaralar başladı. Şu tehdidedici sözler işitiliyordu:

(Bizim kanun-u kadimimize riâyet edilecek idi, bahşişler söylenmiş idi. Nasıl olacak? dediler. Ve vezirlere dönerek: «Niçin böyle yaptınız! Edirnekapısında, yahut saray kapısında siz yine bizim-

(1) Selâniki, sayfa 66

niz» sözlerini söylediler. Padişah, babası evine girer gibi alıp yürüyüverdiğinde «Biz seni avlıyacak yeri biliriz!» diye hayli söylediler.) (1)

Ordunun şu hali çok üzücü idi. Büyük Türk hâkanının cenazesi başında, paradan ve menfaatten başka bir şey düşünmiyen Yeniçerilerin çıkardıkları edepsizce dedikoduların fiilî bir harekete inkılâp etmesi ihtimali vardı.

Binaenaleyh, Sultan Süleyman'ın cenazesi derhal İstanbul'a naklolundu. Cenazeyi dördüncü vezir Ahmed paşa, eski Mısır vâlisi Sofi-Ali paşalar ile, Sultan Süleyman'ın Emir-ahoru Ferhad ağa ve değerli âlim ve Mütasavvıf Nureddin-zâde Muslihiddin Mustafa efendiler nakle memur edildiler ve yanlarına 400 muhafız verildi.

Bu sırada Yeniçerilerin gürültüsü artıyor, tehlikeli bir hal almağa başlıyordu. Hattâ bunlar, Sultan Selim ile birlikte İstanbul'dan gelen Anadolu askerleri hakkında çirkin sözler söylüyorlar, hakaretlerde bulunuyorlar, bu Türk askerlerinin derhal aralarından çıkıp gitmesini istiyorlardı. Devşirme Yeniçerilerin Anadolu Türk askerleri hakkındaki bu hareketleri tahlile ve tetkike değer bir hâdisedir. Nitekim pâdişah, azgın Yeniçerilerin bir hâdise çıkarmalarının önüne geçmek için, maiyetinde getirdiği bu askerleri, ikinci vezir lala Hüseyin paşa kumandasında derhal İstanbul'a gönderdi. Sokullu Mehmed paşa, bütün bu hâdiseler cereyan ederken şayanı dikkat bir sükût muhafaza ediyor, hiç bir harekette bulunmıyordu.

Nihayet İkinci Selim, elde miktarı kâfi para bulunmakla beraber mevcut hazinenin bahşış olarak tevziine razı oldu. Böylece İkinci Selim daha saltanatının ilk günlerinde hem vezir-i âzâmın, hem de Yeniçerilerin arzularına râm olmak mecburiyetinde kaldı. Sokullu, maksadında muvaffak olmuştu.

Adetleri 12300 olan Yeniçeri neferlerinin her birine

(1) Selâniki'den hülâsa edilmiştir.

İkişer bin, 5885 kişilik bölük halkına da biner akçe, derece derece terakkiler, yani zamlar verildi.

Yeniçerilerden üçer akçe alanlar beşerli, beşerlisi sekizerli, sekizerlisi dokuzarlı oldu. Sipahizâdelere, silâhtarlara beşer, sağ ve sol ulûfecilere üçer, saz ve sol gurabâyâ dördei, mutfak ve ahır halkına, cebecilere, topçulara birer, hazine halkına, hâcegâna beşer, sâkirdâna birer akçe terakki verildi.

Buna rağmen Yeniçerileri yine de memnun etmek mümkün olmadı «Kanunumuz üçer bindir, bin akçe dahi sefer in'âmı mukarrerdir!» diye bağırışmağa başladılar. Vezir-i âzam «şimdiki halde hazine müsait değildir. Münasip zamanında verilecektir» diyerek muvakkaten vaziyeti idare etti.

Belgrad'dan İstanbul'a hareket : (31 ekim 1566)

Büyük Türk hükümdarı Kanûnî Süleyman'ın nâşî önünde vukua gelen bu hürmetsizliklerden sonra İkinci Selim ve ordu Belgrad'dan (31 ekim 1566) daİstanbul'a müteveccihen hareket etti. İkinci Selim Belgrad'da 14 gün kalmıştır.

Ordu Semendire ovasına doğru giderken, pâdişahın atının yanında atbaşı beraber olarak Rumeli Kadiaskeri Hâmid ve Anadolu Kadiaskeri Perviz efendiler bulunuyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında içki yasağı mevcuttu. Halbuki İkinci Selim, içkiye fazla düşkünlüğü dolayısıyla «Sarıhoş Selim» ve tarihlerde «Mest» olarak anılırdı. Hakikaten İkinci Selim, saz, eğlence ve içkiye hadinden fazla düşkündü. İki Kadiasker, onun bu iptilâsını hesaba katmayarak yine içkinin, Kanûnî zamanında olduğu gibi yasak olmakta devam edilmesini kendisine hatırlattılar. Onların bu teklifini İkinci Selim, Semendireye varır varmaz her ikisini de azletmek suretiyle cevaplandırdı. Bu suretle Selim'in tahta cülûsu ile birlikte içki yasağı da kalkmış oldu. Sarayda olduğu gibi, sarayı takliden cemiyet hayatında da içki ve eğlenme alıp yürüdü.

Azledilen Rumeli Kadiaskerinin yerine İstanbul kadısı Kadı-zâde Ahmed efendi, Anadolu kadiaskerliğine Bursa kadısı Muallim-zâde Efendi tâyin edildi.

**Kanûnî Süleyman'ın
cenâze merasimi:
(29 Kasım 1566)**

Daha evvel ordu Belgrad'da iken, Kanûnî Süleyman'ın nâşının muhafızlarla İstanbul'a nakledildiğini yazmıştık. Kanûnî'nin nâşı Belgrad'dan 26 ekim günü yola çıkmıştı. Yola çıkışından 34 gün sonra 28 Kasım'da İstanbul'a ulaştı. Bütün devlet erkânı tarafından karşılanarak, yolları dolduran halkın gözyaşları arasında Süleymaniye camiine götürüldü. Burada üçüncü defa cenaze namazı kılındı ve Süleymaniye yanındaki türbesine defnedildi.

Devrin büyük şâiri Bâkî, Sultan Süleyman'ın vefatı dolayısıyla, onun her bakımdan muhteşem olan devrinin bütün azametini tebarüz ettiren meşhur Terkib-i bendini yazdı. Bir kaç mısraını alıyoruz:

Bâş eğdi âb-ı tığine küffâr-ı Engerûn
Şemşir-i gevherini pesend eyledi fireng
Tığin açardı düşmana zahm-ı zebanları
Bahşetmez oldu kimse kesildi lisanları
Şemşir gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları
Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin
Nâkuus yerlerinde okuttun ezanları

**İstanbul'da
Yeniçerilerin ikinci defa
baş kaldırmaları :**

İkinci Selim, ordu ile birlikte Sofya ve Filibe üzerinden İstanbul yakınında Halkalıya (4 aralık 1566) da vâsıl oldu ve oradaki saraya indi. Sokullu Mehmed paşa da buradaki çiftliğine indi. O gece müverrih Selânîki Mustafa efendi ile

Divan kâtibi Gınâyi-Çelebî bir kısım arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a gitmek üzere Halkalıdan ayrılmışlardı. Yolda «Litteroz = Litrova» köyünde, Yeniçerilerin meşaleler yakarak etrafında bir içki masasında toplanıp ertesi gün için bir ihtilâl hazırlığını konuşmakta imişler. Bu konuşmaları işiten Selânikî Mustafa efendi ve arkadaşı derhal geri dönerek tehlikeyi Reis-ül-Küttab Mehmed Çelebî ile Sır kâtibi Feridun beye anlatmışlar, bunlar da meraka düşüp bizzat hâdisenin doğruluğunu tahkik ettikten sonra vezîr-i âzam Sokullu Mehmed paşaya arzetmişlerdir. Fakat gariptir ki, bu ihtilâl ihbarına karşı hükûmet başkanı olan ve bütün sorumluluk üzerinde bulunan Sokullu Mehmed paşa aldırış etmemiş ve en küçük bir tedbir dahi almadığı gibi pâdişaha da haber vermemiştir.

Bu lâkaytlık karşısında ilk hatıra gelen şey, Sokullu'nun, askerin bir ihtilâl çıkarmasını arzu ettiği ve bu suretle pâdişahın müşkül duruma düşerek kendisine muhtaç hale gelmesini istemesidir.

O geceyi Halkalıda geçiren İkinci Selim, güneş doğarken hareket etti. İstanbul'da bulunan kaymakam İskender paşa, Kaptan-ı Derya Piyâle paşa, müftü Ebussuud efendilerle diğer erkân ve ulema heyeti pâdişahı istikbal için İstanbul'dan çıktılar. Etrafta müthiş bir kalabalık vardı. Pâdişah, istikbal için gelenlere ve bilhassa müftü Ebussuud efendinin sarığına elini koymak suretiyle pek fazla iltifat etti. Kısa bir tevakkuftan sonra alay çavuşlarının defalarca «pâdişahım çok yaşa!» sesleriyle tekrar hareket edildi. Yeniçeriler kalabalık halkı itip kakmağa başladılar. Alayın ön tarafı Şehzâde câmiine, eski kışlalara gelince durdu. Tabii arka taraf ta durmağa mecbur oldu. Pâdişah ta Edirnekapısı önünde idi. Vezirler «Ne oluyor?» diye sordular. Asker «yolda bir ot arabası devrilmiş, ilerlemeğe mâni oluyor» cevabını verdi. Bu, Yeniçerilerin bir fesat kurduklarını bildiren alâmetti. Evvelâ Pertev paşa, daha sonra Kaptan Piyâle paşa askere nasihat edecek oldularsa da hakaretâmiz sözler ve hareketlerle karşılaştılar. Selânikî bu sahneyi gayet canlı olarak şöyle anlatır:

(Kalabalıktan harekete mecal yoktu. Aheste aheste Edirnekapısına gelindi. Yeniçeri alayları hariçten kimseyi kendilerine yanaştırmıyarak sıkışmış bir halde yürüyorlardı. Şehzâde câmiî önünde eski odalar başındaki caddede birbirine «Dur a, Dur a!» diye bağırarak bir saatten ziyâde durdular. «Nedir aslı? Yürüyün yoldaşlar!» denildikte «Otluk arabası var» diye cevap verdiler. Sultan Bayezid hamamı önüne geldikleri gibi Pertev paşa «Lâyık değildir yoldaşlar!» diyecek oldu. «Bre masti bacak fitne, bunlar senin kölen midir? Sen serdar mısın ki böyle söylersin?» deyip birisi harbe ile çarptı. Lâkin öldüresiye vurmadı. Attan yıkıldı. Başından mücevvezesi yuvarlandı... Pertev paşanın yere düşmesini müteakip hemen Kaptan Piyâle paşa atıldı: «Ne yapıyorsunuz yoldaşlar? Ayıp değil midir? Yol mudur böyle etmek?» dedikte «Sen bir gemici azeb ağasın. Bize söz söylemek ne yolundur?» diyerek onu da attan yıktılar. Ferhad paşanın dahi atına ve kendisine tüfenk kundağı yetiştirdiler. Vezir Ahmed paşa ile Sokullu avuç avuç altın dağıtarak ve «Lûtfediniz yoldaşlar!» diyerek ırzlarını satın aldılar «yani şereflerini kurtardılar» Birkaç yüz Yeniçeri konuşarak saray kapısına kadar götürdüler.) (1)

Bütün vezirler Yeniçerilerin hakaretlerine uğradıkları ve hattâ pâdişah için dahi ileri geri sözler sarfedildiği halde yalnız Sokullu Mehmed paşaya hiç bir hakarete bulunulmaması, onun selâmetle saray-ı hümayûna kadar ve Yeniçerilerin refakati ile gelmiş bulunması, tahlil edilmeğe, üzerinde durulmağa değer bir hâdise olsa gerektir.

Şimdi yine hâdiseyi bizzat gören müverrih Selânîki'ye bırakıyoruz:

(Yeniçeri ağası Ali Ağa yayan olarak Destimâlini boynuna takıp «Hay meded yoldaşlar! Bana kıydınız, niçin böyle yaparsız Lûtfedin, ihsan edin!» dedikçe Yeniçeriler «Sen bize gerçi sefer yolunda şerhli peksimetler yedirdin, ama yeni pâdişaha ve sadrâzama hazine arttırmak istersen olmaz! Sen de kurtulmazsın, görüsün!» diye cevap verip giderler.

Meğer ileri giden Yeniçeriler, erkânı, yerli yerinden ayırıp takım takım saray avlusuna girmişler. Vezirler dışarıda kalmış ve Bâb-ı

(1) Selânîki, sayfa 72, 73

Hümâyûnu kapamışlar. Bir takımı da vezirleri ihata etmiş oldukları halde pâdişaha müntazır... Zât-ı şâhâne Haseki hamamı önüne geldiği vakit vezirleri, kılıçları bellerinde olarak atlarından indirip pâdişahın huzuruna götürdüler ve: «Eski kanunu vir e, vir e!» diye bağırdılar. Vezirler ve Sokullu Mehmed paşa: «Şevketlû hünkâr, bunlar mübarek lisanınızdan vergilerini işitmeyince müteselli olmazlar. İnâyet ediniz, fitne defolsun!» dediler. Pâdişah tarafından «İçlerinde Türkçe bilir kimse varsa gelsin söyliyelim!» buyuruldu. Lâkin Yeniceriler Pâdişahın huzuruna gelmeğe cesaret edemiyorlardı. Akıbet pâdişah «Cümle bahşış ve terakkileri verilsin, makbulümdür» buyurmalariyle vezirler atlarına bindiler.» (1)

Pâdişahın, askerin bahşışinin verilmesi hakkındaki irâdesi üzerine vezirler atlarına binerek «Elhamdülillah, her iş bitti, hünkâr askerin istediklerine muvafakat etti. Rica ederiz, kapıları açınız!» diye, içeride bulunan askere haber gönderdiler. Fakat içeridekiler «Biz işitmedik» diyerek kapıları açmadılar. İkinci ezanı okununcaya kadar pâdişah ve vezirler dışarıda kaldılar. Ve nihayet Bâb-ı Hümâyûndan içeriye girebildiler.

Sokullu karşısında pâdişahın durumu:

Sokullu Mehmed paşa fitraten tahakkümü, istiklâli seven bir insandır. İkinci Selim ise, yumuşak huylu, zevkine düşkün bir insan olarak tanınmaktadır. İstanbul'da cülûs etmiş olan İkinci Selim'in, ikinci defa Belgrad'a cülûsuna her halde lüzum yoktu.

Sokullu pâdişaha bunu arzettiği vakit Selim, müsahiple-
rinin de reyini alarak bunu reddetmişti. Halbuki Sokullu'nun, zayıf iradeli olarak tanıdığı İkinci Selim'i, daha saltanatının birinci gününden itibaren hâkimiyeti ve nüfuzu altına almak istediği hâdiselerin cereyanından anlaşılmaktadır. İkinci Selim, Sokullu'nun arzusunu reddetmekle, onun tesis

(1) Selâniki'den hülâsaten.

etmek istediği nüfuza karşı mukavemet göstermiş oluyordu. Sokullu'nun bundan sonra, askerın Belgrad'da ve İstanbul'da yaptıkları serkeşliklere, taşkınlıklara tamamen seyirci kaldığı görülmektedir. Bu suretle pâdişah Yeniçerilerin bahşış isteklerine mukavemet ederken, Sokullu bahşışlerin muhakkak verilmesini istiyen bir tavır takınarak ordunun kendisine karşı müzaheretini temin etmiş oluyordu. Ve nihayet saray önünde yeniçerilerin son serkeşlikleri hadd-i mârûfunu aşır bir isyan şeklini alıncadır ki İkinci Selim mukavemetten vaz geçerek askerın isteklerine boyun eğmiş ve böylece aynı zamanda da Sokullu'nun duruma hâkimiyetini kabul etmiş oluyordu.

Sokullu'nun istediği de bu idi. Bundan sonra artık pâdişah tamamen saraya çekilecek, devletin bütün idaresine fiilen Sokullu hâkim olacaktır. Esasen tamamen Yeniçerilere istinat ederek mevkiini sağlamlaştıran Sokullu, Anadolu askerlerini de terhis ederek memleketlerine göndermiş, böylece duruma büsbütün hâkim olmuştur.

Pâdişah, ertesi günlerde Yeniçerilere, evvelce aldıkları ikişer bin akçeden başka biner akçe daha tevzi etti. Bu arada ilk defa ulemâyâ da cülûs bahşışı dağıtıldı.

Asker ve ulemâyâ dağıtılan bu bahşışler ve ihsanlarla hazine boşalmış ve malî bir müzayeka başlamıştı. Fakat bu sırada cülûs dolayısıyla eyâlet vâililerinin ve ecnebî elçilerinin takdim ettikleri hediyelerle hazinenin müzayekası zâil oldu. En kıymetli hediyeleri, Kaptan-ı Derya Piyâle paşanın İtalya seferinden, ve ikinci vezir Pertev paşanın «Transilvanya — Erdel» den getirdikleri ganimetler teşkil ediyordu.

Devlet erkânı arasında tâyin ve aziller:

Daha evvelki bahislerde, Belgrad dönüşünde iki Kadıaskerın azledildiklerini bildirmiştik. Bunlardan açılan Rumeli Kadıaskerliğine, İstanbul kadısı, Kadı-zâde Ahmed Efendi, Anadolu Kadıaskerliğine Bursa kadısı Muallim-zâde Efendi

tâyin edildi. İstanbul kadılığına Mısır'dan mazûl Mevlânâ Hasan bey, Bursa kadılığına, Kütahya kadısı Kapıcı-başı Abdullah Ağa-zâde Molla Çelebi efendi tâyin olundu.

Sakız adasını zaptetmiş olan Piyâle Paşa terfian kubbe veziri oldu. Yeniçeri Ağası Müezzîn-zâde Ali Ağa Kaptan-ı Deryalığa getirildi. Vaktiyle, İkinci Selim tarafından İran'a gönderilen ve orada şehzâde Bayezid'i boğduğu için kuvvetinden kinâye olarak «Zâl» denilen Anadolu beylerbeyi Mahmud paşaya da vezirlik verildi. Vezîr-i âzam Sokullu Mehmed paşa bu arada şahsî düşmanlarını da İstanbul'dan uzaklaştırmagâ ihmal etmedi. Kapıcıbaşı lala Hüseyin paşa ki, pâdişah onu şehzâdeliği zamanından beri yanından ayırmazdı. Sokullu onu da Anadolu beylerbeyliğine tâyin etmek suretiyle pâdişahın yanından ayırdı. Abdülğafur efendi dördüncü defterdarlığa getirildi ve Sultan Selim pek fazla hürmet ettiği hocası Ataullah efendiye, arpalık adıyla 70.000 akçe terakki verdi. Müftü Ebussuud efendinin yevmi tahsisatı da yüz akçe arttırılarak 700 akçeye çıkarıldı. Pâdişah, çok sevdiği ve yanından ayırmadığı nedimi Celâl-zâde'nin yüz on bin akçelik zeâmetine, şâir Hâyâlî'nin yüz bin akçelik zeâmetini de zam etti.

Son hâdiseler dolayısıyla cülûs şenlikleri yapılmamıştı. Pâdişah Ramazan bayramı vesilesiyle, cülûs şenliklerinin yapılmasını Sokullu'ya emretti. Nedense Sokullu pâdişahın bu arzusunu yerine getirmek istemedi. Ve hattâ, böyle bir şeyden vaz geçilmesi için pâdişaha bir arize yazılmasını sır kâtibi Münseat sahibi Feridun beye emretti. Fakat zeki ve dür-endiş bir zat olan Feridun bey: «Ahali, kendilerini idare edeceklerin şiddetlerinden münfail olabilirler, kemal-i hürriyetle izhâr-ı şâdümâniye bırakmak suretiyle halkın memnuniyetinin arttırılması ekseriya mâhirane bir siyaset icabıdır. İrade-i şâhâne Cenabı Hahtan mülhem olduğu için pâdişahın arzusuna karşı gelinmemesi lâzım geleceği. eğer herhangi bir karışıklıktan korkuluyorsa gerekli tedbirler evvelinden alınarak bunların önüne geçilebileceğini» bildirdi.

Şenlikler yapıldı. Hiç bir karışıklık vukua gelmedi. Bu şenlikler vesilesiyle şâirler ve bilhassa Bâkî tarih düşen şiirlerin takdim ettiler.

Malta muhasarasında muvaffakiyetsizliğe uğramış bulunan Kızıl Ahmedli «İsfendiyaroğlu» vezir Mustafa paşa tekaütüğünü ve Hicaz'a azimetine müsaade istedi, müsaade olundu.

Sadrâzam Sokullu Mehmed paşa, şahsi düşmanlarını birer birer ya İstanbul'dan uzaklaştırmakta yahut ta idâm ettirmektedir. İyi bir adam olan ve Sokullu'yu her nedense sevmiyen Hazinesarbaşı Yusuf ağa da Sokullu'nun gadrine uğradı. Bir divan gününde, Sokullu, pâdişaha, istemiye istemiye Yusuf ağanın idamını imza ettirdi. Ve hemen orada Yusuf ağa idâm edildi. (31 mayıs 1568).

Selânîki Sokullu'nun bu kanlı icraatını şöyle anlatır:

(Vezirler arz odasından çıkarken Yusuf ağa hazinesarbaşı gediğinde «mevkiinde» selâm durmuş idi. Vezir-i âzam kaftanı lokmasından «kaftanının bir ucundan» yapışıp kapıcılar kethüdası Gülâbi ağaya da «tut» dedi. O da cüst ü çalak «derhal, çevik ve tetik» tutup cellâtların eline verdi. Aman ve zaman verмейip Kapıcılar odasında boğdular.) (1)

**Cülûs tebriki vesilesiyle
Edirne'ye gelen İran elçisi
Şah-Kuli Hân (16 şubat 1568)**

Sultan Selim, cülûsunu müteakip birkaç ay İstanbul'da kaldıktan sonra Edirne'ye giderek 1567 — 1568 kış mevsimini orada geçirmiştir. Bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı tahtında vukua gelen saltanat değişikliği bütün dünya devletlerini çok yakından alâkalandırıyordu. Osmanlı imparatorluğu ile yakından ve uzaktan alâkası olan bütün devletler, saltanat tebeddülü ve cülûs tebriki için âdeta birbiriyle yarış edercesine Edirne'ye koşmakta idiler. Bu gelen elçiler arasında Almanya imparatorunun, Fransa ve Polonya krallarının, Venedik, Raguza cumhuriyetlerinin ve nihayet Türkiye-ye tâbi prensliklerden Eflâk, Boğdan ve Erdel — Transilvan-

(1) Selânîki sayfa 85

ya pienslerinin elçileri bulunmakta idi. Bilhassa Avusturya sefaret heyeti ile, 16 şubatta Edirne'ye muvasalât eden İran elçisi Şah-Kuli-Hânın aynı günlerde Edirne'de bulunmaları daha ziyade dikkati çekti. Avusturya elçileri uzun zamandanberi Türkiye'de kesif bir faaliyet sarfetmekte idiler. Nitekim bir gün sonra, yani 17 şubat 1568 de Osmanlı - Avusturya sulhu imza edilecektir.

Osmanlı imparatorluğunun biri doğuda, diğeri batıda olan bu iki komşusu ile yani İran ve Avusturya ile uzun yıllardanberi devam edegelen siyasi ve askeri münasebetleri vardı. Kanûnî Sultan Süleyman, 46 yıllık saltanatı zarfında bu iki devletle devamlı mücadele halinde bulunmuş ve her iki devlet de Osmanlı devletinin askeri kuvvet ve kudreti karşısında yorulmuş, ezilmiş idi. Şimdi yeni bir hükümdar tahta geçmişti. İki devletin en büyük endişesi ve merakı, yeni hükümdarın takip edeceği siyasetti. Yavuz gibi bir doğu siyaseti takip ederek İran üzerine mi yüklenecekti, yoksa Avrupa yakasına mı yüklenecekti? Her iki hükûmet de, yeni pâdişahın siyaseti belli oluncaya kadar Türk ordularını kendi ülkesinden uzaklaştırmak için Osmanlı devleti ile derhal bir sulh akdine büyük ehemmiyet vermekte idiler. Bu yüzden ki Avusturya murahhasları Edirne'de idi. Her iki devletin elçileri de on iki sene evvel ilk defa Amasya'da birbirlerini görmüşlerdi. O vakit te bu iki elçi, Osmanlı devleti ile bir sulh aktedebilmek gayesiyle Kanûnî Süleyman'a baş vurmuşlardı. Bu iki elçiden biri Şahkuli-Hân, diğeri de Piskopos Verantius idi.

İran elçisi Şahkuli-Hân, (1 kasım 1566) da, yâni ikinci Selim'in tahta cülûsundan 21 gün sonra Erzurum'a gelmişti. Şahkuli-Hân-ın Türk hududuna geldiği haber alınınca, Erzurum vâlisi elçiyi 8000 kişilik fevkalâde muntazam bir ordu ile karşılamıştı. Vâlinin maiyetindeki askerin 2000 adedinin silâhları altın ve gümüş işlemeli idi. İran elçisi, bu muhteşem Türk askeri karşısında hayretten kendini alamadı.

Elçinin maiyeti halkı da pek kalabalıktı ve bilhassa İs-

tanbul'a götürdüğü hediyeler pek kıymetli şeylerdi. Elçinin maiyeti, kenarları altın işlemeli amâme giymiş (120) Acem asılzadesi ile sırma elbiseli (200) süvari ve (400) tüccardan mürekkepti. Hediyeleri de at, katır ve deveden mürekkep 1700 yük hayvan taşımakta idi. Elçinin bir de mehter takımı vardı. Bu mehter takımında her birini bir devenin taşıdığı beş büyük tabl (davul), beşi uzun ve üçü küçük boru, beş nay, bir düdük, bir tanbur ve daha birçok musiki âletleri vardı. Bu heyet içinde bir org çalgıcısı, bir Neyzen, dört adet de câriye muganniye ve iki Kur'an okuyucu bulunuyordu.

Şâhin hediyeleri şunlardı:

(İki çadır.. Bu iki çadırın sâyebânı altındandı ve kenarları fevkalâde sanatkârane işlenmiş kumaşlardan yapılmıştı. Müzehheb bir Mushaf ve bir şehname, ikisi on miskal (kırk dirhem) ağırlığında iki büyük inci, küçük bir armut büyüklüğünde ve biçiminde bir Bedahşan yükutu, 10,200,000? akçe (yüz altmış bin duka) kıymetinde ipek ve keten kumaşlar.. Bunlar arasında av için öğretilmiş 40 şâhin ile, İran'da öldürülen Osmanlı şehzâdesi Bayezid'in silâhları ve develeri de vardı.

İran elçisi Edirne'de pek parlak bir merasimle kabul olundu. Acem elçi heyetinin geçişini pâdişahın dâveti üzerine, Almanya imparatorunun, Fransa ve Lehistan krallarının, Venedik ve Raguza cumhurlarının elçileri seyretmişlerdir.

Pâdişah, elçinin mihmandarlığına, hazır cevaplığı ile tanınmış olan mahremi şâir Şemsüddin paşayı tâyin etmişti. Bunun sebebi, Acem elçisinin de zeki ve nüktedan bir adam olmasından dolayı idi. Nitekim elçi Edirne'ye girdiği sırada altın ve gümüşler içinde, rengârenk elbiseler giymiş Türk askerlerini görünce Şemsi paşaya nüktedanlık ederek:

«Şu muhteşem görünüş bir düğün alayına benziyor.» demişti. Şemsi paşa derhal yetiştirdi: «Evet dedi, Çaldıran'da Taçlı - Hanımı gelin götüren bu askerdir!»

Elçi sadrâzam ile mülâkata gideceği sırada müteassıp bir kimse tarafından üzerine silâh atıldı. Elçiye bir

şey olmadı ise de maiyetindekilerden biri yaralandı. Sadrâzamın emriyle suikastçı yakalanıp idâm edildi.

Elçi vezîr-i âzam ile diğer vezirlere kıymetli kumaşlardan mürekkep hediyelerini takdim etti. Üç gün sonra, yine muhteşem bir merasimle huzur-u şâhâneye kabul olundu. Pâdişaha itimatnâmesini takdim etti. Pâdişah elçiye iltifat etti. Selânîkî bu sahneyi şöyle anlatır:

(...Pâdişah-ı Süleyman Hâşem «Şah hazretlerinin hali iyi mi, hoş mu?» buyurup gayri kelâm olmadı. Satvet-i Şehinşâhî havfından elçi Hân'ın, daha nutka mecâli kalmayıp çıktı.) (1)

Şâhın hediyelerini 43, elçinin hediyelerini 10 deve götürüyordu. Şâhın itimatnâmesi, gayet tumpuraklı kelime ve cümlelerle yazılmış ve gayet uzundu. Hammer, bu itimatname için: «... Bu itimatname şu itibarla Şark saraylarının diplomatik evrakı arasında yegâne bir âbidedir...» der.

(Bu itimatname, Reis Sarı - Abdullah efendinin mec-mûa-i Münşeatinde yazılı olup büyük kıtada kırk dokuz varak teşkil eder.) (2)

Sultan Selim, sefire, masrafları için hazineden yevmi 500 duka tâyin etti ve Osmanlı devleti ile İran arasında mevcut evvelki ahitname esaslarına göre yeni bir ahitname tanzim edildi.

Bu suretle İran sarayı, yeni Türk sultanının, İran üzerine bir sefer açması ihtimalini önlemiş olmakla, korkulu bir rüyadan kurtulmuş oldu.

Osmanlı - Avusturya sulhu (17 Şubat 1568)

Szigetvar seferi ile, fiilen 1562 Osmanlı - Avusturya sulhu bozulmuştu. Sulhun bozulmasından en ziyade telâşa düşen Almanya imparatoru Maksimilien idi. Yeni Türk sulta-

(1) Selânîkî, sayfa 94

(2) Hammer, altıncı cilt, sayfa 204

nının da, babasının siyasetini takip ederek Avrupa içerilerine sefer yapması ihtimali mevcuttu. Böyle bir hal, zaten Kanûnî Süleyman'ın birbiri üstüne indirdiği darbelerle bitap bir hale gelmiş olan Almanya imparatorluğu ve Avusturya için felâketli olurdu. Yeni hükümdarın, doğuya mı, batıya mı teveccüh edeceği malûm değildi. Bu tehlikenin önüne, ancak yeni bir sulh muahedesi ile geçilebilirdi. Bu düşünce ile, her vakit olduğu gibi sulh talebi, Almanya imparatoru Maksimilien'den geldi.

Szigetvar fethinden sonra da hudut boylarında iki taraf arasında yine yer yer bazan oldukça ehemmiyetli çarpışmalar vuku bulmakta idi.

İmparator Maksimilien'in üç elçisi «Antoine Verantius, Christophe Teuffenbach, Albert de Wysz» isimlerindeki şahıslardı. Bunlar yedi aydanberi fasılalarla müzakereler yapmakta idiler. 1 eylülde bu üç elçi Edirne'de pâdişahın huzuruna kabul olundular.

Daha evvel, yapılacak olan sulh muahedesi müzakerelerinde kolaylığa mazhar olabilmek için elçiler vezir-i âzama 4000 duka, dört gümüş kupa, ve bir saat hediye etmişlerdi. Elçilerin diğer devlet erkânına takdim edecekleri hediyeler şunlardı: «İkinci vezir Pertev paşaya 2000 duka ve iki altınlu kupa ile bir saat, üçüncü vezir Ferhad paşaya 1000 duka ve iki gümüş kupa, diğer üç vezire senevî biner thaler, baş tercüman İbrâhim'e 500, ikinci tercüman Mahmud'a 300 thaler, diğer bir takım şahıslara da ceman 2000 thaler» yine bu arada, Osmanlı sarayında garip bir nüfuzu olan ve bu bakımdan siyasi işlerde rol oynamakta bulunan yahudi Yasef Nasıye de 2000 duka vermeğe memur edilmişlerdi.

Müzakereler karşılıklı bir anlaşmaya vardığı bir sırada, iki taraf siyasilerinin bazı hususlardaki ısrarları, aylardan beri olgun bir hale getirilmiş olan müzakerelerin kesilmesi tehlikesini yarattı. İki tarafın ısrar ettikleri meseleler şunlardı: Türklerin Tata ve Veszprem'in, imparatorun da Baboecsa ve Berencz istihkâmlarının yıkılmasını istemeleri idi. Sokullu Mehmed paşa bilhassa Eğri dağından itibaren

birbirini takip eden Szolnok, Hatvan, Füleke, Vigles, Levenç, Gran, Çoka'ya inerek Rinya ırmağına kadar bütün ahalinin imparatora vergi vermekten muaf tutulmalarını, bunların yalnız pâdişaha haraç vermelerini istiyordu.

Muahede maddeleri kararlaştırıldıktan üç gün sonra vezir-i âzam Avusturya elçilerine üç teklifte daha bulundu. Bu teklifler de şunlardı:

1 — Muahedeye, Fransa, Venedik ve Polonya'nın dahil edilmesi,

2 — İmparator Maksimilien'in, pâdişahın dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman olduğunu bir hususî madde ile beyan etmesi,

3 — İki devlete ait köylülerin taksimi meselesinin, defterdar Halil'in tanzim eylediği vergi defterlerine göre tesviye edilmesi.

Avusturya elçileri, ilk iki maddeyi kabule yanaşmadılar. Üçüncü madde için de, işin hususî bir komisyona bırakılması suretiyle bir hal çaresi bulundu. Vezir-i âzam bu şekli kabul etti. Fakat buna mukabil vaktiyle Kefe'ye sürülmüş olan bir Avusturyalı tercümanın iadesini reddetti.

Muahedenin müzakeresinin sona erdiği ve imza merasimine sıra geldiği günlerde Edirne'ye bir «Transilvanya—Erdel» heyeti de sadrâzamı ziyarete geldi. Sadrâzam Erdel elçilerine büyük bir hüsn-ü kabul gösterdi. Avusturya ile aktedilen muahedenin imza merasiminde Erdel elçileri de hazır bulundular.

8 senelik bir müddet için aktedilen bu sulh ahitnamesi bazı ilâveleriyle «1 Haziran 1562» yılında aktedilen muahedenin hemen hemen aynı mahiyettedir. İşbu muahede 25 maddelikti.

1562 de aktedilen muahedenin ihtiva ettiği hükümler altıncı cilt kitabımızın 157 nci sayfasında mevcuttur. Muahedenin esas maddeleri şöyle hülâsa edilebilir:

«Almanya imparatoru her sene Türkiye'ye 30.000 Macar

altını vergi verecek, bu vergiyi getirecek olan heyet pâdişaha 20 altınlı kupa, iki veya üç saat, vezir-i âzama da 2000 duka hediye takdim edecektir, Osmanlı devleti imparatorun Macaristan, Dalmacıya, Hırvatistan ve Eskiavyonya'daki arazisine, Avusturyalılar da Osmanlı idaresindeki araziye ve himayede olan Eflâk, Boğdan ve Erdel sınırlarına riâyet edecekler, her iki hükümet de hudut boylarında haydutluklara müsaade etmiyecek ve bunları şiddetle cezalandıracak, eşkiya, hırsız ve kaçaklar yakalanarak iki tarafca da iade edilecek, iki devlet arasında vukua gelecek hudut anlaşmazlıkları, Osmanlıların Budin vâlisi ile Avusturya'nın Macaristan vâlisi arasında görüşülüp halledilecek, Avusturya devleti de diğer devletler gibi İstanbul'da mukim elçi bulundurabilecek, iki devlet arasında harp çıktığı takdirde elçiler hapsedilmeyip memleketlerine dönmelerine müsaade edilecek...»

YEMEN MESELESİ :

İkinci Selim zamanında Yemen isyanı ve istirdadı işi yıllarca sürmek suretiyle devletin başına büyük bar gaile açmıştır. Yemen harekâtı sırasında, harekâta memur edilen vezir ve kumandanlar arasındaki geçimsizlikler, çekememezlikler de olmuş ve harekâtın sür'atle neticelenmemesinde bu gibi hallerin de tesiri olmuştur. (Taaz ve San'a'nın zaptı, Yemen vukuatı hakkında, altıncı cilt kitabımızın 249 uncu sahifesinde malûmat vardır.)

San'a şehri 12 şubat 1546 tarihinde Özdemir paşa tarafından zaptedilmişti. Daha evvel, Mısır Kölemenlerin elinde iken Yemen yerli reisler elinde ve anarşi halinde idi. Yavuz'un Mısır'ı istilâsından biraz evvel Mısır sultanının kumandanı «Emir İskender» Yemen'de bulunuvordu. Mısır'ın Türkler tarafından zaptı üzerine Mısır vâililiğine getirilen Hayrbay, İskender beyi, Osmanlı hâkimiyetini tanımak şartıyla Yemen'de bırakmıştı. Hattâ hutbe de Yavuz namına okunmuştu. Fakat Yavuz'un vefatı üzerine İskender bey bu taahhüdünü unuttu. Fakat Kemal bey isimindeki bir zabıt İskender'in başını keserek Mısır'a gönderdi. Osmanlıların Yemen işi ile alâkaları bu suretle 1521 senesinde başlamış oldu.

1538 yılında Hadım Süleyman paşa Hind seferine memur edilmişti. O sırada Yemen, Emevî neslinden olduğunu iddia eden «Benî Tahir» sülâlesinden «Âmir-ibni-Dâvud» adında bir emirin elinde idi. Aden de bu emirin elinde bulunuyordu. Yine bu sırada Zebîd emiri Şerefeddin ile Âmir arasında bir mücadele mevcuttu. Emir Âmir Kızıldenizden bir donanma ile Hind seferine çıkan Hadım Süleyman paşadan yardım istemişti. Hadım Süleyman paşa, görüşmek üzere davet ettiği Âmir'i yakalatarak derhal iâdm ettirerek Aden muhafızlığına ümeradan Behram beyi tâyin etmişti. Süleyman paşanın bu çirkin ve zalimane hareketi, Yemen ve umumiyetle Arabistan ülkesinde çok fena bir tesir yaratmıştı.

Bu suretle Aden bir Türk sancağı şekline getirildi. Hadım Süleyman paşa Hind seferinden dönüşte Kızıldenizde Hudeyde'nin güneyine tesadüf eden Zebîd sahillerini de mülhakatı ile beraber zaptederek bütün bu havaliyi bir vilâyet haline getirdi ve Adem ile Zebîd'in birleşmesiyle husule gelen vilâyete eski Gazze sancak beyi Mustafa beyi tâyin etti. (13 mart 1539)

Mustafa beyden sonra Yemen beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed paşanın kardeşi Üveys paşa getirildi. «Üveys paşa» Yemen imamı Şerefüddin ile oğlu Mutahhar arasındaki anlaşmazlıktan istifade ederek hudutlarını genişletti ve 12 şubat 1546 da Taaz şehrini zaptetti.

Daha sonra Yemen beylerbeyliğine meşhur Özdemir paşa tâyin edildi. Habeş fütûhâtıyla meşhur olan Özdemir paşa, Osmanlı tarihlerinde «Mutahhar-Beng» denilen, ve Yemen imamı Şerefüddin'in oğlu olan «İmam Mutahhar» ın elinde bulunan San'a kalesini 23 Ağustos 1547 de zaptetti. 1554 yılına kadar Yemen'de kalan Özdemir paşa bu tarihte istifa edip İstanbul'a gitti.

Özdemir paşadan sonra «Neşşar veya Saksâğan Mustafa paşa», Kara Şahin Mustafa paşa, Mahmud paşa, Rıdvan paşa Yemen beylerbeyliklerinde bulundular.

Bütün bu vâliler, devamlı olarak Zebîd imamı Mutahhar ile uğraşmak zorunda kalmışlar ve nihayet imam ile, Osman-

lı hâkimiyetini tanımak şartıyla bir sulh akdetmişlerdir. Fakat beylerbeyi Mahmud paşa ile, Rıdvan paşa arasındaki anlaşmazlık kötü neticeler doğurmuştur. Rıdvan paşa, mevcut sulhu bozarak vâililik arazisini genişletmek hevesine kapılmış, muvaffak olamamış, eskisinden daha kötü şartlarla bir sulh akdine mecbur kalmıştır. İstanbul'a giden Mahmud paşa, halefi Rıdvan paşanın vâililik arazisini küçültmek suretiyle ondan intikam almak sevdesiyle, İstanbul'daki devlet erkânını, Yemen'i iki eyâlete ayırmak lüzumuna ikna etmiştir. Bu yeni şekle göre Yemen'in sahil boyunda ovalık kısmını teşkil eden ve Tihâme denilen kısım merkezi Zebid olmak üzere «Yemen beylerbeyliği» adını almış, Yemen'in Cebel, yani dağlık kısmını teşkil eden yerler de, merkezi San'a olmak üzere «San'a beylerbeyliği» adını almıştır.

İkiye ayrılan bu memlekete Yemen beylerbeyi olarak Hasan paşa, San'a beylerbeyi olarak da Murad paşalar tâyin edilmiştir. Yemen'in ikiye ayrılmasıyla, Türk kuvvetleri de ikiye ayrılmış bulunduğu için her iki paşanın kuvveti azalmış ve imam Mutahhar bu vaziyetten istifade ederek hücum geçerek Murad paşayı, vukua gelen bir muharebede mağlûp ve şehit etmiş ve müteakiben de San'a'yı zaptetmiştir. (16 ağustos 1567). Osmanlı kuvvetlerinin dağınlılığından sür'atle istifadeye kalkışan Mutahhar, müteakiben Taaz, Aden, Habb, Mokha gibi kaleleri de zaptetmiş ve böylece, büyük emeklerle elde edilen Yemen hemen hemen tamamen elden çıkmıştır. Yalnız Zebid havalisi Osmanlı devleti elinde kalmıştır. Mutahhar'ın Zebid arazisine de saldırmağa başlaması üzerine Hasan paşa, kuvvetlerinin azlığını düşünerek İstanbul'dan acele yardım istemek zorunda kalmıştır.

Divan-ı Hümâyûn, Yemen'in elden çıkması karşısında telâşa düşerek mazulen Kahire'de bulunan Özdemir oğlu Osman paşayı San'a beylerbeyliğine tâyin etti. (16 Aralık 1567) O sırada Mısır valisi Koca-Sinan paşa idi. Divan-ı Hümâyûn, Özdemiroğlu Osman paşanın tâyini de kâfi görmiyerek, o sırada Şam beylerbeyi olan Lala Mustafa paşayı vezaret pâyesiyle ve tam salâhiyetle Yemen harekâtı için serdâr tâyin etti. Böylece San'a vâlisi Özdemiroğlu Osman paşa ile, Ye-

men beylerbeyi Hasan paşa, Lala Mustafa paşanın emrine verilmiş oldu.

Bu Lala Mustafa paşa, Kanûnî Süleyman zamanında Şehzâde Selim ile Bayezid'in arasında bir takım entrikalar çevirerek, Selim'in veliahtlığını temin eden, ve şehzâde Bayezid'in İran'da dört oğlu ile birlikte öldürülmesine sebep olan devşirme vezirdir ve bu hizmeti yüzünden de, hükümdar Selim'in iltifatgerdesidir.

Lala Mustafa paşa yeni vazifesine bir türlü başlamamaktadır. Hattâ bu yeni vazifesine tâyininden sonra daha 4,5 ay Şam'da kalmıştır. Bu müddet zarfında Mısır vâlisi Koca Sinan paşanın İstanbul'a, Yemendeki son zayıatın, Yemen'in iki idarî bölgeye ayrılmasından dolayı vukua geldiğini bildirmesi ve bu mütalâanın İstanbul tarafından haklı görünmesi üzerine, Yemen tekrar birleştirilerek vâliliğine, Özdemiroğlu Osman paşa tâyin edilmiştir (28 Nisan 1568). O güne kadar «Yemen beylerbeyi» ünvanını taşımakta olan Hasan paşa da Zebîd muhafızı olarak kalmıştır.

Serdarlığa tâyin edilen Şam vâlisi Lala Mustafa paşa, dört buçuk ay sonra Kahire'ye gelmiş, fakat, Yemen beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Özdemiroğlu Osman paşa da hazırlıklarının ikmali ile meşgul olarak hâlâ Yemen'e gitmiyerek Kahire'de kalmıştı. Mısır vâlisi Koca Sinan paşa da, Yemen seferi için hazırlıklara yardım etmesi İstanbul'dan kendisine müteaddit defalar emredildiği halde bu yardımı hakkiyle ifa etmemiştir. Çünkü Sinan paşa ile Lala Mustafa paşanın arasında müthiş bir düşmanlık vardı. Bu düşmanlığın sebebi daha gerilerdedir.

Kanûnî Süleyman zamanında şehzâde Bayezid İran'a kaçarken, Erzurum beylerbeyi olan Ayas paşa —ki bu Sinan paşanın kardeşidir— şehzâde Bayezid'e yardım etmişti. Sonradan Ayas paşa, Lala Mustafa paşanın tezvir ve iftiralarıyla idâm edilmiştir. İşte Sinan paşa ile Lala Mustafa paşanın ralarındaki düşmanlığın sebebi budur. Lala Mustafa paşa, şehzâde Bayezid meselesindeki hizmetinden dolayı İkinci Selim tarafından çok iltifat görmektedir. Bu yüzden

de Sokullu Mehmed paşa onu kendisine rakip saymakta, bir punduna getirip ondan kurtulmağı düşünmektedir.

Mısır vâlisi Koca Sinan paşa, Lala Mustafa paşa ile arası iyi olan Özdemiroğlu Osman paşadan da hoşlanmadığı için, durmadan onu da İstanbul'a şikâyet ederek nihayet İstanbul'dan getirttiği emirler mucibince Osman paşanın bir kaç bin asker ve 17 gemi ile hemen Kızıldenize açılmasını temin etmiştir.

Lala Mustafa paşa bir türlü, düşmanı olan Mısır vâlisi Koca Sinan paşadan istediği askerî yardımı alamadığı için Yemen'e gitmekten çekinmekte idi. Ve bu yüzden üç aydan beri Kahire'de beklemekte idi. Onun bu hareketsizliğini Sinan paşa İstanbul'a durmadan şikâyet etmekte ve Yemen'e gitmek istememekle suçlandırmakta idi.

Nihayet İstanbul, Lala Mustafa paşayı serdarlıktan azletti. Onun yerine de Yemen serdarlığına Koca Sinan paşayı tâyin etti. Zaten Sinan paşanın maksadı da bu idi.

Lala Mustafa paşa İstanbul'a geldikten bir müddet sonra, altıncı vezir olarak kubbe vezirliğine tâyin edildi. O sırada beşinci vezir de Zal-Mahmud paşa idi. İkinci Selim, kendisinin saltanatını temin eden bu iki entrikacı adamın hizmetlerini böylece mükâfatlandırmış oluyordu.

Özdemiroğlu Osman paşanın Yemen fütûhâtı:

Daha evvel de yazdığımız gibi, Mısır'da birbirini çekiştirerek bekliyen ve bir türlü Yemen harekâtına geçemiyen üç paşadan —Bu üç paşa Mısır vâlisi Koca Sinan paşa, Yemen serdarı Lala Mustafa paşa, Yemen beylerbeyi Özdemiroğlu Osman paşadır — Özdemiroğlu Osman paşa 17 gemi ve 3 - 4 bin skerle Süveyş'ten kalkarak Cidde'ye geçmiş, burada ordusunu ikiye ayırmış, süvarileri karadan, piyadeleri gemilere bindirerek Hudeyde'ye götürmüştü. Filo kumandanı Hayreddin Hızır beydi.

Osman paşa Yemen'e varır varmaz Zebid halkı, muha-

fız Hasan paşanın zulmünden yana yakıla şikâyet ettiler. Osman paşanın yaptığı tahkikat bu şikâyetlerin doğruluğunu meydana çıkardığı için Hasan paşayı muhafızlıktan azletti.

Hasan paşa da, Özdemiroğlunu hiç sevmiyen Mısır vâlisi Koca Sinan paşaya dehâlet etti. Bundan sonra Özdemir oğlu Osman paşa derhal harekâta başladı. Esasen çok cesur ve değerli bir kumandandı. Önce, 1546 yılında zaptedildiği halde 1567 yılında elden çıkmış olan Taaz'ı geri almak için harekete geçti. Taaz, on aydan beri Zeydîlerin elinde idi. Osman paşa Taaz'ı istirdat etti (1568). Bundan sonra da Yemen'in en müstahkem mevkilerinden biri olan Kahire kalesini muhasara etti. Muhasara sür'atle neticelendirilemedi. Bu sırada İmam Mutahhar da büyük bir ordu ile Osman paşanın kuvvetlerine saldıрмаğa başladığı için paşa, iki düşman arasında kalarak çok müşkül bir duruma düştü. Hem kuvvetinin azlığı, hem iki kuvvetli düşman ateşi arasında kalmış olmasına rağmen, son kurşununu atıncaya kadar ve hattâ erzaksızlıktan aç kalıncaya kadar mukavemetten vaz geçmedi.

Koca Sinan Paşa
Yemen serdârı :
(5 Ocak 1569)

Bu sırada Mısır vâlisi Koca Sinan paşa, Yemen serdârlığına tâyin edilmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Sinan paşa, süratle Mısır'dan hareket ederek karadan evvelâ Taaz'e gelmiş ve oradan da, Kahire kalesi önünde çok müşkül bir durumda bulunan Özdemiroğlu Osman paşanın yardımına yetişmiştir. Bu yardım kuvveti üzerine imam Mutahhar, durumun kendi aleyhinde olduğunu hesaplıyarak harbe devamdan vaz geçerek kaçmıştır. Kahire kalesi de (3 mayıs 1569) da Osmanlı ordusuna teslim olmuştur.

Kahire kalesinin zaptı, iki paşa arasındaki rekabetin, geçimsizliğin birdenbire ve fazlasiyle alevlenmesine sebep olmuştur. Koca Sinan paşa, kalenin kendi kuvvetleri geldikten sonra zaptı ve Osman paşanın büyük bir tehlikeden kur-

tarılması keyfiyetini istismar ederek halâskâr tavrı takınmış, onun bu hali, mağrur ve haysiyetine düşkün olan Osman paşaya çok dokunmuştur. Bu yüzden Osman paşa, Koca Sinan paşaya karşı soğuk bir tavır takınmış ve hattâ ordusunu serdarın ordusuyla birleştirmegi reddederek ayrı bir ordugâh kurmuştur. Esasen, Özdemir oğlunun bir müddet evvel Zebîd muhafızlığından azlettiği Rus asıllı Hasan paşa da, Koca Sinan paşayı durmadan Özdemiroğlu aleyhine kışkırtmaktadır.

Serdâr sıfatiyle büyük salâhiyetlere mâlik olan Koca Sinan paşa, iki defa, görüşmek üzere Osman paşayı davet ettiği halde Osman paşa bu davetlere icabet etmemiştir. İhtimal ki Osman paşa, serdârın, salâhiyetlerine dayanarak kendisini öldürtmesi ihtimali karşısında bu davete icabet etmemiştir. Çünkü serdâr Koca Sinan paşanın salâhiyetleri arasında, kendisine İstanbul'dan gönderilen tuğralı ve içi yazısız fermanlar da vardır. Serdâr bu boş fermanlara, dilediği adamın adını yazmak suretiyle idâmına hüküm verebilirdi. İşte Özdemiroğlunu kuşkulandıran bunlardı. Fakat, bir askerî harekât sahasında, iki kumandanın birbirine karşı bu kadar itimsiz olması da işlerin yürütmesine muhakkak ki engel olurdu. Koca Sinan paşa bu durum karşısında Özdemiroğlunu Yemen beylerbeyliğinden azletti. Osman paşa da, Mısır'dan aldığı askerleri Sinan paşaya iade ederek kendi kuvveti ile İstanbul'a gitti.

Özdemiroğlu Osman paşa İstanbul'a vardığı vakit, vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa, Osman paşayı şehre sokmadı, paşa surların dışında çadırlarda perişan bir halde beklemeğe başladı. Mevsim kıştı ve havalar çok sertti.

Bereket versin bu sırada pâdişah İkinci Selim Edirne'den İstanbul'a gelirken bu çadırları gördü. Yanında bulunan Lala Mustafa paşa bu çadırları pâdişaha göstererek:

«Bu çadırlarda oturan, Osman paşa kulunuzdur ki, babası, babanız merhum sultan Süleyman zamanında devleti Yemen ve Habeş gibi iki vilâyetin fethi ile büyülmüştür. Osman da aynı yolda gittiği halde her hizmetinden mahrum edi-

lerek böyle şiddetli bir mevsimde kar ve yağmur altında kalmıştır» dedi.

İkinci Selim bu acı sözler karşısında üzüntü duymuş ve ertesi günü Özdemiroğlu Osman paşayı Basra beylerbeyliğine tâyin etmiş ve hattâ, Sokullu Mehmed paşanın kindarlığını bildiği için ona da: «Sakın azletme!» şeklinde ihtarda bulunmuştur.

Sokullu Mehmed paşa, kendisine rakip saydığı Lala Mustafa paşayı hiç sevmezdi ve bu yüzden Lala Mustafa paşanın dostlarına da düşman gözüyle bakardı. Sokullu, devlet idaresinde hiç bir vezirin kendisiyle rekabete girişmesine tahammül edemez ve bilhassa pâdişah üzerinde nüfuz sahibi olmasına tahammül edemez, bu devlet mekanizmasının kilit noktalarına daima akrabalarını ve dostlarını yerleştirirdi.

**Aden müstahkem
mevkiinin yeniden zaptı:
(15 Mayıs 1569)**

Aden, coğrafi ve iktisadi mevkii bakımından büyük ehemmiyeti olan bir mevki idi. İlk defa bu mühim mevki, Hadım Süleyman paşanın Hind seferi sırasında 1538'de Osmanlıların eline geçmişti. Birkaç kere el değiştiren Aden, imam Mutahhar'ın son isyanı sırasında 1567'de de Zeydileri tarafından alınmıştı.

Koca Sinan paşa, Yemen'de esaslı olarak yerleşebilmek için, Umman denizi kıyısında olan bu mühim mevkii tekrar elde etmek üzere Mısır kaptanı Kurdoğlu Hayreddin Hızır beyi bir filo ile gönderdi, kendisi de kara ordusuyla hareket etti. Kale kumandanı «Kasım-ibni-Şuvay» adında bir Zeydi Arap şeyhi idi. Fazla bir mukavemet göstermeden teslim oldu. Amiral Kurdoğlu kendisine çok iyi muamele etti. Fakat bu Arap şeyhi, Kurdoğlunu öldürtmek üzere bir fedai göndermek alçaklığında bulundu ise de, rivâyete nazaran Kurdoğlu bu suikastçıyı bir yumrukta öldürmüştür.

Sumatra Seferi:

Osmanlı imparatorluğu XVI ncı asırda hakikî bir cihan imparatorluğu idi. Osmanlı pâdişahları da, hem maddî kuvvet ve azamet ve hem de Halife-i Müslimin sıfatları ile bütün İslâm âleminin yegâne mercii idi. Bu asırda dünyada mevcut İslâm ve Türk devletlerinden hiç birisi Osmanlı devleti kadar büyük ve şümullü bir kuvvete malik değildi. Ve Türk devletleri içinde, Haçlı ruhu ile hareket ederek İslâm âlemine karşı sonsuz bir kin ve gayız ile saldırılarda bulunan Hristiyan Avrupa devletlerine karşı, İslâm âlemini koruyan yegâne devlet de Osmanlı Türk sultanlığı idi.

Tarih şahittir ki, eğer Osmanlı imparatorluğunun, Türk milletinin insanı şaşırtan kahramanlıkları, fedakârlıkları olmasaydı Asya ve Afrika'da İslâm milletlerinin durumu, çok feci olur ve hristiyan hücumları karşısında İslâm hâkimiyeti ve sınırları çok gerilere atılırdı. Ve hiç tereddüt etmeden iddia edilebilir ki, hristiyan Avrupa millet ve devletlerinin Türk unsuruna karşı asırlardan beri devam edegelen kin ve garezi de bu yüzdendir.

Avrupa kaynaklarında ve Avrupa milletlerinin kafalarında yaşattıkları «Türklerin istilâcı ve mütecaviz» oldukları iddiaları, boş ve mesnetsiz bir efsaneden ibarettir. Bilâkis da-ima mütecaviz olan Papalar ve hristiyan âlemi olmuştur. Milyonluk Haçlı ordularını şarka davet eden İslâmlar ve Türkler olmamıştır. Anadolu'da Türklerin öz yurtlarına saldıran ve İslâm ülkelerinde yüz kızartıcı zulüm ve vahşetler irtikâp edenler bu haçlı ordularıdır. Türkler ancak, bu haksız ve çılginca saldırılar karşısında meşru müdafaa haklarını kullanmışlar, istilâlara göğüs germişlerdir.

Eğer Türkler olmasaydı, papaların hâkimiyeti cihanşümul olacaktı! Bütün dünya hristiyan olacaktı!

İşte hristiyan Avrupa'nın Türklere karşı olan hiddet ve şiddetinin, kininin yegâne sebebi Türkleri bir türlü affedemelerinin sebep ve hikmeti budur.

XVI ncı asırda Osmanlı pâdişahları, bütün dünya İslâm devletlerinin tehlike karşısında himayesine sığınabilecekleri, yardım bekliyeabilecekleri yegâne hükümdarlardı.

XVI ncı asırda Büyük Okyanus ile Hind Okyanusu arasında bulunan Sumatra adası ile, Asya'nın güneyinde bulunan Malaka yarımadası ve bir takım küçük adalar, «Açe» müslüman sultanlığının hâkimiyeti altında idi. Bu adalar, çok zengin tabii kaynaklara maliktiler. Hint denizinde uzun yıllardanberi faaliyette bulunan ve bu denizde kuvvetli filoları olan Portekizliler, bu zengin mıntakaya da göz dikmişler, Açe müslüman sultanlığının istiklâlini tehdit etmeğe başlamışlardı. Bu sırada Açe sultanı, «Sultan Alâüddin-Şah» idi.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın son yıllarında, Açe sultanı Alâüddin-Şah, Portekiz tazyiki karşısında, İslâm âleminin büyük halifesinden yardım istemek üzere vezir Hüseyin isminde birisini bir nâme ile Kanûnî'ye göndermişti. Bu nâmesinde top, topçu, silâh ve askeri mütehassıslar ve bilhassa istihkâm mühendisleri istiyordu. Fakat elçinin İstanbul'a gelişi, Sultan Süleyman'ın son seferi olan Szigetvar seferine çıkışı zamanına rastladığı için, bu yardım talebi üzerinde durulamamıştı.

İkinci Selim tahta çıktığı vakit, hem pâdişah, hem de Sokullu Mehmed paşa, ciddî olarak bu mesele üzerinde durmaya başlamışlardır. Bu yardım talebi ile, Açe sultanı, Osmanlı hâkimiyetini kabul ediyordu.

Maalesef Yemen isyanı yüzünden, İkinci Selim'in ilk günlerinde de bu mesele ele alınamadı. Yemen meselesi 1569 yılına doğru biraz yoluna girdikten sonra İkinci Selim, Alâüddin - Şâhın mektubuna bir nâme ile cevap verdi. Öyle anlaşıyor ki bu mektuplaşmalar teaddüt etmiştir. Bu nâmelerinde İkinci Selim, Ace sultanına karşı, bir metbuun tâbiine karşı kullandığı kelimeleri kullanıyordu ve meselâ:

«Ahval her neye müncer olursa olsun bildiresiniz ve sonra orada bulunan askerler hakkında ferman-ı şerifim ne veçhile sadır olursa mucibince amel eyliyesiniz.» şeklinde emirler veriyordu.

Şu hale nazaran Osmanlı hâkimiyeti, Avrupa, Asya, Afrika'dan sonra, Okyanus denizleri üzerinde de satvet ve kudretini hissettiriyor demektir.

Devlet, bu uzak sefer için, Kızıldeniz kaptanı Kurdoğlu Hayreddin Hızır beyi memur etti. Bu değerli amiral, Aden fethinden sonra 17 ve bir rivâyete göre 22 gemi ile hareket etti. Beraberinde 50 - 60 kadar muhtelif usta, birçok top, asker, silâh ve mühimmat da götürdü. Yalnız bu yardımın kat'i miktarı hakkında esaslı bir malûmat yoktur. Sumatraya giden bu Türk mütehasıs ve askerlerinden birçoğu geriye dönmiyerek orada kalmışlardır. Rivâyete göre, İkinci Selim tarafından Sultan Alâüddin'e gönderilen Türk bayrağı, son zamanlara kadar mukaddes bir emanet olarak mevki ihtiramda muhafaza edilmiştir.

**Yemen harekâtının devamı
ve San'a'nın geri alınması:
(26 Temmuz - 1569)**

Son Osmanlı zaferleri, Taaz, Kahire ve Aden şehirlerinin sür'atle istirdadı, âsi Zeydî kuvvetleri üzerinde büyük bir korku yaratmıştı. Bu korku ile San'a şehri de âsiler tarafından tahliye edildiği için Koca Sinan paşa kuvvetleri tarafından, Yemen'in merkezi olan bu çok mühim şehir de (26 temmuz 1569) tarihinde Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

**Kevkeban kalesinin zaptı
ve Yemen sulhu :
(18 Mayıs 1570)**

Kevkeban kalesi, o güne kadar Zeydî'lerin elinde kalmış ve dokuz aydan beri muhasara edildiği halde zaptı mümkün olmamıştı. Fakat Türk kuvvetlerinin şiddetli tazyiklerine daha fazla mukavemet imkânı da kalmamıştı. Zeydî imamı Mutahhar, mukavemetin beyhude olduğunu görerek sulh yapmak mecburiyetinde kaldı. (18 Mayıs 1570) tarihinde aktedilen bu anlaşmaya göre Yemen iki kısma ayrılıyor, bir kısmı

doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyetine geçiyor, bir kısmı, Osmanlı hâkimiyetini tanımak şartıyla imam Mutahhar'a bırakılıyordu. Anlaşmanın esas hükümleri şunlardır:

(Evvelce Osmanlı hâkimiyetinde bulunan yerlerin hepsi yine Türklerin elinde kalacak, o güne kadar teslim olmamış olan Habb kalesine İmam Mutahhar hiç bir yardımda bulunmayacak, imamın elinde bırakılan bölge de dahil olmak üzere bütün Yemen'de sikke ve hutbe pâdişah namına olacak.)

Bu müsalehadan sonra artık, yıllardanberi devam eden ve çok Türk kanına mal olan Yemen meselesi halledilmiş oluyordu. Serdârın vazifesi sona ermiş demektir. Behram paşa Yemen beylerbeyi tâyin edilmişti. 21 Mayıs 1570 te Zebîde gelen Behram paşa, eski Yemen vâlilerinden Kara Şahin paşanın küçük oğlu ve Rıdvan paşanın kardeşidir.

Behram paşa hâlâ mukavemet etmekte olan Habb kale-sini de şiddetli bir top ateşinden sonra zaptetmekle Yemen-de sükûnu ve istikrarı iade etti.

Behram paşa, o güne kadar Yemen'in merkezi olan San'a'yı terkederek Kahire şehrini merkez ittihaz etmiştir.

Serdâr Koca Sinan paşa, bu Yemen fütûhâtından sonra «Yemen Fâtîhi» olarak şöhret bulmuştur. Sinan paşa 1 Mart 1571 de Yemen'in cenubundaki Mokha limanından maiyeti ile birlikte gemilere binerek evvelâ Cidde'ye çıkmış, Hac et-tikten sonra İstanbul'a gelmiş, hizmetlerine mükâfaten de yedinci vezir olmuştur.

Cüveyş ve Don - Volga kanalları düşünce ve teşebbüsü:

Osmanlı imparatorluğu, tam zamanında, dünya ölçüsün-de neticeler doğuracak olan iki muazzam fikir üzerinde durmuş, fakat ya hâdiselerin zorlaması veyahut ta Türk ve İs-

lâm âleminin istikbali bakımından fevkalâde hayatî olan bu düşüncelerin ehemmiyetinin lâyikeyle kavranamaması neticesi olarak bu teşebbüslere ciddi olarak devam edilmemiş, ilk teşebbüsler takip olunmamıştır.

Hind ve Okyanus denizlerinde Türk hâkimiyetini temine yarıyacak olan Süveyş kanalının açılması fikri ile, ileride Osmanlı imparatorluğu için en büyük tehlike olacağı aşikâr olarak görülen Moskof ilerleyişine karşı esaslı bir tedbir olarak Don - Volga kanalının açılması teşebbüsü her nedense ikinci derecede bir iş gibi alınmış, başlangıçta işin ehemmiyetiyle mütenasip kuvvetler sevkedilmediği gibi, muvaffakiyetsizliğe uğramasından sonra da büsbütün unutulup gitmiş ve bir daha ele alınmamıştır.

Süveyş mintakasında Akdenizle Kızıldenizi birbirine ulaştıracak olan bir kanalın açılması fikri önce Yavuz Selim zamanında düşünülmüştü. Osmanlılar tarafından Mısır kıtasının fethi ile, Osmanlı hâkimiyeti Kızıldenize ve Arabistan yarımadasında hâkimiyet tesisi dolayısıyla de Umman denizine doğru genişleme istidadını göstermişti.

Portekizliler, daha evvel Umman ve Hind denizlerinde ticaret filoları ve daha sonra harp filolarıyla bir hegemonya kurmak için büyük gayretler sarfetmekte idiler. Portekizlilerin Hindistan taraflarında nüfuz sahalarını genişletmeleri ve bu denizlerde ticaret yapan Müslüman gemicilerine insafsızca zulümler yaparak onları ticaretten menetmeleri, en kudretli bir İslâm devleti olan Osmanlı imparatorluğunun gözünden kaçamazdı.

Yavuz Selim zamanında Süveyş kanalının açılması fikri, Portekizlilerin Hind denizindeki faaliyetlerine karşı, Akdeniz Osmanlı filosunun kolayca Kızıldenize aktarılabilmesi bakımından düşünülmüştü. Fakat kısa süren Selim zamanında bu, ancak bir düşünceden ileri gitmedi ve fiilî sahaya geçmedi.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı devletinin Doğuda ve batıda, karada ve denizde büyük mücadelelere

girişmesi yüzünden bu proje dikkate alınmadı. Vâkıa Umman ve Hind denizleri kıyılarında bulunan İslâm tüccar ve devletlerinin Portekizlilere karşı himayesi ve Portekizlilerin bu denizlerden atılması teşebbüsü ciddi olarak bu devirde ele alınmadı değildir. Portekizlilerle girişilecek mücadele için Kızıldenizde bir Hind donanması teşkil edildi. «Hind kaptanlığı» ihdas edildi.

Hadım Süleyman paşa, Piri Reis, Seydi Ali Reis gibi değerli denizcilerimiz Umman ve Hind denizlerinde Portekizlilerle mücadele ettiler. Fakat bu mücadeleler, Portekiz hâkimiyetinin bu denizlerden sökülüp atılmasına kâfi gelmedi. Bilâkis güney denizleri siyasetimiz yavaş yavaş zindeliğini kaybetti.

İkinci Selim'in tahta çıkmasıyle, Kanûnî'nin son yıllarında Sumatra ve Malaka ada ve yarımadalarında icray-ı hükûmet eden Açe İslâm sultanlığı tarafından yapılan yardım talebi ele alınarak Okyanusa Kurdoğlu Hayreddin Hızır bey kumandasında 17 veya 22 gemiden mürekkep bir filo ile mühimmat ve mühendisler gönderildi ise de, Süveyş kanalını açma teşebbüsü fiili sahaya çıkarılmadı. Belki bu sırada Don-Volga kanalı meselesinin de mevzuubahis olması ve Kıbrıs seferinin açılması gibi hâdiseler, böyle büyük bir tesebbüse girişmeğe engel olmuştur. Halbuki, eğer imkânlar müsait olsa ve devletçe mevzuun ehemmiyeti tamamen kavranmış olsaydı da bu düşüncenin arkası bırakılmıyarak kana acılabilmiş olsaydı, Osmanlı devletinin iktisadî durumu ve Akdeniz ticareti bambaşka bir yönde inkişaf ederdi.

Volga - Don kanalı:

Bu hayati teşebbüs, Süveyş kanalına nisbetle, devletçe daha ehemmiyetli telâkki edilmiştir. Bunun sebebi ise aşikârdır. Volga - Don kanalı projesi, Moskof genişlemesinin, Türk âlemi ve bilhassa Osmanlı devletini tehdit eder bir istikamet almasının görülmesi üzerine ele alınmıştır.

İkinci Selim zamanında Rus Çarı «Müthiş» adıyla anılan «Dördüncü İvan» idi. O sırada Hazar denizinin kuzey ve

kuzey - batı kıyılarında, Volga boylarında Cengiz bakiyelerinden Kazan ve Astarhan hanlıkları bulunmakta idi. Moskof Çarlığının en büyük emeli, evvelâ, hânedan kavgalarıyla her gün biraz daha yıpranan bu Türk hanlıklarını ilhak ederek Rusya ovasına ve Hazar denizine ve daha sonra Kırım Hanlığını zaptederek Karadenize inmekti. Fakat, Karadeniz sahilleri, kuvvet ve kudretinin en yüksek devrinde bulunan Osmanlı imparatorluğunun elinde bulunduğu için başlangıçta Karadeniz üzerindeki ihtirasını belli etmekten çekinmekte idi.

Kırım Hanlığı, 1475 te Türk hâkanı Fâtih Sultan Mehmed'in ve Osmanlı devletinin himayesine girmekle, Moskof Çarlığının istilâsından uzun asırlar kendini kurtarabilmiştir.

Kazan ve Astarhan hânlıkları büyük Altınordu devleti bakiyelerindendir. Altınordu devleti geniş Rus ovasına tamamen hâkimdi. Ve bu kuvvetli İslâm devletinin taziyi altında Moskova prensliği inkişaf edememekte idi. Fakat Timurlenk'in, esaslı hiç bir sebep olmaksızın, sırf istilâ ve tahakküm hırsını tatmin için 1391 - 1395 yılları arasında Altınordu İslâm devleti üzerine yaptığı müthiş hücumlarla bu devleti yıkınca, Rusya ovasında, Moskova prensliği için sür'atle genişleme fırsatı zuhur etmiş oldu. Bu kuvvetli İslâm devleti Timur'un darbeleri altında yıkıldıktan sonra, onun hâkim olduğu geniş sahalarda bir takım hânlıklar teşekkül etti. Bunlardan başlıcaları Kazan ve Ecerhan hanlıkları idi. Hânedan kavgalarıyla her gün biraz daha yıpranan bu iki İslâm devleti üzerinde Moskova prensliği ile Kırım hanlığının gözleri vardı.

Altınordu Türk Moğol hâkimiyetinden kurtulan Moskova prensliği, XVI ncı asırda bu prensliğin başında bulunan ve korkunç lâkabiyle anılan «dördüncü İvan» imparator mânasına gelen «Çar» ünvanını da alarak iddia ve ihtiraslarını büsbütün arttırmıştı.

Dördüncü İvan, Volga ve Hazar kıyılarındaki dağınık ve kuvvetten düşmüş Türk - Moğol devletlerini birer birer ortadan kaldırmakta güçlük çekmedi. 1552 de, 150 top ve 150

bin kişilik bir ordu ile Kazan'ı zaptettiği gibi ahalisini de kâmilten kılıçtan geçirdi.

Ejderhan hânlığı Moskova'ya biraz daha uzakta ve Hazar denizinin kuzey - batı sahilleri ile Kırım Hânlığı arasındaki topraklara sahipti. Dördüncü İvan, bu hânlığa da saldırmakta gecikmedi. 1554 te bu hânlığı ortadan kaldırdı. Kısa bir müddet içinde iki İslâm hânlığını ortadan kaldırmakla Moskova Çarlığı, Rusya ovasının doğusunda ve güneyinde birdenbire çok geniş arazi elde etmişti. Arazi elde etmekten daha mühim olarak ta bilhassa Ejderhan hânlığını ilhak etmekle Hazar denizi kıyılarına sahip olmuş bulunmasıdır. Bu suretle Moskof Çarlığı Hazar denizi kıyılarına inmekle İran devletini kuzeyden tehdit edecek bir duruma girdiği gibi, Kafkas'lara da yaklaşmış ve bilhassa Karadenize inmek ümidi artmıştır.

Dördüncü İvan'ın Çarlığı, Kırım Hânlığının elinde bulunan Karadeniz kıyısındaki Azak şehrine artık pek uzak değildir. Fakat, Çar Osmanlı himayesinde bulunan Kırım Hânlığına hücum etmekten çekinmektedir. Çünkü o sırada Osmanlı devleti, kuvvet ve kudretinin en üstün olduğu yılları yaşamaktadır.

Osmanlı devlet adamları, kuzey hudutları üzerinde cereyan eden bu hâdiselerden gafil değillerdi. Moskof prensliğinin sistemli ilerleyişini her halde endişe ile takip etmekte idiler. Ejderhan seferi denilen ve aynı zamanda Don - Volga kanalının açılmasını hedef tutan sefer, bunun delilidir. Fakat bu kadar mühim ve muazzam bir işin başarılabilmesi için yapılan harekâtın kısırlığı, ve sonuna kadar takip edilmeyişi, mevzua lâayık olduğunu ehemmiyetin verilmediğine de delil sayılabilir.

Osmanlı devlet adamları Hazar denizine dökülen Volga nehri ile Azak denizine dökülen Don nehrinin birer dirsek teşkil ederek birbirlerine en ziyade yaklaştıkları bir noktada, iki nehir arasına bir kanal açmak suretiyle bu iki nehri birleştirmeyi düşünmüşlerdi. Böyle bir ameliyeye teşebbüsten beklenen faydalar hakikaten büyüktü. Bunları şöyle hülâsa edebiliriz:

1 — Bu kanal açıldığı takdirde Türk kuvvetleri Karadenizdeki Türk gemileri vasıtasıyla hem süratle ve hem de daha kolaylıkla Hazar denizine nakledilebilecektir. Böyle olduğu takdirde de Hazar kıyıları Türk hâkimiyeti altına girecek ve tabiatıyla Ruslar bu bölgeden uzaklaştırılmış olacak ve Rusların ileride Karadenize inmek projelerinin tahakkukuna mâni olunmuş bulunacaktır.

2 — Kuzey Kafkasyanın, yani Hazar denizi ile Azak denizi arasındaki arazinin Türkiye'ye ilhakı kolaylaşacak.

3 — Ejderhan hânlığını eline geçiren Rusya, Kırım hânlığını kuzeyden ve doğudan kuşatmış durumdadır. Bu mıntakanın ele geçirilmesiyle, Rusların Kırım hânlığını tehdit etmelerinin önüne geçilmiş olacak.

4 — Hazar kıyılarına ve kuzey Kafkasya'ya yerleşecek olan Osmanlı devleti, İran devletini kuzeyden ve batıdan kuşatmış olacaktır. Bu takdirde de İran'ın bundan sonra muhtemel tecavüzleri önlenmiş ve İranla yapılacak herhangi bir askerî çatışmada stratejik üstünlük elde edilmiş olacaktır. İran'ı böyle bir tazyik altında bırakacak olan Osmanlı devleti, batıda Avrupa'ya karşı daha serbest hareket edebilecektir.

5 — Kuzey Kafkas'lara, Hazar kıyılarına, Don ve Volga sahillerine yerleşecek olan Osmanlı kuvvetleri, o havalide dağınık bir halde yaşayan Türk ve Tatarlarla temas temin edecek ve onlar üzerinde hâkimiyet tesis ederek Rusya ovasına daha emin bir şekilde hâkim olabilecektir.

6 — Bu havalinin Osmanlı devleti eline geçmesiyle, Orta Asya müslümanlarının Hac farizelerini ifa etmeleri için müşkülattan kurtulmaları temin edilmiş olacak, böylece aynı zamanda halife olan Osmanlı hükümdarlarının İslâm âlemi üzerindeki dinî nüfuzları artacaktır.

7 — Bu teşebbüsün bir de iktisadî cephesi vardır. Orta Asya Türk ticaret kafileleri emtialarını Hazer'in kuzeyinden Azak ve Kefe limanlarına naklederler, batı ile bu yoldan ticarî münasebetlerde bulunurlardı. Ve bu yüzden Azak ve

Kefe gümrük muamelesi, devlete mühim bir gelir temin ederdi. Rusların «Astrahan - Ejderhan» hânlığını ilhak etmeleriyle Osmanlı devletinin bu avantajı da kaybolmuş oluyordu. Rusların Hazar denizine inmeleri, Orta Asya Türkleri üzerinde çok acı tesir yaratmıştı.

Şu saydıklarımıza göre, Volga - Don kanalının açılması, Osmanlı devleti ve Orta Asya Türk âlemi için zarurî ve hayatîdir. Nitekim, Rusların Ejderhan hânlığını ortadan kaldırmaları üzerine Harizm hânı Hacı Mehmed bey Hân, Moskofların bu havalıyı elde etmelerinden şikâyetle yegâne ve en kuvvetli Türk hükümdarı ve İslâm halifesi olan Osmanlı pâdişahına müracaat etmiştir. Harizm hükümdarının bu şikâyet ve yardım talebini havi mektubu 1567 de İstanbul'a gelmiştir. Harizm Hânı, Müslümanların Hacca gitmek için zorluk çektiklerinden, Hac yolunun Küffar eline düştüğünden, en büyük İslâm devleti ve halifesi sıfatıyla Osmanlı pâdişahının buna bir çare bulmasından bahsediliyordu.

Osmanlı hükûmeti, bu müracaati ehemmiyetle dikkate almış görünmektedir. Çünkü Harizm hânına verilen cevapta (Kazan ve Ejderhan hânlıklarının Moskofların eline düşmelerinin sebepleri sorulmakta, ve o havalinin fethine karar verildiği bildirilmekte ve bu suretle Don - Volga kanalının açılması işinin ele alındığı) anlaşılmaktadır.

Don - Volga kanalının açılması projesi ilk defa Kanûnî Sultan Süleyman zamanında 1563 te Semiz Ali Paşanın vezir-i âzamlığı sırasında mevzuubahis edilmiş, fakat Avusturya meselesi ve Malta seferi gibi dış gaileler yüzünden üzerinde durulamamış olsa gerektir. Binaenaleyh bu fevkalâde mühim teşebbüsün, ilk defa Sokullu Mehmed paşa tarafından düşünüldüğü hakkındaki rivâyetler doğru olmamak icabeder. Fakat, bu teşebbüsün fiilî olarak Sokullu Mehmed paşa zamanında ele alındığı muhakkaktır. Bu mevzua dair Peçevî ve Kâtip Çelebi'deki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, o devirde Moskofların cenuba doğru sarkmaları tehlikesi karşısında umumî bir teyakkuz husule gelmiş, devlet erkânı ve fen adamları arasında Don - Volga kanalı meselesi, günün mev-

zuu olmuştur. Mevzuun ehemmiyetini, pâdişah İkinci Selim de takdir ettiği anlaşılmaktadır. Kanal hakkındaki bu umumî görüş, Sokullu Mehmed paşa tarafından benimsenmiş, değerlendirilmiş ve fiilî harekete geçilmiştir.

Hammer «Kefe Sancak beyliğine tâyin olunan Şikk-ı Sâni defterdarı Çerkes Kasım bey bu büyük işi birinci derecede düşünmüş ve idaresine memur olmuşlar» (1) demektedir. ise de, bu teşebbüsün bir tek adamın düşüncesi olmadığı muhakkaktır.

Ejderhan seferi (1569)

Don - Volga kanalı işi, İkinci Selim zamanında ve 1567 tarihinde esaslı olarak ele alınmıştır. Bu mühim meseleye karar verildikten sonra vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşanın ve Divan-ı hümayûnun, komşu devletlerle mevcut ihtilâflı meseleleri halletmeğe ehemmiyet verdiği görülür. Bu cümleden olarak zaten Osmanlı devleti ile sulh yapmağa teşne olan ve sulh talebi kendilerinden gelen Avusturya ile 1568 şubatında sekiz senelik bir sulh aktedildiği gibi, İran'la da aynı şekilde sulh muahedesi yenilenmiş ve yine Lehistan'la da sulhun devamı temin edilmiştir.

Doğudan ve batıdan gelebilecek tehlikeler bu şekilde bertaraf edildikten sonra Ejderhan seferinin hazırlıklarına başlanmıştır. İlk iş olarak, Kefe Sancak beyliğine tâyin olunan, ve o havali hakkında geniş bilgiye mâlik olan Şikk-ı Sâni Defterdarı Çerkes Kasım paşa, derhal hareket etmiş ve kanal hakkında mütehassıs mühendisler tarafından yapılan tetkiklerin neticesini bir raporla İstanbul'a bildirmiştir.

Bu rapora göre, iki nehir arasındaki en dar yerin tesbit edildiği ve bu mesafenin deniz mili ile «altı mil» olduğu görülmüştür. Bu en dar yer olarak bulunan mevkiin neresi olduğu ve kanal kazılmasına hangi noktadan başlandığının kat'i olarak bilinmemektedir.

(1) Hammer, altıncı cilt, sayfa 213

Alınan rapora göre Sokullu Mehmed paşa kanalın kazılmasına başlanmasına karar vermiştir. Harp harekâtı için lâzım gelen mühimmat, hafriyat için kazma, kürek, çapa ve saire hazırlandıktan ve sefere memur edilen asker de ihzar edildikten sonra bunları yüklenen gemiler (4 ağustos 1569) perşembe günü İstanbul'dan Karadenize açılmışlardır. Bu sevkiyatın bir kerede mi, yoksa iki partide mi gönderildiği hakkında kat'i bir bilgi yoktur. Filo kumandanının Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali paşa olduğu anlaşılmaktadır. Bu filo ile gönderilen kuvvetlerin 5000 Yeniçeri, 5 veya 6 bin amele, alay beyleri kumandasında 20 - 30 bin sancak askeri ve sipahi ile, mütehasıs mühendislerden mürekkep olduğu tahmin olunmaktadır. Aynı zamanda yeni gemiler inşası için Kefe sancak beyine emir verildiği gibi, bu gemilerin inşasına nezaret etmek üzere İstanbul'dan hassa reislerinden Hızır reis te gönderilmiştir. Kefe'de miktar-ı kâfi mühimmat ve erzak depo edildi. Kefe Sancak beyi Kasım paşa, harekât için lâzım olacak miktarda erzak bulunmadığını arzettiği için, Anadolu Çorum sancak beyi zahire tedarikine memur edildi ve bunlar Kefe'den «Azak» kalesine gönderildi.

Bir taraftan kanal hafrine başlanırken, diğer taraftan da Ejderhan'ın zaptı için ordu hazırlanmakta idi. İki iş beraber yürütülecekti. Bu şehrin zaptı için sevkedilen ordunun kumandanlığını Çerkes Kasım paşa yapacaktı.

İstanbul'dan gönderilen kuvvete, Kırım Hânı Devlet-Girat da 30 - 40 bin kişilik bir kuvvetle iltihak etmiştir. Ayrıca, İstanbul'dan, asker ve amele tedariki için Niğbolu, Silistre, Amasya, Canik, Çorum ve Köstendil sancak beylerine emirler verilerek askerleriyle birlikte, Çerkes Kasım paşanın emri altında toplanmaları bildirilmiştir.

Bütün bunlardan sonra Kefe, Balıklava, Menkûp, Tamen halkı arasından da çok miktarda ücretli amele yazılmış, Eflâk ve Boğdan'dan da amele ve asker gönderilmiştir.

Rivâyete göre bu kuvvetler «Katchalinsk» de birleştikten sonra Ejderhan üzerine hareket etmişlerdir. Azak'ta depo edilmiş olan mühimmat ve bilhassa toplar 500 kişilik bir

kuvvetin himayesinde Don nehri boyunca sevkediliyordu. Hareket sırasında beş altı bin amele ile hafriyata ait âlât ve edevat ve bir miktar muhafız, kanal mıntakasında bırakıldıktan sonra geride kalan kuvvetler Ejderhan üzerine yürümüşlerdir.

Türk kuvvetleri bu hazırlıkları yapar, tamamlar ve harekete geçerken Moskof Çarı «Dördüncü İvan» da boş durmamıştı. Daha kendisini Osmanlı devleti ile bir muharebeye tutuşacak kadar kuvvetli görmemesine ve böyle bir muharebe vukuundan çekinmesine rağmen yine de ihtiyaten prens Serebianow kumandasında 20 bin kişilik bir kuvveti amelelerin kazı işlerine mâni olmağa memur etmiştir.

Çar Dördüncü İvan, tek başına Osmanlı devleti ile başa çıkamayacağına kani olduğu ve Osmanlı harekâtına da mâni olmak istediği için kendisine yardımcıları aramakla meşguldü. Bu hususta kendisine yardımı olabilecek iki devlet vardı. Biri İran, diğeri Kırım...

Moskof Çarı, Türklerin bu teşebbüslerinin, onları Hazar'ın kuzey ve batı kıyılarına sahip edeceğini, bu suretle İran için yakın bir tehlikenin mevzuubahis olduğunu bildirerek İran Şahı ile bir ittifak akdine çalıştı.

Böyle bir hal Osmanlı devleti için zararlı olurdu. Sokulu Mehmed paşa derhal Van mıntakasından Anadolu Beylerbeyi emrinde büyükçe bir kuvvet toplanmasını emretti. Aynı zamanda, daha evvel Osmanlı pâdişahının yardımını talep eden Türkistan Hânı da İran sınırlarında hazırlığa başladı. Bu suretle İran'ın muhtemel bir hareketinin önüne geçildi. Moskof Çarı da, hazırlıklarına rağmen Türklerin Ejderhan muhasarasına fiilen müdahale etmekten çekindi.

Fakat Moskof Çarı, bu Türk teşebbüsünün sekteye uğratılması için Kırım Hânını daha müsait buldu. Moskof Çarı, Kırım Hânı ile gizliden gizliye muhabere ediyordu. Bu muhabere neticesinde Çar, Kırım Hânı Devlet-Giray'ı kanal hafriyatı aleyhine kandırmağa muvaffak oldu. «Eğer bu kanal kazılırsa, Türk kuvvetleri Hazar denizine kolayca ulaşabilecek, Kırım tamamen Osmanlı çenberi içine girecek, ve

istikbalde Kırım, istiklâlini tamamen kaybedecektir» şeklindeki Çarın telkinatına Kırım Hânı Devlet-Giray iyice inandı ve kanal hafriyatının akamete uğraması için meş'um bir rol oynadı.

Rivâyete göre kanalın üçte biri kazılmıştı. Fakat bu müddet zarfında da kış mevsimi yaklaşmakta bulunmuştu. Kırım Hânı bundan istifade ederek amele ve asker arasında gizli ve sinsi bir propaganda faaliyetine girişti. Deniliyordu ki:

«...Buralarda kış mevsimi dokuz ay sürer, yaz mevsiminde de geceler ancak üç saat kadardır. Bu yüzden yatsı ve sabah namazları arasında uyku zamanı kalmaz. Kış mevsiminde soğuk o kadar şiddetli olur ki, taşlar bile çatlar...»

O sırada zaten soğuklar da başlamıştı. Bu meş'um şayialar amele ve askeri heyecana ve korkuya düşürdü. Bir an evvel buralardan kurtulup gitmeği düşünmeğe, söylenmeğe başladılar. Çerkes Kasım beyin bütün tedbirleri suya düştü. Askeri ve ameleyi, kışı Ejderhan önünde geçirip gelecek sene baharında yeniden harekâta başlamak hususundaki gayretleri boşa gitti.

Bu halde artık geri çekilmekten başka yapacak şey kalmamıştı. Eylûl sonlarına doğru muhasara kaldırıldı. Dönüş hareketi çok felâketli oldu. Bozkırlarda soğuk ve fırtınadan büyük zayıat verildi. Toplarla mühimmatın mühim bir kısmı toprağa gömüldü.

Rivâyete nazaran Karadenizde de fırtınaya tutulan gemilerden birkaçı batmıştır.

Bu suretle, belki Osmanlı devletinin tarihinde en mesut bir neticenin alınmasını temin edecek olan büyük tesebbüs, Moskof Çarının ve bilhassa Carın telkinlerine uyarak kanal hafriyatına mâni olan ve ordunun geri çekilmesinde baslıca âmil olan Kırım Hânı Devlet-Girat'ın tesiriyle akim kalmış oldu.

Volga - Don kanalı teşebbüsünde Sokullu Mehmed paşanın büyük hissesi olduğu muhakkaktır. Fakat mevzuun

ehemmiyeti ile mütenasip olacak şekilde, daha büyük bir ordu göndermemesi, ordunun başına otoriter ve harp meydanlarında yetişmiş namdar kumandanlar tâyin etmemiş olması da zikre şâyandır.

Bu sefer için büyük masraflar yapılmış olduğu meydandadır. Fakat alınan tedbirlerin noksanlığı yüzünden bütün emekler boşa gitmiş oldu. Bu hayırlı teşebbüsün boşa gitmesi, pâdişah İkinci Selim'i de çok müteessir etmiş görünmektedir. Hattâ Peçevî'nin anlattığına göre Sokullu Mehmed paşaya:

— Cümle masârif ve zaiyat görülüp senden tazmin olunmalıdır!. şeklinde itapta bulunmuştur.

Fakat, bizzat İkinci Selim'in de bu teşebbüsün akamete uğramasında elbette büyük mesuliyeti vardır. Nitekim bu hususu Kâtip Çelebi şöyle ifade etmektedir:

«... Küçük adamla büyük işe mübaşeret câiz değildir. Maslâhatın münasip ser-kârı gerek. Zikrolunan hususa bir pâdişah varıp zamaniyle mübaşeret etse ancak uhdesinden gelebilir ve bu makule işler sâhib-i himmet pâdişah işidir. Vüzera ve serdârlar kârı değildir.»

Kâtip Çelebi şu ifadesiyle, ordularının başında huduttan hududa koşan Kanûnî Sultan Süleyman ve onun devrini hasretle yâdetmektedir. Ne yazık ki İkinci Selim'le ordularının başından ayrılmıyan pâdişahlar devri de tarihe karışmıştır.

KIBRİS SEFERİ VE FEHTİ

(1570 — 1571)

Kıbrıs'ın fethi ile neticelenen büyük seferi, birkaç sayfaya ayırarak mütalâa etmek doğru olur.

1 — Kıbrıs adasının tarihçesi,

A — Coğrafi durum.

B — Tarihi safhalar,

C — Venediklilerin durumu.

2 — Kıbrıs seferinin sebepleri:

A — Bu sefer hakkında İkinci Selim'in kanaati ve hakiki sebep,

B — Bu sefer hakkında vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşanın kanaati,

C — Jozef Nassi

3 — Seferin tafsilatı ve fetih, Osmanlı idaresinde Kıbrıs

I

KIBRİS ADASININ TARİHÇESİ

A — Coğrafi durum:

Kıbrıs, doğu Akdenizin en büyük adasıdır. (35° 41 — 34° 33') şimal arzları ve (34° 35 — 32° 20') doğu tul daireleri arasındadır. Sahillerinin uzunluğu 782 kilometredir. Doğudan batıya uzunluğu 227, kuzeyden güneye genişliği ise 97 kilo-

metre olup, mesahası 9251 kilometrekaredir. Kıbrıs'ın kara-ya en yakın mevkii, kuzeyinde Kormakiti burnudur. Bu burnun ile, Anadolu'nun Anamur burnu arasındaki mesafe ancak 71 kilometredir. Suriye'ye olan mesafesi ise Andreas burnu ile Lâzkiye'nin kuzeyinde Re's İbni Hâs arasında 98 kilometredir.

Kıbrıs adası tabii teşekkülü bakımından aynen Anadolu'ya benzer, Kıbrıs adası da, Anadolu gibi batıdan doğruya doğru uzanır. Üzerindeki dağlar, Anadolu dağlarına paralel olarak uzanır. Ada arazisi, biri güneyde yüksek ve geniş bir kitle, diğeri kuzeyde dar ve ince bir sırt ve bunlar arasında doğu - batı istikametinde 100 kilometre uzunluğunda ve 15 - 20 kilometre genişliğinde bir alçak saha, ova uzanır.

Adanın iklimi, tam bir Akdeniz iklimidir. Yazları sıcak ve kurak, kışları, ise ılık ve yağışlı geçer. Kar, ancak dağların yüksek noktalarında görülür. İlk çağlarda Kıbrıs'ın yalnız dağları değil, ovalarının da çok kesif bir orman ile kaplı olduğu bilinmektedir. Bu çağlarda Kıbrıs, bakır ve gümüş madenleriyle de meşhurdur. Şimdi ormanlar ancak dağlarda kalmıştır. Ovaları Akdeniz makileri ve zeytinlikler kaplar. Kıbrıs'ta her türlü hububat, meyva, sebze ve sanayide kullanılan nebatlar yetiştirilir. Bağları ve bu bağlardan istihsal edilen üzüm ve şarabı meşhurdur.

Kıbrıs adasının jeolojik durumu, ârızaların istikametleri, toprağının cinsi, onun tamamen Anadolu'nun bir parçası olduğunun en bariz delilidir. Tabiatın bir ve beraber olarak yarattığı bu adanın tarihi kaderi de hep Anadolu ile alâkalı olmuştur. Ve öyle olması da tabiidir.

Kıbrıs adası, Ege denizi kıyıları, Anadolu kıyıları, Suriye ve Mısır arasında tarih boyunca devam edegelen deniz seferleri bakımından daima ön safta bir ehemmiyet almıştır.

2 — Tarihi safhalar:

Kıbrıs'ın, çok eski devirlerdenberi meskûn olduğu muhakkaktır. Aynı zamanda devir devir medenî safhalar geçirmiştir. Bu eski çağlarda Kıbrıs'ın hemen tamamen Anadolu-

nun ve Anadolu'da yaşayan unsurların tesiri altında kaldığı da bilinmektedir. Yakınlığı dolayısıyla ikinci derecede Suriye ile alâkalıdır. Kıbrıs, ilk çağlarda Akdenizin gemici milletlerinden olan Fenikelilerin pek erken dikkatini çekmiş, gemileriyle buraya gelerek, Kıbrıs'ta bir hegemonya kurmağa çalışmışlar, bakır madenlerinden istifade etmişlerdir. Aka'ların da Kıbrıs'a yabancı kalmadıkları, buraya devamlı göçlerde bulundukları tahmin edilmektedir. (M. Ö. 1200) yıllarına doğru Ege sahillerindeki Dor akınları sırasında bir kısım Dor'ların Kıbrıs'a geldiği de bilinmektedir.

Kıbrıs, ilk çağların istilâcı devletleri tarafından esaslı bir yerleşme yeri olarak seçilmemiş, yalnız bu adayı hâkimiyetleri altında tutmak, stratejik vaziyetinden ve iktisadî bakımından istifade etmekle yetinilmiştir.

Kıbrıs M. Ö. 715 senelerine doğru Asur hükümdarı Sargon II. tarafından zaptedildi. Daha sonra yine Asur krallarından (Senahrib (M. Ö. 705—681) ve (Asarhadon M. Ö. 680-669) Kıbrıs üzerinde hâkimiyetlerini devam ettirmeğe çalışmışlardır.

Asur devletinin sür'atle zayıflaması üzerine Kıbrıs'ta Mısır Firavunları hâkimiyetlerini kurmağa teşebbüs etmişler, Asurlulardan sonra kısa bir müddet müstakil yaşayan Kıbrıs, bu defa da Mısır tazyiki altına düşmüştür. Milâttan önce altıncı asırda Mısır Firavunları Kıbrıs'a donanmalarını göndererek, istilâ ve yağmalarda bulunup dönmüşlerdir. Daha sonra Firavun Amasis, M. Ö. 547 de Kıbrıs'ı zaptetmiştir. Bundan sonra meşhur İran imparatoru Keykâvus'un Mısır'ı fethetmesi üzerine bu defa Kıbrıs, İran hâkimiyetine girmiştir. İran imparatoru Darius zamanında (M. Ö. 521 — 486) Kıbrıs, Kilikya ile birlikte bir satraplık haline getirmiştir. Darius, Avrupa harpleri dolayısıyla gemilere muhtaçtı. Bu gemilerin yapılışında Kıbrıs'tan, Kıbrıs ormanlarından çok istifade etti. Hattâ, Yunanlılarla yaptığı deniz muharebelerinde Kıbrıslılar, İranlıların safında, Yunanlılarla mücadele ettiler.

Yunanlılar, Akdeniz hareketleri bakımından Kıbrıs'ın

mevkii ehemmiyetini anlamışlardı. Adayı zaptetmeğe çalıştılar. Hattâ Atinalı Kimon, büyük bir donanma ile Kıbrıs'a gelmiş ise de, mevzii bazı muvaffakiyetlerden başka bir şey elde edememiş, daha sonra da İranla yapılan muahede gereğince Yunanlılar, Kıbrıs işine karışmıyacaklarını taahhüt etmek suretiyle Kıbrıs'tan ümitlerini kesmişlerdir. Böylece Kıbrıs, İranlıların hâkimiyeti altında kalmıştır. Kıbrıslılar bir kaç kere İranlılara karşı isyan ettilerse de bu isyanlar bastırılmış ve İran hâkimiyeti İskender zamanına kadar Kıbrıs üzerinde kalmıştır.

Makedonya kralı İskender (M. Ö. 336 — 323), İranlılarla giriştiği muharebede meşhur İssos (M. Ö. 333) zaferiyle İran ordusunu bozduktan sonra Suriye'ye inmiş, bütün Suriye şehirleri kendisine itaat etmiş, bu arada Fenike ve Kıbrıs donanmaları da İskender'e teslim olduklarından Kıbrıs İskender'in hâkimiyeti altına girmiş oldu. İskender çok yaşamadı. Ölümü ile birlikte geniş imparatorluğu da generalleri arasında parçalandı. Bu arada Kıbrıs adası da, İskender imparatorluğu parçalarından Mısır'da yerleşen Batlamyus'ların eline geçti. Bu devir (M. Ö. 301 — M. Ö. 59) yılları arasında devam etti.

Kıbrıs M. Ö. 59 yılında Romalıların eline geçti. Romalılar zamanında Kıbrıs'ın merkezi doğudaki Salamis şehrinde, güney - batıda bulunan «Paphos = Baf» kasabasına naklolundu.

Roma imparatorluğu 395 tarihinde ikiye bölündüğü zaman Kıbrıs, Doğu Roma imparatorluğunun hissesine düştü. Bir ara Kıbrıs Romalılar zamanında Kilikya eyaletine de bağlandı.

İslâmiyetin Arap yarımadasında zuhuru sırasında Kıbrıs, bir Roma eyâleti idi. İlk üç halife zamanında İslâmların denizde faaliyetleri görülmedi. Fakat Hazret-i Osman zamanından itibaren donanmaya ehemmiyet verilmeğe başlandı. Bu sırada Şam vâlisi olan Muaviye'nin teşebbüsü ile Kıbrıs'a karşı bir sefer açıldı. Bu sefer, aslında küçük bir akın mahiyetinde idi. Salamis kalesi tahrip edild. Kıbrıs, İslâmların bu akını üzerine, o güne kadar Bizans'a verdiği vergi kadar bir vergiyi müslümanlara vermekle mükellef tutuldu.

Muaviye'nin bu Kıbrıs seferinde, kocası Ubad B. Şâmitanın yanında bulunan Ensardan Umm Harâm da vefat etti. Mezarı Larnaka yakınındadır. Adadaki müslümanlar tarafından mübarek sayılır.

Milâdın (653/654) ve Hicretin (33) üçüncü senelerinde yapılan ikinci bir sefer adaya müslümanların yerleşmesi ile neticelendi.

Arapların Kıbrıs'a bu yerleşmeleri uzun sürmedi. Rivâyete nazaran halife Yezid zamanında Emevîler Kıbrıs'ı tahliye ettiler. Fakat yine Emevîlerden Halife Abdülmelik zamanında Araplar Kıbrıs'a tekrar hücum etmişlerdir. Abdülmelik ile, Bizans imparatoru Justinien II. arasında vukua gelen muharebelerin sonunda (M. 688/689 — H. 69) yılında iki hükûmet arasında yapılan anlaşmaya göre Kıbrıs'tan alınan vergi iki devlet arasında taksim edildi. Şu malûmatta nanlaşılıyor ki bazı istilâlar istisna edilirse Kıbrıs, bu müddet zarfında iki devlet arasında her halde dahilî bir muhtariyet muhafaza edebilmiştir.

Abbasiler zamanında da Kıbrıs'a müslüman akınları devam etmiş ve Abbasiler Kıbrıs'ı elde etmek için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Meselâ Hârûnerreşid zamanında Kıbrıs İslâmlar tarafından muhasara edilmiş, vergi vermeğe mecbur edilmiştir. Sonra kat'i olarak ilhak olunamamıştır. Bundan sonra da Kıbrıs, Bizans ve Abbasiler arasında bir çekişme mevzuu olmakta devam etmiş, iki devletten hangisi daha kuvvetli olursa Kıbrıs o devletin donanmasına üs vazifesini görmüştür. Bizans imparatoru Nicephoros Phocas zamanında (963 — 969) Kıbrıs daha ziyade Bizans'ın hâkimiyetine girmiş bulunmaktadır. Bununla beraber Kıbrıs, müslüman ülkeleriyle ticarî münasebetini kesmemiştir. Şu hâle nazaran Kıbrıs, iki asra yakın zaman sık sık İslâm hâkimiyetini tanımış ve ancak milâdın onuncu asrından sonra hıristiyanların eline geçebilmiştir.

Daha sonra Kıbrıs Lâtinlerin eline geçmiştir. Bu hâdise

Haçlı seferleri sırasında vukua gelmiştir. Haçlı seferleri sırasında İngiltere kralı Richard I. Coeur-de-Lion = Arslan Yürekli Rişar) Kıbrıs yakınlarından geçerken, adaya uğrayan birkaç geminin yağma edilmiş olmasını bahane ederek, Kıbrıs'ı, «İsaakios Comnenos» un elinden zaptetti. Ve sonra Tamplier şövalyelerine sattı. Onlar da Fransız Haçlılarından Guy de Lonignan'a devrettiler (1192). Bu andan itibaren Kıbrıs bir krallık halini aldı. 1192 tarihinden 1458 yılına kadar 266 sene Kıbrıs bu Lusignan hânedânının elinde kaldı ve bu hânedândan on kral geldi.

Kıbrıs krallığı Akdenizde faaliyet sarfeden hristiyan filoları için kıymetli bir istinat noktası olduğu kadar Suriye ve Mısır Kölemen devleti için de tehlikeli olmakta idi. Bu yüzden Kölemen devletinin hakikî kurucusu sayılan Baybars I (1270 — 669) yılında Kıbrıs'a karşı harekete geçti, bir donanma gönderdi. Fakat esaslı bir muvaffakiyet elde edemedi. Cinevizliler 1373 te Kıbrıs'ı istilâ ederek krallığı vergi vermeğe zorladılar ve teminat olarak ta Famagosta kalesini işgal ettiler. Bu kale bir asır kadar Cinevizlilerin elinde kaldı ve nihayet Kıbrıs kralı Jaques II. tarafından geri alındı.

Kıbrıs hristiyan krallığı, coğrafi mevzii bakımından Anadolu, Suriye ve Mısır arasındaki Müslüman ticaret gemileri için çok tehlikeli olmakta idi. Hattâ Osmanlı Pâdişahı Orhan Gazi'nin, Kıbrıs'ın bu tehlikesini önlemek için Mısır Kölemen hükümdarına bir elçi gönderdiğinden bile bahsedilir.

Nihayet Mısır Kölemen hükümdarı Kıbrıs'a karşı yaptıkları birkaç sefer sonunda Mısır'da hâkimiyetlerini tesis etmeğe muvaffak oldular. Fakat adayı kendilerine ilhak etmiyerek vergi almakla iktifa ettiler.

Kıbrıs kralları, fırsat buldukça İslâm ülkelerine tecavüzden hâli kalmazlardı. Bilhassa Anadolu sahillerini sık sık yağma ve tahrip ederlerdi. 1473 te Osmanlı devletine karşı Akkoyunlular, Karaman oğullarıyla ittifak akteden Hristiyan müttelik donanması arasında Kıbrıs gemileri de vardı. Bu Kıbrıs gemileri Antalya ve İzmir sahillerini yağma ve tahrip etmişlerdi. Anadolu'ya sahip olan Osmanlı devletinin,

devletin emniyeti yakınlığı, tabii teşekkülü bakımından tamamen Anadolu'nun bir parçası olan bu adayı ilhak etmesi kadar zarurî bir şey yoktu. Kıbrıs yabancı bir elde bulunduğu müddetçe, Anadolu Türk unsuru için her vakit bir tehlike mevzuu olurdu.

Ada, 1489 da Venediklilerin eline geçti ve 1571 yılına kadar 82 sene Venediklilerin elinde kaldı.

Venediklilerin elinde

Kıbrıs :

(1489 — 1571)

Kıbrıs'ın Venedikliler eline geçmesi oldukça karışıktır, ve bir takım entrikaların mahsulüdür. Kıbrıs krallarının sonuncusu Janus III. iki defa evlenmiş ve Charlotte adında bir kızından başka çocuğu olmamıştı. Buna rağmen Janus III. un, meşru zevcelerinin dışında başka bir kadından olma gayri meşru Jacques adında da bir oğlu vardır. Meşru zevcelerinden olmadığı için bu erkek çocuğun, kral olma hakkı yoktur.

Muhteris ve her türlü entrikaya elverişli olan bu gayri meşru çocuk, ihtirasını biraz olsun tatmin edebilmek için Kıbrıs'ın başpiskoposluğunu yapmaktadır. Bir din adamı hüviyeti altında da kirli entrikalar çevirmekten hâli kalmamaktadır.

Kral Janus III. un kızı Charlotte, «Louis de Savoie» isminde bir prens ile evlidir. Bu sırada da kral Janus III. vefat eder. Kralın vâris olarak meşru bir kızı vardır ve onun kocası olan «Louis de Savoie» karısı namına Kıbrıs krallığına hak iddia etmektedir. Ölen kralın gayri meşru oğlu olan papas Jacques da krallığa hak iddia etmektedir.

Kıbrıs bir müddet bu iki kral müddeisi arasında bir münazaa sahası oldu. Papas Jacques, meşru yoldan kral olamayacağını anlayınca Mısır sultanından aldığı kuvvetlerle Kıbrıs'a gelerek Lefkoşe'de krallığını ilân etti, kız kardeşiyle eniştesini de «Girine» kalesinde mahsur bir hale koydu. Meş-

ru kral ve kraliçe, kurnaz ve hilekâr papas - kral Jacques ile başa çıkamıyorlardı. Jacques'ın sarayında Venedikli bir asilzade vardı. «Marco Cornaro» adını taşıyan bu asilzâde, Venedik'te bin bir macerası olan, bu yüzden vatanından ayrılmak zorunda kalan bir serseri idi. Fakat çok kurnaz bir adamdı. Gayri meşru papas - kral Jacques ile Venedikli Cornaro tam birbirinin ayarında iki sahtekârdı. Kral Jacques'ı, Avrupa devletleri resmen tanımamakta idiler. Bu hal Jacques için en büyük bir üzüntü kaynağı idi. Fakat kurnaz Venedikli Cornaro, onun krallığının Venedik hükûmeti tarafından tasdiki için dolambaçlı bir yol buldu. Venedikli serserinin bulduğu çare şu idi:

Marco Cornaro'nun Catherina adında çok güzel bir yeğeni vardı. Bu kız, Venedik cumhuriyeti tarafından evlâtlığa kabul edildi. Bu suretle Catherina resmen «Venedik cumhuru-nun kızı» oldu. Kral Jacques ta bu kızla evlendi. Biraz sonra Catherina hâmile kaldı. Fakat çocuk doğmadan kral Jacques öldü ve ölmeden evvel de bir vasiyetname ile kraliçeyi Venedik cumhuriyetinin himâyesine tevdi etti. Kralın ölümü ile Kıbrıs, karnındaki çocukla beraber kraliçe Catherina'ya kaldı.

Krallığı bir kadın idare edemezdi. Ve madem ki kraliçe «Venedik'in kızı» idi, o halde Venedik Cumhuriyetinin, evlâtlığını himâye etmesi gerekti! Venedik cumhuriyeti derhal donanmasını Kıbrıs sularına göndererek himâyesini ilân etti ve kraliçe namına Kıbrıs'ı idare etmeğe başladı.

Venedik donanmasının Amiralı Mocenigo idi. Bu amiral derhal kraliçe ile temasa geçerek Kıbrıs'ın yeni idare şeklini tesbit etti. Kıbrıs kalelerinde bulunan yerli muhafızlar, askerler, inzibat kuvvetleri derhal atılarak yerlerine Venedikli askerler ikame edildi.

Birkaç ay sonra Catherina Cornaro'nun bir erkek çocuğu oldu ise de, öyle anlaşılıyor ki böyle meşru bir vârisin mevcudiyeti Kıbrıs'ın Venedik'e ilhakına mâni olacağı için kısa bir müddet sonra öldü!

Artık Kıbrıs'ın yegâne ve meşru sahibi Catherina idi.

Venedik cumhuriyeti, krallığın idaresini zayıf bir kadının omuzlarına yükliyeemezdi! Ona bu hususta yardım etmeği vazife bildi! Bu maksatla «Ludovico Gabrielli» ve «Francesco Memo» adlarında iki müşavirle «Giovanni Sorenzo» adında birini başkumandan olarak kraliçenin yanına verdiler. Bu andan itibaren Catherina'nın kraliçeliği kuru bir isimden ibaret kaldı ve Kıbrıs fiilen Venedikliler tarafından idare edilmeğe başlandı.

Eğer kraliçe yeniden evlenir ve bir çocuğu olursa, olacak çocuk Kıbrıs'ın meşru kralı olacağı için Venedik'in Kıbrıs'a sahip olması suya düşebilirdi. Onun için Venedik Cumhuriyeti, Catherina'nın evlenmesine aslâ müsaade etmedi.

Hal bu merkezde iken Osmanlı hükümdarı İkinci Bayezid ile Mısır arasındaki mücadele başladı. İki hükümetten biri, aralarındaki harp dolayısıyla ve bir zaruret saikasıyla Kıbrıs'ı işgal edebilirdi. Zaten iki devlet arasında bu muharebenin devamı sırasında 1487 senesinde Osmanlı hükümdarı İkinci Bayezid, Kıbrıs'ın Magosa limanının, Osmanlı donanması için bir üss olarak kullanılmasına müsaade edilmesini istemiş, fakat bu istek Venedikliler tarafından reddedilmişti.

Venedik, Kıbrıs'ın tehlikede olduğunu bahane ederek Kıbrıs'a büyük mikyasta asker tahşit ettiği gibi kuvvetli bir de donanma göndermiş ve bu kuvvetleri «Francesco Priuli» adında bir kumandana tevdi etmişti.

Osmanlı devletinin talebinin reddedilmesi üzerine de Osmanlı - Venedik siyasi münasebetleri bozulmuştur.

Osmanlı - Mısır mücadelesi, Venediklilerin Kıbrıs'ı doğrudan doğruya Venedik'e ilhak etmeleri için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Güya böyle tehlikeli bir zamanda, bir kadın, Kıbrıs'ın menfaatlerini müdafaa edemezdi. Esasen kraliçe Catherina da «Venedik Cumhuriyetinin kızı» idi. Cumhuriyet «Kızının!» kraliçelikten ferağat etmesini istedi.

Zavallı kadın uzun zaman Venedik'in bu entrikalarla dolu müracaatine mukavemet etmeğe çalıştı, fakat bu bazirgân

ve hilekâr Venedik cumhuriyeti ile başa çıkmasına imkân yoktu. (16 şubat 1489) da kraliçelikten feragât etti ve rivâyete nazaren Kıbrıslıların gözyaşları arasında (14 Mayıs 1489) da Kıbrıs'tan ayrılarak Venedik'e gitti. Kendisine orada bir şato tahsis edildi.

O zamana kadar Kıbrıs krallığı, Mısır Kölemen hükümdarlarına her sene 8000 duka vergi verirdi. Venedikliler Kıbrıs'ı ilhak edince, Mısır devletine bu vergiyi aynen vermekte acele ettiler. Ve hattâ Yavuz Selim tarafından Mısır fethedilir edilmez (1517) Venedik elçileri gelerek, o güne kadar Kıbrıs için Mısır devletine verdikleri 8000 duka vergiyi Osmanlı devletine vermeğe başladılar.

İkinci Selim tahta çıktığı vakit Kıbrıs bu durumda idi. Şimdi artık 1570 te ve Kıbrıs'ın fethi ile neticelenen Osmanlı - Venedik münasebetlerini tahlile başlayabiliriz:

2 — Kıbrıs seferinin sebepleri:

A — Hakikî sebep ve İkinci Selim'in bu sefer hakkındaki kanaati:

Kıbrıs adasının fethini birinci derecede arzu eden ve buna zaruret gören kimse, pâdişah İkinci Selim'dir. İkinci Selim'in Kıbrıs'ın fethini ısrarla istemesinin gayet makul sebepleri vardır. Fakat bu makul sebepleri sıralamazdan önce, bir kısım Osmanlı tarihlerinin ve bilhassa Avrupa kaynaklarının Kıbrıs'ın fethi hakkındaki gülünç iddialarından bir nebze bahsetmek yerinde olur.

Osmanlı sarayında, İkinci Selim ile şehzâdeliği zamanında tanışmış ve onun itimadını celbetmiş olan Portekiz'den gelme yahudi Jozef Nassi isminde bir serseri vardır. Bu zengin ve kurnaz yahudi hakkında aşağıda ayrı bir fasılda bahsedeceğiz. Avrupa kaynaklarının rivâyetine göre, Portekiz'de iken adı Don Juan Miguez olan, Türkiye'ye geldiği vakit asıl adı olan Joseph Nassi olarak tanınan yahudi, İkinci Selim'in iştret sofrası arkadaşıdır. Şaraba çok düşkün olan ikinci Selim'e meşhur Kıbrıs şarapları takdim etmiş ve bu şarap-

ların methiyle İkinci Selim'i Kıbrıs'ı ele geçirmeğe ikna etmiştir. Gûya Selim bir sarhoşluk sırasında bu yahudiye,:

«Bir gün Kıbrıs'ı zaptedersem seni oraya kral yaparım!» demiş. Selim'in şehzâdeliği zamanında verdiği bu söz üzerine hayallere kapılan yahudi, Selim hükümdar olduktan sonra onu durmadan Kıbrıs fethine teşvik etmiş.

Binaenaleyh, Kıbrıs seferi, İkinci Selim'in Kıbrıs şaraplarına kavuşması için yapılmış bir sefer imiş...

Hammer, mal bulmuş mağribi gibi bu gülünç dedikoduyu, Kıbrıs'ın fethi için yegâne sebep gibi göstermekten çekinmez. Halbuki en basit bir düşünce, Kıbrıs'ın, anavatana yakınlığı, Akdeniz'de Türk donanmasının, tüccar gemilerinin selâmeti ve tabii teşekkülâtı itibariyle Anadolu'nun bir parçası olması bakımlarından Osmanlı imparatorluğunun hudutları içinde bulunması icap ettiğini takdir eder.

İkinci Selim, hakikaten hükümdar olduğu zaman Kıbrıs'ı fethetmeğe niyet etmiştir. Ama bunun sebebi çok daha makbul ve haklıdır.

Kıbrıs adası Venedikliler elinde bulunduğu müddetçe, Venedik ile sulh halinde bulunulsa bile, İstanbul ile Suriye ve Mısır arasında işleyen Türk gemilerine tecavüz için bir korsan üssü vazifesini görüyordu. Hattâ şehzâde Selim Manisa vâlisi bulunduğu sıralarda kendisine Mısır'dan gönderilen atlarla, şeker vesair maddeleri taşımakta olan bir gemiyi Kıbrıslı korsanlar zaptetmişlerdi. Şehzâdeliği zamanında vukua gelen bu korsanlık onu müteessir etmiş, ondan sonra İkinci Selim, Kıbrıslıların harekâtını dikkatle takip etmiş ve Türk hacıları, Türk ticaret gemileri için bu korsanların yaptıkları zararları incelemiş, memleketin selâmeti bakımından, bu korsan yatağının, düşman devletler elinde kalmasını mahzurlu görmüş olmalıdır.

İkinci Selim hükümdar olduktan sonra Kıbrıs meselesiyle yakından meşgul olmuştur. Bu nevi korsanlıkların en açığı, son zamanlarda Mısır defterdarının bindiği gemiye karşı yapılmıştı. Bu hususta Venedik'e yapılan müracaatlara karşı Venedik bile, bir tevîl yolu bulamamıştı.

Filen Venedik'in elinde olduğu halde, Venedik'in müsa-mahasiyle Akdeniz korsanlarına bir hareket üssü haline gelmiş olan Kıbrıslıların, Türk ve müslümanlardan aldıkları esirleri pek zalimane bir şekilde işkenceler yapıyorlar ve sağ kalanları Kıbrıs zindanlarında inletiyorlardı.

Bütün bu gayri insanî ve milletler hukukuna aykırı hareketler Venedik cumhuriyeti nezdinde protesto edildiği vakit, Venedik, bu korsanlıkların daha ziyade Malta korsanları tarafından yapıldığını iddia ederek bunları himaye ediyor ve Türk deniz yollarının selâmetini bozmakta devam etmekte bir mahzur görmüyordu.

Venedik Cumhuriyeti son yıllarda Dalmaçya sahillerinde de Osmanlı arazisine tecavüzlerde bulunmaktan hâli kalmıyordu.

Tebaasının menfaatlerini korumakla mükellef olan bir hükümdar için bütün bu tecavüzlere lâkayt kalmak elbette mümkün olamazdı. Kıbrıs fethinin lüzumuna kani olan ve bu hususta pâdişahı teşvik edenler arasında Lala Mustafa paşa ile Kaptan Piyâle paşa da vardı. Ayrıca aşağıda izah edeceğimiz sebepler dolayısıyla yahudi Jozef Nassi de bunlar arasında idi.

Şeyhülislâm Ebussuud efendi de bu esbab-ı mucibeye dayanarak Kıbrıs'ın fethi lüzumu hakkında fetva vermişti. Ebussuud efendi bu fetvâsında :

(Sâbıkaa bir vilâyet dâr-ı islâmdan olup, ba'de-zamânin küffar-ı hâksâr müstevlî olup Medâris ve mesâcidin harap ve muattal ve menâbir ve mahâfilin küfr-ü dalâlet ile mâlâmâl ve nice türlü ef'âl-i habise ile Dîn-i islâma ihânet kasdeyleyüp ve etrâf-ı âleme evzâ-i kabihelerin işâat eyleseler...)

Demektedir. Görülüyor ki Ebussuud Efendi de fetvâsında, Kıbrıs'ın daha evvel bir İslâm diyârı olduğunu, binaenaleyh Müslümanların burada tarihi hakları bulunduğunu, düşman eline geçtikten sonra da Kıbrıs'ı makarr ittihaz edenlerin memleket selâmeti için zararlı ve tehlikeli olduklarını kaydetmiştir.

Kubbe vezirleri arasında bilhassa Lala Mustafa paşa ile Piyâle paşalar da Kıbrıs fethine taraftar olanlar arasındadır. Bunlara müftü Ebussuud efendi de iltihak etmiştir.

B — Kıbrıs seferine taraftar olmıyanların başında vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa vardır. Sokullu, Kıbrıs seferine mâni olmak için bazı sebepler ileri sürmekte idi:

1 — Sokullu, her şeyden evvel Süveyş, Don - Volga kanallarının açılması fikrinde duruyordu. Süveyş kanalı açılırsa, hayatiyetini kaybetmek üzere olan Akdeniz ticaretinin yeniden canlanacağına ve aynı zamanda Portekizlilerin Hind Okyanusundaki tefevvukunun önüne geçilerek, bu denizlerdeki İslâm devletlerinin ve tüccarlarının himaye edilebileceğine kaniydi. Bu fikir elbette doğru idi. Fakat Süveyş kanalı ile Kıbrıs fethi işinden hangisinin öne alınması daha faydalı idi? Pâdişah önce, Akdenizde bir ur gibi, bir çıban gibi sahil-lerimize en yakın bir düşman üssünün ilk iş olarak ele alınması taraftarı idi.

2 — Sokullu, Kıbrıs seferini önlemek için ikinci bir sebep göstermekte idi. Batı Avrupa'da bir vakitler İslâmın en medenî bir devleti olan Endülüs İslâm devleti, Katolik İspanyollar tarafından mahvedilmişti. İspanya kralı, İspanya'da kalan son müslüman tebaasını da insafsızca ve zalımane bir şekilde imha yolunda idi. Bu müslüman kütle, İspanyollarla mücadele etmek istiyorlar ve bunun için de İstanbul'dan yardım istiyorlardı. Sokullu bu müracaatlara karşı İspanya müslümanlarına müessir bir şekilde yardıma taraftar görünüyordu.

Böylece batıda Hıristiyan âleme karşı bir darbe indirilmiş olacak, bunun neticesi olarak Şimalî Afrika müslüman devletleri İspanyolların tecavüzünden kurtarılacak ve Tunus meselesi de Osmanlı devleti lehine halledilmiş olacaktı.

3 — Vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşanın Kıbrıs seferine taraftar olmayışının hepsinden mühim olarak bir de hissi tarafı vardır. Kubbe vezirleri arasında Kıbrıs fethine en ziyade taraftar olan vezir Lala Mustafa paşa ile, Kaptan Piyâle paşadır. Bunlardan Lala Mustafa paşa, şehzâdeliği za-

manında İkinci elim'e çok büyük hizmetlerde bulunmuş, onun pâdişahlığını temin etmişti. Bu yüzden İkinci elim'in Lala Mustafa paşaya karşı büyük bir teveccühü, itimadı ve sevgisi vardır. Kıbrıs'a bir sefer açılırsa, bunun başına serdar olarak Lala Mustafa paşanın getirilmesi tabii görünmektedir. Esasen, pâdişahın bu kadar fazla teveccühüne mazhar olan Lala Mustafa paşayı sdrâzamlık mevkii için kendisine en büyük rakip gören Sokullu, bir de Mustafa paşa Kıbrıs'ı fetheder ve «Kıbrıs fâtihî» ünvanını alırsa, pâdişah tarafından kendi yerine vezir-i âzamlığa getirileceğinden endişe duymaktadır. Binaenaleyh Sokullu, bu yüzden de Kıbrıs seferinin aleyhindedir.

4 — Sokullu'nun Kıbrıs seferine mâni olmasının bir başka sebebi daha gösterilir. Pâdişah, şehzâdeliğinde tanıdığı yahudi Joseph Nassi'ye, Belgrad dönüşünde «Naksos dukalığı» nı bahşetmişti. Rivâyete göre bir içki sofrasında da bu yahudi serseriye «Kıbrıs'ı zaptedip seni oraya kral yaparım» vaadinde bulunmuştu.

Bir Osmanlı pâdişahının, bir kadeh şarabın mestliği ile, Türk kanı dökülerek alınacak olan bir ülkenin krallığına bir serseri yahudiye vermiyeceği aşikâr olmakla beraber, Sokullu gûya, böyle bir tevcihe mâni olmak için Kıbrıs'ın fethine muhalefet etmiştir.

c — Şimdi, yukarıdan beri adı birkaç kere geçen yahudi «Joseph Nassi» nin hüviyetini tesbit edelim.

İkinci Selim'in karısı «Nûr-Bânû sultan» ırkan yahudidir. Bu bakımdan yahudilere karşı bir zaafı olduğu muhakkaktır. Kanûnî'nin son devirlerine doğru ve bilhassa İkinci Selim zamanında Osmanlı sarayında yahudi nüfuzu pek fazla artmış ve bu nüfuz, «Nûr-Bânû» nun oğlu, hükümdar Üçüncü Murad zamanında da devam etmiştir. Sarayda nüfuz kazanan yahudiler daha ziyade sarraflar ve hekimlerdir. Bu yahudiler arasında bir tanesi bilhassa çok calib-i dikkat bir şahsiyettir. Zeki, dalkavuk, ahlâksız ve maceraperest bir tip olan bu yahudi serserisi, «Yasef Nassi — Joseph Nassi» dir.

Nassi Portekizli bir yahudidir. Tazyik karşısında Porte-

kız'de hıristiyanlığı kabul eder görünmüş olan ve «Marrane» denilen yahudilerdendir. Portekiz'de bulunduğu sırada adı «Don Juan Migue» dir. Batı Avrupa'da hıristiyan taassubu şiddetini arttırdığı yıllarda, Kanûnî'nin son zamanlarına doğru kardeşi ile birlikte 1554 te İstanbul'a gelmiştir.

Rivâyete nazaran Salamon adındaki babası kendisinden daha evvel İstanbul'a gelmiş ve bir yolunu bularak saraya hekim olarak girmiştir. «Nassi» nin de İstanbul'a gelirken, Fransız devlet adamlarından, Osmanlı vezirlerinden bazılarına hitaben yazılmış tavsiyeler getirdiği rivâyet olunur.

Yasef Nassi, İstanbul'a geldikten sonra hıristiyanlığı bırakarak tekrar yahudiliğe dönmüştür. Nassi'nin halası «Dona Gracia Nassi» ondan bir sene evvel 1553 te İstanbul'a gelmiş, çok zengin olan bu kadın sür'atle saraya kendini tanıtmıştır. Joseph Nassi İstanbul'a gelir gelmez, halasının kızı ile evlenerek, bu kadının nüfuzundan ve servetinden istifade etmiştir. Bu yahudilerin İstanbul'a geldikleri sırada Kanûnî Sultan Süleyman hükümdardı. Nassi bir kolayını bulup şehzâde Selim ile tanışmıştır. Nassi, esasen o devir tarihini yazanlarca da belirtildiği gibi çok zeki, kurnaz, hilekâr, dalkavuk ve hoşsohbet ve pek sevimli bir kimsedir. Zevk ve sefaya, içki âlemlerine pek düşkün olan İkinci Selim'in bu sohbetlerine iştirâk ederek onu eğlendirmiş, ona karşı dalkavukluğunu yapmış, hediyeler takdim etmiştir.

Nassi, çok zengin olan halası ile birlikte İstanbul'da büyük bir sarraf dükkânı açmıştı ki, bugünkü şekli ile bir banka gibi işliyordu. Rivâyete nazaran, Kanûnî Süleyman'ın oğlu şehzâde İkinci Selim'e göndermek istediği 80 bin duka altınını, bu yahudi ile göndermiş ve Nassi bu vesile ile şehzâde ile tanışmıştır. Bu maceraperest yahudiden pek hoşlanan İkinci Selim onu artık yanından ayırmamış, onu kendisine Nedim-i Nas yapmıştır. Rivâyete nazaran işte bu içki sohbetlerinden birinde İkinci Selim ona «Kıbrıs krallığını» vaadetmiştir!

İkinci Selim pâdişah olunca bu kurnaz yahudinin saraydaki nüfuzu da birdenbire artmıştır. Hattâ rivâyete nazaran,

İkinci Selim'in şehzâde Bayezid ile olan taht mücadeleleri sırasında yahudi Nassi Selim'e mahiyeti kat'i olarak bilinmeyen hizmetlerde de bulunmuş ve bu yüzden de pâdişahın teveccühünü kazanmıştır.

İkinci Selim pâdişah olur olmaz, babasının cenazesine karşı gittiği Belgrad'dan dönüşünde Yahudi Nassi, pâdişahın ayaklarına kapanmış, pâdişah da kendisine pek fazla iltifat ederek maalesef Naksos dukalığını bu ne idiği belirsiz ser-seriye ihsan etmiştir. (1566).

Diğer Kiklad adaları ile birlikte Naksos dukalığı, Osmanlı hâkimiyeti altında «Crispo» hânedânının elinde idi. İkinci Selim, bu dukalığı Nassi'ye vermek için, Crispo hânedânını oradan kovmuştur. Bu dukalık Barbaros tarafından zaptedilerek (1537) Türk hâkimiyetinde haraca bağlanmıştır.

Nassi, dukalığının başına hiç gitmemiştir. Buraya kendi namına bir vekil göndermiş, devlete ancak senede 40000 duka altını haraç vermesine mukabil bu adaların varidatından büyük servetler elde etmiştir.

Joseph Nassi'nin büyük emelleri olduğu tahmin edilebilir. İstanbul'a gelmeden evvel Venedik Cumhuriyetinden bir ada satın alarak burada, İspanya'daki hristiyan tazyiki altında yaşayan Marraneleri yerleştirip bir yahudi vatanı kurmak fikrinde olduğu rivâyet edilir. Her hâlde bu kurnaz yahudi, fırsatını bulursa çok şeyler yapmak niyetindedir.

Yine rivâyet edilir ki Nassi, İkinci Selim'in teveccühüne o kadar bel bağlamış, öyle büyük hayallere kapılmıştır ki, kapısının üzerine «Kıbrıs kralı Jozef» yazılı bir levha bile asmıştır!

Bir taraftan siyasî dalaveralar peşinde koşan Nassi, diğer taraftan kurduğu banka sayesinde Hollanda'dan İstanbul'a kâdr olan limanlarla yapılan ticarî münasebetlere el atmış, bu ticarete vasita olmuş, bu limanlarda büyük bir ticarî itibar sahibi olmuş ve böylece pek çok para kazanmıştır. Daha sonra Lehistan, Eflâk ve Boğdan arasında yapılan ticarî münasebetlere de vasita olmuştur.

Sokullu Mehmed paşanın, bu ne idüğü belirsiz yahudinin Türk sarayında kazandığı itibarı kırmak ve ticarî sahadaki hâkimiyetine son vermek için mücadele ettiği tahmin edilmektedir.

Üçüncü Murad zamanında da itibarı devam eden Joseph Nassi'nin 1588 de öldüğü anlaşılmaktadır.

İşte Kıbrıs fethi işine adı karışan yahudi Nassi böyle bir adamdır.

KIBRIS SEFERİNİN TAFSİLÂTI VE FETHİ

**Venedik tersanesinde
çıkan yangın:
(13 ekim 1569)**

İkinci Selim'in tahta çıkışı ile birlikte Kıbrıs seferi günün mevzuu haline gelmişti. Her halde, sıkı sıkıya gizliliğine gayret edilmesine rağmen Osmanlı sarayındaki bu tasavvurlar Venedik cumhuriyeti tarafından duyulmuş ve Venedik büyük bir telâşa düşmüştür. Bir taraftan bu yeni Türk teşebbüsünün gelişme safhalarını takip eden Venedik Senatosu, diğer taraftan her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmağa da ehemmiyet vermekte idi. Fakat daha meydanda kat'i bir hareket mevcut değildir. İşte tam bu sırada Venedik tersanesinde müthiş bir infilâk oldu. Hammer bunu, Joseph Nassi'nin adamları tarafından yapılmış olması ihtimalini ileri sürer. Belki o asırda Türklerin Avrupa'daki casus teşkilâtının bir hareketi de olabilir.

Barut deposu ateş almıştı, tersane alevler içinde idi. (13 ekim 1569). Bu infilâk neticesinde birçok evler, kiliseler yanmış, yıkılmış, insanca zayıat olmuş, limandaki harp gemileri harap olmuş ve en mühimmi de Venedik hükûmeti, büyük miktarda barut ziyâna uğramıştır.

İstanbul'da Kıbrıs seferi hakkında daha kat'i bir kararın verilmediği bir sırada vukua gelen bu infilâk, bu sefere taraftar olanları kuvvetlendirmiş, bilhassa altıncı vezir Lala Mustafa paşa ile üçüncü vezir Piyâle paşanın faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur.

Venedik'e gönderilen elçiler :

Sefere karar verilmeden önce İkinci Selim Venedik cumhuriyetine iki elçi gönderdi. Bunlardan birincisi tercüman Mahmud beydir. Mahmud bey, Venedik Senatosuna, Venediklilerin Dalmaçya sahillerindeki tecavüzlerinden ve Kıbrıs civarında vukua gelen korsanlıklardan dolayı Osmanlı devletinin şikâyetlerini bildirdi. Venedik Cumhuru bu şikâyetlere lâayık olduğu ehemmiyeti vermedi.

İkinci olarak Kubad çavuş gönderildi. Kubad çavuz Venedik Senatosunun toplu olduğu bir sırada Doj'a, pâdişahın mektubunu verdi. Bu mektupta ilk defa gönderilen elçi vasıtasıyla bildirilen şikâyetler tekrarlanıyor, Dalmaçya sahillerindeki Venedik tecavüzleri, müslümanlara yapılan işkenceler, Akdenizde seyahat eden ticaret gemilerine ,hac yolcularına yapılan tecavüzler sayılıyor, Kıbrıs'ın bir korsan yatağı haline geldiği ifade edildikten sonra «eğer Venedik cumhuriyeti sulhu hakikaten istiyorsa, sürüp giden bu nevi ihtilâf mevzularının ortadan kalkması için Kıbrıs'ın Türkiye'ye terki» talep ediliyordu.

Venedik Cumhuriyeti bu talebi derhal reddetti. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Venedik gemilerine el konulduğu gibi Venedik balyozu da (İstanbul'da mukim Venedik elçisi) Yedikuleye hapsedildi.

Böylece Venedik'e karşı harp ilân edilmiş ve Kıbrıs seferi başlamış oluyordu.

Venedik'in telâş ve bir hristiyan ittifakı teşebbüsü :

Osmanlı devleti sür'atle hazırlığını ikrâal etmekte idi. Bu sırada ise Venedik, tek başına Osmanlı imparatorluğu ile başa çıkamayacağı endişesiyle Avrupa hristiyan âleminin yardımını temine gayret ediyordu.

Venedikliler evvelâ Papaya müracaat ettiler. O sırada Pa-

pa «Pi — Pius V.» idi. Papa Venedik'in bu müracaatını kabul ederek büyük devletler yanında faaliyete geçti. Venedik'e yardım edecek büyük devletler, Almanya imparatorluğu, Fransa ve İspanya olabilirdi. Eğer bu devletler ittifaka alınabilirse bir şeyler yapmak mümkün olabilirdi. Fakat o sırada Osmanlı devleti ile sekiz senelik bir sulh akdetmiş bulunan ve bu sulhu bozmakta kendisi için menfaatten ziyade zarar olacağına kani olan Almanya imparatoru Maksimilien, Papanın müracaatine kulak asmadı.

Fransa'ya başvuruldu. Fakat Fransa kralı IX. uncu Charles'den de sadre şifa verecek bir cevap alınamadı. Fransa, Osmanlı devleti ile akdettiği kapitülâsyonlar dolayısıyla Türk limanlarında imtiyazlı bir vaziyette idi. Doğu ticaretini elinden kaçırmak istemiyordu. Osmanlı devleti ile bozuşmaktan hiç bir istifadesi yoktu, olamazdı. Fransa kralı ittifaka yanaşmadığı gibi, Osmanlı devletine ve pâdişahına yaranmak ve böylece mevcut dostluğu arttırmak için, Venediklilerin Avrupa devletleri nezdindeki faaliyetlerini bir mektupla İkinci Selim'e bildirmeği de ihmal etmedi.

Papa, muhaberelele bu iki devleti ittifaka dahil edemeyeceğini anlayınca Kardinal olan kardeşini 500 atlı ile evvelâ Fransa'ya sonra Almanya'ya gönderdi. Bu kesif tazyik karşısında Almanya imparatoru, eğer Alman prensleri ittifaka alınabilirse, kendisinin de girebileceğini bildirdi. Fakat bu prensleri Fransa kralı el altından elde ettiği için Kardinalin bu yönden yaptığı teşebbüsler de akim kaldı.

Buna mukabil İspanya kralı ittifaka derhal girdi. Bu suretle «Papalık - Venedik - İspanya» ittifakı kurulmuş oldu. Bu ittifaka küçük devletlerden Cenova, Malta ve Savoie de katıldı.

İki tarafın kuvvetleri miktarı :

Hristiyan müttefik devletlerinin temin ettikleri kuvvet miktarı şöyle idi:

Papalık devleti 2, İspanya krallığı 60 kadirge vermişti. Venedik donanması 90 kadirge ve kalyondan mürekkepti. Cefova ile Malta 4, Savoie 7 kadirge vermişti. Bütün müttefik gemilerin yekûnu sonradan birkaç gemi daha ilâvesiyle 206 parçayı bulmuştu.

Bu gemilere 16 bin asker, 36 bin gemici ve kürekçi binleştirilmiş ve 1300 adet te top yerleştirilmişti. Bu büyük deniz kuvveti Girid'in Kandiye ve Suda limanlarında toplanmışardı.

Müttefik donanması (22 eylül 1570) te Meis adası önüne geldiği zaman, onlar gelmeden 12 gün evvel Türklerin çoktan Kıbrıs'a asker çıkararak Lefkoşe'yi bile zaptetmiş oldukları haberi alındığı için Venedikliler büyük bir telâşa düşmüşler, akat kış mevsimi de yaklaştığı için bu kıyılarda daha fazla barınamayacaklarını anlıyarak çekilmeğe karar vermişlerdir. Müttefik kuvvetler dağılmış, Venedik donanması da Girid'e gitmiştir. Müttefik donanması Başkumandanı Giovanni Andrea Doria idi.

Türk donanmasının miktarına ve hareketine gelince:

Kıbrıs seferi serdarlığına Lala Mustafa paşa tâyin edilmiştir. Piyâle paşa donanma başkumandanı idi. Kapudân-ı Derya Müezzinzâde Ali paşa onun emrine verilmiştir. Müezzinzâde Ali paşa, denizcilikten pek anlayan bir kimse değildi. Yeniçeri ağalığından gelme idi.

Anadolu beylerbeyi İskender paşa, Karaman vâlisi Hasan paşa, Sivas vâlisi Behram paşa, Dulkadir vâlisi Mustafa bey, Halep Sancak beyi Derviş paşa, Şehri zor vâliliğinden mazul Mustafa paşalar ile Rumeli'den Tırhala, Yanya, İlbasan, Pirzerin, Mora beyleri de Lala Mustafa paşanın emrine verilmişlerdir.

Serdarın maiyetine verilen ihraç kuvveti 50.000 piyade, 5000 Yeniçeri, 2500 süvari, kâfi miktarda lâğımcı ve istihkâmçı olmak üzere takriben 60.000 kadardır.

Adaya çıkıldıktan sonra bu miktara civar vilâyetlerden gelen eyâlet askerleri de ilâve olunmuştur.

Donanma miktarına gelince, bunun miktarını bazı Avrupa müverrihleri dört yüze kadar çıkarırlar. Kâtip Çelebi 360 olarak gösterir. Bu gemilerin bir kısmı harp, bir kısmı da nakliye gemisidir.

Türk donanması hep birden hareket etmiş değildir. Hammer'in rivâyetine göre bu kuvvetler üç partide hareket etmiştir. Mart ayında 25 kadirga ile Murad Reis Rodos'a müteveccihen yola çıkmıştır. Nisanda 65 kadirga ve 30 kalyon ile Piyâle paşa onu takip etmiştir. Mayısta da 36 kadirga, 12 çek-tiri, 8 mavna, hayvan nakli için kırk gemi, asker, yiyecek, top ve mühimmatı nakline mahsus kırk karamürsel ile Kapudân ı Derya Müezzinzâde Ali paşa ve onu takiben (15 Mayıs 1570) serdar Lala Mustafa paşa hareket etmiştir.

Türk çıkarma kuvvetleri

Limasol'da

(1 temmuz 1570)

Türk donanma kuvvetleri (1 Temmuz 1570) cumartesi günü adanın güney kıyısında bulunan Limasol koyuna demirledi. Türk donanması bu sırada hiç bir mukavemetle karşılaşmadı. Ertesi 2 temmuz günü çıkarmaya derhal başlandı. Bu sırada Kıbrıs adasının umûmî vâlisi Nicolo Dandolo idi. Magosa vâlisi askerî kumandanı Astor Baglione, Başkumandanı Marco - Antio Bragadino ve topçu kumandanı da Luici Martinengo idi.

Hammer, ilk ve muvaffakiyetli Türk çıkarmasını pek hazmedemediği için bunu, umumî vâli Nicolo Dandol'nun idaresizliğine ve liyakatsizliğine verir ve hattâ, Baglione'ye, mukavemet göstermemesi için emir verdiğini yazar (1).

Limasol yakınında Lefteri kasabası vardı. Bu kasaba halkı, hiç mukavemet göstermeksizin Türk kuvvetlerine teslim

(1) Hammer, cild 6 ,sayfa 253

oldu. Serdar Mustafa paşa, mukavemetsiz tesli mola nbu kale halkının can ve mal emniyetini sağladı. Bu halin, diğer kalelerin teslimine de yol açacağı düşüncesiyle Venedikliler bir kaç gün sonra Lefteri'ye anı bir baskın yaparak ekseri ahali-sini kılıçtan geçirdiler. Çocuklarını ve kadınlarını dağlara kaçırdılar.

Bu ilk günlerde Osmanlı donanmasından ayrılan 24 kadirga, Anadolu sahillerinden asker taşımak üzere hareket etti. Aynı zamanda donanmanın bir kısmı da Girid tarafından gelmesi muhtemel olan Venedik ve müttefik donanmalarını kontrol etmek üzere denizde karakol vazifesiyle görevlendirildi.

(4 Temmuz 1570) de adaya ağır toplar çıkarıldı. Rivâyete göre aynı gün Lala Mustafa paşanın reisliğinde bir harp meclisi aktedilmiştir. Bu mecliste, bundan sonra takip edilecek hareket hattı müzakere edilmiş, bu müzakerelerde Lala Mustafa paşa, adanın kuzey sahiline daha yakın iç kısmında merkezi olan Lefkoşe'nin, Piyâle paşa ise müstahkem olan ve adanın doğu sahilinde bulunan «Famagosta — Magosa» nın muhasara edilmesi fikri ileri sürülmüştü. Neticede Lala Mustafa paşanın fikri kabul edilerek Lefkoşe'nin muhasarasına karar verildi. 9 Temmuz 1570 te, adanın şimal sahilinde bulunan Girne kasabası teslim oldu.

Lefkoşe'nin muhasarası (22 Temmuz — ve zaptı 9 Eylül 1570) :

Lefkoşe, adanın merkezi idi ve bir tepe üzerinde bulunuyordu. Oldukça müstahkemdi. Şehrin muhiti dokuz mil olduğu için müdafaası zor telâkki edilerek 3 mile indirilmişti. Hammer'in rivâyetine göre Lefkoşe'de 360 kilise mevruttu. Venedikliler, İkinci Selim'in tahta çıktığı sene Venedikliler eski kaleyi tamamen yıkarak 11 tabya ve 3 kule yapmak ve dairesini üç mile indirmek suretiyle şehri gayet müstahkem bir hale getirmişlerdi. Yeni istihkâmların yapılması için bazı kiliseler yıkılarak taşlarından istifade edilmişti.

Hammer bu istihkâmların yapılışını şöyle anlatır:

(... O zaman 80 kilise ile Kudüs krallarının, Lusignan'ların, Celile ve Antakya prenslerinin, hâkimlerin, amirallerin, kumandanların, Kudüs ve Kıbrıs kralları mabeyincilerinin, Kont ve baronlarla Taberiye, Sur, Sayda, Berut, Sezare ve Nicopoli şehirlerine mensup diğer asılzadelerin ve papaslardan, Piskoposlardan, patriklerden on altısının mezarlarını havi olan büyük kilise yıkılmış idi. Seksen rahip hademesi olan bu manastırda ara sıra gelip ziyaret eden kral ve kraliçe için daireler tahsis olunmuştu...) (1)

Bu istihkâmlara 250 top yerleştirilmişti. Her tabya, iki tarafından 30 kadem uzunluğunda olarak rahat rahat 2000 kişi ve dört top alabiliyordu. Avrupa kaynaklarında muhafız kuvvet 10.000 olarak gösterilirse de, bu her halde ihtiyatla telâkki edilmelidir. Bu miktarın daha fazla olması muhtemeldir. Hammer bu müdafaa kuvvetinin İtalyan askerlerinden, Venedik kara askerlerinden serbest milislerden, bir miktar Arnavud askerinden ve 1000 kadar Lefkoşe asılzadelerinden mürekkep olduğunu bildirir.

Türk ordusu (22 temmuz 1570) Lefkoşe önlerine gelerek hemen muhasaraya başladı. Muhasaradan evvel serdar, Türk ordusuna bir resmi geçit yaptırdı. Lala Mustafa paşa, Türk kuvvetlerini yedi kısma taksim ederek her birini yedi tabyanın karşısına yerleştirdi.

Her kolda yedi topun bulunduğu rivâyet edilir. Serdar kendi karargâhını, kapısı güneye bakan Kostanza tabyasının batısına kurdu. Serdarın sağ tarafına düşen Davila tabyası karşısına Mustafa paşayı, Tripoli tabyası karşısına Halep beylerbeyi Derviş paşayı koydu.

Muhasaranın devam ettiği müddetçe Piyâle paşa, donanma ile Rodos sularında dolaştığı gibi Maraş beylerbeyi Mustafa paşa kumandasındaki bir kuvvet te Magosa'yı tecride memur edildi.

(1) Hammer, cild 6, sayfa 255

Yine bu sırada Cezayir beylerbeyi «Uluc — Kılıç Ali pa-
şa» dan müjdeli haberler geldi. Kılıç Ali paşanın gönderdiği
Kara - Hoca adındaki bir kaptanın getirdiği bu habere göre,
Ulç Ali paşa «Tunus» u İspanyolların elinden kurtarmış ve:
Beni Hafs hânedânının saltanatına son vermişti. Aynı zaman-
da dört Malta kadirgası da zaptetmişti. Aldığı bayrakları da
Lala Mustafa paşay göndermişti.

Bu haber ordu üzerinde çok iyi tesir yaptı. Lala Mustafa
paşa, düşmandan alınan bayrakları Lefkoşe duvarları önün-
de teşhir etti. Bu hal, muhasarada olanların maneviyatı üze-
rine büyük tesir yaptı.

Lefkoşe üzerine hücumlara şiddetle devam ediliyordu.
Yapılan iki umumî hücum neticesiz kalmıştı. Bu sırada Piyâ-
le paşa Rodos sularındaki hareketlerinden dönmüştü. Serdar,
donanmadan da her kadirgadan yüz kişi çıkarılarak muhasa-
ra ordusuna getirilmesini istedi. Bunun üzerine donanmadan
20000 gemici ve bahriye askeri getirildi.

Üçüncü ve sonuncu hücum (9 Eylül 1570) te yapıldı.
Umumî hücumu sabahın çok erken saatlerinde başlanmıştı.
İlk hücumlar, Anadolu askerleri tarafından yapıldı. Kostanza
ve Tripoli, Podokatero tabyaları güneş doğmadan zaptedil-
miş bulunuyordu. Vâli Nicolo Dandolo maktul düştü. Alınan
esirlerden bin kadar kadın İstanbul'a gönderilmek üzere ge-
milere bindirilmişti. Bu kadınlardan biri, Sokullu kalyolun-
nun barut deposunu ateşlediği için iki gemi bu işgal dolayı-
siyle içindeki esirler ve ganimetlerle birlikte mahvoldu.

Adanın merkezi olan Lefkoşe böylece (9 eylül 1570) te
Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Lefkoşe'nin zaptı üzeri-
ne «Baf» «Limasol» ve «Larnaka — Tuzla» mevkileri de ko-
layca ele geçirildi.

Lefkoşe umum valisi Nicolo Dandolo'nun kesilmiş başı,
Magosa vâlisi Astor Baglione'ye gönderilerek kalenin teslimi
teklif edildi ise de bu kumandan teslim olmağı reddetti.

Lefkoşe'nin «Ayasofya» isimli kilisesi, Osmanlı ananele-
rine uyularak câmie tahvil edildi ve fethi müteakip ilk cuma

günü (15 eylül 1570) te Serdar Mustafa paşa cuma namazını burada kıldı ve aynı günü, Magosa kalesi üzerine hareket etti.

Magosa muhasarası :
(18 eylül 1570)

Umum vâlinin, teslim teklifini reddetmesi üzerine Serdar Mustafa paşa (18 eylül 1570) de Magosa kalesini muhasaraya başladı. Bu sırada Magosa vâlisi «Astor Baglione», Başkumandan «Marco - Antonio Bragadino» kardeşi «Giovanni Andrea» onun maiyetinde, topçu kumandanı «Luici Martinengo» bulunuyordu. «Giovanni Antonio Quirini» muhafız kuvvetleri idare memuru idi ve hepsi de kaleyi müdafaaya karar vermiş bulunuyorlardı.

Lala Mustafa paşa kaleyi muhasaraya başlamakla beraber, kış mevsiminin yaklaşmış olması, muhasaranın şiddetlenmesine mâni oldu. Zaten Magosa kalesi çok müstahkemdi ve denizden her an yardım alabilecek durumda idi.

Üçüncü vezir Piyâle paşa le Müezzinzâde Ali paşa donanma ile birlikte İstanbul'a döndüler. Kıbrıs'ta kırk kadirga ile Rodos muhafızı Hamza bey kaldı. Serdar Mustafa paşa, bütün kış mevsimi boyunca, muhasarayı, abluka şeklinde muhafaza ve Magosa'nın hariçle irtibatını kesmekle iktifa etti.

(23 Ocak 1571), de 40 kadirgadan mürekkep bir Venedik filosu, Magosa limanına 1600 asker, pek çok mühimmat ve erzak çıkarmağa muvaffak oldu. Böyle bir yardımı önlemek üzere gemilerle karakol vazifesi görmeğe memur edilenlerin belki de ihmali buna sebep olmuştu. Lala Mustafa paşa böyle bir yardımın tekerrür etmemesini temin için Sakız sancak beyini idâm ettirdiği gibi, mesullerden birkaçını da daha hafif cezalarla tecziye etti. Bütün kış boyunca Kıbrıs'a başka yardım gelemedi.

Magosa kalesi zaptolunuyor:
(1 Ağustos 1571)

Bu sırada Agriboz beyi, Akdenizde bulunan gemileri Sa-

kız'da topladı ve orada, İstanbul'dan gelecek olan Kapudân-ı Derya Müezzinzâde Ali paşayı bekledi. Ali paşa Sakız'da bulunan kırk kadirge ile birleşerek Kıbrıs önlerine geldi. Bu müddet zarfında Serdar Lala Mustafa paşa, Anadolu sahilleriyle Kıbrıs arasında muntazam seferler yaparak, asker ve mühimmat nakletmişti.

Lala Mustafa paşa, kış mevsimini boş geçirmemişti. 16 nisanda Türk ordusuna umumî bir resmi geçit yaptırdı. Magosa kalesine 3 mil mesafede geniş ve derin bir hendek açtırdı. Hendek o kadar derin idi ki, bir atlı oradan geçerken hariçten görülemezdi. Hendeğin arkasında büyük bir kule yaptırdı. Bu kuleye yerleştirilen toplar, daimî surette Magosa'yı kontrol altında tutabiliyorlardı. Bu kuleye yerleştirilen 74 adet topla kale dövülmekte idi. Bu toplardan dört tanesi, Avrupalı'ların «Basilik — Şâhi» dedikleri korkunç toplardandı.

Venedik başkumandanı «Marco - Antonio Bragadino», kale içinde erzak sıkıntısına uğramamak için şehir halkından 8000 kadarını şehir dışına çıkardı. Türk serdarları ve askerleri, Venedik kumandanı tarafından kovulan zavallılara (mutaddan ziyâde insaniyet göstererek bunların rahatça çıkmalarına ve diledikleri gibi köylere yayılmalarına müsaade ettileri). (1).

20 Hazirandan 30 Temmuz'a kadar beş umumî hücum yapıldı. Kaledekiler son gayretlerini sarfederek dayanmakta idiler. Bu beş umumî hücum sırasında Türk ordusu kale altına yer yer lâğımlar kazıyor, patlayan lâğımlar kale duvarlarında gedikler açıyordu. Türk hücumları gittikçe sıklaşıyor ve şiddetini arttırıyordu. Artık kaledekilerin mukavemeti tamamen kırılmıştı. Kale, hücumla zaptedilirse canlarını da kurtaramıyacaklarını hesaba katarak teslim olmağa karar verdiler. (1 Ağustos 1571) de kale duvarlarında beyaz bayraklar görüldü.

Teslim şartlarını görüşmek üzere serdarın ordusuna gönderilen iki Venedik asılzâdesi, Serdar tarafından nezaket-

(1) Hammer, cild 6, sayfa 258

le kabul edildi. Bunlar Yeniçeri Ağasının çadırında misafir edildi.

O gün, teslim mukavelesi imzalandı. Bu mukaveleye göre «muhafızlar silâhları, eşyaları, beş parça topları, kumandanlara ait birkaç atları ile birlikte rahatça kaleyi terkederek Girit adasına naklolunacaklardı. Türklerin, bütün teslim olan kaleler halkına karşı gösterdikleri iyi muamele, Magosahlara da gösterilmişti. Şehir halkından arzu edenler bütün mallarını alıp gidebileceklerdi. Şehirde kalmak isteyenlerin mal ve canlarına dokunulmıyacaktı.

Muhafızların Girit adasına naklini de Osmanlı gemileri vasıtasıyla yapılacaktı. Bu vazife ile mükellef 14 Osmanlı gemisi limana girdi. Tahliyenin rahatça yapılabilmesi için Türkler kalenin üç mil uzağına çekildiler.

Üç gün içinde bütün muhafızlar gemilere bindirildi. Şehirde ancak başlıca kumandanlar kalmıştı.

Türk asker ve kumandanlarının, mağlûplara karşı gösterdikleri bu insanî muameleyi, o devir Avrupasının galip bir ordusunda görmeğe asla imkân yoktur. Bu kadar insanî muameleye karşı Türklerin de bir tek arzuları vardı. O da, Magosa kalesinde esir bulunan 50 adet Türk'ün serbest bırakılması.. Venedik kumandanı da bu teklifi hiç itirazsız kabul etti.

Umum kumandan Bragadino, Ağustosun beşinci gününü «Henri Martinengo» yu, şehrin anahtarlarını bizzat Serdara teslim etmek için geleceğini bildirmek üzere Osmanlı ordugâhına gönderdi. Serdar Mustafa Paşa, Magosa müdafileri ile görüşmekten çok memnun kalacağını bildirdi. Bunun üzerine güneşin batmasından üç saat evvel Bragadino, Bağlione, Lui Martinengo ve Antuan Quirini ve daha bir kısım zabitler, kırk muhafız ile birlikte Osmanlı ordugâhına geldiler.

Lala Mustafa Paşa bu heyeti büyük bir nezâketle kabul etti ve kendileriyle bir müddet muhasara vukuâtı hakkında konuştu.

Türkler, mukavele şartlarına harfiyen ve büyük bir dürüstlikle riâyet etmişlerdi. Venediklilerin buna mukabil ta-

ahhüt ettikleri tek bir şey vardı.. O da, Magosa'daki esir Türklerin Serdâra teslimi..

Gayet tabii olarak Serdar Lala Mustafa Paşa bu esirlerin teslimini istedi ve isteğine zamanın an'anelerine uygun olarak başka bir ricâ da ekledi. Venedikli muhafızları Girit adasına, Osmanlı gemileri götürecekti. Belki Venedikliler bu Osmanlı gemilerine el koyar, geri dönmelerine müsaade etmiyebilirlerdi. Bunun için Venedikli kumandanlardan birisinin rehine olarak Türk ordusunda bırakılmasını rica etti.

Bu kadar tabii bir isteğe karşı Bragadino çok sert ve küstahça bir tavır ile :

— Bey değil, bir kalp dahi alıkomazsın!

Mukabelesinde bulundu. Bu küstahça cevap karşısında Lala Mustafa Paşa itidalini yine muhafaza ederek:

— Türk esirleri nerede?

Diye sordu. Mustafa Paşa, ihtimal ki rehine istemekten vazgeçecekti. Fakat Venedik kumandanının bu ikinci soruya cevabı çok korkunç ve alçakça oldu :

— Onların cümlesi benim değil idi, her biri beylerden ve asker halkından birinin idi. Vire gecesi katletmişler!.

Teslim mukavelesinde sarahaten kaydedilmiş olmasına rağmen 50' Türk esirinin vahşice boğazlanması karşısında Serdarın hiddetlenmemesi mümkün değildi. Buna rağmen yine de kendini tuttu. Fakat kumandana son bir sual daha sordu :

— Ya sende olan esir Türk'ü ne yaptın?

Bu sual karşısında Venedikli kumandan bir an bocaladı, fakat utanmadı. Belki yüzü bile kızarmadı, alçakça bir cevap verdi :

— Anlar katledince ben dahi katlettim!..

Her şey anlaşılmıştı. 50 mâsum Türk esiri, teslim mukavelesinin imzası gecesi çeşitli işkencelerle öldürülmüştü. Bu işkenceler tüyler ürpertici idi. Serdarın artık tahamınıtlü kal-mamıştı. Karşısında, işlediği alçakça cinayetleri yüzü kızar-

madan söyleyebilecek kadar hayâsız olan bu kumandana son sözünü söyledi :

— Bu takdirde vireyi sen bozmuşsun!

Bu doğru idi. Mukavele şartlarını bozan Venedik kumandanı idi! Serdar Lala Mustafa Paşa, işlenen cinâyete karşılık orada mevcut Venedik asılzâdelerinden on kişinin başını kestirdi. Diğerlerinin ellerine kelepçeler takıldı. Kumandan Bragadino da işkencelerle öldürüldü.

Hammer de dahil olmak üzere birçok Avrupalı yazarlar, Lala Mustafa Paşanın şu hareketini şiddetle tenkid ederler ve bunları Türk vahşeti diye tasvire yeltenirler. Fakat bu müellifler, Hristiyanlık taassubu ile, mâsum Türk esirlerine karşı, mukavele hilâfına revâ görülen korkunç işkenceleri âdeta tabii bir şey imiş gibi ve hattâ bârız bir memnuniyetle naklederler de, mukabele-i bilmisil olarak yapılan hareketi tenkit ederler. Hâdiselerin tarafsız bir gözle ve insaf ölçüleri içinde mütalâasından anlaşılır ki vahşet Türklerde değil, nakz-ı ahd, ve vahşet, canavarca işkencelerden zevk alan taraftadır.

Magosa muhasarası 10 ay, 13 gün sürmüştür. Magosa'nın fethiyle Kıbrıs adasının fethi tamam olmuştur.

Kıbrıs, merkezi Lefkoşa olmak üzere bir Beylerbeyilik haline konuldu. Magosa, Baf, Girine'de sancak beylikleri tesis edildi. Bu beylerbeyliğe İçel, Tarsus ve Kozan da ilhak olundu. Kıbrıs'ın ilk Beylerbeyi Câfer Paşa'dır.

Fetihten sonra, adanın Türkleştirilmesi için Konya, Niğde, Karaman, Kayseri, Antalya, Manavgat, Alâiye, Bozok, İçel ve Darende'den Türk aileleri naklolundu. Son harp dolayısıyla adada oldukça mühim hasârat olmuştu. Bu husus gözönünde tutularak Kıbrıs halkı bir müddet vergiden muaf tutuldu.

Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'ta 1 sene, 1 ay, 14 gün kalmıştı.

15 Eylül 1571 de, adada bini yeniçeri olmak üzere 10.000 kişilik bir ordu bırakarak İstanbul'a müteveccihen hareket etti.

Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs'ta çok âdilâne bir idare tarzı kurdu. Ada halkı ne Bizanslılar, ne de Venedikliler zamanında böyle bir idareye nâil olmamışlardı. Halka, tam bir vicdan serbestisi verildi. Venediklilerin sürdükleri Ortodoks başpiskoposunu getirerek yerine oturttu. Muntazam bir idari teşkilât kuruldu. Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaaya müsavi muamele edildi.

Kıbrıs, Osmanlı idaresinde, o zamana kadar görmediği bir huzur, sükûn ve refâha kavuştu.

İNEBAHTI = LEPANTO DENİZ SAVAŞI

(7 Ekim 1571)

Bu muharebeye Osmanlı tarihlerinde «Sıngın Donanma Harbi» denilir. «Sıngın» kelimesi Türkçede «mağlûp, mağlûbiyet» kelimeleri karşılığı olarak kullanılır. İnebahtı deniz savaşında Osmanlı donanması büyük bir bozguna uğradığı için bu isim verilmiştir.

Muharebenin vukua geldiği yer, Yunan denizinde Zanta ve Kefalonya adalarının karşısına düşen ve Şimali Yunanistan ile Mora yarımadası arasında uzanan Korint körfezindedir «Lepant = İnebahtı» kalesi, bu körfezin en dar yerinde ve asıl Yunanistan'ın cenup tarafında deniz kenarındadır. Korint körfezinin uzunluğu 130 ve en geniş yeri 5 kilometredir. Tam Lepanto kalesinin bulunduğu yerde Lepanto körfezinin, Korint körfezine açıldığı noktalarda bu açıklığı ancak bir kilometredir.

Burası 1499 yılında İkinci Bayezid zamanında Osmanlı kuvvetleri tarafından zaptedilmişti.

**Mukaddes ittifak denilen
Haçlı anlaşması :**

Avrupa hıristiyanlık âlemi, orta zamanın meşhur Haçlı seferleri sırasında, İslâm âleminin Türkler tarafından müdafaa edilerek kurtarılmasını bir türlü hazmedememiştir. Haç-

lı orduları adını alan bu korkunç insan sürüsü, geçtiği yerleri harabezâra çevirerek, rastladıklarını öldürerek ve geçtiği yerlerde bir kan deryası bırakarak Doğuya doğru akmıştı. Bu kan kaçığı Haçlı sürülerine karşı doğuyu, İslâm ve Türk âlemini koruyan yegâne millet Türkler olmuştu. Türklerin şayan-ı hayret mukavemeti, kahramanlığı ile doğu âlemi hristiyan olmaktan kurtulmuştu.

İşte hristiyan Avrupa'nın ve onun başında bulunan papaların Türkleri bir türlü affadememelerinin sebebi bu idi.

Osmanlı devleti, sürüp giden bu haçlı tecavüzlerine karşı Anadolu'yu bir kale haline getirmiş, sonra da Avrupa yakasına atliyerek hristiyan âlemini geriletmişti. Yeni zamanlarda artık insanları şuursuz bir sürü halinde sevk imkânı azaldığı için papalar da eskisi gibi haçlı seferleri teşkil edemiyorlardı. Fakat, Türklerin Avrupa'dan çıkarılması fikrinden de bir türlü feragat edemiyorlardı.

Papa «Pie V.» haçlı devrini yeniden yaşatmak için gayret sarfedenlerden birisidir. 1565 yılında 61 yaşında iken papa seçilen bu mütaassıp katolik, Kanûnî devrinin azameti karşısında felce uğrayan hristiyanlık âlemini uyandırmak için geceli gündüzlü çalışmış, bütün Avrupa hükümdarlarına du-rup dinlenmeden mektuplar göndermiş, Türk tehlikesinden bahsetmiş ise de, Avrupa devletlerinden umduğu mukabeleyi görememiştir. Çünkü bir kısım Avrupa devletleri Osmanlı devleti ile aralarında mevcut olan sulh halini bozmakta bir fayda göremiyorlar, bir kısmı da Türk korkusu karşısında hareket kabiliyetini bulamıyorlardı.

Avusturya hükûmeti Türklerle yeni sulh akdetmişti. (1568). Kanûnî zamanında yediği darbelerden bitkin halde idi. Fransa'nın doğuda ticarî menfaatleri vardı. Bu maddî menfaatlerini, Papanın dinî maceralarına feda etmek istemiyordu.

Papanın, «Türklere karşı bir hristiyan devletler ittifakı» vücuda getirmek propagandasına iki devlet müsbet cevap verdi. Biri, Avrupa'nın batısında ve esaslı olarak Osmanlı devletinin darbesini yememiş olan İspanya kralı Phi-

lipe II., diğeri de, Osmanlı deniz kuvvetleri karşısında her gün biraz daha Akdenizdeki tefevvukunu kaybeden ve son günlerde Kıbrıs adasını da elinden kaçırmak üzere bulunan Venedik cumhuriyeti idi. Venedik, esasen Türkiye ile harp halinde idi, böyle bir ittifak, onun yükünü çok azaltırdı.

Bu mucip sebepler sonunda, (25 Mart 1571) de «İspanya, Venedik ve Papalık» arasında «Mukaddes İttifak» imzalandı. İttifak, Roma kilisesinde resmen (25 Temmuz 1571) de ilân edildi.

Osmanlı devletinin o asırda Avrupa'nın hemen her köşesinde, bilhassa Venedik'te çok faal bir casus teşkilâtı vardı. Bu ittifak hazırlığı ve neticesi derhal İstanbul'a ihbar edildi. Bu ittifakın birinci maddesi şöyle idi:

«İspanya kralı İkinci Philippe ile, Venedik cumhuriyeti, Papa Beşinci Pie ile beraber Türklere karşı tedâfüi ve teca-vüzi harp ilân edip onların hristiyanlardan gaspetmiş oldukları yerlerin hepsini ve hattâ Tunus, Cezayir ve Trablus kalelerini istirdat edeceklerdir!»

Müttefikler, muahedenameyi, istiyen hristiyan devletlerin de katılabilmeleri için açık bıraktılar. Bu üç büyüklerden sonra bu ittifaka İtalya'nın küçük hükûmetlerinden Cenova, Savua, Parma, Toskana ile Malta şövalyeleri de katıldılar.

Teşkil edilen kuvvetlerin başına, Charles Quint'in gayr-i meşru oğlu, İspanya kralı İkinci Philippe'in gayr-i meşru kardeşi «Don Juan d'Autriche» getirildi.

Müttefik donanmanın miktarı, kumandanları:

Yapılan anlaşmaya göre, vukua gelecek harekâtın masrafları üç devlet arasında şöyle taksim edilecektir: Masrafların yarısını İspanya kralı, üçte birini Venedik cumhuriyeti, altıda birini de Papalık deruhte edecekti.

Türklere karşı harekete geçebilmek için evvelâ büyük bir donanmaya, teçhizata, sonra da kara kuvvetlerine ihtiyaç vardı.

Müttefiklerden Papalık 12, İspanya 70, Venedik 114 gemi vermiştir. Bunlara ilâveten Malta, Savua, Cenova da 12 gemi vermişlerdir.

Fakat muhtelif batı ve doğu kaynaklarına göre hristiyan donanmasının gemi-yekûnu 300 kadardır. Bu miktarın 9 kadarı kalyon, 219 u kadirga, 70 i de çektiri nev'indendir. Bu gemilere yükletilen kara ordusu askeri sayısı ise, kat'i olarak tesbit edilememekle beraber 30 bin ile 50 bin arasındadır.

Umum kumandan Charles Quint'in piç oğlu Don Juan d'Autriche'tir. Papalık donanmasının kumandanı «Marco Antonio Colonna» Venedik donanması kumandanı «Veniero», Cineviz gemileri kumandanı da Giovanni - Andrea Doria'dır. Bu sonuncusu meşhur Andrea Doria'nın yeğenidir.

Osmanlı donanmasına gelince, Osmanlı kaynaklarından Kâtip Çelebi bu miktarı 180, Solakzâde 250 olarak gösterirler. Selânîkî Mustafa efendi, İstanbul'dan hareket eden donanmanın 184 parçadan müteşekkil olduğunu yazar. Hammer, alelusul Türk donanmasını fazla göstermek hastalığından kendini kurtaramadığı için 300 olarak göstermektedir. Şu hale göre Türk donanmasının 250 den fazla olmadığı anlaşılmakta, buna mukabil müttefik donanması 300 sayısını bulmaktadır.

Türk donanmasında, Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali paşadır. Ali paşa gözünü budaktan esirgemiyen fevkalâde cesur bir insandır. Daha evvel Yeniçeri ağası idi. Ve bu memuriyetten doğrudan doğruya Kaptan-ı deryâlîğe getirilmişti. Denizcilikten hiç bir şey anlamazdı. Koca bir Osmanlı donanmasının denizcilikten anlamıyan birisine verilmesi cidden üzerinde durulacak bir noktadır. Vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşanın bu tâyinine kolay kolay sebep bulmak mümkün değildir.

Barbaros'un yetiştirdiklerinden çok değerli bir denizci olan Piyâle paşanın bu vazifeden alınıp İstanbul'da bırakılarak, bir kara kumandanının Türk donanmasının başına getirilmesi cidden esef edilecek bir vak'adır.

Aynı şekilde tayinlerdeki hataların devamını görmekteyiz. Yine bir kara kumandanı olup, denizcilikten anlamıyan ikinci vezir Pertev paşa da donanmada kara kuvvetleri serdari olmuştur. Böylece Türk donanması iki kara vezirinin eline kalmıştır. Vâkıâ donanmada meşhur bir denizci olan Uluç Ali paşa ile, Barbaros'un oğlu Hasan paşalar, ve diğer denizci sancak beyleri varsa da, bunların hiç birisi birinci derecede kumanda salâhiyetini hâiz değildirler.

Avrupa devletlerinin Türklere karşı birleştikleri ve bil-hassa denizde hücumla geçeceklerinin muhakkak olduğu bir zamanda vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşanın, Piyâle paşa gibi değerli bir denizciyi neden donanmanın başından uzaklaştırarak ehliyetsiz ve bilgisiz ellere verdiğini tahlil etmek çok zordur.

Türk donanması hem sayıca düşman donanmasından azdır, hem de daha birçok noksanları vardır.

Kıbrıs seferi başlarken, Sokullu Mehmed paşa, Osmanlı devletine karşı büyük bir hıristiyan Avrupa devletleri ittifakı husule gelmesinden çekindiğini söylemişti. Onun bu düşüncesinin boş olmadığı görülüyordu. Son durum bunu gösteriyordu.

Kıbrıs seferi 1570 senesi başlamıştı. Hıristiyan ittifakı daha o sırada tahakkuk ettirilemediği için Kıbrıs'a çıkarma kolayca yapılmış, fakat yaz mevsiminde harekât sona erdirilemediği için donanma İstanbul'a dönmüştü. Fakat, müttefiklerin hazırlıklarının ilerlediği, Avrupa'daki Türk casusları vasıtasıyla günü gününe haber alınıyordu. Müttefiklerin Magosa'ya büyük bir filo ile yardıma gelmeleri ihtimali Osmanlı devlet erkânını düşündürmeğe başlamıştı. Binaenaleyh, Türk donanmasının bir an evvel Akdenize açılarak, daha tamamen birleşemiyen müttefik donanmasını bastırmanın lüzumu ortaya çıktı. Bu işte o kadar acele edildi ki donanmanın cenkçi ve kürekçileri bile tamamlanamadı. 1571 senesi ilkbaharında alelacele donanma denize açıldı. Bu donanma önce Kıbrıs'a uğradı. Magosa'ya, lüzumlu olan topları ve mühimmatı çıkardıktan sonra, yine noksanlarını tamamlamadan

tekrar denize açıldı. Bu defa Agriboz'a uğrayan donanma, burada gemileri yağladıktan sonra durmadı.

O sırada müttefik donanmasının Girid sularında olduğu haberi alınmıştı. Haddi zâtında Girid açıklarındaki donanma, müttefik donanmasının tamamı değildi. Yalnız Marco Quirini kumandasındaki bir kısım gemilerdi. Asıl Venedik donanması Venedikli Amiral Veniero kumandasında Korfu yakınlarında idi.

Türk donanması evvelâ Girid üzerine yelken açtı. Fakat orada ehemmiyetli bir iş görülemedi. İşte bu sırada Cezayir beylerbeyi Uluç Ali paşa 25 gemi ile Osmanlı donanmasına iltihak etti.

Donanmanın İstanbul'dan aldığı emirde, Venedik idaresindeki adaların, Dalmaçya ve Arnavudluk sahillerinin vurulması da vardı. Evvelâ Girid'e taarruz edildi. Suda ve Hanya İmanlarında tahribat yapıldı. Bundan sonra donanma Cerigo adasını ve müteakiben Zanta ve Kefalonya adalarını vurdu ve Adiryatik kıyılarına doğru ilerledi. Korfu adası önünde bulunan Venedikli Amiral Veniero, Messina'ya kaçtı (23 Temmuz 1571).

Bundan sonra Osmanlı donanması Adiryatik kıyılarında Dalmaçya havalisini, Lesina, Antivari, Ülgün kaleleri zaptetti. Bu sırada kara tarafından da Ahmed paşa kumandasındaki ordu donanma ile işbirliği yapmıştı. Bir ara değerli denizcilerden Kara - Hoca daha yukarılara çıkarak Venedik şehri yakınlarında görüldü. Venedik halkı müthiş bir korkuya ve paniğe kapıldı.

Bu sırada müttefik donanmaları yavaş yavaş İtalya'da toplanmağa başlamışlardı. Bu haber alınınca, Türk donanmasının da toplanması zarureti hâsıl oldu. Kaptan-ı deryâ Müezzinzâde Ali paşa Kattaro muhasarasını bırakarak Kastel Nuova'ya çekildi.

Bu sırada Kıbrıs fethinin tamamlandığı haberi de gel-

mişti. Etrafta cereyan eden hâdiseler ve alınan haberlerden müttefik donanması ile bir meydan muharebesinin yakın olduğunu gösteriyordu. Kaptan-ı Deryâ Ali Paşa, (Lepanto = İnebahtı) ya çekildi.

Donanma Lepanto'da demirledikten sonra, o civardan temin edilmiş olan efrat sılaya gitmeğe başladı. Böylece gemi mürettebatı azalmıştı.

Buna rağmen Osmanlı donanmasının Girid'den başlayarak Yunan denizindeki adaları ve Dalmaçya sahillerini vurma, müttefik kumandanlarının gözünü korkutmuştu. Türk donanmasına hücum hususunda bir tereddüt, efratta bir isteksizlik belirmişti. Bir kısım amiraller, Türklerle muharebeye tutuşmanın, açıktan açığa intihar demek olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı. Buna mukabil, bilhassa Venedikli amiraller, her ne pahasına olursa olsun müttefikleri Türk donanması üzerine hücum etmeğe iknaa çalışıyorlardı.

Müttefik donanması Korfu'ya gelmişti. Hâlâ tereddüt devam ediyordu. Fakat Papalık kuvvetleri kumandanı Colonna, son hareketleri dolayısıyla Türk donanmasının yıprandığını, gemilerinin tamire muhtaç hale geldiğini, efradının yorgun olduğunu ve belki de mühimmatının azaldığını söyleyerek, bir daha böyle bir fırsatın ele geçirilemeyeceğini ve derhal hücum edilmesi lüzumunu ileri sürdü ve onun fikri, diğer kumandanlarca da kabul edildi.

Düşman kumandanlarının derhal hücumu karar vermelerinde bir hiyânetin de rolü olsa gerektir. Mora'da Patras piskoposu Yermanos adında bir hain vardır. Düşmana casusluk eden ve Cineviz Amirali Giovanni - Andrea Doria ile gizli muhabereleleri yakalanmış olan bu hain, her halde Osmanlı donanmasının başında denizcilikten anlamıyanların bulunduğunu, mürettebatının noksan ve gemilerin tamire muhtaç halde olduğunu ihbar etmiş olmalı ki, müttefik kumandanları muharebeye karar verdiler.

Osmanlı donanmasında son durum :

Müttefik donanmasının pek yakınlar geldiği haber alı-

nınca, Osmanlı donanmasında ikinci vezir Pertev paşanın reisliğinde bir harp meclisi kuruldu. Bu mecliste, Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali paşadan başka Cezayir beylerbeyi Uluç Ali paşa, Barbaros'un oğlu Hasan paşa, Trablusgarp beylerbeyi Cafer paşa ve on beş sancak beyi ve daha bir kısım denizciler vardı.

Bu mecliste, evvelâ iki mesele mevzuubahis oldu. Birinci mesele, İnebahtı körfezinden çıkıp çıkmamak, ikinci mesele de dışarı çıkıldığı takdirde engine açılmak veya sahil kıyısında sıralanmak idi.

Birinci ihtimal, yani körfezden çıkmamak, bir meydan muharebesini kabul etmemek demekti. Bu fikri daha ziyade Uluç Ali paşa müdafaa ediyordu. Bu tecrübeli denizci, mucip sebep olarak, donanmanın altı aydan beri sefer halinde bulunduğunu, gemilerin tamire muhtaç bir hale geldiklerini, asker ve kürekçilerinin noksan olduğunu müttefik donanmasının boğazdan içeriye giremeyeceğini, donanmanın bu haliyle açık denize çıkmasının hatalı olacağını ileri sürüyordu ki, her halde en doğru mütalâa bu idi. Çünkü İnebahtı boğazı müstahkemdi, düşman donanmasının bu boğazdan girmesi imkânsızdı.

Uluç Ali paşanın bu fikrine donanma serdarı Pertev paşa da iştirâk etti. O da böyle noksan tüfekçi ve gemici ile dışarıya çıkıp perişan olmaktansa körfeze çekilip beklemek, eğer müttefik donanması hücumla geçerse ancak o vakit harbi kabul etmek fikrinde bulundu.

Esasen son vurgunlar dolayısıyla Osmanlı gemileri ganimet ve esirlerle dolu idi. Bu haliyle harbe tutuşmanın mahzurları meydanda idi.

Fakat, Sokullu Mehmed paşanın, nerede olursa olsun düşman donanmasına muhakkak hücum edilmesi emri defalarca Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali paşaya verilmişti.

Ali paşa, bu mütalâalara karşı:

— Bana İstanbul'dan gelen emirlerde tekit olunmuştur. Ben mansıbımdan değil, başımdan korkarım!

Dediği gibi, deniz harplerine vukufsuzluğunu gösteren şu sözleri de ilâve etmişti:

— Kâfir ne kelbdır? Gayret-i İslâm ve ırz-ı Pâdişahî yok mudur? Her sefinden beş on adam noksan olmakla ne lâzım gelir?

Esasen Müezzîn-zâde Ali paşa mütehevvir tabiatlı bir insandı. Onunla münakaşa kolay değildi. O, yalnız İstanbul'dan aldığı «Küffar donanması her kande ise üzerine varıp mukaabil olası!» şeklindeki emirden başka bir şeye kıymet vermiyor, donanmanın müsait durumda olup olmadığını hiç hesaba katmıyordu.

Münakaşanın neticesi belli olmuştu. Pertev paşa da sonradan Kaptan paşanın fikrine iltihak edince dışarıya çıkıp harbe tutuşmağa karar verildi. Zavallı Uluç Ali paşa ne dedi ise muvaffak olamamıştı.

Körfezden dışarı çıkılmasına karar verilince Uluç Ali paşa: «Dışarıya çıkıldığına göre hiç olmazsa donanmayı kıyıya sıralamıyarak açık denize çıkaralım ve muharebeyi açık denizde yapalım» mütalâasında bulundu. Fakat, ömründe deniz muharebesi idare etmemiş ve Yenice'ri ağalığından Kaptan-ı Deryâ olmuş olan Müezzîn-zâde Ali paşa:

— Kıyıyı tutmak evlâdır!

Gibi cahilâne bir mütalâada bulununca, zavallı Uluç Ali paşa asabiyetinden ağlamaklı olarak etrafındaki denizcilere bağırmıştı:

— Hani Hayreddin paşa ile Turgutça ile cenk görenler niçin söylemezler? Bir gemiye dokunduğu vakit gark olmak (batmak) ihtimalinden karaya meyletse gerek. Sâirlerine bâis-i inhizam olur!

Sanki başlarına gelecek faciayı vaktinden evvel görüyor-muş gibi, Uluç Ali paşa ne dediyse, Müezzîn-zâde onun aksini yapmakta ısrar ediyordu.

Muhtemel bir felâketin önüne geçmek için son tedbir olarak Uluç Ali paşa:

— Bari gemilerin fanusları, büyük bayrak ve flâmalarını kaldıralım...

Dedi. Yani, düşmanın, kumanda gemilerini tanımalarının önüne geçelim tavsiyesinde bulundu ise de, Müezzinzâde onun bu son teklifini de alaya alarak reddetti.

Osmanlı donanmasında bu münakaşalar olurken, müttefik donanması da 30 eylülde Korfu'dan hareket ederek Holomich koyuna girmiş bulunuyordu. Daha sonra müttefik donanması Korint körfezinin ağzına doğru ilerlemeğe başladı. Bu körfezin açıklarında Zanta, Kefalonya ve İthaki adaları bulunmaktadır. Düşman donanması Kefalonya adasının doğru istikametinde bulunan «Gurzolari = Echinae» adacıkları ötesinde bulunuyordu. Kaptan-ı Derya donanmayı İnebahtı boğazının iç kısmından çıkararak Korint körfezinin kuzey kıyısında Evenos suyunun döküldüğü yerin batısında Galidon önüne getirmiş bulunuyordu.

İki donanma artık yekdiğerini görecektir durumda idi. Umum kumandan Don Juan'ın gönderdiği Cecco Pisano'nun keşif kolları, bizim donanmamızı meydanda ve bütün açıklığı ile görebildiği için gemilerimizin adedini, vasıflarını, hareket tarzını en ince teferruatına kadar tesbit edebildiği halde, Kara - Hoca'nın keşif gemileri müttefik donanmasının adacıklar arasında bulunması yüzünden düşman donanmasının hareketleri hakkında kat'i bir fikir edinemiyorlardı. Buna rağmen Uluç Ali paşa vaziyeti derhal kavramıştı. Ve hemen Müezzinzâde'yi ikaz etti.

Kâtip Çelebi'ye nazaran:

«Ali paşa kaptana haber gönderip, küffarın barça ve mavnası kale ve metrisleri önünden savulup dönüp ya ardından ya böğründen girelim» dedi.

Bu son makul tedbire karşı da Müezzinzâde Ali paşa, büyük bir inat ve cehaletle şu cevabı verdi:

«Ben pâdişahın donanmasına kaçtı nâmın komazam!»

Bu sırada Gurzola kayalıkları arasından görülen 54 gemilik bir düşman filosuna şiddetle hücumla kalkıştı. Halbuki asıl düşman filosu pusuda idi. Meydana çıktı. Muharebe bütün şiddeti ile başladı.

Muharebenin vukua geldiği saha, İnebahtı koyunun batı tarafında ve Korint körfezinin biraz daha geniş olan giriş noktasında idi.

Türk denizciliği için acı bir hâtıra olarak kalacak olan bu deniz muhaberesi (7 ekim 1571 pazar) günü vukua gelmiştir. Türk donanması sabahın erken saatlerinde denize açıldı.

Daha evvel aktedilen harp meclisinde alınan karara göre Türk donanması kuzeyden güneye ve Yunanistan sahili boyunca müvazi Skropha burnuna amud bir hat üzerinde mevzi almıştı. (Sonradan bu noktaya Türkler tarafından Kanlı Burun adı verilmiştir) Düşman donanması da açık deniz tarafında hilâl şeklini almış bulunuyordu.

Osmanlı donanmasının durumu şöyle idi:

Merkezde Kaptan-ı Deryâ Müezzinz-zâde Ali paşa ve serdar Pertev paşa, sağ cenahta İskenderiye beyi Şuluk Mehmed bey, sol cenahta Cezayir beylerbeyi Uluç Ali paşa, geride de küçük bir ihtiyat filosu vardır (1) Türk harp nizamı hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Meselâ bir rivâyete göre Uluç Ali paşa sağ cenahtadır ve sol cenahta ikinci vezir Pertev paşa vardır ve yanında Ağriboz sancak beyi Salih paşazâde Mehmed bey bulunmaktadır.

Müttefik donanmasına gelince, merkezde genç amiral Don Juan ve yanında Papalık kumandanı Antonio Colonna, Venedik amirali Sebastieni Veniero, sağ cenahta o devrin en mahir amirali olarak vasıflandırılan Giovanni Andrea Doria, sol cenahta Venedikli Agostino Barbarigo bulunmakta idi. Bu sonuncunun yanında Marco Quirini de vardı. Bunlardan başka Canta - Cruz markisi Don Alvaro kumandasında 30 gemiden müteşekkil bir de ihtiyat filosu bulunmaktadır.

Müttefik donanmanın ön safında, her biri 30 top ile teçhiz edilmiş, yüzen kaleler halinde galeozzalar ilerlemekte idi.

(1) İslâm Ansiklopedisi cild 7, sayfa 42 (Lepanto maddesi)

Harp sahasının uzunluğu takriben dört mil kadardı. Sabahleyin saat 11 sularında rüzgâr durduğu için Türk gemileri kürek kullanmak suretiyle ilerlemeğe başladı. İlk top ateşini Kaptan-ı Deryâ Müezzîn-zâde Ali paşa açtı ve Don Juan buna derhal bir top ateşi ile cevap verdi.

Türk sağ cenahı şiddetli bir taarruza geçti. Bir kısım Türk gemileri sahil boyunca ilerleyip düşman gemilerinin arkasına düşerek, müttefikler için tehlikeli bir durum meydana getirdiler. Barbarigo ölüm derecesinde yaralı olduğu halde büyük bir gayret sarfetmekte idi. Gemisi Türklerin eline düşmek üzere iken yardıma gelenler sayesinde harp talihi düşmanlara geçti. Bu sırada Şuluk Mehmed bey şehit oldu.

Bu sırada deniz muharebelerine alışık olmıyan kara askerleri arasında bir karışıklık oldu, bunlardan bir kısmı kendini denize atarak sahile kadar yüzüp kurtulma çarelerine baş vurdu ise de ekserisi ya denizde vuruldu, yahut karaya çıktıkları vakit düşman tarafından yakalanıp feci şekilde öldürüldüler.

Yine bu sırada muharebe, merkez kısmında da bütün şiddetiyle başladı. Müezzîn-zâde Ali paşa, doğrudan doğruya Don Juan'ın kadirgasına rampa etti. Böyle yapmakla da kendi gemisinin, Türk amiral gemisi olduğunu düşmana anlatmış oldu. Birçok düşman gemileri etrafını aldı. Aynı zamanda Pertev paşa da Amiral Veniero'nun gemisine rampa etmişti.

Kaptan paşanın Baştardası iki defa istilâya uğradığı halde, İspanyollara büyük zayıat verdirilerek püskürtüldü. Bu arada Ağriboz beyi Mehmed beyin gemisine galip gelen Colonna da yardıma koştı. Bu suretle Türk kaptan gemisi iki taraftan sıkıştırılmış oldu. Müttefik askerlerinin hemen ekserisi zırhlı idi, Türk silâhları bunlara tam mânasiyle tesir edemiyordu. Başarda yeniden istilâya uğradı ve Müezzîn-zâde Ali paşa adım adım geri çekilerek dümene kadar geldi ve orada harikulâde bir cesaretle çarpışa çarpışa şehit oldu.

Diğer taraftan ikinci vezir Pertev paşanın gemisi de mağlûp olmuştu. Pertev paşa canını kurtarmak için denize atla-

muş ve Hasan paşazâde Mehmed bey tarafından kurtarılmıştı.

Serdar Kaptan paşanın harp sahasından çekilmesine rağmen Türk merkez gemileri büyük bir kahramanlıkla harbe devam ettiler. Bu çarpışmalarda Kara Yusuf adında bir Türk kahramanının fedakârlıkları dillere destan olacak şekilde düşmanı zorladı. Düşman da çok zayıt vermişti. Fakat sonunda duruma hâkim olmuştu.

Muharebenin ilk dakikalarından itibaren Giovanni Andrea Doria, müttefik donanmasından mütemadiyen açılarak uzaklaşmakta idi. Bunun sebebi bir türlü anlaşılamamıştır. Fakat onun bu hareketini meşhur denizci Uluç Ali paşa dik-katle takip etmekte idi. Müttefik donanması ile sağ cenahı arasında kâfi derecede bir açıklık husule geldiğine kani ol-duktan sonra derhal bir dönüş hareketi yaparak bu gedikten taarruza geçti ve bir Malta kapudânesi, bir papalık, bir Sa-vua, iki Venedik gemisi Türk gemileri tarafından yakalandı. Gediği kapatmağa koşan Don Juan de Cardona'nın gemisin-deki 500 kişiden ancak 50 kişi kurtulabildi.

Düşman başkumandanı, o sırada muharebeyi tamamen kazandığına inanmıştı. Fakat Uluç Ali paşanın taarruzunu görünce büyük bir şaşkınlığa uğradı. Vaziyet düşman filosu için hakikaten tehlikeli olmağa başlamıştı. Düşman başku-mandanı, Santa-Cruz markisi ve diğer gemiler derhal yardı-ma koştular. Uluç Ali paşa, bu kadar kalabalık düşman kuv-veti ile başa çıkamayacağını anlayınca düşman muhasarasın-dan kurtulmağa muvaffak oldu.

Uluç Ali Paşa Messina prensinin kumandasındaki Malta Amiral gemisini zaptederek kumandanının kafasını kesti Ni-hayet kurtardığı 42 gemi ile birlikte Modon üzerinden İstan-bul'a doğru yoluna devam etti.

İnebahtı muharebesi, güneş batarken sona ermiş bulu-nuyordu.

İki tarafın zayıatı:

Her iki taraftan da hem insanca, hem de gemi bakımın-dan zayıat korkunçtu. Fakat Osmanlı donanmasının zayıatı

şüphesiz daha fazla idi. O güne kadar Türklerin bu şekilde bir mağlûbiyeti hiç görülmemiştir.

Batı kaynakları, batan, yanan veya karaya oturan Türk gemilerinin sayısı hakkında 15, 30, 40, 44 rakamlarını zikrederler. Türk gemilerinden müttefiklerin eline geçenler hakkındaki rivâyetler ise bütünüyle birbirinden farklıdır. Bunlar 60, 90, 117, 130, 140 hattâ 190 sayıları ile ifade edilir. Şu rakamlardan hakikati meydana çıkarmaya imkân yoktur. Fakat Türk gemilerinden Uluç Ali paşa 42 adedini kurtarmıştır. Belki birkaç tanesi de şuraya buraya sığınmış olabilir. Geride kalan muazzam bir yekûnun tamamen İnebahtı'da mahvolduğu aşîkârdır.

İnsa zayıfına gelince, Türklerden şehit olanların miktarı her halde 20.000 den aşağı görünmemektedir. Esirler ise bu miktara nazaran pek azdır. 3000 kadardır. Ölenlerle esir olanlar arasındaki şu garip tezada bakılınca, Türk askerlerinin, esir olmaksızın çarpışarak kahramanca ölmeği tercih ettikleri anlaşılır.

Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali paşa, Çorum Beyi Güllâbi Bey, Şarkî Karahisar beyi Ahmed bey, İnebahtı beyi Firdevs Bey, İskenderiye beyi Şuluk Mehmed bey, Ankara beyi Mimarzâde, Niğbolu beyi Ahmed bey, Sakız beyi Abdülcebbar bey, Midilli beyi Hızır bey, Biga beyi Ali bey ve birkaç kişi daha olmak üzere on bir sancak beyi, tersane emini Mustafa bey, Kaptanlardan Dum-Dum Memi ve bu sancakların sipâhilerinden büyük bir kısmı şehitler arasındadır.

Cafer paşa ile, Müezzinzâde Ali paşanın biri 18 yaşında Ahmed, diğeri 13 yaşında Mehmed adında iki oğlu da esirler arasındadır. Bu iki genç, Don Juan tarafından hristiyan yapılmak için papaya verilmek üzere alıkonulmuş, fakat Ahmed bey kahrından Napoli'de vefat etmiştir. Selânikî Mustafa efendi, her ikisinin de fidye mukabilinde kurtarılmalrı için ferman çıktığını kaydetmektedir. Saint Angelo şatosunda, hürriyetten mahrum olarak yaşadığını öğrendiğimiz Mehmed bey hakkında ise fazla bir bilgimiz yoktur. (1)

(1) İslâm Ansiklopedisi. Lepanto kelimesine bakınız.

Bu arada, Osmanlı donanmasında kürekçi olarak çalıştırılan 14 - 15 bin hristiyan esir de müttefikler tarafından kurtarılmıştır. Bu esirler, Kaptan paşa tarafından kendilerine fevkalâde insanca muamele edildiğini söylemekte ittifak ederler.

Müttefik zayıfına gelince, kazanılan zaferin tadını çıkaracak kadar fazladır. Bunlar, 15 kadirge, 8000 ölü ve 21000 yaralı olarak gösterilir. Hemen bütün haçlı gemileri az veya çok hasara uğramıştır. 60 Malta şövalyesi ile İspanyol ve İtalyan zâdegânından pek çoğu telef olmuş ve meşhur Don Quichotte müellifi Cervantes de sol kolunu kaybetmiştir.

«Don Juan muharebeyi müteakip fırtınalı geceyi Patela limanında geçirerek donanmasını perişan olmaktan kurtarabildi. Burada iki üç gün daha kaldı. Daha sonra Ayamavra adasına giderek, bundan sonrası için tutulacak yolu tâyin etmek üzere bir meclis topladı. Gûya bir zafer kazanmış olan Haçlılar o kadar büyük bir darbe yemişler, zayıfata uğramışlardı ki bu vaziyette Lepanto'yu muhasaraya cesaret edemedikleri gibi, Osmanlı devletine karşı isyan etmek üzere hazırlıklar yapan Mora reâyasını büsbütün kıskırtarak geniş bir isyan çıkartmak üzere Türk sularında kalmağı bile göze alamadılar. Zaten İspanya kralı Philippe II. Mora'da ehemmiyetli bir liman zaptedilemediği takdirde İtalya'ya dönülmesi hususunda emir vermişti.

Don Juan, Aya Mavra adasındaki Türk kalesini bile alacak durumda olmadığını anlıyarak Korfu'ya çekildi (23 ekim 1571). Oradan da Venedik ve papalık donanmalarının ısrarlarına rağmen Messina'ya gitti. (1 kasım 1571) Bu vaziyet karşısında papalık kumandanı Colonna için Ancona'ya, Veniero için de Venedik'e dönmekten başka çare kalmamıştı.» (1)

Muharebeden sonra:

İnebahtı muvaffakiyeti, Avrupa hristiyan âlemini yerinden oynattı. Bu umulmadık başarı, yıllardanberi Türk kuv-

(1) İslâm Ansiklopedisi.

vet ve kudreti karşısında âcz içinde kıvranan Avrupa'nın her tarafında çılgınca bir bayram havası yarattı. Türk donanması başındaki mesul şahısların ehliyetsizliği yüzünden tesadüfen kazanılmış bu zafer, mütaassıp Avrupalıların kafasında geniş hayallerin kurulmasına sebep oldu. Papaya, mütaassıp Avrupalılara öyle geldi ki, Türkleri hemen Avrupa'dan, Afrika'dan ve belki de Anadolu'dan atmak kolay bir iştir!!

Zavallı Avrupa! Meğer birkaç asırdanberi Türk satvet ve şehameti karşısında ne büyük bir acz haleti ruhiyesi içinde kıvranmakta imiş!

Günlerce bütün kiliselerin çanları bu zaferin sevinci ile etrafı çınlattı. Ressamlar, sanatkârlar, heykeltraşlar seferber oldu. Bu sefere iştirâk edenlerin her biri harikulâde kahramanlarmış gibi efsaneleştirildi. Papalık donanması kumandanı Marco Antonio Colonna Roma'ya, zafer alayı ile girdi. Derhal Romaya bir heykeli dikildi. Papa Beşinci Pius, ismindeki benzerlikten istifade ederek İncildeki «Bu, Yahya namında, Allah tarafından gönderilmiş bir adam idi!» cümlesini, Don Juan'a tatbik etti.

Papa, eski Haçlı orduları devrindeki, hıristiyan âleme karşı hâkimiyetinin yeniden teessüs ettiğini görür gibi oldu.

Bu umulmadık zafer, en ziyade Venediklileri sevindirmişti. Venedikliler, İnebahtı deniz harbinin vukua geldiği (7 ekim) gününü milli bayram günü olarak ilân ettiler. Birçok şehirlerde bu zafer adına heykeller dikildi. Tersanenin önüne de muazzam bir heykel dikildi.

Avrupanın bu çılgınca sevinci çok sürmiyecekti. Zaten sürmedi de... Vak'ının üzerinden bir ay geçmeden, İstanbul tersanelerindeki muazzam faaliyet haberi, Venedik ve diğer Avrupa devletleri üzerinde soğuk bir düş tesiri yaptı. Sevinç, birdenbire endişeye, tereddüde, korkuya inkılâp etti. Avrupa, İnebahtı'da imha ettiklerine kani oldukları Türk donanmasının yerine, daha muazzam bir donanmanın bir seneden az bir zaman içinde meydana getirilerek Akdenizde Türk bayrağını dalgalandırmağa başladığını görmekle, kurdukları hayallerin birdenbire yerle yeksan olduğuna şahit oldular.

Maddi bakımdan müttefiklerin Türkiye'ye verdikleri zararın telâfisi mümkün idi. Fakat bu mağlûbiyetin Avrupa'da yarattığı bir kanaat filizlenmeğe başlamıştı ki, bu, Türkiye için en büyük zarardı. Bu da, o güne kadar Avrupa, Türkleri nâ mağlûp bir millet olarak tanıdığı halde, o günden itibaren Türklerin de icabında mağlûp edilebilecekleri kanaati idi. İşte asıl kaybımız bu idi. Onun içindir ki bu mağlûbiyetin mesulleri iyice tahlil edilerek tarihçe tesbit edilmek icabeder.

İnebahtı mağlûbiyetinin Türkiyede akisleri:

Bu mağlûbiyetin Türkiye'deki tesiri de küçümsenemezdi. İkinci Selim, kışı geçirmek üzere İstanbul'dan Edirne'ye gitmiş bulunuyordu. Mağlûbiyet haberini orada aldı. Muasır Osmanlı tarihlerinin kaydettiğine göre İkinci Selim bu haber üzerine büyük bir teessüre kapılmış, üç gün üç gece gözüne uyku girmiyerek, Edirne'de daha fazla duramamış ve alelâcele İstanbul'a dönmüştür.

Tarihlerin «Sarhoş Selim» diye andıkları, hükûmet işleriyle aslâ alâkadar olmaz diye gösterdikleri Selim, bu millî felâket üzerine büyük bir hassasiyet göstermiş, derhal yeni bir donanmanın inşası için hükûmete, vezîr-i âzama kat'î emirler vermiştir. Zevk ve safasına çok düşkün olan İkinci Selim'in, millî bir mesele karşısında gösterdiği bu yakın alâka ve hassasiyet, hakikaten takdire lâyıktır. Ne olursa olsun onun kanında da Fâtih'lerin, Yavuz'ların, Kanûni'lerin kanı vardır.

Öyle anlaşıyor ki İkinci Selim, bu mağlûbiyet dolayısıyla, donanmanın kumanda mesuliyeti uhdelerine tevdi edilen kimselerin denizcilikten anlamıyan ehliyetsiz kimseler olusunun asıl mesulünü aramak mecburiyetini hissetmiş, bu kumandanları tâyine yegâne salâhiyetli şahıs olan vezîr-i âzam Sokullu hakkındaki itimadı sarsılmıştır.

Osmanlı tarihlerinin meskût geçtikleri bu hususların çok iyi tetkik ve tahlil edilmesi icap etse gerektir.

İkinci Selim, yaraların bir an evvel sarılması için acele ediyordu. Eski hali kalmamıştı. Zevk ve sefayı bırakmış, teselliye ibadette aramağa başlamıştı.

Bir talihsizlik eseri olarak vukua gelen mağlûbiyetten yalnız Ali paşa, büyük bir dirayet ve cesaret göstererek, bir kısım Türk gemilerini kurtarmıştı. Kurtardığı gemileriyle Modon'a gelen Ali paşa, buradan İstanbul'a vak'ayı olduğu gibi bildiren bir adamını göndermişti.

Daha sonra Uluç Ali paşa İstanbul'a gelmiş ve derhal tersanenin başına geçerek yeni bir donanma inşasına başlamıştır. İnebahtı mağlûbiyetinin yegâne galibi olan, ve emrindeki gemileri hiç zedelenmeden sapa sağlam kurtararak gelen Uluç Ali paşadan daha ehliyetli kaptan-ı deryâ olamazdı. Pâdişah onun Uluç adını «Kılıç» olarak değiştirdi ve Kaptan-ı Deryâ-luğu da uhdesine tevdi etti.

Ali Paşanın kaç gemi ile İstanbul'a geldiği hususu kat'i olarak belli değildir. Her halde Ali paşa kurtardığı gemilere, muhtelif limanlardaki gemileri de katarak oldukça kabarık bir gemi sayısı ile İstanbul'a gelmiştir. Hammer bu gemi sayısını 87 olarak gösterir.

Yeni bir donanma inşası hususunda pâdişahın gösterdiği hassasiyet, tabii olarak evvelâ Sokullu'yu alâkadar ediyordu. Bir dereceye kadar da mağlûbiyet onun, donanmanın başına ehliyetsiz adamları getirmesi yüzünden vukua gelmiş gibi idi. Binaenaleyh, durumunu düzeltmek zaruretinde idi. Esasen Şeyhülislâm Ebussuud efendi de bu hususta büyük alâka ve gayret gösteriyordu. Fakat yeni bir donanma inşası için en büyük vazife Kılıç Ali paşaya düşüyordu. Ve bu muhterem denizci de bu işin yegâne mütehassıs şahsiyeti idi.

Bütün devlet mekanizması seferber olmuştu. Evvelâ Haliçteki tersane, pâdişaha ait olan Has-Bahçeden bir kısmı gemi yapılacak yer olarak ayrıldı ve mevcut kızakların sayısı artırıldı. «Türkler, Venedikliler gibi tersanelerini heykellerle süsliyeceklerine, kubbeli sekiz kızak yapılmasına lâzım olan arazi için Hâs-Bahçeden bir miktarını olarak gemi tezgâhlarını genişletmek ile meşgul oldular.» (1)

(1) Hammer cild 6, sayfa 273.

Gemi inşa faaliyeti sade İstanbul'da olmuyordu. Karadeniz, Marmara ve Akdenizde de bu iş için çalışılıyordu.

Kılıç Ali paşa, 120 gün içinde 134 gemi inşa etmişti. Bugünün teknik imkânlarıyla dahi, bu kadar kısa bir zamanda bu kadar harp gemisinin yapılmasına imkân tasavvur edilemez. Selânikî ve Âlî'de bu miktar (200) dır. Bu hesaba göre günde bir ve hattâ iki harp gemisi yapılmış oluyordu ki, o devirdeki Türk mühendisliğinin, işçiliğinin muasır Avrupa devletlerine nazaran üstünlüğü ve devletin zenginliği meydana çıkar.

Daha ziyâde muahhar Osmanlı tarihlerine göre ve rivâyete nazaran Kılıç Ali paşa, bu kadar gemi yapılsa dahi, teçhizatının tamamlanmasının çok güç olacağından vezîr-i âzam Sokullu'ya bahsetmiş, Sokullu da şu cevabı vermişti:

«Paşa hazretleri, bu devlet-i âliyenin kuvvet ve kudreti ol mertebedir ki, cümle donanmanın lengerleri gümüşten, resenleri (ip'leri) ibrişimden, yelkenleri atlastan yapmak ferman olursa müyesserdur. Hangi geminin mühimmatı yetişmezse, bu minval üzere benden al!»

Velhasıl öyle anlaşılıyor ki, İnebahtı felâketinin tamiri için başta pâdişah ve Kılıç Ali paşa olmak üzere vezîr-i âzam, Şeyhülislâm ve bütün devlet erkânı seferber olmuş ve geceyi gündüze katmış ve çok kısa bir zamanda, Akdenize eskisinden daha kuvvetli, yeni ve zinde bir donanma çıkarılmıştır.

Yeni Türk donanması

Akdenize açılıyor:

İkinci Selim, çok değerli bir denizci olan Kılıç Ali Paşayı Kaptan-ı Deryâlığa getirmekle büyük isabet etmişti. Aynı zamanda ona aşağıdaki fermanı anlaşılaacağı veçhile tam salâhiyet de vermekte idi:

«... Ve bilcümle Donanmây-ı hümâyûna müteallih deryâyâ müteferri' cumhûr-i umûr müşârünileyhin re'y-i isâbet-ârâsına tefvîz

olunmuştur. Din-ü devlete lâıyk ve sıyânet-i mülk-ü millete müteallik umurda enseb-ü evlâ ne ise vech-i münasib görüldüğü üzere amel oluna.»

Kılıç Ali paşa, inşasına bizzat nezaret ettiği muhteşem Türk donanması ile, Beşiktaştaki Barbaros türbesinin önünre merasim yapıldıktan sonra toplar atılarak (13 haziran 1572) de Akdenize açıldı.

Avrupa'nın hâlâ zafer sarhoşluğu ile şenlikler yaptığı, sokaklara meydanlara heykeller dikmekle meşgul olduğu bir sırada muhteşem bir Türk donanmasının Akdenizde dolaşmağa başladığı haberinin duyulması, bütün alâkalı devletlerde korkunç bir tesir yarattı. Halkın sevinci yarıda kaldı. Barbaros'un mektebinde yetişmiş bir Türk denizcisi yine karşılarına çıkmıştı. Hem de yepyeni bir donanma ile.

Galip gelmelerine rağmen donanmaları çok yıpranmış ve zedelenmiş olan müttefikler, kendilerini toparlayıp, galibiyetin meyvalarını toplamağa niyet etmek üzere iken bu müthiş Türk donanmasının Akdenizde görünmesi, büyük bir şaşkınlık yarattı. Zafer sarhoşluğu geçmiş, hakikatle karşı karşıya gelinmişti.

Ali paşa Türk donanmasıyle «Çerigo — Çuka» ve «Mataban» burnu yakınlarında düşman donanması ile iki defa karşılaştı. Fakat bir iki top atışından başka bir şey olmadı. Parma dukası Modon muhasarasına memur edilmiş olduğu halde cesaret edemiyerek çekildi. Ali paşa da Modon'a geldi. Müttefik donanması başkumandanı Don Juan ile Venedikliler arasında anlaşmazlık çıktı. Don Juan, İspanyol donanmasını alarak çekildi. Müttefik donanmalarının savuşup gitmelerinden sonra Ali paşa da İstanbul'a avdet etti.

**Venedikliler sulh
istemeğe mecbur kalıyor:
(7 mart 1573)**

Hıristiyan ittifakının başlıca müşevviki olan Papa «Pius V.» (1 mayıs 1573) ölmüştü. Arızî bir zaferden ibaret olan

İnebahtı'dan sonra müttefikler arasında anlaşmazlıklar da başlamıştı. Türklerin muazzam bir deniz kuvveti ile Akdenizde görünmeleri, müttefikler arasındaki anlaşmazlıkların artmasına da sebep olmuştu. İspanya, Türk kuvveti karşısında daha fazla bir şey yapılamıyacağını anlıyarak donanmasını çekmişti. Papanın ölümü ile de müttefikler arasında ihtilâfları halledecek bir eleman aradan çıkmış oluyordu. Böylece, kudretli Osmanlı devleti karşısında Venedik, yapayalnız kalıyordu.

Venedik, Kıbrıs'ı zayı etmişti. İnebahtı zaferi ile bu zayıatını telâfi etmek imkânını düşünmeğe bile vakit kalmadan Türk donanmasının bütün haşmeti ile görünmesi, ümitlerini çok düşürmüştü, onun yerine korku hâkim olmağa başlamıştı.

Venedik siyasileri, Akdenizde tek başlarına karşı koyamayacakları Türklerle bir sulh akdetmenin en çıkar yol olduğunu anlamakta gecikmedi ve derhal faaliyete geçti. Kıbrıs ve İnebahtı hâdiselerine rağmen İstanbul'da kalmış olan Venedik Balyozu Antonio Barbaro'yu, bir sulh zemini hazırlamak için vezir-i âzâmın fikirlerini öğrenmeğe memur etti. Venediklilerin, böyle bir sulh zemini hazırlamak için Fransız elçisinden de istifade etmek istedikleri anlaşılıyor.

Venedik balyozu Barbaro vezir-i âzâm Sokullu'yu ziyaret ettiği vakit Sokullu, elçinin niçin geldiğini, İnebahtı bozgununun Türkler üzerindeki tesirini öğrenmek istediğini anlamış ve ona şu cevabı vermişti:

«Siz bizim, son hâdiseden sonra ne düşündüğümüzü yoklamağa gelmiş bulunuyorsunuz. Sizin zayıatınızla bizimkinin arasında büyük bir fark vardır. Biz sizden Kıbrıs'ı almakla kolunuzu kesmiş olduk, halbuki siz bizim donanmamızı mağlûp etmekle ancak sakalımızı traş etmiş oldunuz. Kesilmiş bir kol bir daha yerine gelmez, fakat traş edilen sakal eskisinden daha gür biter!»

Venedik, öğreneceğini öğrenmişti. Ne pahasına olursa olsun, hattâ zararına dahi olsa sulh yapmak lâzımdı. Fransa elçisi «François de Noailles» in de tavassutu ile sulh müza-

kerelerine başlandı. Böyle bir sulh akdi Türkiye için de faydalı idi. Çünkü bu suretle Venedik'in Osmanlı devleti ile sulh yapmasıyla, hristiyan ittifakı bozulmuş oluyordu.

Muahede, İnebahtı muharebesinden 1 sene, 5 ay, 1 gün sonra «7 Mart 1573» te İstanbul'da imzalandı. Muahedenin ana maddeleri şunlardır:

1 — Venedik hükûmeti, Kıbrıs seferinin tazminatı olarak Osmanlı hazinesine üç senede ödenmek üzere 300.000 duka altını ödeyecek,

2 — Kıbrıs seferi sırasında Venedikliler tarafından zaptedilmiş olan «Sobut — Sopoto» kalesi bütün toplarıyla birlikte Türklere iade edilecek,

3 — Zanta adası için Venediklilerin o güne kadar Osmanlı devletine vermekte oldukları senevi 500 duka haraç, bundan sonra 1500 duka altını olarak ödenecek,

4 — Kıbrıs adası Türklerin eline geçtiği için, o güne kadar Kıbrıs adası haracı olarak Osmanlı devletine verilmekte olan 8000 dukanın alınmasından vaz geçilecek,

5 — Dalmaçya ve Arnavudluk hudutları eski hallerine ırca edilecek, bununla beraber Bar ve Ölgün kaleleri Türkiye ye kalmak suretiyle hudut daha vazih şekle sokulacak,

6 — Kanûni Sultan Süleyman tarafından evvelce Venediklilere verilmiş olan ticarî haklar, aynen ifa edilecekti.

7 — Harp sırasında müsadere edilmiş olan ticaret mallarıyla gemileri, karşılıklı olarak iade edilecektir.

Şu maddeler basit bir şekilde gözden geçirilirse Venediklilerin lehine bir tek maddenin dahi bulunmadığı görülür. İnebahtı'da galip gelen bir devletin imza etmek mecburiyetinde kaldığı bu mağlûbane sulh muahedesi de göstermektedir ki, İnebahtı mağlûbiyeti Türk kuvvet ve kudretinden bir şey eksiltmemiştir. Meşhur Fransız mütefekkeri Voltaire bile «Essai sur le Moeurs» adlı eserinde bu noktaya temas ederek:

«Türkler Lepanto muharebesini sanki kaybetmemiş te kazanmış gibi idiler...» demekten kendini alamamıştır.

**1573 te Akdeniz harekât:
(Pulya seferi)**

Yeni Osmanlı donanması, 1573 senesi baharında da Akdenize açıldı. Donanmanın bu defaki seferinde, Venedik ile sulh aktedilmiş olduğu için Venedik'e ait topraklara dokunulmaması tenbih edilmişti. Bu seferden maksat, biraz da, İnebahtı müttefiklerine göz dağı vermektir. Donanma, Kılıç Ali paşanın kumandasında 3 haziran 1573 te 208 kadirga ve 12 mavnadan mürekkep olarak denize açıldı. Ordu serdarlığına da vezir Piyâle paşa tâyin edilmişti.

Bu yıllarda İtalya'nın güney mıntakası ile Sicilya adası İspanya krallığı hâkimiyetinde idi ve «İki Sicilya krallığı» denilirdi. Papalık devleti ve İspanya krallığı ile bir sulh aktedilmemiş olduğu için İspanya'ya ait olan topraklar üzerine gidilmesi tabii idi.

Donanma evvelâ Avlonya sahiline uğradı, oradan İtalya'nın güneyinde bulunan ve Türkler tarafından (Pulya» denilen sahillere vurdu. Esir ve ganimet alındı. Napoli ve Sicilya sahillerinin de vurulması programda mevcut idi ise de, o sırada havalanın birdenbire fırtınalı bir hal alması ve papalık ve İspanya donanmalarının da meydanlarda görünmemesi üzerine İstanbul'a dönüldü.

TUNUS'UN FETHİ

Tunus ilk defa Barbaros Hayreddin paşa tarafından 1534 te fethedilmişti. O sırada Tunus, Arapların Benî Hafs hânedânının elinde bulunuyordu. Bu hânedân takriben 346 sene-denberi Tunus'a hâkim bulunuyordu. Barbaros bu kıtayı, o sırada bu hânedâna mensup olan Ebu Abdullah Hasan adındaki, ahlâksız ve cinayetleriyle umumun nefretini kazanmış bir hükümdarın elinden almıştı.

Bir müslüman hükümdar olduğu halde Mulay Hasan, o vakit Türklere karşı bir hıristiyan hükümdarı olan Charles Quint'ten yardım istemişti. Zaten Afrika topraklarında gözü olan ve Türklerin kuzey Afrika'da yerleşmelerinden endişe duyan Almanya imparatoru, Barbaros'un Tunus'u zaptından bir sene sonra, yani 21 temmuz 1535 yılında, Mulay Hasan'ın ve Arapların Türklere karşı hiyanetini de temin ederek Tunus'u zaptetmişti.

Türkler tarafından bu ilk zaptında Tunus 10 ay 24 gün Türkler elinde kalabilmişti. Tunus Charles Quint tarafından zaptedildikten sonra güya yine Benî-Hafs hânedânına devredilmiş gibi görünürse de, artık bu 1535 yılından itibaren bu yerli Arap hânedânı bir gölgeden ibarettir ve asıl Tunus, Almanya imparatorunun hâkimiyeti altındadır. Tunus'ta Benî-Hafs hânedânının bu ikinci hâkimiyeti 35 sene sürmüştür.

1570 senesinde, Osmanlı donanmaları Kıbrıs fethine çıktığı vakit, Cezayir beylerbeyi Uluç Ali Paşa da Tunus'u zapt ederek tekrar Türk idaresini orada tesis etmişti. Yalnız Uluç Ali paşanın bu muvaffakiyeti sırasında sahilde müstahkem bir mevki olan Halk-ul-vâd kalesi İspanyolların elinde kalmıştı.

Uluç Ali paşa tarafından zaptından evvel İspanyol hâkimiyeti altında kaldığı müddet zarfında Tunus halkı, hükümdarları tarafından çok zalimane bir şekilde idare edilmekte idi. Hükümdar Mulay Hasan'ın bu zalimane idaresi halkı bîzar etmişti. Ahlâk ve karakterce babasından farksız olan oğlu Mulay Hamid babasına karşı isyan ederek babasını «Goulletta — Halk-ul-vâd» kalesine kaçırmıştı (1544).

Bunun üzerine Mulay Hasan, Sicilya'ya geçerek 2000 İtalyan askeri ile tekrar Tunus'a çıktı. Baba - oğul mücadelesinde oğlu babasını yakalılarak gözlerini oydu. Tunus, biri diğerinden insafsız ve ahlâksız bu iki baba - oğul hükümdar taslaklarının mücadelesi sırasında tamamen huzurunu kaybetti. Yanı başındaki Cezayir ve Trablusgarp'te Türk idaresindeki halkın rahat ve huzurunu görerek, Türklerin Tunus'u zaptetmelerini canı gönülden istemeğe başladı. Hattâ, Kanûnî'nin son yıllarında Tunuslu bir heyet İstanbul'a gelerek Tunus'un işgalini Osmanlı hükûmetinden rica etti. Fakat o sırada Kanûnî Süleyman şehzâde Bayezid meselesiyle meşgul olduğu için bu müracaate derhal cevap veremedi.

İkinci Selim tahta geçtikten sonra Cezayir beylerbeyi Uluç Ali paşa, 1569 yılında Tunus üzerine yürüdü. Mulay Hamid, takriben 30.000 kişilik bir kuvvetle karşı çıktı. Yapılan muharebede, Tunus hükümdarının maiyetindeki Arapların bir kısmı, Uluç Ali paşa tarafına geçti. Böylece Tunus, ikinci defa Türklerin eline geçmiş oldu (1570). Fakat, yukarıda da yazdığımız gibi, şehir zaptedilmiş ise de sahilde müstahkem bir mevki olan Halk-ül-vâd kalesi İspanyolların elinde kalmıştı.

İspanyollar Tunus'u bir kere daha zaptediyorlar:

Uluç Ali paşanın bu harekâtı, Kıbrıs fethi sıralarında cereyan ediyordu. Paşa Halk-ul-vâd kalesini de zaptetmeğe hazırlanırken, Kıbrıs seferine iltihak emrini almıştı. Bunun üzerine Uluç Ali paşa, Tunus'a Ramazan beyi bırakarak donanmasıyla birlikte hareket etmişti.

İnebahtı deniz muharebesinde de gördüğümüz gibi, Uluç Ali paşa, Müezzinzâde Ali paşa kumandasındaki Türk donanmasına iltihak ederek, İnebahtı seferinde büyük yararlıklar gösterdi ve bir kısım Türk gemilerini kurtararak İstanbul'a gitti. Gösterdiği muvaffakiyet üzerine de Kaptan-ı Deryâ oldu.

Kılıç Ali paşa, 1573 te Pulya seferinden sonra, müttefik donanmasını o taraflarda göremeyince İstanbul'a döndü. Kaptan-ı Deryânın İstanbul'a döndüğünü görünce Don Juan d'Autrich kumandasındaki İspanyol donanması 27.000 kişilik bir kuvvetle Tunus üzerine yürüdü. Tunus sancak beyi Ramazan bey bu kuvvete karşı müdafaa imkânını bulamadığı için Kayruvan'a çekildi. Bu suretle Tunus ta bir kere daha İspanyolların eline geçmiş oldu. (1573 ekim).

Don Juan, Tunus'u zaptettikten sonra, Tunus hükümdarlığını eski hükümdarın kardeşi Mulay Muhammed'e bıraktı. Fakat Tunus'un bu son hükümdarı artık bir kukla hükümdardır. Bütün hâkimiyet İspanyolların elindedir.

Tunus'un son defa Türkler tarafından zaptı (1574)

Cezayir ve Trablusgarp Osmanlı devletinin elinde olduğu halde, ikisinin ortasında, İspanyol hâkimiyeti altında bir bölgenin, halka zulüm eden böyle bir kukla hükûmet elinde olması, ve bilhassa, Tunus'un stratejik ehemmiyeti bakımından Akdenizde Türk donanmasının selâmetle harekâta bulunabilmesi için zarurî idi. Kılıç Ali paşa, daha Cezayir beylerbeyi iken Tunus'u zaptetmişti. Şimdi, yani 1574 yılında Kaptan-ı Deryâdır. En salâhiyetli bir mevkidedir. Bir sene evvel de Pulya seferi sırasında karşısına çıkmğa cesaret edemiyen, fakat Türk donanması İstanbul'a döndükten sonra Tunus'u işgal den İspanyol kumandanı Don Juan'a da bir ders vermek lâzımdı.

Tunus fethi için İstanbul'dan hareket eden Türk donan-

ması, o güne kadar Akdenize çıkan donanmaların belki en muhteşemi idi. Bu donanma, 268 kaçırga ve kalite, 15 mavnaya ve 15 kalyondan mürekkepti. Bu muazzam donanmadaki asker miktarı 7000 yeniçeri, 7000 sipahi, 6000 Suriyeli gönüllü ile Anadolu, Karaman, Maraş beylerbeyliklerinin askerlerinden mürekkep 40 - 50 bin kadardı.

Donanma kumandanı Kaptan-ı Derya Kılıç Ali paşa, askerlerin serdarı da, Yemen fâtihi Koca Sinan paşa idi. Mevcut askerden başka donanmada 45000 adet te kürekçi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şanlı Türk donanması, artık anane haline gelen merasimi, yani Beşiktaş önünde, büyük Türk Amirali merhum Barbaros'un türbesi önünde ihtiram duruşunu yaptıktan sonra Akdenize açıldı (15 Mayıs 1574). Navarin üzerinden Sicilya sularına geçen donanma, Messina havalisini de vurduktan sonra Tunus üzerine yürüdü.

Donanma Tunus önüne gelir gelmez, (22 Temmuz 1574) derhal Halk-ül-vâd kalesi yakınına çıkarma yaptı. Avrupalılar bu kaleye (Goletta) veya (Goulette) derler. Bu kale, İspanyollar tarafından 40 senedenberi fevkalâde tahkim edilmiş bir durumdadır. Don Juan tarafından son defa yapılan bir kale daha vardır ki buna Araplar «El-Bastiyûn» Türkler de «Bastiyon kalesi» derler. Bu kale Tunus gölü ile, şehir arasındadır.

Osmanlı donanması Tunus önüne gelir gelmez Tunus'ta bulunan İspanyol askerleri hemen Bastiyon kalesine çekildiler. Tunus kukla hükûmeti reisi Mulay - Muhammed de Halk-ül-vâd kalesine sığındı.

Bu muhasaranın ilk günlerinde Trablusgarp beylerbeyi Mustafa paşa ile eski Tunus beylerbeyi Haydar paşalar da serdar Koca -Sinan paşa tarafından Bastiyon kalesinin muhasarasına memur edildi. Böylece hem Halk-ül-vâd, hem de Bastiyon kaleleri aynı anda muhasara edilmiş oldu.

Tunus'un, yıllardanberi İspanyollar tarafından tahkim edilerek, hiç bir suretle zaptedilemez diye öğündükleri Halk-

ül-vâd kalesi, Türk ordusuna ancak 33 gün mukavemet edebildi. Muhasaranın başlamasından 33 gün sonra (24 Ağustos 1574) te kale Türkler tarafından zaptedildi. Kalenin İspanyol kumandanı «Don Pietro Carrera» ile, Tunus Beni Hafs sülâlesinin son hükümdarı «Mulay - Muhammed» de esir edilerek İstanbul'a gönderildi. Ayrıca 33 düşman bayrağı alınmış ve kalede bulunan bir rivâyete göre 200, Kâtip Çelebi'ye göre 500 kadar «musanna' ve bi nazîr» büyük toplar da ele geçirilmiş, bunlardan 190 tanesi İstanbul'a gönderilerek mütebakisi Tunus müdafaası için mahallinde bırakılmıştır.

Kale fethedildikten sonra, İspanyolların bu mevkide bir daha yerleşip müdafaaya elverişli bir mevkîe sahip olmalarının önüne geçilmesi için kalenin yıkılmasına karar verildi. Kalenin 30 yerine lâğımlar konuldu. Bütün halk ve askerler geriye çekildi. Bundan sonra lâğımlar ateşlendi. Zelzeleyi andıran korkunç gürültüler ve sarsıntılardan sonra kale hâk ile yeksan oldu.

İspanyol askerleri Bastiyon kalesine çekilmişlerdi. Kumandanları Gabrio Zerbelloni adında birisi idi. Bu kale de çok müstahkemdi. Don Juan tarafından son zamanlarda inşa edilmişti.

Türk ordusu bu kaleyi de muhasara etti. İspanyollar şiddetli bir mukavemet gösterdilerse de üç umumî hücum sonunda kale (13 eylül 1574) te teslim olmak zorunda kaldı. Yalnız Tunus gölü içinde bulunan küçük bir adadaki kale daha alınmamıştı. Bir miktar İspanyol askeri ile, kumandanlardan «Pagano Doria» ve «Giovanni Sinoke» adında ikisi kaçarak bu küçük kaleye sığınmağa muvafak olmuşlardı.

Serdar Sinan paşa ve Kılıç Ali paşa, bu İspanyol kumandanlarını, teslim oldukları takdirde serbestçe çekilip gitmelerine müsaade ettiler.

Böylece Tunus havalisinde mevcut bütün mukavemet yuvaları ele geçirilmiş ve Tunus fethi ikmal edilmiş oldu. Tunus, aynen Cezayir ve Trablusgarp gibi bir eyâlet haline getirildi ve beylerbeyliğine, Kılıç Ali paşanın Cezayir kaymak-

mı olan Ramazan paşa tâyin edildi. Bu 1575 tarihinden itibaren, Fransızlar tarafından 1881 tarihindeki işgaline kadar Tunus, 307 sene Türk hâkimiyeti altında yaşamıştır.

Tunus'un fethi ile, İspanya'nın Afrika sahillerindeki iddiası artık tamamen sona ermiş sayılır. Tunus'un fethi müjdesi İstanbul'a (17 ekim 1575) te gelmiştir.

Bundan sonra donanma İstanbul'a gitmek üzere hareket etti ve (30 kasım 1574) te İstanbul'a vasil oldu. Hemen ertesi gün Kaptan-ı Derya Kılıç Ali paşa ile, serdar Koca - Sinan paşa huzura kabul olundular. İkinci Selim kendilerine pek çok iltifatlarda bulundu, hil'atler giydirdi. Hediyeler verdi. Bu hediyeler arasında pâdişah Kılıç Ali paşaya 3000 duka altını kıymetinde murassa' bir kılıç ta vardı.

İKİNCİ SELİM ZAMANINDA MÜTEFERRİK HÂDİSELER

Edirne'de Selimiye câmiinin inşâsı:

Dâhî Mimar Sinan'ın en muhteşem eserlerinden biri olan Edirne'deki Selimiye câminin temeli en kuvvetli rivâyete göre (1568/1569 — 976) tarihinde atılmıştır. Bu sırada Koca Mimar Sinan seksen yaşını aşkın bulunuyordu. Câmiin inşâatı (1574 — 982) yılında hitam bulmuştur.

Câmiin dört minaresi vardır. Üçer şerefeli olan minarelerin şerefelere çıkan merdivenleri ayrı ayrıdır. O şekilde ki, üç şerefeye çıkacak olan müezzinlerin hiç biri diğerine rastlamaz. Birinci merdiven, birinci şerefeye, ikinci merdiven hem birinc şerefeye, hem ikinci şerefey, üçüncü merdiven her üç şerefeye de çıkar.

Koca Mimar Sinan bu muhteşem âbideyi, Ayasofya'dan daha yüksek bir kubbe ile tezyin etmiştir. Bunu kendisi de tezkiret-ül-büryan adlı eserinde yazar.

Selimiye'nin bu muhteşem kubbesi sekiz kemer üzerine oturtulmuştur. Bu kemerler de her biri 22 şer metre yüksekliğinde ve 4 metre kutrunda pilpâyeler üzerindedir.

Kubbenin kutru 150 kademdir. Çevresinde 40 pencere vardır.

Selimiye, kubbesinin azameti, heyeti umumiyesinin âhenk ve ihtişamı, iç tezyinatı, çinilerinin nefaseti ile dünyanın emsali pek az bulunur mimarî şaheserlerinden biridir.

Büyük İstanbul yangını: (19 eylül 1569)

Eski devirlerde yangın, İstanbul'un en korkunç felâketlerinden biri idi. Sık sık güzel İstanbul'un bir köşesini küll haline getirirdi. İkinci Bayezid zamanında «Kıyâmet-i suğrâ — Küçük kıyâmet» denilen büyük zelzeleden sonra, zelzeleye karşı daha mukavemetli olan ahşap inşâat tercih edilmiş, bu da yangınların artmasına sebep olmuştur.

İkinci Selim zamanında vuku bulan, yahudi mahallesinden çıkarak bir rivâyete göre 36000 hane vesair binanın yanmasına sebep olan bu müthiş yangın, İstanbul'u baştan başa harabe haline getirmişti.

Yangın vukuunda vezir-i âzamların, Yeniçeri ağalarının yangın mahallinde bulunmaları ve yangının söndürülmesine nezaret etmeleri an'ane halindedir. Bu defaki yangında hastalığı yüzünden Yeniçeri ağası Cafer ağının bulunamaması, Yeniçerilerin yağmacılığa başlamasına, bu da yangının sirâyetine sebep olmuştur denilir. Bunun üzerine Cafer ağa azledilmiş ve yerine Baş İmrahor Siyavuş Ağa tâyin edilmiştir.

İkinci Fransız kapitülasyonu: (18 Ekim 1569)

İlk kapitülasyon fermanı, Kanûnî sultan Süleyman zamanında Fransa kralı François I. ya verilmişti. Bu fermân müddetle mukayyetti ve ancak Kanûnî Sultan Süleyman ile François hayatta bulundukları zamana münhasırdı. Bu seferki kapitülasyon fermânı, Fransız elçisi (Claude de Bourg) un teşebbüsü ile verilmiştir. Mahiyeti hemen hemen aynı gibi ise de, mühim bir iki maddelik ilâvesi vardır. Bir defa bu defaki kapitülasyonda, müddet kaydı yoktur. Ayrıca Doğu limanlarında kaputaj hakkı Fransız bayrağına hasredilmiştir. Bu maddeye göre Cineviz, Sicilya ve Ankona gemileri, Türk limanlarına girerken Fransız bayrağı çekmek mecburiyetinde idiler. Fakat zamanla bu mecburiyet İngiliz, Portekiz, gemilerine de tatbik edilmeğe başladığı için bir takım siyasî itiraz-

lara ve giderek kapitülâsyonların diğer devletlere de bahşedilmesine sebep olmuştur.

İkinci Selim'in Fransa kralına böyle bir müsaadekârlıkta bulunması, ihtimal ki Kıbrıs seferi dolayısıyla Fransa'yı müttefiklerden ayırmak gayesine mâtuftu.

Ayasofya câmiine iki minare ilâvesi (1573)

Ayasofya câmii, Fâtih zamanında kiliseden câmie tahvil edildiği zaman bir minare ve bir de medrese ilâve edilmişti. İkinci Bayezid bir minare daha lâve etmişti. İkinci Selim, iki minare daha ilâvesini emrederek minare sayısını böylece dörde çıkarmış ve aynı zamanda câmiin takviyesi için sedler ilâve ettirmiştir.

Boğdan isyanının bastırılması: (9 haziran 1574)

1574 yılında Boğdan voyvodası «Boğdan» adında birisi idi.

Osmanlı devletinin en kudretli yıllarında olduğu halde bu voyvoda, Lehistan kralı ile bazı gizli anlaşmalar yaparak devlete karşı isyan etmek istemiş, fakat 1572 yılında bu hareket, daha bir isyan şeklini almadan bastırılarak voyvoda Boğdan azledilmişti. Yerine Boyarlardan, Romen tarihçileri tarafından yiğit ve cesur adı verilen ve batı tarihçileri tarafından da «İwonia» denilen «İovan cel Cumplit» voyvodalığa getirilmişti. Bu «İovan» ın, eski voyvodalardan «Stefan cel Mare» in gayri meşru torunu olduğu iddia edilir.

Türk idaresi tarafından voyvodalığa oturtulan bu İovan, o güne kadar verilen haracın 80 bin veya 120 bine yükseltilmiş olmasını bahane ederek isyana karar verdi. Bir takım boyarları da kandırdığı gibi, Kazak Hatmanı (Swierzewsky) den de yardım gördü.

İovan'ın başına topladığı kuvvetlerin 40 - 50 bin miktarını bulduğu anlaşıyor. İstanbul bu isyana ehemmiyet ver-

di. O sıralarda Lehistan hükûmeti de Boğdan meseleleriyle yakından alâkadar olmakta idi. Nitekim İovan Lehistan kralından da yardım istemişti. O sırada «Henri de Valois» Lehistan krallığına yeni seçilmişti. Osmanlı imparatorluğu ile yeni bir mesele çıkarmak istemediğinden İovan'a yardım etmekten çekindi.

Kazak hatmanından aldığı yardımlara da güvenerek İovan, İbrail üzerine yürüdü. Ordusunda 80 topunun da bulunduğu rivâyet edilmektedir. İbrail kalesini zaptederek ahali-sini kılıçtan geçirdi. Bu hâdiseler İstanbul'da ehemmiyetle ele alındı. Çünkü İovan, Türk - Eflâk kuvvetlerini birkaç kere mağlûp etmiş Bender ve Akkerman kalelerini de ele geçirmişti.

Vezir Ahmed paşa kumandasında bir ordu sevk edildi. Osmanlı ordusuna Kırım Hânı Âdil-Giray da yardıma geldi. Asi voyvodanın bu kadar büyük bir Osmanlı ordusuna karşı koymasına imkân yoktu. Buna rağmen mücadeleyle devam etti. Fakat son bir çarpışma sırasında yakalanarak başı kesildi.

Voyvodaya yardım eden Kazaklar da imha edildi. Bu tedip hareketinden sonra Osmanlı hâkimiyeti Boğdan'da daha da kökleşti. Voyvodalığa Petru Şiopul getirildi, haraç miktarı da arttırıldı.

Seyhülislâm Ebussuud Efendinin vefâtı (23 ağustos 1574)

Türk ilim âleminin en mümtaz ve kudretli simalarından biri olan Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, (23 ağustos 1574 = 5 cumâd-el-ûlâ 982) pazartesi günü vefât etmiştir. (El-imâdi) lâkabı ile anılırdı. En maruf eserleri, «İrşâd-ül-akl-is-selm» ve «Fetâvay-ı Ebussuud» tur. Bunlardan başka İslâm hukukuna ait birçok eserleri, Türkçe, Arapça, Farsça şiirleri vardır. Ebussuud efendi sade Türkiyede değil, ilmi eserleri, fetvâları ve İslâm hukukundaki büyük şöhreti yüzünden bütün İslâm âlemimizde otorite olarak tanınmıştı. Bu bakımdandır ki vefâtı haberi, bütün İslâm âlemini teessüre garketti. Ve hattâ Haremeyn ulemâsı, onun için «Gaaib namazı» kıldı.

İkinci Selim de bu büyük âlimin vefâtına çok gözyaş dökmüştür. Mezarı Eyüp'tedir.

İKİNCİ SELİM'İN VEFÂTI

(15 Aralık 1574 — 1 Ramazan 982 Çarşamba)

İkinci Selim, dedesi birinci Selim gibi olgun yaşında hükümdar olmuş, onun gibi ancak sekiz küsur sene hükümdarlık mevkiinde kalmıştır.

İkinci Selim'in ölüm tarihi günü gününe tesbit edilememektedir. Hammer 12 aralık tarihini zikreder. Âlî, Peçevi ve Solakzâde (3 aralık — 18 Şaban) olarak gösterirler. Muasır bir tarihçi olan ve tarihleri tesbitte isabet gösteren Selânikî ise (15 Aralık — 1 Ramazan) tarihini zikreder.

Vefatı gününde, yaşı (yaşadığı müddet) 50 sene, 6 ay, 18 gündür. Hükümdarlık müddeti 8 sene, 2 ay, 15 gündür.

Vefatının sebebi hakkında da birkaç rivâyet vardır. Ekse-ri Avrupa'lı müverrihler sarayda yeni yaptırdığı hamama içki-
li olarak girdiğini ve ayağı kayarak düştüğünü ve bu yüzden öldüğünü yazarlar.

Osmanlı kaynakları ise daha başka türlü izah ederler. Birinci izah şeklinde göre İkinci elim vefatından iki ay kadar evvel içkiye tövbe etmiştir. Uzun yıllar çok miktarda içkiye alışan vücudu, birdenbire alkolden kesilince daimî bir baş dönmesi başlamış, pâdişahın bu halini gören saray etibbâsı, yeniden bir miktar içkiye başlamasını tavsiye etmişlerse de İkinci Selim yeminini bozmuş ve bu yüzden iki aylık bir rahatsızlıktan sonra vefat etmiştir.

İkinci izah tarzına göre de, sarayda yeni yapılan bir hamamı gezerken ayağı kayarak yan üstü düşmüş ve vücudunun bir tarafı fazlaca zedelenmiş, bundan sonra yatağa düşmüş, şiddetli bir ateş başlamış ve binnetice vefat etmiştir.

Her halde, içkiye birdenbire tövbe etmesinin vücudunun müvazenesini bozmuş olması ihtimali vardır. Hamamda düştüğü hakkındaki rivâyet te kuvvetli olduğuna göre, esasen bozulan vücut müvazenesi, bu sukut neticesinde büsbütün artarak ölümüne sebep olsa gerektir.

Daha evvelki pâdişahlarda olduğu gibi, İkinci Selim'in de vefatı askerden ve ahaliden saklanmıştı. Bu müddet zarfında Manisa'da bulunan veliaht şehzâde Murad'a alelacele haber gönderilmiş ve İkinci Selim'in nâşı, bu müddet içinde, karısı Nûr-Bânû sultanın emri üzerine sarayın buzluğunda muhafaza olunmuştur.

İkinci Selim'in Şahsiyeti: Şark ve Garp müverrihleri umumiyetle İkinci Selim'i yalnız sarhoş, sefih, zevk ve sefaya düşkün, bütün hayatını sarayda ve eğlencelerle geçiren, devlet işlerini tamamen ihmal ederek, bütün işleri vezîri âzam Sokullu Mehmed paşaya bırakmış olan bir insan olarak gösterirler.

Bir hükümdarın, yalnız nakiselerini sıralayıp, meziyetlerinin hiç birisinden bahsetmemek elbette neticenin de yanlış bir hükme bağlanmasına sebep olur. İkinci Selim hakkında söylenenlerin bir kısmı doğrudur.

1 — İkinci Selim, Kanûnî'nin bütün şehzâdeleri gibi çok iyi bir tahsil görmüştü. Edebî kültürü yüksekti. Şiire meraklı idi ve değerli bir şâirdi. Şehzâdeliği zamanından itibaren değerli şâirlerle düşüp kalkar, onların sohbetlerinden hoşlanırdı. Münevver bir insandı. İçkiye, zevk ve sefaya düşkün olduğu muhakkaktır.

2 — Devlet işleriyle çok yakından alâkadar olmadığı hakkındaki rivâyetlerin de bir nisbet dahilinde doğru olduğu aşîkârdır. Fakat onun, tamamen kendini zevke verip devlet ve millete ait hiç bir işle alâkadar olmayan bir insan olarak tasviri yersizdir. Don - Volga kanalının açılmasını şahsen arzu eden, bu işi takip eden, muvaffak olunamadığı vakit hiddetlenerek, ve haklı olarak bu beceriksizliğinden dolayı Sokullu'yu azarlıyan odur.

Kıbrıs fethi, tamamen onun teşebbüsü ve sonuna kadar bu işle meşgul oluşu sayesinde başarılabilmiştir.

Eğer Sokullu Mehmed paşaya kalmış olsaydı, Kıbrıs aslâ Türklerin malı olamayacaktı. İkinci Selim'in Kıbrıs'ı şarabının hatırı için zaptettiği hakkındaki iddia bir safsatadan ibarettir. İkinci Selim, Kıbrıs'ın, ehemmiyetini, Akdenizdeki Türk denizciliğinin ve imparatorluğun selâ-

meti bakımından lüzumuna tamamen inanmış olduğu için buna karar vermişti.

İnebahtı mağlûbiyetinden sonra, Avrupa ve Afrika topraklarındaki sınırlarımızın tehlikeye düştüğünü görerek büyük bir teessüre kapılan ve derhal yeni bir donanmanın inşâsı için vezir-i âzamı, ve bütün devlet mekanizmasını seferber eden odur. Binaenaleyh İkinci Selim, zevki-ne düşkün bir pâdişah olmakla beraber, devlet ve millet menfaatleri gerektirdiği vakit bu işlerle yakinen alâkadar olmuştur.

3 — İkinci Selim için, bütün işleri Sokullu'ya bırakmış olduğu rivâyeti vardır. Bu iddia, aksi istikametten mütalâa edilirse doğrudur. Aslında İkinci Selim devlet işlerine karışmamış değil Sokullu, mağrur, otoriter ve diktatör ruhlu olduğu için, İkinci Selim'i devlet işlerine karıştırmak istememiştir. Fakat İkinci Selim, zama nza-man ve bilhassa en lüzumlu yerlerde Sokullu'yu ikaz etmiş, muatep etmiş, ve devlet işlerini bizzat idare etmiştir.

4 — İkinci Selim'in, ordularının başında sefere çıktığı doğrudur. Yalnız tarihlerimiz, bunu kaydederken, Sokullu'nun da eski vezir-i âzamlar gibi ordu başında bir kere olsun sefere çıkmadığını kaydetmeği nedense ihmal ederler. (İsmail Hâmi Danişmend Sokullu'nun bu tarafını «Osmanlı Tarihi Kronolojisi» nde çok güzel izah eder). Yani tarihlerimiz garip bir Sokullu hastalığına kapılarak İkinci Selim devrinin bütün iyi işlerini Sokullu'ya, bütün fenalıklarını İkinci Selim'e izafe etmek isterler.

Zamanındaki imar hareketleri:

Kısa süren saltanat devrinde, Edirne'deki Türk dünya sanatının şâheseri olan Selimiye câmii inşa edilmiştir. Navarin limanına hâkim bir kule yaptırdı. Mekke-i Mükerreme'nin su yollarını tamir ettirdi. Ayasofya câmii yakınında iki medrese ile, iki minare yapıldı. Ve son zelzeleden tâmire muhtaç bir hale gelen Ayasofyanın istinat duvarları tahkim edildi.

İKİNCİ SELİM'İN AİLE DURUMU

Babası: Kanûnî Süleyman

Validesi: Hürrem Sultan.

Zevcesi: Nûr-Bânû sultan

Erkek çocukları: Osman, Mustafa, Süleyman, Cihangir, Mehmed, Abdullah, Murad.

Kız çocukları: Esmâ-Han sultan (Sokullu Mehmed paşanın zevcesi) Gevher-Han sultan (Piyâle paşanın zevcesi), Şah Sultan (Zâl-Mahmud paşanın zevcesi, Fatma sultan (Siyavuş paşanın zevcesi).

Şehzâdelerden Mehmed, babasının vefatından evvel ölmüştür. Osman, Mustafa, Cihangir, Süleyman ve Abdullah, Üçüncü Murad'ın tahta geçtiği günün gecesi boğdurulmuştur.

Şehzâde Murad, babasının vefatı sırasında Manisa'da bulunuyordu. Babasının yerine Osmanlı hükümdarı olmuştur.

İKİNCİ SELİM'İN SADRÂZAMLARI

Sokullu Mehmed paşa: Kanûnî'nin son, İkinci Selim'in ilk sadrâzamıdır. Kanûnî zamanında (28 haziran 1565) tarihinde sadrâzam olmuş, bütün İkinci Selim zamanında bu mevkide kalmış ve Üçüncü Murad zamanında (12 ekim 1975) tarihinde öldürülmüştür. Üç pâdişah devrinde 14 sene, 3 ay, vezîr-i âzamlık yapmıştır. İkinci Selim zamanındaki sadrâzamlık müddet 8 sene, 2 ay, 21 gündür. İkinci Selim'in kızı «Esmâ-Hân sultan» ile evlenmiştir.

Tarihlerimizde, yükselme devrini Sokullu'nun devam ettirdiği, onun ölümü ile duraklama devrine girildiği kanaati yerleşmiş durumdadır. Tarafsız bir görüşle Sokullu mütalâa edilecek olursa:

Sokullu'nun zeki, otoriter, devlet idaresinde tecrübeli ve muvaffakiyetli bir şahsiyet olduğunu inkâra lüzum yoktur. Mevcut Osmanlı sadrâzamları içinde değerlilerinden olduğu muhakkaktır. Fakat, bütün devleti tek başına idare ettiği, bütün muvaffakiyetlerin yalnız onun şahsi meziyeti dolayısıyla elde edildiği şeklindeki iddiada mübalâğa olduğu da aşîkârdır. Don - Volga kanalı gibi hayati bir meseleyi lüzumu kadar sıkı tutmadığı, hâdisenin cereyan tarzından gayet iyi anlaşılmaktadır. Devletin bekası bakımından bu kadar mühim ve hayati bir meselede, ordunun başına defterdarlıktan gelme birisini geçirmesi, bizzat sefere çıkmaması veyahut devrin tecrübeli ve tanınmış kumandanlarından birisini serdar tâyin etmemesi onun lehine kaydedilecek bir nokta değildir. Birinci muvaffakiyetsizlikten sonra da üzerinde durmaması, bu teşebbüsü takip etmemesi de hatalarındandır.

Aynı hatayı, belki hissî sebeplerden dolayı İnebahtı seferinde de tekrarlamıştır. Barbaros'un mektebinde yetişmiş Piyâle paşalar, Uluç Ali paşalar, Hasan paşalar gibi değerli denizciler mevcut iken, Osmanlı donanmasını Yeniçeri ağalığından yetişmiş, ömründe deniz seferine çıkmamış bir kara kumandanına teslim ederek, İnebahtı felâketine sebep oluşu da affedilir hatalarından değildir.

Binaenaleyh, yükselme devrini Sokullu'nun devam ettirdiği, «Sokullu devri» diye adlandırılan bir devir açtığı, ölümü ile «Duraklama devri» nin başladığı iddiası pek te yerinde değildir. Kanûni'nin son günlerinden itibaren Osmanlı devletinde bir gevşeme, bir duraklama başlamıştır. Fakat Kanûni'den sonra da muvaffakiyetler ve toprak kazanılması devam etmiş ise bu, yine Kanûni devrinin yarattığı cihanşümül tesir ve birdenbire bozulmasına imkân olmıyan muhteşem Osmanlı teşkilâtının kuvvet ve salâbetinden ileri gelmiştir.

Hiç bir kıymeti inkâr doğru değildir. Sokullu'nun da hizmetleri vardır. Bunları takdirle yâdetmek icabeder. Fakat azamet devrinin hudutsuz kaynaklarına malik olduğu bir zamanda bu hizmetleri tabii görmek gerektir. Nihayet Sokullu da birçok hataları ve hizmetleri olan bir vezirdir.

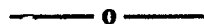

İKİNCİ SELİM DEVRİ

ŞEYHÜLİSLAMLARI

Mehmed Ebussuud Efendi: Kanûnî Sultan Süleyman zamanında (Ekim 1545) te tâyin edilmiş, (23 Ağustos 1574) te vefat etmiştir. (Hakkında, İkinci Selim devrine ait metinde vefatı dolayısıyla malûmat vardır.)

Konyalı Hâmid Mahmud Efendi: (23 Ağustos 1574) te tâyin olunmuş, Üçüncü Murad zamanında vefat etmiştir. **Konya**'lıdır. Şeyhülislâm Qivi-zâde Muhyiddin Efendinin damadıdır. Tahsilini, en değerli âlimlerden ikmal ettikten sonra, bir ara Manisa müftüsü olmuş, daha sonra şeh-zâde medresesi müderrisliğine 1549 da Şam kadılığına, 1550 de Mısır kadılığına, daha sonra İstanbul'a gelerek 1553 te Ayasofya müderrisliğine, 1554 te Bursa, 1555/1556 da İstanbul kadılığına, 1557 de de Rumeli kadiaskerliğine tâyin edilmiştir. Bu son memuriyetinden azli, İkinci elim pâdişah olduğu günlerde, Belgrad dönüşünde ona, içki yasağının devam ettirilmesi tavsiyesinde bulunması yüzünden olmuştur. «Fetâvây-ı Hamidiye» adlı eseri meşhurdur. Eyüp'te medfundur.

İKİNCİ SELİM DEVRİ KAPTAN-I DERYALARI

Piyâle Paşa: Kanûnî devrinde Kapudân-ı deryâ idi. İkinci Selim devrinde de bu vazifeye 1568 senesine kadar devam etmiş ve o tarihte vezir olarak bu vazifeden ayrılmıştır. Değerli bir denizci idi. Cerbe zaferi onun şöhretini temin etmiştir. Hizmetleri yüzünden, İkinci Selim'n kızı Fatma sultanla evlenerek damat olmuştur. Malta seferinde muvaffak olamayışı bir müddet gözden düşmesine sebep olmuştur. Fakat bu lekeyi, Sakız fethi ile (1566) temizlemiş sayılır. Kıbrıs fethinde büyük hizmeti görülmüştür. Üçüncü Murad devrinde (12 ocak 1578) de vefat etmiştir.

Pek çok gazalarda bulunduğu için gaza ganimetleri ile büyük bir servet yapmıştı. Hayrâtı seven bir insandı. Kasımpaşadaki Kozludere'de bulunan câmi onundur. İki yanında bir medrese ile bir de tekke yaptırmıştır. Câminin inşâ tarihi 1573 tür.

Müezzinzâde Ali paşa: 1568 de bu vazifeye tâyin edilmiş, (7 Ekim 1571) tarihinde İnebahtı deniz muharebesinde şehit olmuştur. Bu vazifeye tâyininden evvelki vazifesi Yenicheri ağalığı idi. Denizcilikten hiç anlamadığı halde onun Kaptan-ı deryâlığa tâyini esasen hatalı idi.

Kılıç Ali Paşa: Asıl adı Uluç Ali paşadır. 1572 de Kaptan-ı Derya olmuştur. İnebahtı mağlûbiyetinde Türk denizciliğinin yüzünü güldüren yegâne değerli bir kumandandır. Bu muvaffakiyeti üzerine «Uluç» lâkabı, pâdişah İkinci Selim tarafından «Kılıç» olarak değiştirilmiştir. Milliyeti Türktür. Üçüncü Murad zamanında kendisinden yine bahsedilecektir.

İKİNCİ SELİM DEVRİ BAŞDEFDERDARLARI

Ebu'l-Fazl Mehmed Çelebi: (1566/1567 — 1569/1570) Heşt-Bihışt müellifi meşhur İdris-i Bitlisi'nin oğludur. Âlim ve şâirdi. Babasının «Selim-nâme» sini tamamlamıştır. Rivâyete göre pâdişahın bir iradesini kanuna aykırı bulduğu için reddettiğinden azledilmiştir. Bu hâdise üzerine istifa ettiği de rivâyet edilir.

Baba Nakkaş-zâde Derviş Çelebi: (1569/1570 — 1573/1574)

Lâlezar Mehmed Çelebi: (1573/1574 — 1575) Bâli Çavuş adında bir Yeniçerinin oğludur.

— o —

İKİNCİ SELİM DEVRİ NİŞANCILARI

Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi: (28 Eylûl 1566) — Ekim 1567). (Kanûni devrinde hakkında malûmat verilmiştir.)

Kara Nişancı Boyalı . Mehmed Çelebi (Paşa): (1567 — 22 Aralık 1573) Halep kadısı Tosyalı Mehmed Çelebi'nin oğludur. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin yetiştirdiği, doğruluğu, dürüstlüğü ile şöhret bulmuş değerli bir devlet adamıdır. Nişancılıktan ayrıldıktan sonra Maraş beylerbeyliğine tâyin olunmuştur.

Feridun Ahmed bey (Paşa) (27 Aralık 1573 — 1576) Sokullu Mehmed paşaya intisap ederek Divan kâtibi olan Feridun Ahmed bey, Sokullu sadrâzam olduktan sonra onun sır kâtibi olmuştur. Sokullu tarafından çok takdir edilen Feridun bey, 1570 te Reis-ül-Küttaplığa tâyin edilmiş ve işte bu 1573 tarihinde nişancı olmuştur.

«Feridun bey Münşeâtı» denilen «Münşeât-üs-Salâtin» ni çok meşhurdur. Üçüncü Murad zamanında, Sokullu'nun adamı olduğu için azledilerek sancak beyliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. 1583 te vefat etmiştir.

BİBLİOGRAFYA

(Kanûnî Sultan Süleyman ve İkinci
Selim devirlerine ait)

Agbd-ül-Aziz efendi «Karaçelebi-zâden»: Süleymannâme ve Ravzat-ül-Ebrar.

Abdi-i Bağdadî : Gülşen-i Şuarâ

Âli Çelebi «Gelibolulu» : Günh-ül-Ahbar, Menâkıb-i Hünerveran

Ali Rıza Seyfi : Barbaros Hayreddin

Lûtfî Paşa : Tevârih-i Âli Osman ve Âsafnâme

Atâ bey : Hammer tarihi (tercüme),

A. Galanti : Histoire de juife d'Istanbul

Ahmed Refik : Türk mimarları

Ahmed Refik : Koca Sinan

Abdurrahman Şeref : Özdemir oğlu Osman paşa (Târih-i Osmani mecmuası), (târih-i devlet-i Osmâniye

Ali Kemâli Aksüt : Koçu bey risâlesi (ist. 1939)

Ahmed Refik : Âlimler ve Santakârlar

Ahmed Refik : XVI. asırda İstanbul hayâtı (ist. 1935)

Ahmed Refik : Şehzâde Bayezidin İran'a firarı (T. Osmanî mecmuası 36),

A. de la Jonquiére : Histoire de l'Empire Ottoman (Paris 1897)

Bursalı Tahir bey : Osmanlı müellifleri

Bourbon «Jacques de» : Rodos muhasarasına dair eseri

Busbecq «auger» : Kanûnî devrinde Avusturya elçisi ve Türkiye mektupları.

Biliotti «Edouard et Cottret» : L'île de Rhodes

Brosset : Anonim «Chronique Géorgienne» mütercimi

Cemâleddin : Âyine-i zurafâ, Osmanlı tarihi ve müellifleri

Celâl-zâde Mustafa Çelebi «Koca Nişancı»: Tabakaat-ül memâlik ve derecât-ül-Mesâlik ve selimnâme

D'Ohsson «Mouradja» : Tableau général de l'Empire Ottoman

E. Lavissee, A. Rombeaud : Histoire générale

Evliyâ Çelebi : Seyâhatnâme

Ferdî : Târih-i Sultân Süleyman

Feridun Bey : Münşeât-üs salâtin

Ferâizî-zâde Mehmed Said : Gülşeni maarif

Fuad Köprülü : Divan Edebiyatı antolojisi

Fikret Alasya : Kıbrıs tarihi.

Halil İnalcık : Osmanlı - Rus rekabetinin menşei ve Don - Volga kanal teşebbüsü (Belleten 46)

Hammer (Avusturyalı) : Osmanlı tarihi (Atâ bey tercümesi)

Haydar Çelebi : Menzîlnâme

Hayrullah Efendi : Osmanlı tarihi (Hayrullah Ef. târihi)

Hoca Sadüddin : Tâc-üt-tevarih

Hasan Bey-zâde : Tarih (Nuruosmaniye kütp. 3106)

Hacı Kalfa «Kâtip Çelebi» : Esfâr-ül-bihar,

Hâfız Hüseyin (Ayvansaraylı) : Hadikat-ül-cevâmi. ist. 1281)

İbn-i Kemal «Kemal paşa-zâde» : Târih-i Âli- Osman, gazavât-ı Mo-
haç.

İdris-i Bitlisi : Heşt-Bihîşt

İsmâil Hâmi Dânişmend : İzahlı Osmanlı tarihi Kronolojisi

İslâm Ansiklopedisi :

İ. Hakkı Konyalı : Mimar Koca Sinan

Koçu bey «Göriceli» : Risâle

Lûtfî Paşa : Sadrâzam, Târih-i Âl-i Osman

Kâtip Çelebi (B. Hacı Kalfa)

Kemal paşa-zâde : (B. İbn-i Kemal)

Léon Gilbert : Histoire de la Republique de Venise

Mehmed Mazhar Fevzi : Haber-i Sahih

Mehmed (Edirneli) : Nuhbet-üt-tevârih

Mehmed Çelebi : Nişancı târihi

Mehmed İzzeddin (Râmiz paşa-zâde) : Harita-i Kapudân-ı Deryâ

Mehmed Süreyya Bey : Sicill-i Osmâni

Mehmed Şükrü : Esfâr-ı Bahriye-i Osmâniye

Müneccim-başı Derviş Ahmed Aşki : Sahâif-ül-Ahbar (Nedim tara-
rafından Türkçeye tercüme)

Marsigli (Conte de) : Osmanlı imparatorluğu zuhur ve terakkisinden
inhitâtı zamanına kadar askeri vaziyeti (1934)

Merâkî : Fetihnâme-i Sigetvar (manzum)

Müstakim-zâde Süleyman Sadüddin : Devhet-ül-Meşâyih

Mustafa efendi (Selânîkî) : Târih-i Selânîkî

- Mustafa Sâfi** : Zübdet-üt-tevârih (Velîyüddin efendi Kütüp. N. 1572)
- Mehmed (Edirneli)** : Nuhbet-üt-tevârih
- Mehmed Zeki** : Maktul şehzâdeler.
- Novailles «Marquis de»** : Henri Valois et la Pologne
- Nev'izâde Atâi** : Zeyl-i şakayık (ist. 1268)
- Osman-zâde Tâib** : Hadikat-ül-Vüzerâ
- Peçevi İbrâhim Efendi** : Târih-i Peçevi
- Piri Reis** : Kitâb-ı Bahriye
- Paruta** : Venedik tarihi
- Reşid Paşa** : Târih-i Yemen ve San'a
- Resmî Ahmed Efendi** : Sefinet-ür-Rüesâ
- Robertson (İngiliz)** : Beşinci Charles
- Rüstem Paşa** : Rüstem paşa târihi (Üniversite Kütüp. Yazma)
- Ramazan** : Târih-i Feth-i Rodos (Arapça)
- Râşid** : Târih-i Râşid
- Ricaut** : Histoire de l'État Présent de l'Empire Ottoman
- René delaporte** : l'île de Chypre
- Saadeddin Nüzhet** : Türk şâirleri
- Sagredo** : Histoîr de l'Empire Ottoman (1742)
- Salaberry** : Histoire de l'Epire Ottoman (1817)
- Sehi (Edirneli)** : Şuarâ tezkiresi
- Selânîki Mustafa Efendi** : Târih-i Selânîki
- Seydi Ali Reis** : Muhit, Mir'ât-ül Memâlik, Mir'ât-ı Kâinat fi ilm-i Mikaat
- Sinan (Mimar)** : Tezkiret-ül- bünyan (kendisi söyleyip yazdırmıştır)
- Sinan Çavuş** : Gazavât-ı Estergon ve Ustoni-i Belgrad
- Süreyya bey (Mehmed)** : Sicill-i Osmânî
- Solkazâde M. Hemdemî** : Solkzâde târihi
- Suphi** : Suphi târihi
- Süleyman Nutki** : Muhârebât-ı Bahriye-i Osmâniye
- Tâhir bey (Bursalı)** : Osmanlı müellifleri
- Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi** : Şakayık-i Numâniye
- Tahsin Öz** : Risâle-i Mimariye (T. Öz. Neşri)
- Voltaire** : Essai sur les Moeurs
- W. H. Engel** : Kypros
- Zekâi Konrapa** : Bolu tarihi

K R O N O L O J İ

- 1489 Kıbrıs Venediklilerin eline geçer.
1490 29 Mayıs (Mimar Sinan'ın doğumu)
1495 27 Nisan Pazar (Kanûni'nin doğumu)
1520 30 Eylûl Kanûni hükümdar olur
1521 Mayıs 17. (Sultan Selim câmiinin temeli atıldı.)
1522 Sultan Selim câmii inşası tamamlanır.
1523 Haziran 27: Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed paşa tekaüde sevk edilir.
2523 27 Haziran: Damat İbrâhim paşa sadrâzam olur.
1524 22 Mayıs : Vezîr-i âzam İbrâhim paşa Kanûni'nin hemşiresiyle evlenir.
1524 Mayıs 28 (Şehzâde Selim'in doğum tarihi)
1524 Eylûl 30 Makbul İbrâhim paşa Mısır'a hareket eder
1524 Ekim 1: Ferhad Paşa'nın idâmı
1525 Zenbilli Ali efendinin vefâtı
1525 Mart 25: İstanbul'da Yeniçeri isyanı
1525 Haziran 15 (İbrâhim paşa Mısır'dan ayrılır)
1526 9 Ekim: Mohaç dönüşünde Kanûni Peter Varadin'de
1527 22 Haziran: Kalenderoğlunun öldürülmesi
1527 20 Ağustos (Baba Zünnün isyanı)
1527 16 eylûl: Höyükli'de Hüseyin paşa ile Baba Zünnun arasında harp.
1527 2 Kasım: Molla Kaabız divanda muhakeme edilir.
1529 28 Mart: Vezîr-i âzam İbrâhim paşaya seraskerlik rütbesi verilir.
1529 28 Nisan: İbrâhim paşa Rumeli Beylerbeyi olur.
1530 Şehzâde Cihangir'in doğumu
1532 13 kasım: Pîrî Mehmed paşa vefat eder.
1533 21 ekim: Vezîr-i âzam İbrâhim paşa doğu seferine çıkar.
1534 19 Mart: Kanûni'nin validesi Hafsa sultan vefat eder

- 1534 16 Nisan: Kemal Paşazâde Ahmed Şemsüddin efendi vefat eder.
- 1534 17 Nisan: (Sadullah Sadi Çelebi efendi Şeyhülislâm olur.)
- 1534 24 Ekim: İskender Çelebinin azli.
- 1535 13 Mart: İskender Çelebinin idâmı
- 1536 14/15 Mart: Vezîr-i âzam İbrâhim paşanın idâmı
- 1536 15 Mart Ayas Mehmed Paşa sadrâzam olur
- 1538 Hadım Süleyman paşa Hint seferine memur edilir.
- 1539 21 Şubat Çivizâde Muhyiddin ef. Şeyhülislâm olur.
- 1541 Âli Çelebinin doğumu
- 1543 Ocak Fenarizâde Muhyiddin efendi Şeyhülislâm olur
- 1543 5 Kasım Kanûni'nin oğlu Şehzâde Mehmed vefat eder.
- 1543 6 Kasım: Şehzâde Mehmed'in vefatı.
- 1544 28 Kasım: (Rüstern paşa vezîr-i âzam olur.)
- 1545 Ekim: (Ebussuud efendi Şeyhülislâm olur):
- 1546 Sokollu Mehmed paşa Kaptan-ı Derya olur.
- 1546 12 Şubat San'a'nın zaptı
- 1546 12 Şubat Emir Mutahhar Taaz şehrini zapteder
- 1546 4 Temmuz Sokollu kaptan-ı derya olur.
- 1550 13 Haziran: Süleymaniye câmiinin inşasına başlanması.
- 1553 28 Ağustos: Kanûni İran seferine çıkar.
- 1553 5 Ekim (Kanûni Konya yakınında Aktepe'ye varır)
- 1553 6 Kasım (Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi)
- 1553 27 Kasım (Şehzâde Cihangir'in vefatı)
- 1554—1555 Kahvenin İstanbul'a girişi
- 1555 29 Eylül vezîr-i âzam Kara Ahmed paşanın idâmı
- 1556 Fuzulî'nin ölümü
- 1556 Lala Mustafa paşa şehzâde Selim'in lalalığına tayin edilir.
- 1559 8 Mayıs Sokollu Konya'ya hareket eder.
- 1559 30/31 Mayıs şehzâde Mustafa ile Selim arasında Konya meydan muharebesi.
- 1559 31 Mayıs Şehzâde Beyazid ordusu Konya'da ricat eder.
- 1559 5 Haziran Kanûni Şehzâde Beyazid üzerine yürür.

- 1559 7 temmuz Şehzâde Beyazid İran'a doğru kaçar.
 1559 24 Kasım Şehzâde Beyazid Kazvin'de.
 1560 12 Şubat Şehzâde Beyazid Kazvin'de hapsedilir.
 1561 10 Temmuz Rüstem paşanın vefatı
 1561 10 Temmuz: (Semiz Ali paşa Sadrazam olur)
 1561 25 Eylül Şehzâde Beyazid 4 oğlu ile birlikte Kazvin-
 de idam edilir.
 1563 Lûtfî paşa vefat eder.
 1565 Şubat Avusturya elçisi Czernowicz, Avusturya haracı
 30.00 0altını Rivan-ı hümayûna teslim eder.
 1565 28 haziran Sokollu Mehmed paşa sadrazam olur.
 1566 1 Mayıs Kanûnî son Szigetvar seferine çıkar.
 1566 9 Haziran Arslan paşa Paluta kalesini muhasara eder
 1566 29 Haziran (Yanoş II. Kanûnî'nin huzurunda)
 1566 29 Haziran Sigismund huzura girer.
 1566 19 Temmuz Szigetvar zaferinde Türk ordusu Tuna'yı
 geçer.
 1566 3 Ağustos: Arslan paşanın idâmı
 1566 5 Ağustos Szigetvar muhasarası başlar.
 1566 1 Eylül 'Gyula kalesi zaptedilir.)
 1566 1 Eylül : Kanûnî Süleyman Zzigetvar önünde hasta-
 lanır.
 1566 2 Eylül Szigetvar kalesine üçüncü hücum yapılır.
 1566 6/7 Eylül: 974 20/21 Sefer cum/cumartesi: Büyük
 Türk hâkanı Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatı.
 1566 7 Eylül Szigetvar kalesi zaptedilir.
 1566 19 Eylül Selim II. ye padişahlığın tebliği.
 1566 30 Eylül Selim II. padişah olur.
 1566 30 Eylül Selim II. Üsküdar'a gelir.
 1566 17 Ekim (İkinci Selim Belgrad'a vasil olur.)
 1566 31 ekim Selim II. Belgrad'dan İstanbul'a hareket
 eder.
 1566 28 Kasım Kanûnî'nin cenazesi İstanbul'a gelir.
 1566 4 Aralık (II. Selim Halkalıya vasil olur.)
 1568 16 Şubat İran elçisi Şah-Kuli hanın İstanbul'a mu-
 vasalâtı.
 1568 17 Şubat Osmanlı - Avusturya sulhu

- 1568 28 Nisan: (Özdemiroğlu Osman Paşa Yemen Beyier-beyi olur.)
- 1569 5 Ocak Koca Sinan paşa Yemen serdarı olur.
- 1569 15 Mayıs (Aden tekrar zaptedilir.)
- 1569 26 Temmuz (San'anın geri alınması)
- 1569 18 Ekim 2 nci Fransız kapitülâsyonu.
- 1570 Tunus ikinci defa Türklerin eline geçer.
- 1570 18 Mart Kevkeban kalesinin zaptı.
- 1570 15 Mayıs Lala Mustafa paşa Kıbrıs seferine hareket eder.
- 1570 1 Temmuz: Türk donanması Limasol önünde
- 1570 2 Temmuz Türk donanması Kıbrıs'a çıkarma yapar.
- 1570 9 Temmuz Girine kasabası Türklere teslim olur.
- 1570 22 Temmuz Lefkoşe Türkler tarafından muhasara edilir.
- 1570 9 Eylül Lefkoşe Türkler tarafından zaptedilir.
- 1570 15 Eylül Türk ordusu Magosa üzerine hareket eder.
- 1570 18 Eylül Magosa muhasarası başlar.
- 1570—22 Eylül: Müttefik donanması Meis adası önüne gelir
- 1571 23 ocak bir Venedik filosu Kıbrıs'a asker ikraç eder
- 1571 25 Mart Türklere karşı İspanya, Venedik, Papalık arasında Hristiyan ittifakı.
- 1571 1 Ağustos Magosa Türkler tarafından zaptedilir.
- 1571 7 Ekim İnebahtı - Leponto - Sığın deniz buhare-besi.
- 1572 13 Haziran Kılıç Ali paşa kumandasında Türk donanması Akdenize açılır.
- 1573 Kılıç Ali Paşanın Pulya seferi
- 1573 7 Mart Osmanlı - Venedik sulhu
- 1574 Tunus'un son olarak Türklerin eline geçişi.
- 1574 9 haziran: Boğdan isyanının bastırılması
- 1574 23 Ağustos Ebussuud efendi vefat eder
- 1574 15 Aralık Selim II. nin vefatı
- 1588 15 Nisan (Mimar Sinan'ın vefatı)

AİLE, SÜLÂLE, HÂNEDAN İSİMLERİ

A

Abbasiler: 225
Açe (Müslüman sultanlığı): 207, 211.
Almanlar: 95
Avusturyalılar: 93,

B

Benî Bekr: 13
Benî Hafs Hanedanı: 245, 275

C

Celâîliler: 19
Cinevizliler: 226
Crispo Hanedanı: 236

D

Dulkadıroğulları: 14, 18,

E

Ejderhan Hanlığı: 212, 213, 215 217 218, 219.

İ

İki Sicilya Kralığı: 274
İspanyollar: 278

K

Kara-İsâh aşireti: 20
Kazan hanlığı: 212
Kırım hanlığı: 212, 213.

L

Lusignan hanedanı: 226, 244,

M

Macarlar: 95, 101.
Moskova Prensiği: 212

N

Naksos Dukalığı: 234, 236.

O

Osmanlı Devleti: 5, 18, 19, 76, 77, 78, 80, 160, 174, 193; 194; 195; 198, 200; 210; 211, 213, 214, 216, 218, 219; 229, 253, 254, 266, 272, 273, 277, 283.

Osmanlı hânedanı: 9, 36.

Osmanlı Hükümdarları: 18, 34, 36, 107, 111, 146, 160, 206, 207

Osmanlı imparatorluğu: 6, 24, 26, 27, 29, 35, 40; 47; 48; 88; 90. 107; 111, 146, 171, 172, 176; 193, 206, 210.

Osmanlılar: 8, 95, 210.

Osman oğulları: 105

P

Portekizliler: 138, 211, 233.

R

Ruslar: 214

S

Safeviler: 18

Ş

Şiiler: 18 ,21.

T

Türkler: 6, 93, 95, 96, 105, 247, 248, 252, 253, 254, 256; 258; 262, 267, 268, 269, 273, 274, 275.

V

Venedik Cumhuriyeti : 229, 230, 232, 236, 239.

Venedikliler: 14, 231, 239, 240, 241, 243, 247, 267, 269, 273.

YER İSİMLERİ

A

Adana: 18
Aden: 199, 200, 205,
Adriyatik: 257
Afrika: 171, 206, 208, 275
Afyonkarahisar: 73, 110
**Ağırnas (Mimar Sinan'ın doğdu-
ğu köy):** 138
Ağrı Dağı: 164
Ağrıboz: 257, 263
Akdeniz: 38, 142, 162, 210, 222, 223,
256, 270, 271, 272, 278.
Akkerman: 284
Aksaray: 11, 55, 116
Akşehir: 69
Ak-Tepe (Konya yakınında): 62
116, 118.
Alâiye: 250
Almanya: 18
Amasya: 57, 63, 64, 65, 69, 72, 73
74; 75; 76; 119, 121, 138
Amerika: 138
Anadolu: 7, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21,
55, 57, 73, 75; 77; 84; 108; 122;
134; 175; 184, 222, 223, 226,
Anamur: 222
Ancona: 266, 282.
Ankara: 74
Antalya: 226, 250
Antivari: 257
Arabistan: 164, 199, 210,
Arnavutluk: 257
Artukova: 20
Asya: 55, 171
Atlas Okyanusu: 138, 162

Atmeydanı: 9

Avrupa: 5, 18, 24, 25, 55, 94, 171,
172, 196, 208, 253, 266 287
Avusturya: 94, 193, 197.
Aya - Mavra: 266
Azak Denizi: 214, 217.

B

Baboçsa kalesi: 110
Baf: 224, 250
Bağdat: 34, 80
Bahreyn adaları: 138
Bakon Ormanı: 95
Balıklava: 217
Bar: 273
Basra körfezi: 138, 164
Baş - Saz: 22
Belgrad: 96, 97, 121, 178, 179, 180,
181, 183, 185, 186, 189, 190.
Bender: 284
Berencz: 196
Berzentz kalesi: 110
Boğaziçi: 100
Boğdan: 139 192, 198, 217, 236.
Bolu: 64
Bolvadin: 57
Bóna: 137
Bosna: 81
Bozok: 17, 19, 250
Brazza kasabası: 129
Budin: 94, 99, 100, 101
Bursa: 89, 131
Büyük Okyanus: 207

C

Canta Cruz: 262

Cem - Bağı: 74

Cenavo: 240, 241, 254, 255

Cerbe adası: 90, 142

Cerigo: 257, 271

Cezayir: 141, 142, 164, 254, 257, 276, 277.

Cidde: 209

C

Çaldıran: 18, 120, 121

Çorlu: 94, 131

Çorum: 69, 217

Çoka kalesi: 197

D

Daday: 131

Dalmaçya: 14, 15, 106, 198, 239, 257, 258, 273.

Dârende: 250

Dimetoka: 124

Diyarbakır: 20, 34, 36, 47, 126

Don nehri: 213, 218

Don - Volga kanalı: 209

210, 211, 213, 215, 286, 289

Drava: 100

E

Edirne: 15, 55, 57, 91, 97, 115, 131, 192, 193, 194, 197, 204, 281.

Eflâk: 192, 198, 217, 236

Egre kalesi: 94

Eğri kalesi: 196

El - Bastiyûn (Bastiyon kalesi) 278, 279.

Elbistan: 21

Erdel (Transilvanya): 96, 98, 128, 190, 192, 197

Erivan: 77

Erlau (Eğri): 99

Erzurum: 73, 76, 138,

Esklavonya: 198

Esterâbâd: 77

Evenos suyu: 261

F

Filibe: 186

Fransa: 162, 178

Fülele kalesi: 197

Fünf Kirchen: 100

G

Gazze: 199

Gelibolu: 137

Girine: 227, 250,

Girit: 241, 248, 257, 258

Gran kalesi: 197

Gyula kalesi: 96, 104.

H

Habb Kalesi: 200, 209

Habeş: 164

Haleb: 12, 62, 63, 66, 73, 77, 78

Haliç: 49

Halkalı: 186, 187

Hal-ul-Vâd (Gulletta) 276, 278

Hanya: 257

Harsany: 100

Hatvan kalesi: 197

Hazer denizi: 212, 213, 214

Hırvatistan: 106, 198

Hicaz: 192

Hindistan: 210

Hint Okyanusu: 207

Höyükli: 20

Hünkâr Tepesi: 181, 182, 183

I

İçel: 250

İnebahtı (Lepanto): 252, 258, 259,

261, 262, 265, 266, 267, 268, 272,

273, 274, 289

İran: 22, 24, 34, 75, 76, 77, 80, 85,

89, 135, 193, 195
İskilip: 133
İspanya: 236, 241, 253
İstanbul: 12, 14, 15 16, 17, 21, 23,
 44, 48; 49; 55; 59; 63; 64, 69,
 73, 75, 91; 96; 97; 105, 107, 110,
 116, 117, 118, 122; 131; 132; 136,
 138; 177; 178; 184; 185, 186, 187,
 189, 190, 192; 200; 202; 204; 217,
 231, 235; 245; 246, 254, 255; 264,
 269, 270, 271, 277; 280, 282
İzmir: 226
İzmit: 138
İznik: 167

K

Kaahire: 12, 14, 203,
Kadıköy: 110
Kafkasya: 214
Kâğıthane: 15
Kalabriya: 164
Kandiye: 241
Kanlı-Burun: 262
Karaçayır (Sivas'ın kuzeyinde) 21
Karadeniz: 212, 217, 219
Kastamonu: 131
Kastel-Nuovo: 257
Kayseri: 14, 138, 250
Kazan: 213
Kazova: 20
Kazvin: 78, 82, 87, 118
Kefalonya: 257, 261
Kefe: 167, 214, 215, 216
Kevkeban: 208
Kıbrıs: 46, 70, 135, 136, 211, 221,
 222, 223, 225, 227, 229, 230,
 231, 232, 244, 247, 251, 256, 272,
 273, 275, 283, 286
Kızıl deniz: 202, 210
Kiklad adaları: 236
Kilikya: 223

Konya: 55, 69, 72, 73, 75, 87, 115,
 127, 166, 250.
Korfu: 257, 258, 261, 266
Korint: 252, 262
Korsika: 137, 164
Koska: 11
Kosova: 107
Kozan: 250
Kurşunlu Boğazı: 19
Kütahya: 69, 73, 110, 177

L

Larnaka: (Tuzla): 225, 245
Lazkiye: 12
Lefkoşe: 227, 241, 243, 244, 245, 250
Lefteri: 242, 243
Lehistan: 40, 98; 114, 194; 216; 236
 284
Levenç kalesi: 197
Limasol: 242, 245
Literoz (Litrova): 187
Macaristan: 44, 98, 198
Magosa (Famagosta): 243, 244,
 245, 246, 247; 248; 250; 256.

M

Malakka: 211
Malatya: 20
Malkara: 125
Malta: 94, 129, 137, 142, 240; 241;
 215, 254, 255.
Manavgat: 250
Manisa: 40, 44, 48, 58, 69, 70, 72
Maras: 20, 63
Marmara: 49, 50
Marmaris: 12
Mataban burnu: 271
Mekke: 115
Menkûp: 217
Meriç: 167
Merzifon: 144

Messina: 257
Mısır: 11, 12, 13, 14, 15; 122; 128, 131; 203; 229; 231.
Modon: 264; 269; 271
Mohaç: 17, 27; 122; 165; 175; 179
Mokha: 200
Mora: 258, 266
Moskova: 213

N

Napoli: 265, 274
Navarin: 141
Nicopoli: 244
Niğbolu: 64
Niğde: 250

O

Orta Anadolu: 17, 21
Osiyek: 100

Ö

Ölgün: 273

P

Paluta kalesi: 95, 101
Parga: 8, 39
Parma: 254
Pasin: 77
Patela limanı: 266
Patras: 258
Peçuy (Peczs): 103
Petervaradin: 17
Pie (Pius V. Papa) 253, 254
Pojega: 104
Polonya: 104
Polonya: 192, 197
Portekiz: 207
Pulya: 164

R

Ragotina: 114,

Raguza: 178, 194
Rinya Irmağı: 197
Rodos adası: 12, 120, 121, 122, 141, 242, 244, 245.
Roma: 164
Rumeli: 7, 63, 64, 165, 175
Rutenya: 40

S

Sa'd çukuru: 76
Sakız adası: 12, 142, 247,
San'a: 198, 200, 208
Sardunya: 137
Saruhan: 44
Sava nehri: 180
Savoie: 241, 254, 255
Semilehov (Kanûni'nin Ziget-
var kalesinin önünde otağının
kurulduğu yer): 104
Serencs kalesi: 93, 94, 96
Sicilya: 137, 164, 274, 276, 282
Silivri: 29, 97,
Sincanlı: 110, 177
Sivas: 20, 73, 76, 138,
Sofya: 178, 186
Sokol: 91
Suda: 241, 657
Sumatra: 206, 211
Sûriye: 12, 14, 222
Süveyş: 209, 210, 211, 233
Szathmar: 93
Szigetvar kalesi: 94, 99, 103, 104,
107, 110, 176, 179, 207
Szkesd kalesi: 110
Szolnok kalesi: 197

Ş

Şam: 12, 14, 73, 119, 167
Şikloş kalesi: 99, 100

T

Taaz: 198, 203,

Tahtakale: 11, 66, 127**Taman:** 217**Tameşvar:** 96**Tarsus:** 17, 20, 74, 250**Tata kalesi:** 95, 101, 196**Tebriz:** 34, 138**Teis nehri:** 94**Tokat:** 18, 55**Tokay (Kalesi):** 93, 94, 96**Topkapı sarayı:** 9**Toskana:** 254**Tosya:** 136**Trablus:** 164, 254, 276, 278**Trabzon:** 113**Transilvanya (Erdel):** 91, 94, 96,
98, 128, 190, 192, 197**Tuna:** 100, 104**Tunus:** 164, 245, 254, 275, 276, 277,
278**Türkiye:** 80; 81; 84.**U****Ukrayna:** 40**Umman Denizi:** 137, 210**Ü****Üsküdar:** 64, 65, 75, 139**V****Van:** 73, 78, 138**Venedik:** 38, 178, 194, 197, 241, 243,
250, 254; 266; 267; 272.**Vesprim kalesi:** 95, 196**Vigles kalesi:** 197**Vilagoş (Vilagosvar):** 105**Viyana:** 94, 122**Y****Vukovar:** 100**Yemen:** 198, 199, 200, 201, 204, 205,
207, 208.**Z****Zanta:** 357, 261**Zapanyı kalesi:** 110**Zebid:** 199, 200**Zemlin kalesi:** 97, 98, 99

SAHIS İSİMLERİ

A

- Abdullah** (şehâzde), Kanûninin oğlu): 116
- Abdullah** (şehzâde Beyazid'in oğlu): 76, 88
- Abdülcebbar bey** (Sakız Beyi) 265
- Abdulkadir Hamidi efendi**: 132
(Kanûnî devri ulemasından)
- Abdülkerim Zülfıgâr** (Kanûnî devri ulemasından): 133
- (Abdüsselâm Çelebi** (Defterdar) : 6, 143
- Adil - Giray** (Kırım hanı): 284,
- Agostino Barbarigo** (Venedikli Amiral): 262, 263.
- Ahmed Paşa** (Cenâbî zâde) 73,
- Ahmed paşa** (Hersek-zâde): 17
- Ahmed Paşa** (ikinci vezir) 57, 59, 96, 184.
- Ahmed Paşa** (inat, Hain) 8, 55, 121.
- Ahmed paşa** (Kara): 64, 66, 70, 127, 128.
- Ahmed Efendi** (Kadı-zâde): 190
- Ahmed Efendi** (Taşköprülüzâde) : 147 .
- Alâüddin** (Açe Sultanı) 207
- Albert de Weysz** (Avusturya elçisi): 196
- Aleksandr Lisovska** (Hürrem Sultanın asıl adı) 40, 114
- Ali Ağa** (Çavuş başı): 87, 88.
- Âli Çelebi** (Gelibolulu, müverrih): 61, 99, 135, 270, 285
- Ali bey** (Biga beyi): 265
- Ali bey** (Şehsuvaroğlu, Dulkadiroğullarından): 14, 15, 19, 21
- Al iEfendi** (Zenbilli): 16
- Ali paşa** (Semiz, Kalın, vezirîâzam): 83, 91. 93, 94, 129, 144, 215.
- Ali Paşa** (Sivas Beylerbeyi): 76
- Ali - Portuk Bey**: 100, 104
- Âmir İbn-i Davud**: 199
- Amr İbnî Âs**: 13
- Antoine Verantius** (Avusturya elçisi): 196.
- Antonio Colonna** (Papalık kumandanı): 262, 267
- Arap Mehmed** (Trabzonlu): 81, 82
- Arifi** (Şâir): 147
- Arslan paşa** (Budin beylerbeyi) : 94, 95, 100, 101, 102, 105.
- Astor Bağlıyone** (Venedikli kumandan): 242, 245.
- Aşkî** (Şâir): 147
- Ataullah efendi** (II. Selim'in hocası) 110, 177, 183.
- Ayas Mehmed paşa** (vezir): 9, 15, 41, 76, 122
- Ayşe** (Şehzâde Beyazid'in kızı): 76, 88,

B

Baba Nakkaş-zâde Derviş Çelebi: 144, 292
Baba Zünnün: 17, 18, 20, 21
Bakî (Şâir): 96, 147, 153, 156, 158, 186, 191
Balî Bey (Avusturyaya gönderilen Türk elçisi): 93
Balî Bey (Yahya paşa oğlu) 101, 165
Barbaros Hayreddin: 48, 137, 141; 256, 259, 260, 271, 275, 278
Bayezid II: 16, 30, 49, 130
Bayezid (Şehzâde) Kanûnî'nin oğlu: 6, 38, 40, 44, 57; 63; 64; 68, 69; 70, 71, 72; 74; 76; 77; 78, 80; 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 114, 116, 118; 147; 194; 201, 236
Bayram bey (Semendire beyi): 97
Bayram Paşa (Kaptan-ı Derya) 141
Bedrüddin Mahmud bey (Kaysunizade, Tabip-i pâdişâh): 107, 109.
Badrüddin (Samavnalı Şeyh): 64
Behram bey (Kayseri beyi): 9
Behram paşa: 17, 21, 22, 209, 241
Belâlı Mehmet bey: 22
Beyânî (Şâir): 147
Bihîstî (Şâir): 147
Birgivi (Kaûnî devri ulemasından) 134
Bostancı Ali bey (İcel beyi): 19
Bıyıklı Mehmed Paşa: 199

C

Cafer Ağa (Kaptan-ı Derya) 141
Cafer paşa: (Trabzon beylerbeyi) 259

Cafer paşa (İlk Kıbrıs beylerbeyi) 250

Canbirdi Gazâli: 14
Cecco Pisano: 261
Celâl-zâde (Nişancı, müverrih): 27 112, 136
Celâl-zâde Salih (Kanûnî devri ulemasından): 133
Celîlî (Şâir): 147
Cemâli-zâde: 133
Cenâbî (Şâir): 147
Cervantes (Don Quichotte müellifi): 266
Cevherî (Şâir): 147
Charles IX. (Fransa kralı): 240
Charles Quint: 5, 6, 254, 255, 275
Charlotte (Kıbrıs kralı Janus II. kızı): 227
Christophe Teuffenbach (Avusturya elçisi): 196
Cihangir (Şehzâde, Kanûnî'nin oğlu): 38, 40, 44, 57, 62, 63; 66; 114, 116; 117; 118.
Czernowicz (Avusturya elçisi): 93 94.

C

Çerkes Kasım paşa: 216, 219
Çerkes Süleyman paşa: 97
Çivizade Ubeydullah Çelebi: 144
Çivi-zâde Muhyiddin Mehmet Efendi (Şeyhülislâm) 131

D

Davud Ağa: 96
Deli Lûtfi (Beşli ağası) 95
Deli Pervane: 22
Derviş Efendi (Kanûnî'nin baş imamı): 109

Derviş paşa: 241, 244
Devlet - Giray (Kırım Hanı) 96, 218, 219
Domuz-oğlan (Adana havâlisinde âsi): 19
Don Alvaro: (Venedikli kumandan): 262
Dona Gracia Nassi: 235
Don Juan Cordona: 264
Don Juan d'Autriche: 254, 262, 263 277, 278, 279
Don Juan Migue (Joseph Nassi) 230, 235
Don Pietro Carrera (ispanyol kumandanı): 278

E

Ebu'l-Fazl Mehmet Çelebi: 292
Ebussuud efendi: (Şeyhülislâm) : 96, 112, 132, 178, 187, 191, 232, 284, 290.
Edâi (Şâir): 147
Eğri-Abdi-zâde Mehmet Çelebi: 144
Elkas - Mirzâ: 78 (İran şehzâdesi):
Enveri (Şâir): 147
Esma - Han Sultan (Selim II. nin kızı, Sokollu'nun zevcesi): 129, 288
Etien (Macar kralı): 95
Evlîyâ Çelebi (Meşhur Türk seyyahı) 11

F

Fâth Sultan Mehmed: 119
Fatma Sultan (II. Selim'in kızı Kara Ahmed paşanın zevcesi) 128, 288

Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi (Rumeli kadiaskeri): 24
Fenari-zâde Muhyiddin Efendi (Şeyhülislâm): 132
Ferdinan (Avusturya Arşidükü): 98
Ferhat Paşa (Vezir): 14, 15, 19, 21, 22, 96,, 104
Ferhat paşa (Solak) Karaman beylerbeyi): 73
Feridûn bey (Sokollu'nun sır kâtibi (Münşeat sahibi): 106, 108, 183, 191, 292
Ferruh bey (Tarsus beyi): 74
Fevri: 96
Firdevs bey (İnebahtı beyi): 265
Fîruz bey (Nişancı): 144
Francesco Memo (Venedikli kumandanı) 229
Francesco Priuli (Venedikli kumandan): 229
François de Noailles (Fransız sefiri): 272
Fuzûli: 67, 147, 153

G

Gazâli (Deli Birader, Şair), 147
Gevher - Han Sultan: 28
Giovanni Andrea Doria: 241, 246 255, 258, 262, 164
Giovanni Antonio Quirini (Venedik kumandanı): 246
Giovanni Sinoke (ispanyol kumandanı): 279
Giovanni Sorenzo (Venedikli kumandan): 229
Gülbahar Hâtun (Kanunî'nin zevcesi) 38, 40, 44, 113, 114, 115
Gülfem Sultan: 113

H

- Gurâbî** (Şair): 147
Hadım Süleyman Paşa: 14, 45, 46, 125, 199, 205
Hadice (Şehzade Beyazîd'in kızı): 76, 88
Hadice Sultan (Kanunî'nin hemşiresi, İbrahim Paşa'nın zevcesi): 133
Hafsa Sultan (Kanunî'nin valdesi): 37, 40, 113, 114, 116
Haletî (Şair): 147
Hamid Efendi (Rumeli Kadıaskeri): 96, 185,
Hâmid Mahmud Efendi (Şeyhülîs lâm): 290
Hamidüddin Efendi (Efdal-zâde): 130
Hammer: 22, 78, 95, 100, 163, 177, 216, 242, 243, 244, 247, 250 260
Hamza Bey (Rodos Muhafızı): 246
Hanzâde (Şehzâde Bayezîd'in kızı): 76, 88
Hasan Çavuş (Selim II. ye Padişahlığı tebliğ memur): 110
Hasan Paşa (Barbaros Hayreddîn'in oğlu): 256, 259
Hasan Paşa (Zebîd Muhafızı): 201 203
Hayâlî (Kanunî devri şairlerinden): 11, 147, 148
Haydar Efendi (Reis-ül-Küttâb): 16
Haydar Paşa (Tunus Beylerbeyi): 278
Haydarpâşa (III. Vezir): 59
Hayrüddin Efendi (Hoca): 10, 12
Hayrüddin Erdibîlî: (Kanunî devri ulemasından): 133

- Hayretî** (Şair): 147, 150
Hâverî (Şair): 147
Henri de Valois (Lehistan Kırâhı): 284
Henri Martinengo: 247
Hızır Bey (Midillî Beyi): 265
Hidayet Çavuş (Viyana'ya gönderilen Türk elçisi): 93, 94
Hürrem Paşa (İskender Paşa-zâde): 19
Hürrem Sultan (Kanunî Süleyma'nın zevcesi): 6, 36, 38, 39, 41, 44, 46, 47, 53, 54, 55, 56, 65, 66, 68, 69, 83, 89, 90, 113, 114 115, 116, 118 128, 139, 163 170 173, 288.
Hüseyin Paşa (Sivas Beylerbeyi): 20, 21
Hüseyin Paşa Tütünsüz (Selim II nin lalası): 110
Hüsrev Ağa (II. Selim'in Mir - Ahuru): 110
Hüsrev Bey (Antep Beyi): 76, 77
Hüsrev Paşa (Deli, Divâne): 43, 45, 46, 70, 125

I

- İbni Kemal** (Kemal Paşa-zâde Şemsüddin Ahmet ef.): 10, 25 29, 30, 31, 141
İbrâhim Paşa (Vezîr-i âzam, dâmad, makbul, Serasker, mak-tul): 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16 21, 22, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 46, 66, 115 121, 122, 136, 131, 141, 162.
İmam Mutahhar: 199, 200, 203, 205, 208, 209

Isabella: (Lehistan kralı Sigismund'un kızı): 98
Isakios Komnenos: 226
İskender Bey (Yular - kıstıoğlu): 20
İskender - Çelebi (Defterdar): 12
 32, 33, 34, 35, 36, 143
İskender Paşa (Anadolu Beylerbeyi): 96, 177, 178, 187,
İovan Celcumplit (Boğdan Voyvodası): 283, 284
Ivan (Müthiş, Rus Çarı): 211, 212
 218

J

Jacques II. (Kıbrıs Kralı): 226
Janus III. (Son Kıbrıs Kralı): 227

K

Kadı Muslihüddin: 17, 19
Kadı zâde Ahmed Efendi (İstanbul kadısı): 96, 178
Kadri Çelebi (Anadolu Kadı asker-i): 24
Kalenderoğlu (Asi) 20, 21, 22
Kara Ali (Cellat): 38,
Kara Çelebi (Kanunî devri ülemâsından): 134
Kara Fazlı (Şair): 147, 150
Kara - Hoca (Kaptan): 257, 261
Kara Nişancı Boyalı Mehmet Çelebi: 292
Kara Şahin Mustafa Paşa: 199
Kara Yusuf (Bir Türk deniz kahramanı): 264
Kasımpaşa (Güzelce, Mısır vâlisi): 11, 12
Katherina (Venedik Cumhuriyetinin kızı): 228

Kâtibî (Kaptan Seydi Ali): 147
Kâtip Çelebi: 215, 220, 242, 261, 279.
Kemal Paşa - zâde Ahmed Şemsüddin Efendi (Şeyh - ül - islâm) 130, 131, 147
Kemal Paşa - zâde (İbni Kemal) 16
Kemal Reis: 137
Kemankeş Ahmet Paşa (Kaptan Derya): 141
Kılıç Ali Paşa — Uluç Ali Paşa: 245, 256, 257, 259, 260, 261, 262
 264, 269, 270, 271, 275, 276, 277
 278, 279, 280, 289, 291
Kınalı - zâde Ali Efendi: 136
Koca Sinan Paşa: 142, 200, 203, 204, 205, 208, 209, 279
Kont Eck Von Salm: 101
Kösem Sultan: 47
Kubad Çavuş (Venediğe gönderilen elçi): 239
Kuduz Ferhat Bey: 79
Kurdoğlu Hayreddin Hızır bey (Kaptan): 205, 208, 211
Küçük Nişancı Ramazanzâde Yesilce Mehmet Çelebi: 144

L

Lala Ali Paşa: 73, 74,
Lala Mustafa Paşa: 46, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 85, 89, 135, 201
 205, 232, 233, 242, 245, 247, 248
 250, 251
Lâlezar Mehmet Çelebi: 292
Lâmi (Şair): 147
Lârî (Kanunî devri ülemâsından) 134
Ludovico Gabrielli (Venedik kumandanı): 229

Luici Martinenga (Venedikli kumandan): 242, 246, 247
Luiz de Savoie: 227
Lütfi Paşa (Veziri-âzam) 41, 43, 123, 124, 138, 147

M

Mahmut (Şehzâde Bayezid'in oğlu): 76, 88
Mahmut (Şehzâde, Kanuni'nin oğlu): 116
Mahmut Bey (Venediğe gönderilen tercüman): 239
Mahmud Çelebi (Eğri Abdi - zâde, Nişancı) 96
Makâli (Şair): 147
Marco - Antonio Bragadino (Venedik'li kumandan) 242, 246, 249
Marco Antonio Colonna: 255
Marco Cornaro: 228
Marco Quirini: 262
Maximilien (Almanya imparatoru): 93, 195, 196, 197, 240
Mehmet (Fatih): 161
Mehmet (Şehzâde): 43, 44, 53, 54, 90, 114, 117, 118, 147
Mehmet (Şehzâde, Kanuni'nin oğlu): 38, 40
Mehmet (Şehzâde Mustafa'nın oğlu): 59
Mehmet (Şehzâde Bayezid'in oğlu): 76
Mehmed (Sofuoğlu, Çavuş - başı): 12
Mehmed Ağa (Kapıcı - başı) 69
Mehmed Bey (Varad Sancak beyi): 105
Mehmet Bey (Piri Mehmet Paşa'nın oğlu): 22, 23

Mehmed Bey (Dulkadiroğlu): 64, 104
Mehmed Bey (Mısır Defterdarı): 11
Mehmed Çelebi (Defterdar): 143, 144
Mehmet Karâmânî (Kanûnî devri ulemâsından): 134
Mehmet Kaysunî (Kanûnî'nin hekimlerinden): 134
Mehmet Paşa (Karaman beylerbeyi): 21
Mehmed Paşa (Piri, Vezir-i âzam) 7, 8, 9
Mehmed Paşa (Sokullu): 45, 55, 64, 72, 76, 77, 78, 89, 91, 94, 95, 96, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 129, 141, 171, 178, 179, 180, 181, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 202, 204, 205, 215, 216, 217, 219, 220, 233, 237, 288, 289, 290
Melihi (Şair): 147
Mihrimah (Şehzâde Bayezid'in kızı): 76, 88
Mihrimah Sultan (Kanuni'nin kızı, Rüstem Paşa'nın zevcesi): 40, 43, 46, 47, 53, 54, 55, 56, 65, 83, 95, 114, 115, 116, 125, 128, 135, 173, 178
Mimar - zâde Mustafa (Kanuni devri ulemâsından): 133
Mocenigo (Venedikli amiral): 228
Molla Gûrânî: 175
Molla Hüsrev: 130, 174
Molla İbrahim Çelebi (Kanuni devri ulemâsından): 133
Molla Kaabız: 23, 24, 25
Molla Lütfi (Kanuni devri ulemâsından): 30
Muhibbi (Kanûnî Sultan Süleyman'ın mahlası): 147

Muîdî (Şair): 147
Mulay Hamit: 276
Mulay Hasan: 275, 276
**Murad (Şehzâde, Kanunî'nin oğ-
lu):** 116
Murat I. 107
Murad III: 48, 49, 69, 129, 139, 174
237, 288, 291
Murad Çelebi (Baş defterdar) 96
Murat Paşa (San'a Beyler beyi):
200
Murad Reis: 242
**Mustafa (Şehzâde, Kanunî'nin oğ
lu):** 6, 37, 38, 40, 41, 44, 53, 54
55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65
68, 83, 90, 114, 115, 116, 117,
118, 128, 135, 147
Mustafa (Düzmece): 63 64
Mustafa Ağa (Rikâptar): 109
Mustafa Ağa (Yeniçeri ağası): 16
Mustafa Bey (Tersane emini): 265
Mustafa Bey (Malatya beyi): 76,
77.
Mustafa Bey (Bozok Sancak beyi)
17, 19
**Mustafa Efendi Selânikli (Müver-
rih):** 136, 147
**Mustafa Paşa (Kızıl Ahmedli, İs-
fendiyaroğlu):** 192
Mustafa Paşa (Defterdar): 10
Müezzîn - zâde Ali Ağa / Paşa
(Yeniçeri Ağası, Kaptanı Der-
ya): 191, 217, 246, 247, 255, 257
259, 260, 261, 262, 263, 265, 277
291

N

Nakkaş Ali (Suriye Defterdarı):
33
Nasuh Bey (Pojeğa beyi): 104

Nazlı Mahmut Çelebi (Defterdar)
144
Nevâî (Şair): 96
Nev-i (Şair): 147, 151
Nicephoros Phocas: 225
Nicolas Zriny: 99, 103, 104, 106, 109
Nicolo Dandolo: (Kıbrıs adası
umumi Venedik Vâlisi): 242,
245.
Nikâbî (Şair): 147
**Nûr - Bânû Sultan (II. Selim'in
zevcesi):** 47, 234, 288
Nürşivan (İran Kısraşı): 10

O

Orhan (Bayezid'in küçük oğlu):
69, 76, 88.
Osman (Şehzâde Bayezid'in oğlu)
76, 88

Ö

Özdemir oğlu Osman Paşa: 200,
202, 203, 204
Özdemir Paşa: 198, 199

P

**Pagano Doria (İspanyol kuman-
danı):** 279
Peçevi İbrahim Efendi: 22, 41, 78
79, 99, 103, 120, 125, 215, 220
285
Pertev Paşa (Vezir): 72, 89, 96, 105
190, 260, 262, 263
**Perviz Efendi (Anadolu Kadı - as
keri):** 96, 185
Philippe II. (İspanya Kralı): 254,
266
Piri Bey: Adana Beyi
Piri Mehmet Paşa: 22, 28, 29, 119
120, 122, 136, 147
Piri Paşa (Ramazanoğlu): 73, 74,

Pirî Reis: 136, 138, 147, 211
Pius V. (Papa): 240, 267
Piyale Paşa: 90, 96, 142, 187, 190, 191, 232, 233, 241, 245, 256, 274, 288, 289, 291

R

Rahmî (Şair): 147, 150
Ramazan Paşa (Tunus Beylerbeyi): 279
Radvan Paşa: 199, 200, 209
Rişar I (İngiltere kralı): 226
Rogotina (Hürrem Sultanın doğduğu yer): 40
Rokselan (Hürrem Sultan): 40
Rûhî (Şair): 147
Rûhî-i Bağdadî: 151
Rüstem Paşa (Vezirîâzam): 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 65, 68, 70, 71, 81, 82, 90, 114, 115, 116, 118, 125, 128, 129, 174, 176

S

Sadullah Sa'dî Çelebi (Şeyhülislâm): 131
Safiye Sultan (III. Murad'ın zevcesi): 47
Sâgâri (Şair): 147
Saksâğan Mustafa Paşa: 199
Selânikli Mustafa Efendi (Müverrih): 97, 99, 179, 180, 182, 184, 186, 188, 189, 192, 265, 270
Selim (Kanunî'nin oğlu): 38, 40, 44, 54, 57, 63, 68, 69, 72, 63, 74, 75, 78, 80, 81, 97, 114, 118, 135, 201
Selim (Yavuz): 16, 18, 19, 28, 29, 31, 32, 49, 55, 69, 107, 113, 120, 123, 137, 160, 161, 166, 210

Selim II. (Padîşah): 48, 49, 70, 71, 84, 87, 88, 110, 128, 129, 139, 147, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 187, 189, 190, 192, 204, 205, 207, 216, 220, 239, 231, 234, 236, 268, 270, 276, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 290
Semender Ağa (Kapıcı - başı): 69
Seydî Ali Reis: 211
Seyit Bey (Nişancı): 112
Sigismund (Erdel Banı): 91, 96, 97, 98, 99
Sinan (Mimar): 7, 44, 49, 50, 52, 53, 123, 138, 281
Sinanağa (Kapıcı - başı): 87
Sinan Bey (Alâiye beyi): 21
Siyavuş Paşa: 288
Süglün - Şah: 17
Süleyman I (Kanunî): 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 128, 129, 130, 133, 134, 136, 141, 142, 146, 160, 161, 162, 165, 166, 170, 171, 173, 174, 175, 177, 179, 183, 184, 185, 186, 193, 201, 207, 210, 220, 235, 273, 276, 282, 288
Süleyman Bey (Kemal Paşa-zâde-nin babası): 30
Sürûri (Şair): 147
Sofu - Ali Paşa: 103, 184
Sofu Mehmet Paşa (Vezir): 43
Solak - zâde (Müverrih): 99, 285
Şah - İsmâil: 119

S

- Şahidi** (Şair): 147
Şah Kasım (Kanunî devri ulemâsından): 134
Şah - Kuli Han (İran elçisi) 192, 193.
Şah - Kuli Sultan (İran valisi): 77
Şah - Sultan (Kanunî'nin hemşiresi, Lütî Paşa'nın zevcesi) 42, 123
Şâmî (Kanunî devri şairlerinden): 60
Şemsi (Şair): 147
Şemsi Ahmet Paşa: 97, 103, 104
Şebüstürî (Kanunî devri ulemâsından): 133
Şuluk Mehmet Bey: 262, 263, 265

T

- Tabut - Ağa:** 80
Tağı - Hanım (Şah İsmail'in zevcesi): 194
Tahmasb I. (İran Şahı) 18, 56, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 88
Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (Büyük Türk Ansiklopedisti): 134
Taşlıcah Yahya Bey: 147, 148
Turhan Sultan (IV. Mehmed'in valdesi): 47

U

- Ubeydullah - ül - Fenarî** (Kanunî devri ulemâsından): 134
Ulama Paşa: 33
Ulvi (Şair): 147
Uyul - Toyca: 64

Ü

- Üveys Paşa:** 199

V

- Veli - Dündar** (Dulkadiroğullarından): 22
Veli Halife (Kızılbaş Halifelerinden): 19
Veniero (Venedik donanma kumandanı): 255, 257, 262, 263
Visâlî (Şair): 147
Voltaire (Fransız mütefekkir) 274

Y

- Yahya Bey** (Ankara Beyi): 74
Yahya Bey (Kanunî devri şairlerinden): 59, 61
Yahya Paşa: 101
Yakub Paşa (Rumeli Beylerbeyi): 21
Yanoş II: 97
Yasef Nassi (Joseph Nassi) 196, 221, 230, 232, 234, 235, 236, 237
Yaylak Mustafa Paşa (Kaptan derya): 141
Yedibelâ Mahmut Bey: 139
Yenice Bey (Tarsus taraflarında, âsi): 19
Yermanos (Rum Casusu): 58
Yıldırım Bayezid: 161
Yusuf Bâlî (Kanunî devri ulemâsından): 134

Z

- Zâl - Mahmut** (Şehzâde Bayezid ve şehzâde Mustafa'yı öldüren adam): 58, 97, 104, 191, 202, 288
Zapolai - Yanoş: 98
Zâtî (Şair): 147, 148, 156
Zembilli Ali Efendi: 31, 130, 175
Zeynel Paşa: 119
Zeyrek - zâde (Kanunî devri ulemâsından): 134

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

5	KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN
5	İÇ OLAYLAR
7	Suluan Selim Câmîinin temeli atıldı
7	Piri Paşa tekaüt oluyor
8	Hâin Ahmed Paşa isyanı
8	İbrahim Paşanın düğünü
11	İbrahim Paşa Mısır'da
14	Ferhad Paşa'nın idamı
15	Yeniçerilerin isyânı
16	Zenbilli Ali efendinin vefâtı
17	Orta Anadolu isyânı
20	Kalenderoğlu isyânı
23	Molla Kaabız meselesi
26	İbrahim Paşa serasker oluyor
28	Piri Mehmed Paşanın vefâtı
29	Valde Sultanın vefâtı
29	İbn-i Kemal Şeyhülislâm olur
32	İskender Çelebi'nin idamı
35	İbrahim Paşa'nın idamı
39	Hurrem Sultan
41	Sadâret mevkiinde değişiklik
43	Veliaht şehzâde Mehmed'in vefâtı
45	Rüstem Paşa Sadrâzam
49	Süleymaniye Câmii inşâsı
53	Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi
62	Şehzâde Cihangir'in vefâtı
63	Düzmece Mustafa
65	Vezir Kara Ahmed Paşa'nın idamı

67 Fuzûlî'nin ölümü

68 ŞEHZÂDELER MESELESİ

73 Konya muharebesi

78 Şehzâde Bayezid Kazvin'de

82 Rüstem Paşanın vefâtı

84 Şehbâde Bayezid'in öldürülmesi

90 KANUNÎ SÜLEYMAN'IN SON GÜNLERİ

90 Sokullu Sadrâzam

92 Szilgetvar seferi

97 Yanuş II. huzurda

100 Arslan Paşanın idâm ı

103 Szigetvar muhaasrası

107 Kanunî Süleyman'ın vefâtı

109 Szigetvar'ın zaptı

111 Kanunî Süleyman'ın kanunnâmesi

114 Kanunî Süleyman'ın âile durumu

114 » » Sadrazamları

130 » » Şeyhülislâmları

132 » » diğer ulema

141 » » Kapdan-ı Deryaları

143 » » Nişanlıları

146 » » şâirler

160 KANUNÎ SÜLEYMAN'IN ŞAHSİYETİ

166 Kanunî zamanında imar hareketleri

171 İKİNCİ SELİM — MUVAZENE DEVRİ

176 Selim II. nin tahta çıkışı

178 Selim II. Belgrad'da

- 180 Sokullu'nun düşündükleri
- 183 Yeniçerilerin münasebetsizlikleri
- 186 Kanuni'nin cenâzesi
- 190 Devlet erkânı arasında
- 192 İran elçisi Şah - Kuli Han
- 195 Osmanlı — Avusturya sulhü

198 YEMEN MESELESİ

- 202 Özdemiroğlu Osman Paşa
- 203 Koca - Sinan Paşa Yemen Serdarı
- 205 Aden'in zaptı
- 206 Sumatra seferi
- 208 San'nın alınması, Yemen sulhü
- 209 Süveyş, Don - Volga kanalı

221 KIBRIS FETHİ

- 221 Kıbrıs'ın tarihçesi
- 227 Kıbrıs Venedikliler elinde
- 239 Venedik ve Hristiyan ittifâkı
- 242 Türk kuvvetleri Limasol'da
- 243 Lefkoşe'nin zaptı
- 246 Magosa'nın fethi

252 İNEBAHTI — LEPANTO DENİZ HARBİ

- 254 Müttefik donanmasının mikdârı
- 258 Osmanlı Donanmasının durumu
- 264 İki tarafın zâyiâtı
- 268 İnebahtı, Türkiye'deki akisleri
- 270 Türk donanması Akdeniz'de
- 271 Osmanlı — Venedik sulhü

275 TUNUS'UN FETHİ

- 277 Tunus Türkler elinde

- 67 Fuzûlî'nin ölümü
- 68 ŞEHZÂDELER MESELESİ
- 73 Konya muharebesi
- 78 Şehzâde Bayezid Kazvin'de
- 82 Rüstem Paşanın vefâtı
- 84 Şehbâde Bayezid'in öldürülmesi
- 90 KANUNÎ SÜLEYMAN'IN SON GÜNLERİ
- 90 Sokullu Sadrâzam
- 92 Szilgetvar seferi
- 97 Yanuş II. huzurda
- 100 Arslan Paşanın idâm ı
- 103 Szigetvar muhaasrası
- 107 Kanunî Süleyman'ın vefâtı
- 109 Szigetvar'ın zaptı
- 111 Kanunî Süleyman'ın kanunnâmesi
- 114 Kanunî Süleyman'ın âile durumu
- 114 » » Sadrazamları
- 130 » » Şeyhülislâmları
- 132 » » diğer ulema
- 141 » » Kapdan-ı Deryaları
- 143 » » Nişanlıları
- 146 » » şâirler
- 160 KANUNÎ SÜLEYMAN'IN ŞAHSİYETİ
- 166 Kanunî zamanında imar hareketleri
- 171 İKİNCİ SELİM — MUVAZENE DEVRİ
- 176 Selim II. nin tahta çıkışı
- 178 Selim II. Belgrad'da

- 180 Sokullu'nun düşündükleri
 183 Yeniçerilerin münasebetsizlikleri
 186 Kanuni'nin cenâzesi
 190 Devlet erkânı arasında
 192 İran elçisi Şah - Kuli Han
 195 Osmanlı — Avusturya sulhü

198 YEMEN MESELESİ

- 202 Özdemiroğlu Osman Paşa
 203 Koca - Sinan Paşa Yemen Serdarı
 205 Aden'in zaptı
 206 Sumatra seferi
 208 San'nın alınması, Yemen sulhü
 209 Süveyş, Don - Volga kanalı

221 KIBRIS FETHİ

- 221 Kıbrıs'ın tarihçesi
 227 Kıbrıs Venedikliler elinde
 239 Venedik ve Hristiyan ittifâkı
 242 Türk kuvvetleri Limasol'da
 243 Lefkoşe'nin zaptı
 246 Magosa'nın fethi

252 İNEBAHTI — LEPANTO DENİZ HARBİ

- 254 Müttelik donanmasının mikdârı
 258 Osmanlı Donanmasının durumu
 264 İki tarafın zâyîâtı
 268 İnebahtı, Türkiye'deki akisleri
 270 Türk donanması Akdeniz'de
 271 Osmanlı — Venedik sulhü

275 TUNUS'UN FETHİ

- 277 Tunus Türkler elinde

281 İKİNCİ SELİM ZAMANINDA MÜTEFERRİK HADİSELER

- 281 Edirne'de Selimiye câmii
- 282 Büyük İstanbul yangını
- 282 İkinci Fransız Kapitülasyonu
- 283 Boğdan isyânı
- 284 Zenbilli Ali efendinin vefâtı

285 İKİNCİ SELİM'İN VEFATI

- 288 İkinci Selim'in âile durumu
- 288 » » Sadrazamları
- 290 » » Şeyhülislâmları
- 291 » » Kapdan-ı deryaları
- 292 » » Nişancıları

293 BİBLİYOGRAFYA

- 295 İçindekiler

ZUHURİ DANIŞMAN YAYINLARI

(I) Osmanlı imparatorluğu tarihi.

- Cilt 1 : Menş'inden Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar.
Cilt 2 : Osmanlı devletinin kuruluşundan Yıldırım Bayezid devrine kadar.
Cilt 3 : Yıldırım Bayezid, Fetret devri, Çelebi Mehmed ve Murad II. devirleri.
Cilt 4 : Fatih Sultan Mehmed devri.
Cilt 5 : Bayezid II. ve Yavuz Selim devirleri.
Cilt 6 : Kanûnî devri.
Cilt 7 : Kanûnî ve Selim II. devirleri.

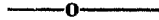
(II) Talebe velilerinin kitabı.

Çocuğu olan her veli için en lüzumlu ve en faydalı kitap.
Değeri 5 Lira.

(III) Yeni İslâm dinî ansiklopedisi

2000 e yakın islâmî kelime, mefhum ve istilâh., Alfabe sırasıyle... Bez ciltli.
Büyük kıtada 528 sayfa.
40 liradır. Siparişler yüzde 25 tenzilatla 30 liraya gönderilir.

ZUHURİ DANIŞMAN YAYINLARINI

aşağıdaki adresimizden temin edebilirsiniz.

ZUHURİ DANIŞMAN

P. K. 458

Büyük Postahane - İstanbul